

MANISA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt/Volume:15 Sayı/Number:3
EYLÜL/SEPTEMBER 2017

Beşeri Bilimler Sayısı
Humanities Issue

Manisa-2017

DergiPark
AKADEMİK

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIPPIO”, “ASOS İndeks”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, CEEOL, SOBIAD, SCIPPIO, TEİ, ASOS, İSAM, AKADEMİK DİZİN and ARASTIRMAX.

**Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.**

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief:

Prof. Dr. Halit EV

Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Sayı Editörleri / Issue Editors:

Prof. Dr. Ertan GÖKMEN

Doç. Dr. Burak KARTAL

Doç. Dr. Fatma ŞAŞMAZ ÖREN

Yardımcı Editörler / Assistant Editors:

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Araş. Gör. Deniz DİRİK (İngilizce)

İngilizce Editörü / English Editor:

Yrd. Doç. Dr. Mahinur AKŞEHİR UYGUR

Yayın Kurulu / Editorial Board:

(Yayın Kurulu'nda herhangi bir öncelik sıralaması yoktur.)

Doç. Dr. Fatma Şayan ULUSAN

Doç. Dr. Erdem HEPAKTAN

Doç. Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU

Doç. Dr. Hacer ÂŞIK EV

Yrd. Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Kapak Tasarımı / Cover Design:

Öğr. Gör. Gürol YERALTI

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi Erişim Merkezi Giriş Kat, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE

Telefon / Phone: 0 (236) 201 27 61

Faks / Fax: 0 (236) 2332766

e-mail: cbusbe.dergi@gmail.com

İnternet: <http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe>

Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. / Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. /Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

DANIŞMA KURULU /ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Âdem CEYHAN** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali EROL (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin DURAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG (Frei Berlin Universität)
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ (Cezayir 2 Üniversitesi)
Prof. Cherifa TAYENE SAHED (University of Algier-z)
Prof. Dr. F. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit EV (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Keziban ACAR KAPLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Latifa BOURABA (Université d'Alger-z)
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer ERBAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman BİLEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel GÜZEL (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel SELİM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Muhammet BAŞ (Harvard University)
Doç. Dr. Âdem SEZER (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Aylin ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. B. Ayça ÜLKER ERKAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Buğra ÖZER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak KARTAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. Ceren ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. F. Şayan ULUSAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hande ŞAHİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut KARĞIN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Rabia AKTAŞ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar AYBEK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Serhat BAŞTAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Gökhan BİÇER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ferhat ARSLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. H. Saim PARLADIR (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Mahmut SÖNMEZ (University of Texas San Antonio)
Dr. Timo Müller (University of Augsburg)

BU SAYININ HAKEM KURULU* / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Âdem CEYHAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek DİRENÇ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Emel ERTEN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan GÖKMEN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit EV (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DURUKAN (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Muzaffer TEPEKAYA (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem ÖGER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

* Hakem listesi unvana ve isme göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

- Doç. Dr. Ahmet Hakan HANÇER** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bayram DEVİREN** (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Cengiz ÖZBEŞLER** (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hacer EV** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nilsen GÖKÇEN** (Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Doç. Dr. Osman ÜNLÜ** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Doç. Dr. Özgül KELEŞ** (Ankara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Pınar GÜZEL** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Doç. Dr. Şerife ÇAĞIN** (Ege Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ece SAATÇIOĞLU** (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Aysun HAYKIRAN** (Adnan Menderes Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Erol ESEN** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ferhat BERBER** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKALKA** (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Özgür AY** (Uşak Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Şeyma AKKAYA DEVİREN** (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Vicdan ÖZDİNGİŞ** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

SARI UYGURCADA AD YAPIMI <i>NOMINAL DERIVATIONAL IN YELLOW UYGHUR</i> ÖZLEM AYAZLI.....	1
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ SAVAŞLARININ EN KÜÇÜK ÖRTEN AĞAÇ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ <i>INVESTIGATION OF THE WARS IN THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD WITH MINIMUM SPANNING TREE METHOD</i> MUHAMMET YILDIZ-MEHMET BATI-MEHMET ŞAHİN.....	19
YAHYAĞLU'NUN 'YAVUZ GÖZDEN YAVUZ DİLDEN' REDİFLİ GAZELİ, BU GAZELE YAZILAN NAZİRELER VE AHMED PAŞA'NIN YAHYAĞLU'NA NAZİRESİ <i>YAHYAĞLU'S GAZELS WITH REDIF "YAVUZ GÖZDEN YAVUZ DİLDEN", NAZİRES WRITTEN WITH THIS GAZEL AND AHMED PASA'S NAZİRES TO YAHYAĞLU</i> TUNCAY ÖZTÜRK.....	35
SAVAŞ YILLARINDA AKHİSAR'DA BİR ZİRAAT OKULU: OR YEHUDA <i>AN AGRICULTURE SCHOOL IN AKHISAR DURING THE WAR: OR JEHUDA</i> AHMET ASKER.....	49
YÜKSEKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK ASTRONOMİ TUTUM ÖLÇEĞİ UYARLAMA ÇALIŞMASI <i>THE ADAPTATION STUDY OF THE ASTRONOMY ATTITUDE SCALE FOR THE HIGHER EDUCATION STUDENTS</i> CUMHUR TÜRK-HÜSEYİN KALKAN.....	69
BİRRÎ MEHMED DEDE DİVÂN'I'NDA ÂYETLERDEN İKTİBÂSLAR <i>QUOTATIONS FROM THE KORAN IN THE BIRRI MEHMED DEDE DIVAN</i>	

RASİH ERKUL.....97

XIX. YÜZYILDA TIRHALA SANCAĞI'NDA ÇİFTLİKLER

FARMS OF TRIKALA SANJAK IN THE 19TH CENTURY

FERDİ ÇİFTÇİOĞLU.....105

**DİN EĞİTİMİNDE FELSEFİ TEMELLENİRME PROBLEMİ VE
ORTAYA ÇIKARDIĞI SORUNLAR ÜZERİNE BAZI
DEĞERLENDİRMELER**

*PHILOSOPHICAL FOUNDATION PROBLEM IN RELIGIOUS EDUCATION
AND SOME EVALUATIONS OVER THE ISSUES RISEN FROM THE
PROBLEM*

YUSUF CEYLAN.....129

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE
İSTANBUL'DA KURULAN SPORLA İLGİLİ KULÜP, CEMİYET VE
DERNEKLER**

*SPORTS CLUBS, SOCIETIES AND ASSOCIATIONS IN ISTANBUL IN THE
LAST PERIOD OF OTTOMAN EMPIRE*

ARİF KOLAY.....147

OKUL SOSYAL HİZMETİNDE OKUL BAĞLANTILI HİZMETLER

SCHOOL-LINKED SERVICES IN THE SCHOOL SOCIAL WORK

EMEL YEŞİLKAYALI.....169

**HALK HİKÂYESİ İLE MODERN ROMAN ARASINDA KALMIŞ BİR
İZMİR ROMANI: AĞANIN OĞLU**

*AN IZMIR NOVEL THAT IS STUCK BETWEEN FOLK TALE AND
MODERN NOVEL: AGANIN OGLU*

MUZAFFER ÇANDIR.....189

**“ÖTÜRÜ”, “ÖTRÜ” EDATLARININ YAPISI VE TÜRK DİLİNDEKİ
GÖRÜNÜMLERİ**

*THE ETIMOLOGY OF PREPOSITIONS “ÖTÜRÜ”, “ÖTRÜ” AND THEIR
APPEARANCE IN TURKIC LANGUAGES*

SERPİL ERSÖZ.....209

**HÜRRİYET GAZETESİNİN HALK ÜNİVERSİTESİ PROMOSYONU
(1962-1965)**

ISSN:
E-ISSN: 2146-2844

1304-4796

*THE PUBLIC UNIVERSITY PROMOTION OF THE NEWSPAPER,
HURRIYET*

BETÜL BATIR-EMİNALP MALKOÇ231

**POLITICIZING THE PERSONAL: DORIS LESSING'S "TO ROOM
NINETEEN" AND "HOW I FINALLY LOST MY HEART" AS
FICTIONAL VERSIONS OF SECOND WAVE FEMINISM'S SLOGAN
MINE ÖZYURT KILIÇ.....265**

**ANAMUR ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN KELENDERİS
KÖKENLİ BİR GRUP SİYAH FIRNİSLİ SERAMİK**

*A GROUP OF BLACK GLAZED POTTERY OF CELENDERIS ORIGIN FROM
THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF ANAMUR*

VOLKAN

YILDIZ.....281

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ ÖZELLİKLERİ BULUNAN BİR
GAZAVATNAME: "GAZÂVÂT-I HÂLİD BİN VELİD"**

*A GAZAWATNAMA FEATURING THE OLD TURKISH
CHARACTERISTICS- "GAZAAWAT AL KHALID IBN WALID"*

ASU ERSOY-NURULLAH ARVAS.....317

DERGİ YAYIN KURALLARI.....335

ISSN:
E-ISSN: 2146-2844

1304-4796

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Beşeri
Bilimler Sayısı Cilt: 15, Sayı: 3, Eylül 2017

SARI UYGURCADA AD YAPIMI

Özlem AYAZLI¹

ÖZET

Bu çalışmada, Çin Halk Cumhuriyeti'nde konuşulan Türk dillerinden biri olan Sarı Uygurcadaki addan ad ve eylemden ad yapan ad yapım ekleri üzerinde durulmuştur. Bütün bu ekler, Sarı Uygurcadaki görev ve işlevlerine göre ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yazılı bir dili olmayan Sarı Uygurcaya ait söz varlığı Malov, Tenişev, Todayeva gibi Sarı Uygurca üzerine çalışmış Türkologların çalışmalarından derlenerek oluşturulmuştur. Bazı Türkologlar tarafından Sarı Uygurcanın Şorca, Tuvacaya ve Güney Sibiryada konuşulan diğer bazı Türk dilleriyle yakından ilgili olduğu dile getirilmiştir. Bu yüzden bu çalışmada, Sarı Uygurcanın ad yapımı Sibiry grubu Türk dilleri ile karşılaştırılmış ve Sarı Uygurcanın ad yapımı bakımından Sibiry dili özellikleri taşıdığı morfolojik olarak tanıklanmıştır. Sarı Uygurcaya ait addan ad yapan ondört ve eylemden ad yapan onaltı ek incelenmiştir. Sonuç olarak, Sarı Uygurcada en işlek addan ad yapım ekinin sıfat yapan +lığ ve türevleri olan +dığ, +nığ, +tığ ekleri, en işlek eylemden ad yapım ekinin ise -ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sarı Uygurca, ad yapımı, addan ad yapımı, eylemden ad yapımı

NOMINAL DERIVATION IN YELLOW UYGHUR

ABSTRACT

In this paper, it was focused on nominal derivational affixes, the formation of denominal nouns and the formation of deverbal nouns in Yellow Uyghur that is one of the Turkish languages spoken in the Republic of China. All these suffixes were analyzed in detail according to their functions in Yellow Uyghur. The vocabulary of Yellow Uyghur, written language of which does not exist, was built upon the works of Turkologists such as Malov, Tenishev, Todayeva who worked on Yellow Uyghur. It was claimed by some Turkologists that Yellow Uyghur is closely related to Shor, Tuvan and some other Turkic languages spoken in South Siberia. Therefore, nominal derivation of Yellow Uyghur was compared with Siberian Turkic languages and it was illustrated in this paper that Yellow Uyghur carries morphological features of Siberian languages. Fourteen affixes for formation of denominal nouns and sixteen affixes for formation of deverbal nouns that belong to Yellow

¹ Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, civelek.o@gmail.com.

Uyghur were investigated. Consequently, the most widespread formation of denominal nouns were identified as +lıg and its variations +dıg, +niğ, +tığ and the most widespread formation of deverbal nouns were identified as -ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe.

Key words: *Yellow Uyghur, nominal derivation, the formation of denominal nouns, the formation of deverbal nouns.*

1. Giriş

Sarı Uygurlar, Çin'de yaşayan küçük gruplardan biridir. Nüfusları 1982 sayımlarına göre 10.569, 1990 sayımına göre ise 12.297 kişi olarak kaydedilmiştir. Bugünkü nüfusları ise 4500 civarındadır. Sarı Uygurların yaşadığı özerk Sunan Yogur bölgesi, Çin'in Gansu eyaletindedir. Uygur Kağanlığının yıkılışından sonra Sarı Uygurların güneye Gansu bölgesine inerek Gansu Uygur Kağanlığını kurduğu düşünülmektedir.

Sarı Uygurlar Çinliler, Moğollar ve Tibetliler ile alışveriş içerisinde olup onların tesiri altında kalmışlardır. Bu durum Sarı Uygurların dillerine de yansımıştır. Yogurlar başlıca üç dil konuşmaktadır: Sarı Uygurca (Batı Yogur), Moğolca (Doğu Yogur) ve Çince. Sunan Yogur bölgesinin batısında Yogur dili yani Sarı Uygurca konuşulurken aynı bölgenin doğusunda Moğolca konuşulur ve dolayısıyla buradaki Uygurlar Moğollaşmıştır. Doğu Yogurlar Moğolca dışında Çince de konuşmaktadır. Doğu (Moğolca) ve Batı Uygur (Sarı Uygurca) dillerinin her ikisini de konuşabilenlerin sayısı çok azdır (*Cunğodiki Türki Tiller*, 1987: 244). Çağdaş yazılı bir dile sahip olmayan Uygur öğrenciler, bugün Çince okuyup yazmaktadır, ortak dil ise Çince olmuştur.

Türk dillerinin sınıflandırmasında -z- grubu Türk dilleri arasına giren Sarı Uygurca, bu grubu giren Türk dillerinden Hakasçanın bir diyalekti olan Şorcaya yakındır. Hahn, Sarı Uygurcanın Şorca ve Güney Sibiry'a da konuşulan bazı Türk dilleriyle çok yakından ilgili olduğunu dile getirmiştir (Hahn, 1998: 398). Claus Schönig ise Sarı Uygurcanın Sayan Türkçesine özellikle de Tuvacaya yakın olduğunu ifade etmiştir (Schönig, 1997: 124). Nugteren ve Roos, bütün Sibiry'a dillerinde olduğu gibi Sarı Uygurcada da *sız ekinin yokluğunun Moğolca etkisine bağlanabileceğini dile getirmişlerdir. *sız ekinin arkaik bir kalıntı olarak Sarı Uygurcada ve diğer Sibiry'a dillerinde şu sözcüklerde yaşadığını ifade etmektedirler: *ennis* "dar" < **e:nsiz*; Hakasça *öksis* ~ *ökis*, Şorca *öksüs*, Tofaca *ö'skü* "öksüz" < **ögsüz* (**ög* "anne"), Sarı Uygurca *sanıs* "ucuz" **sa:nsız* (Nugteren ve Roos, 2006: 119 § 5.2.). Bu yüzden bu

çalışmada, Sibirya grubu dil özellikleri gösteren Sarı Uygurcadaki ad yapım ekleri Sibirya grubu Türk dilleri ile karşılaştırılmıştır. Sarı Uygurcanın Sibirya dili özellikleri taşıdığı morfolojik olarak tanımlamak amaçlanmıştır. Çalışmada, Sarı Uygurcadaki Addan Ad Yapan Ekler, Eylemden Ad Yapan Ekler ad yapım ekleri üzerinde durulmuştur.

2. Addan Ad Yapan Ekler

2.1. +Ak

Türk dillerinin birçoğunda yaşayan bu ek, küçültme ve sevgi ifade eden adlar türetme işlevini üstlenmektedir. Kanonov, adlarda çoğu zaman gövde olarak kullanılan küçültme eklerinin işlev benzerliğine veya nesne görevinin benzerliğine yahut da görünüşüne göre yeni bir anlam kazandığını dile getirir (Kononov, 1969: 83). Erdal, Eski Türkçeden beri kullanılan *+ak* ekinin insan adından hayvan adları yapabileceğini dile getirir: *oglak* “küçük keçi (< *ogul+ak*)”, *merdek* “ayı yavrusu” (Far. *merd* “insanoğlu” *+ek*). Ayrıca ekin, hayvan adından başka bir hayvan adı da oluşturabileceğini ifade eder: *adgırac* “antilop” (< *adgır* “aygır” *+ak*). Bunun dışında Erdal, bu ekle türetilmiş Eski Türkçe şu örnekleri verir: ET *başak*, *çanak* (Çin. 盞 *zhan* “küçük kupa, fincan” *+ak*), *yolak* “kırlardaki küçük yol”, *yulak* “küçük su pınarı”, *sişek* “uçan küçük böcek, sinek (< *siş* “vızlama sesi)”, *özek* “omurilik; ağacın çekirdeği”, *yundak* “gübre, özellikle at gübresi” (Erdal, 1991: 40 ve ötesi). *+Ak* eki, Sarı Uygurcada ise şu sözcüklerde tespit edilmiştir: *baş+ak* “başak”, *cın+ak* (Çin. 盞 *zhan* “küçük kupa, fincan” *+ak*) “çanak”, *öz+ek* “merkez, çekirdek”, *uğlak* ~ *ulğak* “keçi” (< *uğul+ak*), *yındağ* ~ *yondağ* ~ *yimdak* ~ *yuntağ* “koyun, at gübresi”. Sarı Uygurca *yındağ* ~ *yondağ* ~ *yimdak* ~ *yuntağ* sözcüğü ET *yundak* “gübre” (ED 947a) sözcüğünün denklidir.

+ak eki, Hakaşçada *+ah* /*+ek* biçimindedir: *ashın+ah* “az, azıcık” (< *azhın* “yalnız, tek”), *aşmar+ah* “küçük ambar, depo”, *hazan+ah* “küçük kazan” örnekler için bk. HakTS, Altaycada ek, *+ak* /*+ek* biçimindedir. *kum+ak* “kum”, *ösküz+ek* “küçük öksüz” (< *ösküs* “öksüz”), *koyon+ok* “küçük tavşan” Altayca örnekler için bk. Dilek, 2012: 1019. Yakutçada ek, *+ah* biçimindedir: *kum+ah* “kum” (TSa 169), *kuraan+ah* “kurak” (YakRS 191) (< *kuraan* “kuraklık”). Yakutçada ekin diğer dillerde olduğu gibi küçültme işlevi açık değildir. Tuvacada ek, *+Ak* biçimindedir: *ool+ak* “oğulcuk” (TuW 227), *koygun+ak* “tavşancık” (TuW 206).

2.2. +çl, +çl

Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılan *+çl* eki (Erdal, 1991: 110) iş ve meslek adları yapan ya da bir işi sürekli yapan

anlamında adlar türeten bir ektir. Erdal ekin Eski Türkçeye ait işlevlerini şu şekilde sınıflandırır: İnsanları tanımlayan hareketlerden adlar türetir: *ET avcı* “avcı”, *oyunçı* “oyuncu”, *yelviçi* “büyücü”, *bedizçi* “dekoratör”, *sığıt+çı* “yas tutan kişi”, *toñuzçı* “domuz avlayan kişi”, *balıkçı* “balık avlayan kişi”, *keyikçi* “geyik avlayan kişi”, *kuşçı* “kuş avlayan kişi”. Kişilerin yaptığı işlerden meslek adı türetir: *altunçı* “kuyumcu”, *sasıçı* “çömlekçi”, *ıgaççı* “marangoz”, *temirçi* “demirci”. Öğüt veren nasihat eden kişileri ifade eder: *nomçı* “öğretiyi açıklayan kişi”, *törüçi*. Kişilerin, karakterlerini ve mizaçlarını tanımlar: *küniçi* “kıskaç kimse”, *buyançı* “fazilet erdem, sahibi kişi”. Ayrıntılı bilgi için bk. (Erdal, 1991: 110 ve ötesi). Sarı Uygurcada ekin hem +cl hem de +çl biçimi tespit edilmiştir. Ekin bazen ünsüz uyumuna uymadığı görülmektedir. +cl, +çl ekinin Sarı Uygurcada tespit edilen işlevleri şunlardır:

a. Meslek adı yapar: *aht+çı* “seyis”, *emçi* ~ *emçi* “hekim, doktor”, *koy+çı* “çoban (koyun çobanı) (< *koy* “koyun”), *kus+çı* “çoban (sığır çobanı)” (< *kus* “sığır”), *lomak+çı* “hikâye anlatan kişi, hikâyeci” (< *lomak* “hikâye, anlatı”), *mal+çı* “çoban”, *oğur+çı* “hırsız” (< *oğur* “hırsız”), *pıtık+çı* “kâtip” (< *pıtık* “kitap; mektup”), *pudığ+çı* “öğretmen”, *sadığ+çı* “satıcı, tüccar” (< *sadığ* “ticaret”), *tergen+çı* “arabacı” (< Moğ. *tergen* “tekerlek”), *yiğaş+çı* “marangoz” (< *yiğaş* “ağaç”), *yır+çı* “şarkıcı” (< *yır* “şarkı”), *yut+çı* “at çobanı, seyis” (< *yut* “at”).

b. Bazen de kişiye ait bir özelliği gösteren, bir şeye düşkün olmayı anlatan adlar türetir: *baş+çı* ~ *paş+çı* “başkan, lider” (< *baş* ~ *paş* “baş, kafa”), *erehpçi* “karı-koca (çift)” (< *er* “erkek” + *epçi* “kadın”), *kʰayağ+çı* “kaymağı seven, kaymağa düşkün” (< *kʰayağ* “kaymak”), *toy+çı* “misafir” (< *toy* “ziyafet, eğlence”).

Hakasçada ek, +cı /+cî, +çı /+çî biçimindedir: *çaa+cı* “savaşçı”, *mal+cı* “çoban”, *ip+çî* “kadın”, *im+cî* “doktor” (Arıkoğlu, 2012: 1094), Altaycada +çı / +çî biçimindedir: *üredü+çı* “öğretmen”, *biçe+çı* “dansçı”, *uyku+çı* “uykucu”, Tuv. *añ+çı* “avcı”, *balık+çı* “balıkçı” *dayın+çı* “savaşçı, militan” örnekler için bk. TuW. Yakutçada ünlü ve ikiz ünlüden sonra +hlt, k’den sonra +slt ~ +çlt; p, s, t’den sonra +çlt, l, r, y’den sonra +clt, m, n, ŋ’den sonra +yit eki görülür: *il+cit* “elci”, *balık+sıt* “balıkçı”, *ıal+cit* “misafir”, *bul+çut* “avcı”, *ıria+hıt* “şarkıcı”, *tiin+yit* “sincap avcısı” örnekler için bk. YakRS 578.

2.3. +çAr

+çAr eki, hayvan adlarına gelerek onları küçültmek için kullanılır: *puka+çar* “erkek buzağı” (< *puka* “boğa”). *tuki+çer* “üç

yaşında küçük dana" (< *tuki* "üç yaşında dana"). Ekin ayrıca *oşka+çar* "yaşlı adam" (Roos, 2000: 78) sözcüğünde de yaşadığı görülür.

2.4. +çIk, +cAk

Sarı Uygurca *+çık* ve *cAk* eki, Eski Türkçe *+(X)çUk* küçültme ekinin denklidir. Erdal, *+(X)çUk* ve *+çAk* ekini, *+(X)ç* ekinin genişletilmiş biçimi olarak çözümler. Ekin, Orta Farsça ve Soğdca küçültme eki olan *+ıçak*'tan ödünçlenmiş olabileceğini dile getirir (Erdal, 1991: 46). Sarı Uygurcada hayvan adlarına gelerek küçültme anlamı katan *+çık* eki ile türetilmiş sözcükler şunlardır: SUyg. *e^{hr}kıçık* "iğdiş edilmiş küçük koç veya erkek keçi" (< *e^{hr}kış* "iğdiş edilmiş koç" + *çık*) (Roos, 2000: 78). Eklerin nesne adı yaptığı da görülmektedir: SUyg. *kavaçık* "küçük çanta (içine tütün konulup kemere bağlanan)" (**kava+çık*), *oyın+cık* "oyuncak" (< *oyın* "oyun, şaka"), *karın+cak* "koyunun karın zarından (süt için) yapılmış küçük kesecik" (< *karın* "karın").

Addan ad yapan bu küçültme eki Altaycada *-çAk*, Hakasçada *-(l)cAk*, Sayan Türkçesinde *-çIk* biçiminde görülür: Alt. *ül+çak* "küçük erkek çocuğu", Tuv. *xöl+çük*, Tofaca *hölçük* "küçük göl" (Schönig, 1998: 407). Hak. *çın+ıcah* "küçük Çinli", *çol+ıcah* , "küçük yol", *hurt+ıcah* "kurtçuk", *ayna+cah* "küçük şeytan, cin" (< *ayna* "şeytan, cin"). Alt. *çiyü+çek* "küçük bir çizgi (< *çiyü* "çizgi")", *kıska+çak* "kısacık", *cuka+çak* "incecik". Yak. *+çık/+çık*, *+çuk/+çük* *albn+çık* "küçük şeytan", *çuoraan+çık* "küçük çan" (Kirişcioğlu, 2012: 1242).

2.5. +dın/+tın

Ek, Eski Türkçede *+dXn* (Erdal, 1991: 155) biçiminde görülen ve günümüz dillerinde işlek olmayan addan ad yapım ekidir. Eski Türkçede bu ekle türemiş sözcükler şöyledir: *aydın* "ay ışığı", *kordun* "yoğurt mayası", *otun* "odun" (**ot+dun*), *uldun* "ayak tabanı". Addan ad yapan bu ek, Sarı Uygurcada birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır: SUyg. *ay+dın* ~ *aytın* "ay, ay ışığı" (< *ay* "ay"), *odin* ~ *odın* "odun" (**ot+dun*), *uhl+dın* "taban". krş. Tuv. *+dın*: *ay+dın* "ay ışığı" (TuvRS 47), Alt. *ay+dın* "ay ışığı" (ATS 31).

2.6. +dırık

Marcel Erdal, Eski Türkçede *+dUrXk* olarak görülen bu eki, insan ve hayvan vücutlarının belirli bölümleriyle ilgili nesne adları yapan bir ek olarak açıklar: *boyunduruk* "boyunduruk", *burunduruk* "burun kısıncı", *oğulduruk* "döl yatağı", *sakalduruk* "şapkanın düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan ipekten örülmüş ip", *kömlüdürük* "at göğüslüğü", *közündürük* "göz ağrıdığı veya kamaştığında üzerine konulan atkuyruğundan yapılmış bir dokuma kumaş" (Erdal, 1991: 104 ve ötesi). Türk dillerinde işlek olarak görülmeyen bu ekin daha çok küçültme işlevinde kullanıldığını

görülmektedir. Söz konusu ekin küçültme işlevi için bk. (Kononov, 1968: 83-84.) Zeynep Korkmaz ekin, *n* ve *r* ile sonuçlanan insan ve hayvan adlarına gelerek “tutan, durduran” anlamında işin yapılmasını sağlayan araç, gereç vb. adlar türettiğini dile getirir (Korkmaz, 2009: 46). Sarı Uygurcada ekin az sayıda örnekte nesne adı yaptığı tespit edilmiştir: *min+dırık* “kapı mandalı” (< *min* Çin. 门 *mén* “kapı”), *moen+dırık* “yaka” (< *moen* ~ *moin* “boyun”). krş. Hak. +*dırık*: *moy+dırık* “yaka” HakRS 108, *sağal+dırık* “şapkanın çene altından geçen bağı” HakTS 416

2.7. +ge

Türk dillerinde işlek olmayan bu ek, Sarı Uygurcada da yalnızca bir örnekte tespit edilmiştir: *üz+ge* “başka” (< *üz* “kendi”). krş. Tuvaca *öske* (TuW 236); Hakasça *öske* (HakTS 352); Altayca *öskö* RusAS 149.

2.8. +gı/+ğı, +kı+, +go/+ğo

Eski Türkçeden beri görülen bu ek, bulunma, bağlılık ve belirli bir zamanı bildiren daha çok yer ve zaman sıfatları türetir. Eski Türkçe +*KI* eki yer zarflarıyla birlikte kullanılmaktaydı: *içreki* “içindeki”, *kuryaki* “batıdaki”, *yıryaki* “kuzeydeki”, *öñreki* “doğudaki” (Tekin, 2000: 140-141). Ekin, Sarı Uygurcada tespit edilen işlevleri şunlardır:

a. Zaman bildiren adlara gelerek niteleyici adlar türetir: *am+kı* “çağdaş, yakındaki” (< *am* “hemen, şimdi”), *buğın+Gı* ~ *piğın+ğı* “bugünkü” (< *buğın* ~ *piğın* “bugün”), *erti+kı* ~ *erte+gi* ~ *erti+go* “eski, önceki”, *guz+gı* “güzün” (< *guz* “güz”), *kıs+kı* “kışın” (< *kıs* “kış”), *pırın+gı* “önceki, evvelki” (< *pırın* “önce”), *pıhtır+kı* “çok eskiden” (< *pıhtır* “uzun zaman önce”), *tağın+ğo* “yarınki”, *tağgar+kı* “sabahki”, *yiğir+kı* “akşamki”.

b. +*dA* bulunma durum ekiyle birleşerek niteleme sıfatları yapar: *a^hltırında+kı* “bir şeyin altında bulunan, altındaki” (< *a^hltır* “alt, aşağı”), *yanda+ko* “yanındaki” (< *yan* “yan”, taraf), *yakasında+ko* “yukarıdaki”, *yüde+gi* “evdeki” (< *yü* “ev”), *yuzde+ko* “yüzdeki”

c. Zamirlerle birlikte kullanılabilir: *anıñ+ki* “onunki”.

d. Yer-yön zarflarıyla birlikte kullanılır: *artka+ko* “batıdaki” (< *art* “batı”).

Ek, Altaycada ek +*gı/+gi*, +*kı/+ki* biçimindedir: *kış+kı* “kışın”, *keçe+gi* “dünkü”, *ozo+gı* “eski zamandaki” (Dilek, 2012: 1020); Hakasçada +*hı/+kİ*, +*ğı/+gİ* biçimindedir: *purun+gı* “geçen yılki”,

püün+gî “bugünkü”, *ças+hı* “ilkbahar” (Arıkoğlu, 1095), Tuvaca *am+gı* “bugünkü, hazır, şimdiki” (TuW 74), Yakutçada ek, *s* ve *t*’den sonra *+kı/+ki*, *+ku* /*+kü*; *n* ve uzun ünlülerden sonra *+ŋı/+ŋi*, *+ŋu* /*+ŋü*; *r* ve *l*’den sonra *+gı/+gi*, *+gu* /*+gü* biçiminde görülür: *künüs+kü* “gündüz, gündüzki” (YakRS 198), *bıyıl+gı* “bu yılki” (YakRS 91), *bügün+nü* “bugünkü” (YakRS 88), *kiehee+ni* “akşamki” (YakRS 170), *üöhe+ŋi* “yukarı” (YakRS 456).

2.9. +kAr

Eski Türkçede *+gArU* biçiminde görülen bu yön gösterme ekinin Sarı Uygurcadaki denklığı *+kAr* ekidir. Az sayıda sözcükte tespit edilen bu ekin Sarı Uygurcada yer-yön zarfı oluşturduğu görülmektedir: *iş+ker* “içeri” (< *iş* “iç”), *tas+kar* “dışarı” (< *tas* “dış”). Ekin bazen zaman zarfı da oluşturduğu görülmektedir: *sonkar* “sonra” (< **soŋgaru*), *taŋkar* “sabah, tan vakti” (**taŋgaru*). (Nugteren ve Roos, 2006: 118). Krş. Tuvaca *daş+kaar* “dışarı” (TuW 134), *iş+keer* “aşağı; içeri” (TuW 185). Yakutça *tahıgar* “yanında, yakınında” (< *tas* “dış”) (YakRS 378), *ihiger* “içinde, içeride” (< *is* “iç”) (YakRS 155).

2.10. +lıġ, +dıġ, +nıġ, +tıġ

Eski Türkçede *+lXg* (Erdal, 1991: 139 ve ötesi) biçiminde görülen bu ek, adlara gelerek aitlik, sahiplik ifade eden niteleme adları yapar. Sarı Uygurcada kullanılan işlek sıfat yapım eklerinden biridir. Ünlüyle ve *ğ*, *r*, *l* ünsüzleriyle biten sözcüklere *+lıġ* eki getirilir: *a^hltıncı+lıġ* “altıncı” (< *altıncı* “altıncı”), *aġıl+lıġ* “aynı köyden”, *aġır+lıġ* “değerli”, *aylıġ* “hamile” (< *ay* “ay”), *azıġ+lıġ* “sivri azı dişine sahip; köpek dişli (fil için)”, *göñil+lıġ* “gönüllü”, *çaġ+lıġ* “uygun zaman” (< *çaġ* “zaman”), *kezġi+lıġ* “giysili, kıyafetli”, *mal+lıġ* “mallı”, *oy+lıġ* “bozkırlı, bozkırda yaşayan” (< *oy* “vadi, bozkır”), *peġ+lıġ* “lider, başkan”, *pınşı+lıġ* “güçlü” (< *pınşı* “güç”), *saġal+lıġ* “aksakallı” (< *saġal* “sakal”), *saġ+lıġ* “sağlıklı, sağmal” (< *saġ* “sağlıklı”), *suçiġ+lıġ* “dindar” (< *suçiġ* “dindar kalp”), *sumal+lıġ* “kaplı” (< *sumal* “kap”), *şocı+lıġ* “sandıklı”, *taġar+lıġ* “kaplı”, *ton+lıġ* “kürkü” (< *ton* “kürk”), *tuy+lıġ* “çift” (< *tuy* “çift”), *ulaġ+lıġ* “at arabalı”, *yama+lıġ* “yamalı”, *yavtal+lıġ* “iş sahibi” (< Moğ. *yavtal* “iş”),

j, *z* sesi ile biten sözcüklere *+dıġ/+dıġ* eki getirilir: *şaj+dıġ* “bayan” (< *sac* ~ *şaç* ~ *şaj* “saç”), *yüz+dıġ* “yüzlü”, *köz+dıġ* “gözlü”. *k* sesi ile biten sözcüklere de *+dıġ* ekinin getirildiği görülür: *aġırık+dıġ* “hasta olan kişi”, *şuk+dıġ* “hamile” (< *şuk* “yük”)

t, *k*, *ğ*, *s*, *ş* ünsüzleriyle ile biten sözcüklere *+tıġ* eki getirilir: *karıs+tıġ* “karışlı”, *at+tıġ* “atlı; süvari”, *azaġ+tıġ* “ayaklı”, *as+tıġ* “erzağı olan, erzaklı” (< *as* “ağırlama, ikram, şölen”), *çot+tıġ* “kızgın, dargin” (< *çot* “kavga, gürültü”), *erk+tıġ* “güçlü” (< *erk* “güç”),

karak+tiğ “gözlü” (< Moğ. *karak* “göz”), *kempeş+tiğ* “süslü”, *kulaştırğ* “kulaçlı” (< *kulaş* “kulaç”), *menek+tiğ* “paralı” (< *menek* “para”), *monuş+tiğ* “boynuzlu”, *paş+tiğ* “lider, başkan”, *perik+tiğ* “şapkalı” (< *p^herik* “şapka”), *pıt+tiğ* “ayaklı” (< *pıt* “ayak”), *soyiş+tiğ* “sevinçli, kutlu”, *temtek+tiğ* “izli” (< Moğ. *temtek* “iz, eser”), *terik+tiğ* “ağaçlı”, *tıs+tiğ* “dişli” (< *tıs* “diş”).

m, *n*, *η* ünsüzleriyle biten sözcüklere *+niğ* eki getirilir: *a^hltın+niğ* “altınlı”, *çan+niğ* “canlı” (< *çan* “can”), *kolom+niğ* “taylı” (< *kolom* “tay”), *nan+niğ* “zor, sıkıntı” (< *nan* “zorluk”), *purқан+niğ* “Budalı”, *şaη+niğ* “grup halinde”, *şın+niğ* “derin” (< *şın* “derinlik”), *tegermen+niğ* “değirmenli” (< *tegermen* “değirmen”), *yılan+niğ* “yılanlı” (< *yılan* “yılan”).

Bir -z- dili olan ve Sibirya grubu dil özelliği taşıyan Sarı Uygurcada görülen addan ad yapan bu ekler Hakasçada da görülür. Sarı Uygurca gibi Hakasçada da sonu ünlüyle biten veya *l*, *r*, *ğ* ile biten sözcüklerden sonra ek *+lıg* /*+liğ* biçiminde görülürken sonu *m*, *n*, *η* ile biten sözcüklerden sonra *+niğ* / *+niğ*, *t*, *s*, *h*, *p* ile biten sözcüklerden sonra ise *+tiğ* / *+tiğ* görülmektedir: *mal+liğ* “hayvanı olan”, *aar+liğ* “pahalı, değerli, önemli” (< *aar* “değerli, önemli”), *tağ+liğ* “dağlı”, *sağ+liğ* “güçlü, kuvvetli, (< *sağ* “güç, kuvvet”), *ay+liğ* “hamile, gebe” (< *ay* “zaman”), *sağal+liğ* “sakallı” (< *sağal* “sakal”), *ügreğig+liğ* “bilgili, tahsilli”, *aldağ+liğ* “çabuk kanan, çabuk inanan” (< *aldağ* “kandırma, inandırma, ikna etme”), *aal+liğ* “köylü” (< *aal* “köy”), *hayındı+liğ* “dikkatli” (< *hayındı* “dikkat, özen”); *alın+niğ* “borçlu, borcu olan” (< *alın* “borç”), *hulun+niğ* “kulunlu, kulunu olan” (< *hulun* “at veya eşek yavrusu”), *ton+niğ* “kürklü” (< *ton* “kürk”), *altın+niğ* “altınlı” *azah+tiğ* “ayaklı”, *ağas+tiğ* “ağaçlı” (< *ağas* “ağaç”), *alıp+tiğ* “alplik, yiğitlik”, *at+tiğ* “adlı, isimli; atlı atı olan”, *müüs+tiğ* “boynuzlu” (< *müüs* “boynuz”). Hakasça örnekler için bk. HakTS. Tuvacada ünlülerden ve *y*, *g*, *r* ünsüzlerinden sonra *+lıg* /*+liğ*, *+lug* /*+lög*; *m*, *n*, *η*’den sonra *+niğ* /*+niğ*, *+nug* /*+nög*; *l* ünsüzünden sonra *+dıg* /*+diğ*, *+dug* /*+düg*; ötümsüzlerden sonra *+tıg* /*+tiğ*, *+tug* /*+tög* görülür (Arıkoğlu, 2012: 1164). *küş+tüg* “güçlü”, *a’t+tiğ* “atlı”, *hıl+dıg* “telli, kıllı”, *ak+tiğ* “masum, suçsuz” *dag+liğ* “dağlı”, *hadıη+nıg* “kayınlı, kayın ağaçlı”, *herek+tiğ* “gerekli” Tuvaca örnekler için bk. TuW. Yakutçada ünlü ve *l*’den sonra *+laax* /*+leex*, *+loox* /*+lööx*, ötümsüzlerden sonra *+taax* /*+teex*, *+toox* /*+tööx*, *m*, *n*, *η*’den sonra *+naax* /*+neex*, *+noox* /*+nööx* gelir: *tıa+lax* “ormanlı”, *bıtık+taax* “sakallı, bıyıklı”, *calın+naax* “heyecanlı”. (Kirişcioğlu, 2012: 1241).

2.11. +lık, +dık, +tık

Eski Türkçe *+lXk* (Erdal, 1991: 121) biçiminde işlek olarak görülen bu ek, Sarı Uygurcada diğer Güney Sibirya dillerinde olduğu gibi soyut ve somut adlar türeten işlek olmayan bir ektir. Sarı Uygurcada ekin işlek olmamasına rağmen işlevlerinin geniş olduğu görülmektedir. Ünlüyle ve *ğ*, *r* ünsüzleriyle biten sözcüklerden *+lık* eki görülürken *s* ünsüzünden sonra *-tık* eki görülür: *as+tık* “ziyafet” (< *as* “ağırlama, ikram, şölen”), *kın+dık* “göbek” (< *kın* “döl, insan nesli”), *kol+tık* “koltuk altı”, *uzun+luk* “uzunluk” (< *uzun* “uzun”), *qara+lık* “yas, matem” (< *qara* “kara, siyah”), *i*. Bir şeyin toplu olarak bulunduğu yeri gösteren adlar yapar: *yer+lık* “kabir, mezarlık” (< *yer* “yer, toprak”). Sifat yapar: *şkenci+lık* “ikinci, ikinci ile ilgili” (< *işkenci* “ikinci”), *kul+dık* ~ *k^hultık* “kül rengi, gri” (< *kul* “kül”), *sağ+lık* “sağlıklı, sağmal hayvan” (< *sağ* “sağlıklı”). Bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren adlardan meslek adı yapar: *peg+lık* “başkanlık görevi”

Altaycada ek *+lık/+lik,+luk/+lük, +tık/+tik, +tuk/+tük, +dık/+dik, +duk/+dük* biçimindedir: *caqşı+lık* “iyi, iyileştirme”, *söz+lik* “sözlük”, *kün+dük* “günlük”, *kul+duk* “kölelik”, *mönkü+lük* “ebedilik”; Hakasçada işlek olmayan bir ektir. *+tış* /*+tik* biçiminde görülür: *pas+tış* “yönetici, idareci”, *tıs+tış* “rahatlık”, *tös+tık* “kök” (Arıkoğlu, 2012: 1094). Tuv. *dün+dük* “yurt içerisinden açıklan pencere” TuW 149. Yakutçada ekin *+lık/+lik, +luk/+lük, +tık/+tik, +tuk/+tük, +nik/+nik, +nuk/+nük* biçimleri mevcuttur. *ahılık* “yemek, yiyecek” (< *as*); *kıs+tık* “kışlık barınak”, *tün+nük* “pencere” (< *tüün* “gece”), *ot+tuk* “otlak” (Yıldız, 2007: 98-99).

2.12. +ncı / +nci

Asıl sayı adlarına gelerek sıra ve derece bildiren adlar türetir: *pir+ıncı* “birinci”, *işke+nci* “ikinci, üç+üncü “üçüncü”, *türt+ınci* “dördüncü”, *pes+ıncı* “beşinci”, *a^hltı+ncı* “altıncı”, *yiti+ıncı* “yedinci” *saqış+ıncı* “sekizinci” *toqşus+ıncı* “dokuzuncu”, *on+ıncı* “onuncu”.

Altayca *+ınçı* /*+inçi/+ünçi* üç+ünçi “üçüncü”, *oduz+ınçı* “otuzuncu”, *toguz+ınçı* “dokuzuncu”, *bir+ınçı* “birinci”, Hakasça *+ıncı/+ıncı* *pir+ıncı* “birinci”, *iki+ıncı* “ikinci”, *tört+ıncı* “dördüncü”, *altı+ncı* “altıncı”, Yakutçada ek *+s* biçimindedir (Kirişcioğlu, 2012: 1244): *alta+ıs* > *altıs* “altıncı”, *sette+ıs* > *settis* “sekizinci”, *bies+ıs* > *behis* “beşinci”, *uon+us* > *onus* “onuncu”

2.13. +şke

Akrabalık adları yapmak için kullanılan bir ektir. *+şke* eki, Sarı Uygurcadaki *işke* “iki” sözcüğünün ekleşmiş biçimidir: *akını+şke* “iki kardeş” Malov, sözcüğü *aka+ini+işke* biçiminde çözümler (Malov, 1957: 14) (*aka + ini + işke* Moğ. *aka* Lessing 59b + *ET ini* “küçük erkek

kardeş" ED, 1972: 170a, + işke "iki). krş. Tuv. -şkı(lar): *ava-şkılar* "aynı anneden olanlar", *ada+şkılar* "aynı babadan olanlar", *çenge+şkiler* "yengenin kardeşleri" (Arıkoğlu, 2012: 1164). *aki(lı)şkılar* "büyük ve küçük kardeşler" TuW 71.

2.14. +tus / +tüs

Tarihî ve modern Türk dillerinde işlek olmayan bir ektir. Sarı Uygurcada da yalnızca bir sözcükte tespit edilmiştir: *küntüs* ~ *kuntus* ~ *k^huntis* "gündüz, gün" (< *kün* "gün, güneş"). Krş. Hak. *kündüs* "öğle, öğle vakti" (HakTS 281a), Tuv. *hündüs* "gündüz" TuW 176, Yak. *künüs* "gün, gündüz" YakRS 198a.

3. Eylemden Ad Yapan Ekler

3.1. -cık

Eski Türkçede -çUk (Erdal, 1991: 357) biçiminde görülen eylemden ad yapan bu ekin Sarı Uygurcada denklığı -cık ekidir. Erdal, Eski Türkçede ekin -r ve -n ile biten köklerden sonra geldiğini ve araç adları yaptığını dile getirir: ET *sunçuk* "yatak, döşek", *togurçuk* "tomurcuk", *olorçuk* "oturak", *bürünçük* "kadın başörtüsü". Ek, Sarı Uygurcada da Eski Türkçede olduğu gibi dönüşlü çatı eki -n'den sonra görülür ve nesne adları yapar: SUyg. *dam-cık* "damla" (< *dam*- "damlamak"), *tüsen-cık* "döşek" (< *tüsen*- "yatar durumda olmak"), *yakın-cık* "battaniye, kapak" (< *yakın*- "örtünmek"), *yastan-cık* "yastık". Altaycada da Sarı Uygurcada olduğu gibi dönüşlü ve edilgen çatılardan sonra -cık eki gelir: *uzan-cık* "bir işe yatkın yetenekli", *aylan-cık* "girdap", *baylan-cık* "sakınan" bk. ATS.

3.2. -dık

Eylemin anlamıyla ilgili adlar türeten çok yaygın olmayan bir ektir: *bas-dık* "baskı", *kaz-dık* "ağacın, yumurtanın kabuğu" (< *kaz*- "topraktan sökmek, koparmak"). İşlek olmayan bu ek için bk. Altayca *oy-dık* "Altay Türklerinin keçeden yaptığı çadır evin ortasına ateş yakmak için açtıkları çukur" (Dilek, 2012: 1027).

3.3. -(ı)ğ

Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılan bu ek, sıfat ve adlar türetir. ET -(X)g için bk. Erdal, 1991: 172 ve ötesi. Sarı Uygurcada bu ekle türetilmiş sıfatlar şunlardır: *açı-ğ* "ekşi, acı" (< *açı*- "ekşimek"), *dad-ığ* "tat, tatlı" (< *dat*- "tatmak"), *kıçı-ğ* "küçük" (< *kıçı*- "küçülme"). Sarı Uygurcada bu ekle türetilmiş adlar şunlardır: *dızığ* "kalem", *tart-ıg* "ip" (< *tart*- "çekmek, uzatmak"), *tarı-g* "darı" (< *tarı*- "toprağı işlemek"), *ula-ğ* "bağ", *yemiğ* ~ *emiğ* "göğüs, meme" (< *em*- "emmek")

Tuvacada ek -g/-ıg/ıg, -ug/-üg biçimindedir: *argı-g* "nakış, işleme", *arı-g* "temiz", *deri-g* "donanım", *dile-g* "istek, rica" örnekler

için bk. TuW. Hakasçada ek *-ğ/-g*, *-ığ/-ik* biçimindedir: *arı-ğ* “temiz”, *huru-ğ* “kuru”, *sad-ığ* “satış” (örnekler için bk. Arıkoğlu, 2012: 1095).

3.4. -ğak

Marcel Erdal Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılan bu ekin Eski Türkçede üç belirgin işlevi olduğunu dile getirir. 1. Hareket adı yapmak: *tutgak* “geceleyin düşman güçlerini ve ileri karakollarını yakalamak için çıkarılan atlı birlik”, *yatgak* “muhafız”. 2. Araç-gereç adı yapmak: *ilgek* “çengel, kanca”, *susgak* “kepçe”, *ugak* “dibek”. 3. Hastalık adı yapmak: *bezgek* “titreme, titretici sitma”, *kusgak* “kusma” (Erdal, 1991: 391 ve ötesi).

Sarı Uygurcada da ek, nesne ve araç-gereç adları türetir: *dara-ğak* “tarak” (< *tara-* ~ *dara-* “taramak”), *or-ğak* “orak” (< *or-* “biçmek”), *tamdır-ğak* “kibrit” (< *tamdır-* “yakmak”), *yimsa-ğak* “nesne” (< *yimsa-* “işletmek, kullanmak”).

Sarı Uygurcada ekin tespit edilen diğer bir işlevi ise sıfatlar türetmektir. Eylemden türemiş sıfat yapan sözcükler şöyledir: *casda-ğak* “aydınlık” (< *casda-* “parıldamak”), *danı-ğak* “tanıdık” (< *danı-* “tanımak”), *doz-ğak* “tok” (< *doz-* “doymak”), *sola-ğak* “kapalı” (< Çin. 锁 *suo* + Tü. *la-* *sola-* “kilitlemek”), *suda-ğak* “benzer” (< *suda-* “benzemek”), *tay-ğak* “kaygan” (< *tay-* “kaymak”).

Tuvacada ek *-kak/-kek*, *-gak/-gek* biçimindedir: *aaylaş-kak* “başarılı”, *bürüş-kek* “buruşmuş”, *dür-gek* “makara” bk. TuW. Altaycada ek *-gak/-gek*, *-kak/-kek* biçimindedir: *bus-kak* “yıkık, bozuk”, *tabış-kak* “bilmece”, *emiş-kek* “emzik, biberon”, *küy-gek* “yanıcı” (Dilek, 2012: 1023). Hakasçada ek, *-ğah/-hah*, *-gek/-kek* biçimindedir: *tırıs-hah* “buruşuk”, *tudıs-hah* “kavgacı”, *urus-hah* “dövüşçü”, *oñarıl-ğah* “zeki, anlayışlı”, *çırıl-ğah* “kıvrım” *sıs-kek* “şişkin”, *kilıs-kek* “uygun, yarar”, *kör-gek* “bakan, bakıcı”. Hakasça örnekler için bk. HakTS.

3.5. -gAn

-gAn eki Sarı Uygurcada eylemlere gelerek sıfatlar türetir: *belet-gen* “hazır” (< *belet-* “hazırlamak”), *bırık-gen* “birleşik” (< *bırık-* “birleşmek”), *ılda-ğan* “isli, ateşte kurutulmuş” (< *ılda-* “buğulamak, ateşte kurutmak”), *kula-ğan* “çalışan” (< *kula-* “çalıştırmak, iş vermek”), *sañkıla-ğan* “sarkık” (< *sañkıla-* “sarkmak”), *sız-gen* “şiş” (< *sız-* “şişmek”), *uz-ğan* “kesik, yırtık” (< *uz-* “kesmek”). Ekin, eylemlere gelerek adlar türettiği de görülür: *kağır-ğan* “makarna kavurması” (< *kağır-* “kavurmak”).

3.6. -ğı /-gi / -ki

Eylemler gösterdiği hareketle ilgili adlar türetir: *dahrt-ki* “bant, şerit”, *iş-ki* “içki”, *kez-gi* ~ *kezgı* ~ *kizgı* “giysi, giyim” (< *kez-* ~

kizgı “giymek”), *sana-ğl* “tesbih” (< *sana-* “saymak”), *şor-ğl* “süpürge” (< *şor-* “süpürmek”).

Tuvacada ek *-k1/-ki*, *-ku/-kü*, *-g1/-gi*, *-gu/-gü* biçimindedir: *keski* “keski” *bış-k1* “bıçkı” (Arıkoğlu, 2012: 1167), Hakasçada ek *-h1 / k1*, *-ğl / g1* biçimindedir: *kis-k1* “keski”, *sıbir-ğl* “süpürge” (Arıkoğlu, 2012: 1095). Altaycada *-k1/-ki*, *-g1/-gi* biçimindedir. *sibir-gi* “süpürge”, *tart-k1* “kaşağı”, *eş-k1* “kürek” (Dilek, 2012: 1024).

3.7. -ğış /-giş, -kış/-kiş

Eski Türkçe *-gUç* (Erdal, 1991: 359) ekinin Sarı Uygurcadaki denkliliği *-glş* ekidir. Erdal eki, eylemden ad yapan *-gU* ve küçültme eki *+ç* ile çözümler. Sarı Uygurcada ekin eylemin gösterdiği hareketle ilgili nesne adları ve soyut adlar türettiği görülür: *dahrt-kış* ~ *tart-kış* “terazi”, *oynas-kış* “oyun, eğlendirici olay, serüven” (< *oynas-* “birbiriyle oynamak”), *tam-kış* “yakıt” (< *tam-* “yanmak”), *te-ğış* “konuşma” (< *te-* “demek, söylemek”), *yi-ğış* “yenecek şey, yiyecek”, *yüvat-kış* “utanç” (< *yüvat-* “utanmak, çekinmek”).

Tuvacada ek *-kuş/-kiiş*, *-guş/-giiş* biçimindedir: *aat-kuş* “tahterevali”, *dayan-guş* “değnek, sopa”, Hakasçada ek *-hış/-kış*, *-ğış/-gis* *kis-kış* biçimindedir: “keski”, *hır-gış* “kesme aleti” için bak. Arıkoğlu, 2012: 1095. Altaycada ek *-kış/-kiş*, *-gış/-giş* biçimindedir: *tut-kuş* “tutacak”, *soot-kış* “buzdolabı”, *öçür-güş* “ateş söndürme aleti” (Dilek, 2012: 1024).

3.8. -ığcı

Marcel Erdal Eski Türkçeden beri görülen *(X)gçl* ekinin Ana Moğolcadan ödünçleme olduğunu ve pek çok Moğol dilinde aynı işlevde kullanıldığını edile getirir (Erdal, 1991: 371) Sarı Uygurcada çok işlek olmayan bu ek, eyleme bağlı adlar yapar: *ay-ığcı* “konuşan söyleyen kişi; kehanette bulunan, kâhin” (< *ay-* “söylemek”).

3.9. -(ı)k

Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılan bu ek için Tekin, *(-U)k* biçimini vermekte ve eylemin sonucu adlar ve nitelikler türettiğini dile getirmektedir (Tekin, 2000: 92). Sarı Uygurcada ekin eylemlere gelerek onların gösterdiği hareketle, oluşla ilgili ad ve sıfatlar türettiği görülmektedir. Ek, ünlüyle biten sözcüklere *-k* olarak gelir: *ahsa-k* “aksak, topal” (< *ahsa-* “aksamak, topallamak”), *bezi-k* ~ *pezi-k* “büyük” (< *bezi-* “büyümek”), *uza-k* “uzak” (< *uza-* “uzamak”), *yama-k* “yamalık” (< *yama-* “yamamak”), *yasdı-k* “yastık”.

Ek, ünsüzle biten sözcüklere *-ık* olarak gelir: *aç-ık* “açık” (< *aç-* “açmak”), *ağır-ık* > *ağrık* “ağrı” (< *ağır-* “ağrımak, hastalanmak”), *a^hrdık* “artık, kalan” (< *a^hrt-* “artmak”), *cüğir-ık* ~ *cügrük* “rahvan” (< *cüğir-* “koşmak”), *emis-ık* “emzik (çocuklar için)” (< *emiz-*

“emzirmek”), *tel-ık* “delik, çukur” , *yar-ık* “yarık, açık, aralık” (< *yar-* “yarmak”), *yimit-ık* “toplantı” (< *yimit-* “bir araya toplamak”), *yüdur-ık* “öksürük” (< *yüdir-* ~ *yüdur-* “öksürmek”), *yuz-uk* ~ *yüzük* “Tanrıya adanmış (koyun)” (< ET *ıd-ok* “kutsal”).

Tuvacada ek, *-k*, *-ık/-ik*, *-uk/-ük* biçimindedir: *adır-ık* “ayrı; kol, ırmak kolu”, *aska-k* “topal, aksak” örnekler için bk. TuW. Hakasçada ek, *-h/-k*, *-ih/-ik* biçimindedir: *hara-h* “göz”, *ıra-h* “uzak”, *aç-ih* “açık”, *tiz-ik* “delik, deşik” (Arıkoğlu, 2012: 1095). Altayca *-ık/-ik*, *-uk/-ük* *uza-k* “uzak”, *ıra-k* “ırak”, *oy-ık* “oyuk” (Dilek, 2012, 1024) Yakutça *-ık/-ik*, *-uk/-ük*, *-k xon-uk* “yatacak yer”, *berik* “rüşvet” (< *bier-* “vermek”), *soruk* “görev” (< *soruy-* “görev vermek”) (Yıldız, 2007: 118).

3.10. -ım

Eski Türkçeden beri görülen *-(X)m* eki (Erdal, 1991: 290) bazen basit bazen de türemiş gövdelerden yeni adlar türetmiştir. Eski Türkçede genellikle iki heceli sözcükler (*ye-m* “yem, yiyecek” hariç) oluşturmuştur. Sarı Uygurcada da ekin eylemin anlamıyla ilgili iki heceli soyut ve somut adlar türettiği görülmektedir: *al-ım* “borç alma” (< *al-* “almak”), *duğ-ım* “doğum” (< *tuğ-* ~ *duğ-* “doğmak”), *yağ-ım* “yağış” (< *yağ-* “yağmak”), *yar-ım* “yarım” (< *yar-* “koparmak, parçalamak”).

Tuvacada ek *-m/-ım/-im*, *-um/-üm* biçimindedir: *dil-im* “kereste”, *öl-üm*, *ag-ım* “akım”, Hakasçada *-m/ım/İM* biçimindedir: *öl-İM*, *tıl-İM* “dilim”, *tür-İM* “dürüm”, Altaycada *-(I)m/-(U)m* biçimindedir: *öl-üm* “ölüm”, *kiy-im* “giyim”, *öz-üm* “ot, bitki” (< *ös-* “bitmek”) (Dilek, 2012: 1025), Yakutçada *-m/-ım* biçimindedir: *ıg-ım* “öfkeli” (< *ık-* “zorlamak, mecbur etmek”), *ıa-m* “sağılan süt, sağmal” (*ıa-* “sağmak”) (Yıldız, 2007: 119).

3.11. -ın / -in, -un / -ün, -n

Erdal, Eski Türkçeden beri görülen *-(X)n* ekinin geçişli kökler için nesne, geçişsiz kökler için özne adı oluşturduğunu ifade eder (Erdal, 1991: 300). Sarı Uygurcada ek harekete bağlı, eylemin sonucunu gösteren adlar türetir: *at-ın* “atış” (< *at-* “ateş etmek”), *kel-in* ~ *k^heln* “gelin, eş”, *tut-un* ~ *tüt-ün* “tütün” (< *tut-* ~ *tüt-* “duman çıkmak, tütme”), *yığ-ın* “yığın; yumak (yılan için)” (< *yığ-* “yığmak, biriktirmek”).

Tuvacada ek *-n/-ın/-in*, *-un/-ün* biçimindedir: *çid-ın* “yatak”, *ugaa-n* “düşünce” (Arıkoğlu, 2012: 1167), Hakasçada *-n / -İN* biçimindedir: *çun* “yığın”, *ağ-ın* “akın”, *çad-ın* “yatma” (Arıkoğlu, 2012: 1096), Altaycada *-n/-ın/-in*, *-un/-ün* biçimindedir: *büdün* “bütün” (< *büt-* “tamamlamak”), *ag-ın* “akarsu”, *oy-ın* “işleme, oyma”. Yakutçada

işlek olmayan bir ektir. *büt-ün* “bütün”, Dolganca *aagin* “okuma, okuma sanatı” (< *aak-* “okumak”) (Yıldız, 2007: 122).

3.12. -kıcı /-ğıcı

Eylemlere gelerek o işi yapanı, o işle uğraşanı gösteren, eylemin anlamıyla ilgili adlar türetmeye yarayan bir ektir: *gör-gıcı* “tanık, şahit” (< *gör-* “görmek”), *kol-kıcı* “dilenci” (< *kol-* “istemek”), *ay-ğıcı* “konuşan, söyleyen kişi” (< *ay-* “söylemek”).

3.13. -ma/-me, -ba/-be, -pa

Eylemin anlamı ile ilgili soyut ve somut adlar türetir. Kalıcı adlar yapar: *al-ma* “alma, ele geçirme”, *bañnas-ma* “yardımcı” (< *bañnas-* “yardımlaşmak”), *çoke-ma* “sandalye” (< *çoke-* “oturmak”), *gezği di^hk-be* “yama”, *kol-ma* “dilenci”, *kuras-ma* “güreş” (< *kuras-* “güreşmek”), *kol-* “istemek”), *tız-ma* “yazı, yazma” (< *tız-* “yazmak”), *yör-me* “örgü (saç)” (< *yör-* “örmek”).

Ekin ayrıca meslek adı yapma işlevi de vardır: *ezert-be* “rehber” (< *ezert-* “rehberlik etmek”), *ıs tu^htpa* “işçi” (< *ıs* “iş” *tu^ht-* “tutmak”), *kısı yulır-me* “cellât” (< *yulır-* “öldürmek”), *kim kara-ma* “doktor” (< *kim* “hastalık” *kara-* “bakmak”), *koy ko^hkar-ma* “çoban”, *kus o^hkar-ma* “sığır çobanı” (< *kus* “sığır” *o^hkar-* “otlatmak”), *mal kara-ma* “çoban” (< *mal* “hayvan” *kara-* “bakmak”), *mal o^hkar-ma* “çoban”, *menek oyna-ma* “kumarbaz” (< *menek* “para”), *temir sok-pa* “demirci” (< *sok-* “dövmek”), *yer tar-ma* “çiftçi”, *yiz sok-pa* “dokumacı” (< *yiz* “kumaş” *sok-* “vurmak”). Ayrıca bk. Roos, 2000: 136.

Roos, ekin bir adın niteleyicisi olarak da kullanılabileceğini ifade eder: *ıs tu^ht-pa yer* “iş yeri” (< *ıs* “iş” *tu^ht-* “tutmak” *yer* “yer”), *sık kara-ma kısı* “koruma” (< *sık* “kapı”, *kara-* “bakmak”, *kısı* “kişi”), *temir sok-pa yü* “demirhane” (< *temir* “demir” *sok-* “vurmak” *yü* “ev”), *yerla-ma kısı* “şarkıcı” (< *yerla-* “şarkı söylemek” *kısı* “kişi”), *yiz ti^hk-pi kısı* “terzi” (< *yiz* “kumaş” *ti^hk-* “dikmek” *kısı* “kişi”) (Roos, 2000: 136).

Tuvacada işlek olmayan bir ektir: *ajıldajıl-ba* “ortak çalışmaya katılım” TuW 70, *tirt-pa* “çengel” (Arıkoğlu, 2012: 1168), Hakasçada ek *-ba/-be, -ma/-me, -pa/-pe* biçimindedir: *çar-ba* “yarma”, *hıy-ma* “kıyma” (Arıkoğlu, 2012, 1096), Alt. *car-ma* “yarma”, *talda-ma* “seçkin”, *ildir-me* “tasma” (Dilek, 2012: 1025), Yak. *ba üür-be* “sürü” (< *üür-* “sürmek”), *uol-ba* “kurumuş ot bürümüş su birikintisi” (< *uol-* “kurumak, solmak”) (Yıldız, 2007: 120).

3.14. -mak/-mek

Eylemin anlamı ile ilgili kalıcı adlar yapan bir ektir: *yaz-mak* “az yağda kızartılmış börek; yumurtalı börek”, *ıl-mek* “ilme, ilmik”, *kağır-mak* “kavrulmuş tahıl” (< *kağır-* “kavurmak”).

3.15. -mır

Eski Türkçede *-mXr* eki ile türetilmiş *almır* “hırs”, *yağmur* “yağmur”, *kömür* “kömür” (< *köñ-mür*) (Erdal, 1991: 389) sözcükleri bulunur. *-mXr* eki, Genel Türkçede çok sık rastlanan bir ek değildir. Sarı Uygurcada da az sayıda örnekte tespit edilmiştir: *kömür* ~ *khemir* “kömür” (< *küy-* “yanmak”), *yağ-mır* “yağmur” (< *yağ-* “yağmak”). krş. Yak. *samır* “yağış yağmur”, Hak. *nañmır* “yağmur”, Alt. *cañmır*.

3.16.-(ı)s

Sarı Uygurca *-(ı)s* eki, Eski Türkçe *-(X)s* ekinin (Erdal, 1991: 262) denkliğidir. Eylemden ad yapan bu ek, eylemin anlamıyla ilgili kalıcı adlar türetir: *bol-ıs* “âdet, alışkanlık, gelenek” (< *bol-* “olmak”), *bağda-s* “bağdaş kurma” (< *bağda-*), *oyna-s* “oyun, eğlendirici olay” (< *oyna-* “oynamak”), *tanı-s* “tanıdık, arkadaşı” (< *tanı-* “tanımak”).

Hakasçada ek, *-s/-ıs/-ış* biçimindedir: *çurta-s* “yaşayış”, *sağın-ıs* “düşünüş”, *at-ıs* “atış” (Arıkoğlu, 2012: 1095), Altaycada *-ış/-ış*, *-uş/-üş* biçimindedir: *cüz-üş* “yüzüş”, *cür-üş* “yürüyüş”, *süü-ş* “sevgi” (Dilek, 2012: 1026), Tuvacada *-ş/-ış/-ış*, *-uş/-üş* biçimindedir: *kör-üş*, *tanı-ş*, *ün-üş* “bitki”. Yakutçada *-s* biçimindedir: *algıs* “hayırlı dua” (< *alğaa-*), *ağış* “sayı” (< *aax-* “saymak”) (Yıldız, 2007: 123).

4. Sonuç

Sarı Uygurca ad yapım eklerinin ele alındığı bu çalışmada, elde edilen veriyi şu şekilde özetleyebiliriz:

- Sibiryaya grubu dil özellikleri gösteren Sarı Uygurcaya ait ad yapım eklerinin yalnızca Sibiryaya dillerinde değil, diğer Türk dillerinde de büyük oranda mevcut olduğu görülmektedir.

- Sarı Uygurcanın bir Sibiryaya grubu dili olarak görülmesinin en büyük morfolojik kanıtı ise diğer Sibiryaya dillerinde olduğu gibi yokluk eki *+slz*’ın olmamasıdır. Bu ek yerine *yok* sözcüğü kullanılmaktadır.

- Sarı Uygurcada en işlek addan ad yapım ekinin sıfat yapan *+liğ* ve türevleri olan *+dığ*, *+niğ*, *+tığ* ekleri olduğu görülmektedir. Addan ad yapan, soyut ve somut adlar türeten *+lık* eki ise diğer Sibiryaya dillerinde (Altayca hariç) olduğu gibi, Sarı Uygurcada da çok fazla örnekte görülmemektedir.

- Sarı Uygurcada bazen incelik-kalınlık uyumuna uyulmadığı görülmektedir. Tespit edilen bütün örneklerde *+liğ*, *+lık* ekleri ve türevleri kalın ünlülüdür: *kempeş+tığ* “süslü”, *menek+tığ* “paralı”, *yüz+dığ* “yüzlü”, *köz+dığ* “gözlü”, *tegermen+niğ* “değirmenli”, *işkenci+lık* “ikinci, ikinci ile ilgili”, *peg+lık* “başkanlık görevi”, *yer+lık* “kabir, mezar”.

Kısaltmalar

- Alt** : Altayca
ATS : bk. Naskali, Gürsoy Emine ve Muvaffak Duranlı
DLT : bk. Atalay, Besim
ED : bk. Clauson, Gerard
Hak. : Hakasça
HakRS : bk. Baskakov, N. A., A.İ. İnkijekova-Grekul
HakTS : bk. Naskali, Emine Gürsoy, Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin, Aylin Koç
Moğ. : Moğolca
RusAS : bk. Baskakov, N. A.
RusYaS : bk. Afanas'yev, P. S. ve L. N. Haritonov
SUyg. : Sarı Uygurca
TSa : bk. Vasiliev, Yuriy
Tuv. : Tuvaca
TuvRS : bk. Palmbah, A. A.
TuW : bk. Ölmez, Mehmet
Tü. : Türkçe
Yak. : Yakutça
YakRS : bk. Sleptsov

KAYNAKLAR

- AFANAS'YEV, P. S. Ve L. N. HARİTONOV (1968), *Russko-yakutskiy slovar'*, Moskva.
ARIKOĞLU, Ekrem (2012), "Tuva Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara, ss. 1149-1228.
ARIKOĞLU, Ekrem (2012), "Hakas Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara, ss. 1085-1148.
ATALAY, Besim (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" IV*, 5. bs. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
BASKAKOV, N. A. (1964), *Russko-altayskiy slovar'*, Moskva.
CHENG, Shiliang (1997), *Tujue Bijiao Yuyanxue*, (A Comparative Study of The Turkic Languages), Şinciang Halk Yayınevi, Ürümçi.
CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
Cunğodiki Türki Tiller (1987), Şinciang Daşü Neşriyatı, ss. 244-285.

- DİLEK, Figen Güner (2012), "Altay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara, ss. 1009-1084.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- HAHN, F. Reinhard (1998), "Yellow Uyghur and Salar", *The Turkic Languages*, Ed. Lars Johanson, Éva Á. Csató, Routledge, London, ss. 397-402.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih (2012), "Saha Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara, ss. 1229-1284.
- KONONOV, A. N. (1969), "İsim ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1968*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss. 81-88.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- LESSING, Ferdinand D., (1960), *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- MALOV, Sergey Yefimoviç (1957), *Yazık jyoltıh uygurov: Slovar' i grammatika*, Alma-Ata.
- MALOV, Sergey Yefimoviç (1967), *Yazık jyoltıh uygurov: Teksti i perevodı*, Moskva.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, Muvaffak Duranlı (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin, Aylin Koç (2000), *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- NUGTEREN, Hans ve Marti ROOS (2006), Prolegomena to the classification of Western Yugur. *Exploring the Eastern Frontiers of Turkic*, Ed. Marcel Erdal and Irina Nevskaya, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, ss. 99-130.
- ÖLMEZ, Mehmet (2007), *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen, Tuvacanın Sözvarlığı Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle*, Wiesbaden.
- PAL'MBAH, A. A. (1953), *Russko-tuvinskiy slovar'*, Moskva.
- ROOS, Martina Erica (2000), *The Western Yugur (Yellow Uygur) Language, Grammar, Text, Vocabulary*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Rijks Üniversitesi, Leiden.
- SCHÖNİG, Claus (1997), "A new attempt to classify the Turkic Languages (I)", *Turkic Languages* 1, ss. 17-133.
- SCHÖNİG, Claus (1998), "South Siberian Turkic", *The Turkic*

- Languages*. Ed. Lars Johanson, Éva Á. Csató. Routledge, London, ss. 403-416.
- SLEPTSOV, P. A. (1972), *Yakutsko-russkiy slovar'*, Moskva.
- TEKİN, Talat (1982), "On the Structure of Altaic Echoic Verbs in {-kIrA}", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36, ss. 503-513.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, Ankara.
- TENİŞEV, E. Rahimoviç, B. H. TODAYEVA (1966), *Yazık jyoltıh Uygurov*, Moskva.
- TENİŞEV, E. Rahimoviç (1968), *Tuvinsko-ruuskiy slovar'*, Moskva.
- TENİŞEV, E. Rahimoviç (1976), *Stroy sarıg-yugurskogo yazıka*, Moskva.
- VASİLİEV, Yuriy (1995), *Türkçe-Sahaca (Yakutça)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YILDIZ, Hülya (2007), *Orhon Türkçesi İle Yakutçanın Sözvarlığı ve Söz Yapımı Bakımından Karşılaştırılması*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ SAVAŞLARININ EN KÜÇÜK ÖRTEN AĞAÇ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

Muhammet YILDIZ*
Mehmet BATI**
Mehmet ŞAHİN**

ÖZET

1. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması, Batılı devletlerin Osmanlı üzerinden Anadolu topraklarını parçalama girişimidir. Yapılan bu müzakereler ile Anadolu, farklı ülkelerin güdümünde etnik parçalara ayrılarak yönetime tabi tutulmak istenmiştir. Ancak, özellikle Sevr'i imzalatmak isteyen Batılı devletlere karşı yapılan Türk Milli Mücadelesi, bu antlaşmanın resmiyete tabi tutulmasına engel olmuştur. Bu çalışmada Batılı devletlerin Anadolu'yu ele geçirme girişimine karşılık, Anadolu'da oluşturulan cephe savaşlarının önemi ve savaşların birbirleriyle olan ilişkilerinin görsel olarak sunulmasına imkân veren, minimum örten ağaç yöntemi kullanılmıştır. Minimum örten ağaç yöntemi tanıtılarak sosyal bilimlere katkısı açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Milli Mücadele, Tarih, Minimum Örten Ağaç, Hiyerarşik Sınıflama.

INVESTIGATION OF THE WARS IN THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD WITH MINIMUM SPANNING TREE METHOD**ABSTRACT**

The Armistice of Mudros and Treaty of Sèvres signed after World War I is the Western countries' break-up attempt from Anatolian territories. With these negotiations, it was aimed to govern Anatolia dividing it into ethnic groups by several countries. However, the Turkish National Struggle, which was especially against Western countries that wanted the Ottoman Empire to sign the Treaty of Sèvres, prevented this treaty from becoming official. In the current study, the minimum spanning tree method was used to visualize the importance of the multi-front war, which broke out as a conclusion of the attempt of Western countries to conquer Anatolia, and the relationship of these wars with each other. The minimum Spanning Tree method is introduced and its advantage is described for the Social Sciences.

Keywords: National Struggle, History, Minimum Spanning Tree, Hierarchical clustering.

*Okt. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Rize-Türkiye, muhammet.yildiz@erdogan.edu.tr

** Araş. Gör. Dr. Mehmet BATI mehmet.bati@erdogan.edu.tr, Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN mehmet.sahin@erdogan.edu.tr Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fizik Bölümü, Rize-Türkiye

1. GİRİŞ

Bazı teorik fizik ve uygulamalı matematik metotlarının sosyal olaylara uygulanması ile sosyofizik denilen sosyal problemleri inceleyen (veya çözüm getiren) disiplinler arası araştırma alanı doğmuştur (Galam, 2008; 2012). Sosyal veya ekonomik olaylar arasındaki ilişkiler kullanılarak olayların tasnifinde, topolojik sınıflama yöntemleri kullanılmaktadır. (Mantegna, 2000)(Deviren, 2014). Gower tarafından bulunan (Gower, 1969) ve Mantegna tarafından geliştirilen uzaklık matrisi bazlı minimum örten ağaç yöntemi önemli bilgilerin analizinde vazgeçilmez bir araç ve anlamlı bir sınıflama yöntemidir. Topolojik sınıflandırma yöntemlerinden biri olan en küçük örten ağaç yöntemi, ilişkili olan olayları bir ağaç gibi birleştirir. Bu bilimsel yöntem, sosyo-coğrafi bölgelerin gruplamasından devre tasarımına, minimum ağ için gerekli en uygun yolun bulunmasına kadar birçok alanda kullanılmaktadır. Örneğin minimum örten ağaç, para birimleri veya şirket borsa değerleri arasındaki bağı görselleştirmek için kullanılmaktadır (Kocakaplan, 2011).

En küçük örten ağaç, ağırlıklı bir ağda (her düğümü birbirine bağlayan yolların maliyeti olması durumu), bütün düğümleri dolaşan en kısa yolu verir. En küçük örten ağacı bulmak için Kruskal Algoritması (Kruskal, 1956), Prim Algoritması (Prim,1957) ve Boruvka Algoritması (Sollin Algoritması) (Boruvka, 1926) en meşhur algoritmalarıdır.

Bu çalışmadaki amaç, tarih bilimindeki olayların sınıflandırılıp görselleştirilmesinde, yeni bir bakış açısı kazandırmak ve Tarih olayları arasındaki ilişkilerin doğru bir şekilde yorumlamaktır. Tarihte birçok savaşın meydana geldiği düşünülürse, savaşların zaman, mekân veya konusuna göre tasnif edilmesi gerektiği de bilinen bir gerçektir. Her savaşın bir nedeni ve doğurduğu sonuçlar bulunmaktadır. Bu çalışmada Milli Mücadele Dönemi savaşları temel alınarak bir sınıflandırma örneği sunulmaktadır.

Milli Mücadele Dönemi savaşları arasında, ilişkiler ağı oluşturulmak için savaşlar arası bağlantılara -1 ve +1 arası değerler atanmıştır (bu sayılara iki olay arası korelasyon sayısı Cij denir). Olumlu yöndeki kuvvetli ilişkiler +1 e yakın değerler alırken olumsuz yöndeki kuvvetli ilişkiler -1 e yakın değerler alır. Zayıf ilişkiler ise sıfıra yakın değerler alır. Oluşturulan bu tablodan en küçük ağaç çizimi için Öklid mesafeleri

$(\sqrt{2(1 - C_{ij})})$ hesaplanmıştır. Öklid mesafeleri 0 ile 2 arasında değişen sayı değerleri alabilir. Korelasyon sayılarının aksine tanım gereği 0'a yakın değerler savaşlar arası ilişkinin kuvvetli, 2'e yakın değerler de söz konusu ilişkinin zayıf olduğu anlamına gelir. Bu değerler kullanılarak

Matlab programı yardımıyla bir ağ elde edilmiş ve en küçük örten ağaç hesabı (Prim Algoritması kullanılmıştır) yapılarak en ilişkili savaşlar görselleştirilmiştir.

Sonuç olarak en küçük örten ağaç yöntemi yardımıyla yapılan bu makalede, Milli Mücadele Dönemi cephe savaşları ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Savaşlar muhtevasıyla birlikte anlatılırken de aralarındaki bağlantı yorumlanmıştır.

2. MİLLİ MÜCADELE

Milli Mücadele, bir milletin tüm kaynakları ile kendini savunduğu topyekûn bir mücadeledir. Bir mücadelenin milli olmasındaki en önemli unsur, toplumun tamamının bu mücadelede bulunması ile mümkündür. Türk Milli Mücadelesi'nin temeli de söz konusu unsurlara dayanmaktadır.

1. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Anadolu'da başlayan işgaller, Türk milletinin yeni bir mücadeleye girişmesine de sebep olmuştur. Nitekim 1. Dünya Savaşı'nda itilaf gurubunda yer alan Batılı devletler (İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve Yunanistan), 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması¹ ile Anadolu'nun muhtelif yerlerine asker çıkarmış ve stratejik bölgeleri kontrol altına almaya çalışmıştır. Batılı devletlerin bu girişimleri, Anadolu'yu işgale hazırlandıklarının göstergesi sayılmış ve Osmanlı idarecilerin bu yöndeki kuşklarını arttırmıştır. Mondros Mütarekesi ve sonrasında yaşanan işgal girişimleri de bunun açık göstergesi sayılmaktadır. Tüm bu gelişmeler ile birlikte İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanistan tarafından işgal edilmesi (Berber, 1997), Anadolu'da Türk Milli Mücadelesi'nin fitilini ateşlemiştir. Özellikle İzmir'in işgali ile başlayan protesto mitingleri, yurdun dört bir tarafına yayılarak, topyekûn bir mücadelenin başlayacağı anlaşılmıştır (Arabacı, 2007). 19 Mayıs 1919'dan 23 Nisan 1920'ye kadar; Samsun, Havza, Amasya, Erzurum, Sivas ve Ankara'ya uzanan yolculukta, Türk milletinin kaderi yeniden tayin edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve diğer Türk komutanları tarafından gerçekleştirilen bu hareket, halkın kendi kaderini kendisinin belirleyeceği bir yöntemle icra edilmeye çalışılmıştır.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile hukuki bir dayanak kazanan Anadolu hareketi, yeni bir ivme kazanmıştır. Batılı devletlerin kurulan bu yeni meclis veya hükümeti tanımaması ise, mücadelenin seyri açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Batılı devletler yeni hükümeti kabul etmese de, Türk

¹"Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı", Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, I, Ankara, 1992, s. 46-48.

halkının bu mücadeleye verdiği destek, TBMM'nin faaliyetlerini yürütmesine imkân sağlamıştır². Aynı amaç içinde olan Osmanlı Devleti'ne bağlı İstanbul Hükümeti ve TBMM'ye bağlı Ankara Hükümeti, Anadolu'da iki hükümetin birbirleri ile olan mücadelesine de zemin hazırlamıştır. İki hükümetin birbirleri ile mücadelesinden en çok karlı çıkan da Batılı devletler olmuştur. Ankara Hükümeti'ni isyancı gören Batılı devletler, İstanbul Hükümeti üzerinden Ankara Hükümeti'ni itibarsızlaştırmaya çalışmış ve tüm faaliyetlerine engel olmuştur (Şimşir, 1975). Sevr Antlaşması'na kadar olan tüm siyasi çalışmalar, TBMM, İstanbul Hükümeti ve Batılı devletler arasında sürmüştür. Batılı devletler, TBMM ile görüşmelerinde bir yandan İstanbul Hükümeti'ni kullanırken, diğer yandan da Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya, ilerlemesine yardımcı olmuştur. Ayrıca Anadolu'nun doğusunda Ermeniler, güneyinde de Fransızlar ile çatışmalar devam etmiştir.

10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın görüşülmesi ve bu antlaşmanın duyurulması ile Türk milletinin Anadolu'da yok edileceği belirginleşmiştir. Bu antlaşma sonrasında TBMM, antlaşmayı kabul etmeyeceğini duyurarak, mücadeleden vazgeçmeyeceklerini belirtmiştir. Nitekim Anadolu'nun Doğu, Batı ve Güney Cephelerinde gerek asker, gerekse halkın yardımları ile büyük bir mücadelede başlamıştır. Doğuda Ermeniler, güneyde Fransız ve onların güdümünde Ermeniler, Batıda ise Yunanlılar ile yapılan bu mücadele sonucunda, Türk Milli Mücadelesi başarıya ulaşmıştır.

Milli Mücadelede yapılan cephe savaşları, genel olarak değerlendirildiğinde her birinin katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak cephelerin kendi içinde değerlendirilmesi, getirdiği sonuçlar bakımından farklılık göstermektedir. Milli Mücadeleye katkısı bakımından bir sıralama yapıldığında cephelerin birbirleriyle ilişkisi anlaşılmaktadır.

3. MİLLİ MÜCADELEDE DOĞU CEPHESİ

Rusya'nın 1917 Ekim devrimi nedeni ile 1. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi, Doğu Anadolu ve Kafkaslarda siyasi bir boşluk oluşmasına sebep oldu. Özellikle Kars, Iğdır ve Erzurum civarlarında oluşan otorite boşluğu, bölgede bir Ermenistan Devleti kurma fikrini gündeme getirdi. Rusların 3 Mart 1918 Brest Litovsk Antlaşması ile bölgeden çekilirken tüm teçhizatlarını Ermenilere bırakması, bölgede yeni bir yapılanmanın habercisi sayılmaktaydı. Doğu Cephesindeki savaşlar özetle aşağıda verilmiştir.

²Mustafa Kemal Atatürk, "Nutuk", (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 283-295.

a) Oltu ve Sarıkamış Savaşı

Eylül 1920 yılına kadar süren gelişmeler, TBMM Hükümeti'ni harekete geçirdi. TBMM, bölge halkını Ermeni zulmünden kurtarmak ve doğu sınırlarını kontrol altına almak amacıyla, Kazım Karabekir komutasındaki 15. Kafkas Kolordusu'nu tam yetki ile görevlendirerek, bölgede harekât başlatmaya karar verdi. Ermenilerin 24 Eylül'de genel taarruza geçmesi ve Oltu civarını işgal etmesi, Türk ordusunun karşı harekât zorunluluğunu gerekli kıldı. 28 Eylülde taarruza geçen Türk ordusu, 29 Eylülde Yusufeli, Oltu ve Sarıkamış'ı, Ermenilerden geri alarak Kars harekâtı için önemli bir üst elde etmiş oldu.

b) Kars Savaşı

Oltu ve civarının Ermenilerden temizlenmesi üzerine, Kars Bölgesi'nde hak iddia eden Ermeniler için yeni bir harekât düzenlendi. Kazım Karabekir'in yönettiği bu hareket sonrasında, 30 Ekimde Kars, Türk ordusu tarafından kurtarıldı.

c) Gümrü Savaşı

Kars Savaşı sonrasında geri çekilen Ermeniler, Bolşevik Rusya ve ABD'den yardım istemek zorunda kaldı. Bolşevikler, Milli Mücadeleyi destekledikleri için Ermenilerin bu talebini reddetti. ABD'den de olumlu bir yanıt alamayan Ermeni askerleri, Gümrü'ye kadar geri çekildi. Daha sonra Gümrü'ye kadar ilerleyen Türk ordusu karşısında Ermeniler barış istemek zorunda kaldı. TBMM ve Ermenistan arasında 2-3 Aralıkta imzalanan Gümrü antlaşması ile doğu sınırı kontrol altına alındı.

TBMM'nin imzaladığı bu ilk siyasi antlaşma neticesinde Doğu Cephesi kapanmış ve buradaki bir kısım askerler Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır (Yılmaz, 2001). TBMM'nin itibarı artmış ve uluslararası alanda kendini ispat etmiştir. Doğu sınırimız, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları ile kesin olarak çizilmiştir. Doğu Cephesi'ndeki başarının Milli Mücadele'ye kazandırdıkları çok önemlidir. Özellikle Doğuda Ermenistan, Gürcistan ve Sovyetler Birliği ile olan mücadelenin başarı ile tamamlanması, Batıda yapılacak savaşta bir üstünlük sağlamıştır. Nitekim Doğuda baş gösterecek bir tehlike, Batı Cephesi'ni de olumsuz etkileyebilirdi. Ancak Rusya'da başlayan ihtilal ve Ermenistan'ın savaş tecrübesizliği, Doğu Cephesi'ndeki başarının kilit anahtarı sayılmaktadır. Bu bağlamda Doğu Cephesi'nin Milli Mücadele'ye katkısı bölgesel bazda sayılmakta ve kendi içerisinde önem arz etmektedir. Sonuç olarak ilişki matrisi oluşturulurken bu bölgedeki Oltu-Sarıkamış, Kars ve Gümrü savaşları Batı ve Güney cephesinde olan savaşlardan Milli Mücadeleye katkısı bakımından bölgesel bazda değerlendirildiği için, kendi içinde birbirleriyle ilişkileri kuvvetli olsa da, Milli Mücadelenin geneli açısından nispeten daha az ilişkilendirilmiştir. Fakat bütün bunların yanında Doğu cephesindeki savaşların olumlu

sonuçlanmasının bir takım getirileri de olmuştur. Nitekim savaş sonrası bölgedeki askerler ve tüm lojistik kaynaklar Batı cephesine kaydırılarak genel bir mücadelenin birlikteliği sağlanmıştır. Buna dayanarak Tablo 1 deki ilişki tablosunda verilen savaşların kendi aralarındaki yüksek korelasyon değeri yukarıdaki bilgiler doğrultusunda verilmiştir.

4 MİLLİ MÜCADELEDE GÜNEY CEPHESİ

Mondros Mütarekesi sonrasında İngiliz ve Fransızlar, mütarekenin maddelerini ileri sürerek Anadolu'nun güneyinde işgallere başlamışlardır. 3 Kasım 1918'de Musul, 9 Kasım 1918'de İskenderun, 6 Aralık 1918'de Kilis, 17 Aralık 1918'de Antep, 22 Şubat 1919'da Maraş ve 24 Mart 1919'da Urfa İngilizler tarafından işgal edilmiştir (Akbıyık, 1999).

Bu işgaller sonrasında, İngiliz ve Fransızlar, aralarında bir antlaşma yaparak bu yerleri paylaşmışlardır. Bu paylaşım sonrasında Antep, Urfa ve Maraş, Suriye'nin güvenliği açısından Fransızların kontrolüne bırakılmıştır. İngilizlerden bölgeyi devralan Fransızların söz konusu bölgelere Ermeniler ile birlikte girmesi ve Müslüman ahaliye karşı baskıcı tutum sergilemesi, Milli Mücadele'nin yeni bir cephesini açmıştır. Fransızlar, Ermenileri Güneydoğu'daki işgallerini kolaylaştırmak için kullanmak istemiştir. Ermeniler ise Fransa ile yaptığı bu mütalaada, Türklerden intikam alma amacı gütmüşlerdir. Bu sayede gelişen savaş ortamı, TBMM Hükümeti'nin de desteklediği cephesel bir hal almıştır. Güney Cephesindeki savaşlar özetle aşağıda verilmiştir.

a) Maraş Savaşı

22 Şubat 1919'da Maraş'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi ve sonrasında Fransızlara bırakılması, Maraş'ta halk savunmasına sebep olmuştur. Nitekim Ermeniler ile birlikte bölgede işgal harekâtına başlayan Fransızlar, Müslüman ahalinin tepkisini çekmiş ve ilk cephe savaşı başlamıştır. 1921 yılına kadar devam eden bu cephe savaşları, Fransızların antlaşma isteğinde bulunması ile sonuçlanmıştır. 20 Ekim 1921 yılında imzalanan Ankara antlaşması ile Fransızlar bölgeyi terk etmişlerdir (Tansel, 1991).

b) Antep Savaşı

17 Aralık 1918'de İngilizler'in Antep'i işgal etmesi üzerine, bu işgal tepki ile karşılansa da, bölgede büyük bir savunma savaşının olması Fransızların 1 Nisan 1919'da Antep'i işgal etmesi ile başlamıştır. İngiliz-Fransız antlaşması gereği, İngilizlerin Antep'i Fransızlara bırakması ile Fransızlar Ermeniler ile bölgede işgal girişimine başlamıştır. Bunun üzerine 1920 yılının Nisan ayı başında, Antep halkı kentte bir ayaklanma başlatarak Fransızlara karşı direnişe geçmiştir. Maraş Savaşı sonrasında

olduğu gibi 20 Ekim 1921 yılında imzalanan Ankara antlaşması ile Fransızlar bölgeyi terk etmişlerdir (Tansel, 1991).

c) Urfa Savaşı

Maraş ve Antep'te olduğu gibi Urfa'da 24 Mart 1919 İngiliz işgali sonrasında Fransızlara bırakılmıştır. Fransızlar bu bölgede başlattığı işgaller ile Müslüman ahaliye yönelik baskıcı tavırlar sergilemiştir. Fransızların Ermenileri kullanarak yaptığı rahatsız edici tavırlar sonrasında, bölge halkı direnişe geçmiş ve Urfa Fransızlardan temizlenmiştir.

Güney Cephesi'nde kurulan Kuvay-ı Milliye Hareketi, diğer cepheleden farklı bir özellik taşımaktadır. Nitekim Milli Mücadele'de Doğu ve Batı Cephesi'ne bakıldığında düzenli askeri birliklerin savaştığı bir cephe olarak görülmektedir. Ancak Güney Cephesi, içlerinde az miktarda asker bulunsa da, tamamen bir halk hareketidir. Suriye'nin kuzeyinde oluşturulan halk birlikleri, Maraş ve Urfa'da Fransız ve Ermeniler ile savaşmıştır. Güney Cephesi'nde Fransızlar ile savaş devam ederken, Batı Cephesi'nde de Yunanlılar püskürtülmeye çalışılıyordu. Bu bağlamda Güney Cephesi'nde savaşın kazanılması Batı cephesinin moral ve motivasyonunu arttırması bakımından önemlidir. Ancak savaşların kendi aralarındaki ilişkilere bakılırsa coğrafi olarak birbirlerine yakınlığı ile değerlendirilebilir. Nitekim Güney Cephesi Savaşları halk savunması şeklinde olduğu için birbirleriyle ilişkisi asgari seviyede kalmıştır. Vilayetlerin birbirleriyle yakınlığı ise en küçük örten ağaç yönteminde atanan sayı değerini etkilemiştir.

Sonuç olarak Güney Cephesi'nde yapılan Milli Mücadele'nin sonuçları, Doğu Cephesi'nde olduğu gibi bölgesel olarak fayda sağlamış ve TBMM Hükümeti'nin elini güçlendirmiştir.

5. MİLLİ MÜCADELEDE BATI CEPHESİ

Milli Mücadele'de Doğu Cephesi ve Güney Cephesi'nin yanında, asıl mücadeleler Batı Cephesi'nde gerçekleşmiştir. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında, Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi, Batı Anadolu civarlarında Kuvay-ı Milliye hareketlerinin doğmasına yol açmıştır. Batı Cephesi, Milli Mücadele'nin en zorlu cephesi olmuştur. Yunan işgalini engellemek amacı ile başlayan halk savunması, düzenli ordunun kurulması ile daha da genişlemiş ve güçlenmiştir. İlk başlarda düzensiz birlikler halinde savaşan Türk ordusu, Gediz Taarruzu gibi önemli cephe savaşlarını kaybetmesi nedeniyle düzenli ordunun kurulma ihtiyacı doğmuştur. TBMM'nin açılması ile sistemli hale gelen Türk ordusu düzenli bir şekilde Yunan taarruzlarına karşı koymayı bilmiştir.

a) 1. İnönü Savaşı

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal ederek, Batı Anadolu'da büyük Yunan imparatorluğu kurma planları işlemeye başlamıştı. Gediz savunmasına kıran Yunan askeri, Ankara'ya ilerleyerek, TBMM Hükümeti'ni dağıtmak ve Anadolu'ya hâkim olmak istemişti. Türk Hükümeti'nin düzenli orduyu kabul etmeyen Çerkez Ethem ve kardeşleri ile uğraşmasını fırsat bilen Yunanlılar, 6 Ocak 1921'de Bursa'dan Eskişehir istikametine doğru harekete geçmişlerdir. Yunanlılar bu taarruzla, Eskişehir Demiryolu'na hâkim olarak, Ankara'ya doğru ilerlemek istemiştir. Yunanlıların bu ilerleyişine karşılık, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Paşa, Eskişehir hattında Türk ordusunu konuşlandırmıştır. 10 Ocak 1921'de karşılaşan iki ordu, 11 Ocağa kadar üstünlüğü ele geçirememiştir. Ancak 11 Ocak sabahı Türk ordusunun Yunan taarruzunu kırmış ve Yunanlılar Bursa hattına geri çekilmek zorunda kalmıştır (Görgülü, 1993). Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanan bu savaş sonucunda, Yunanlıların ilerleyişi durdurulmuş ve TBMM Hükümeti'nin otoritesi güçlenmiştir. Yunanlıları destekleyen İngilizler, TBMM Hükümeti'nin bu başarısı sonrasında Ankara'yı Londra Konferansına davet ederek tanımak zorunda kalmıştır (Selek, 1968).

b) 2. İnönü Savaşı

Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra TBMM Hükümeti'ni Londra Konferansı'na davet eden İngilizler, Konferanstan sonuç alınamayınca, Yunanlıları kıskırtarak tekrar saldırıya geçmelerini sağlamıştır. Yunanlılarda, kaybettikleri savaşın intikamını almak ve TBMM Hükümeti'ni dağıtmak amacı ile 23 Mart 1921'de tekrar saldırıya geçmişlerdir. Eskişehir-Afyon hattında yapılan Yunan taarruzları 27 ve 30 Mart 1921'de Türk ordusu tarafından kırılmış ve Yunanlılar tekrar geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Selek, 1968). Bu savaş sonrasında Yunanlılar ek tedbirler almaya başlamıştır. Bu savaş sonucunda, TBMM Hükümeti'nin uluslararası alanda itibarı artmıştır. 1. İnönü ve 2. İnönü Savaşlarının kazanılması, Doğuda Sovyetler Birliği ile Moskova Antlaşması'nın imzalanmasında etkili olmuştur.

c) Aslıhanlar Dumlupınar ve Eskişehir Kütahya Muharebeleri

İkinci İnönü zaferinin getirmiş olduğu moralle Türk ordusunun bir bölümü, 8-15 Nisan 1921'de Aslıhanlar ve Dumlupınar civarlarında, Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesi için taarruza geçmiş ancak Yunan kuvvetlerinin bu taarruzu püskürtmesi ile sonuç alınamamıştır. Aslıhanlar ve Dumlupınar'daki yenilgiyi fırsat bilen Yunanlılar, 10 Temmuz 1921'de Kütahya ve Eskişehir hattında saldırıya geçerek, 24 Temmuz günü Türk ordusunu mağlup ederek geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Düzenli Yunan kuvvetleri karşısında tutunamayan Türk

ordusu, ağır kayıplar vermemek için Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir. Kütahya ve Eskişehir muharebelerinde Türk ordusunun geri çekilmesi, TBMM Hükümeti'nin moralini bozmuş ve mecliste büyük tartışmalara sebep olmuştur (İnönü, 1985). Bu savaş sonucunda Yunanlılar güven kazanmıştır.

d) Sakarya Savaşı

Türk ordusunun Eskişehir ve Kütahya muharebelerinde yenilerek Sakarya'nın doğusuna çekilmesi Yunanlıları cesaretlendirmişti. Yunanlılar bu moralle Ankara'yı ele geçirerek TBMM Hükümeti'ni dağıtmayı planlamıştı. Bu plan doğrultusunda 23 Ağustos 1921'de saldırıya geçen Yunanlılar bazı cepheleri aşıya da, Türk ordusu Yunan kuvvetlerini geri püskürtmeyi başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın savaş süresinde; "*Hattı Müdafaa Yoktur, Sathı Müdafaa Vardır. O Satıh Bütün Vatandır.*" Sözü ile büyük bir direnişe geçen Türk ordusu, 13 Eylül 1921'de Yunan ordusunu geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Geri çekilen Yunan ordusu bir daha saldırıya geçme fırsatı bulamamıştır.

Sakarya Savaşı sonrasında Yunan ordusunun morali çökmüş ve bitap düşmüştür. TBMM Hükümeti, bu savaş sonrasında önemli bir güç kazanmış ve bunu uluslararası mecralarda kullanmıştır. Fransızlar Sakarya Savaşı sonrasında TBMM Hükümeti ile Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Güney Cephesi'ndeki işgallerini sonlandırarak geri çekilmişlerdir. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Hükümetleri TBMM ile doğu sınırının kesin olarak belirlenmesi için 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması'nı imzalamıştır. Yunanlılar güç kazanmak için savaşı uzatmış ve toparlanmaya çalışmıştır. İngilizler TBMM Hükümeti'ne antlaşma teklifinde bulunarak Yunanlıların zaman kazanmasını sağlamaya çalışmışlardır.

e) Büyük Taarruz

Sakarya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin antlaşma yapma bahanesi ile TBMM Hükümeti'ni oyalaması, bir taraftan Yunan ordusuna zaman kazandırırken, diğer tarafta Türk ordusunun taarruz hazırlıkları yapmasına fayda sağlamıştır. TBMM Hükümeti tarafından kış aylarında bir taarruz harekâtının yapılması uygun görülmediğinden, yaz ayı beklenerek ordunun eksikleri tamamlanmıştır. Temmuz ayında planlanan Türk ordusunun taarruz harekâtı, Ağustos ayında uygulamaya geçirilmiştir. Nitekim Yunanlıları Batı Anadolu Bölgesi'nden tamamen çıkarmak isteyen TBMM Hükümeti ve Türk ordusu, 26 Ağustos 1922'de başlatmış olduğu taarruzla harekete geçmiştir. 30 Ağustos'a kadar olan çarpışmalar neticesinde ağır kayıplar veren Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır (Özalp, 1971). Yunanlılar geri çekilirken Türk Ordusu takibini sürdürmüştür. 9 Eylül 1922'ye kadar süren ilerleme sonunda Türk ordusu İzmir'e girmiştir. 18 Eylül 1922'de bölgede kontrol

sağlanırken Türk ordusu da Batı Anadolu'yu Yunanlılardan kurtarmıştır. Bu savaş sonucunda 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal eden Yunanlılar, Türk ordusunun zaferi ile İzmir'den çıkmak zorunda kalmışlardır.

Batı Cephesi'ndeki savaşların başarı ile sonuçlanması sonrasında 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı (Başyigit, 2007). Bu antlaşma ile Yunanlılar Doğu Trakya'yı boşaltmak zorunda kaldı. Ayrıca Türk milletine dikte edilen Mondros ve Sevr Antlaşmaları geçerliliğini yitirdi. Yeni Türk Devleti (TBMM) İngilizler başta olmak üzere Batılı devletler tarafından tanınmış oldu. Büyük Taarruz zaferi ile Milli Mücadele'nin askeri safhası sona erdi ve diplomatik görüşmeler başladı. Mudanya Mütarekesi sonrasında Başlayan Lozan görüşmeleri ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu. Sonuç olarak Batı Cephesi, Milli Mücadelenin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bölgesel olarak görünen batıdaki savaşlar, genel olarak Anadolu'nun bütününe ilgilendirmektedir. Bu vesile ile söylenebilir ki, kısmen negatif değerler olduğu görülse de genel olarak Batı cephesindeki savaşlara pozitif yüksek ilişkili değerler atanmıştır. Nitekim Batı cephesinde Kütahya-Eskişehir, Aslıhanlar-Dumlupınar gibi savaşlar da başarısız olunsa da, bunlara verilen küçük negatif değerler, Sakarya ve Büyük taarruz savaşlarının başarıyla sonuçlanması neticesinde kırılmıştır. Dolayısıyla Batı cephesindeki savaşlara verilen yüksek değerler bu savaşlar sonucunda Milli Mücadelenin kesin olarak bitmesi, yapılan antlaşmalar sonrasında da Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıdır.

6. VERİLER VE YORUMLAR

Bu bölümde kullandığımız minimum örten ağaç analiz yöntemini kısaca tanıtacağız. Yöntemin detaylı anlatımı için Mantegna'nın kitabına (Mantegna, 2000) ve kocakaplan tarafından yazılan teze (Kocakaplan, 2011) bakınız.

Kapsayan ağaç birbirleriyle bağlantılı bir grafik noktaları üzerinde tüm düğümleri çevrim içermeden ağaç gibi kapsar. En ilişkili veya en kısa maliyetli yollardan gidilerek tüm düğümleri kapsayacak şekilde oluşturulan ağaca minimum örten ağaç adı verilir. Minimum örten ağaç üzerinde N tane düğüm noktası varsa, N-1 tane bağlantı bulunur (Mantegna, 2000). Bu ağacı çizebilmek için uzaklık matrisi oluşturulur. Daha sonra Matlab programında paket halinde mevcut olan en küçük örten ağaç hesabı yaptırılabilir³.

³ "Find minimal spanning tree in graph" Erişim: 10 Ekim 2016, <https://www.mathworks.com/help/bioinfo/ref/graphminspantree.html>

Önceki bölümde yapılan açıklama ve yorumlar sonucunda bu savaşlar arasındaki ilişkilere korelasyon değeri atanmış (Tablo 1) ve bu değerlerden yararlanılarak Öklid mesafeleri hesaplanarak Tablo 2 oluşturulmuştur. Tabloda yer alan 3a,3b...5e gibi kısaltmalar yukarıdaki konularda geçen savaşların etiketlenmesidir. Örneğin 5b ikinci İnönü savaşını temsil ederken 5e Büyük Taarruzu göstermektedir.

TABLO 1 Milli Mücadeledeki savaşlar arası ilişki tablosu

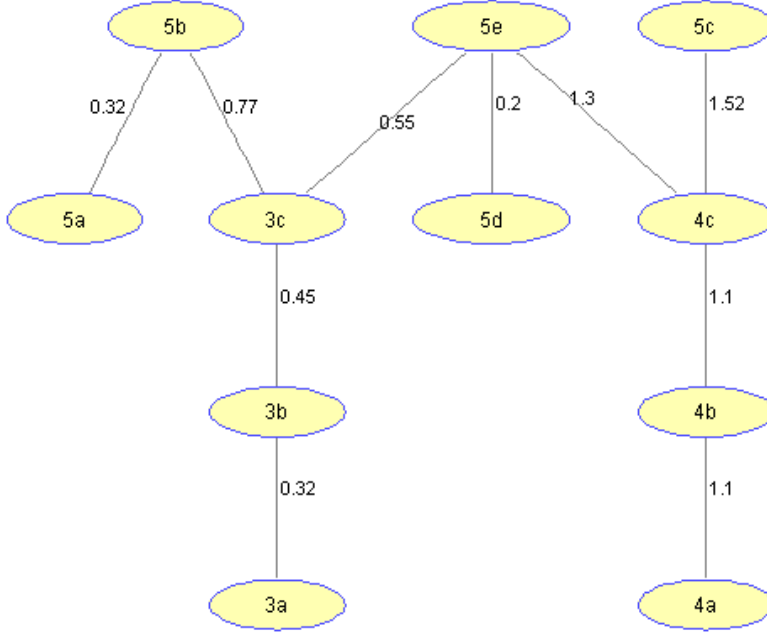
	3a	3b	3c	4a	4b	4c	5a	5b	5c	5d	5e
3a	1										
3b	0.95	1									
3c	0.85	0.9	1								
4a	0.1	0.1	0.1	1							
4b	0.1	0.1	0.1	0.4	1						
4c	0.1	0.1	0.1	0.3	0.4	1					
5a	0.4	0.45	0.65	0.15	0.15	0.15	1				
5b	0.45	0.49	0.7	0.15	0.15	0.15	0.95	1			
5c	-0.3	-0.3	-0.3	-0.15	-0.15	-0.15	-0.4	-0.4	1		
5d	0.5	0.5	0.8	0.15	0.15	0.15	0.65	0.7	-0.95	1	
5e	0.55	0.6	0.85	0.15	0.15	0.15	0.55	0.6	-0.7	0.98	1

TABLO 2 Milli Mücadeledeki savaşlar arası mesafe tablosu

	3a	3b	3c	4a	4b	4c	5a	5b	5c	5d	5e
3a	0										
3b	0,32	0									
3c	0,55	0,45	0								
4a	1,34	1,34	1,34	0							
4b	1,34	1,34	1,34	1,10	0						
4c	1,34	1,34	1,34	1,18	1,10	0					
5a	1,10	1,05	0,84	1,30	1,30	1,30	0				
5b	1,05	1,01	0,77	1,30	1,30	1,30	0,32	0			
5c	1,61	1,61	1,61	1,52	1,52	1,52	1,67	1,67	0		
5d	1,00	1,00	0,63	1,30	1,30	1,30	0,84	0,77	1,97	0	
5e	0,95	0,89	0,55	1,30	1,30	1,30	0,95	0,89	1,84	0,2	0

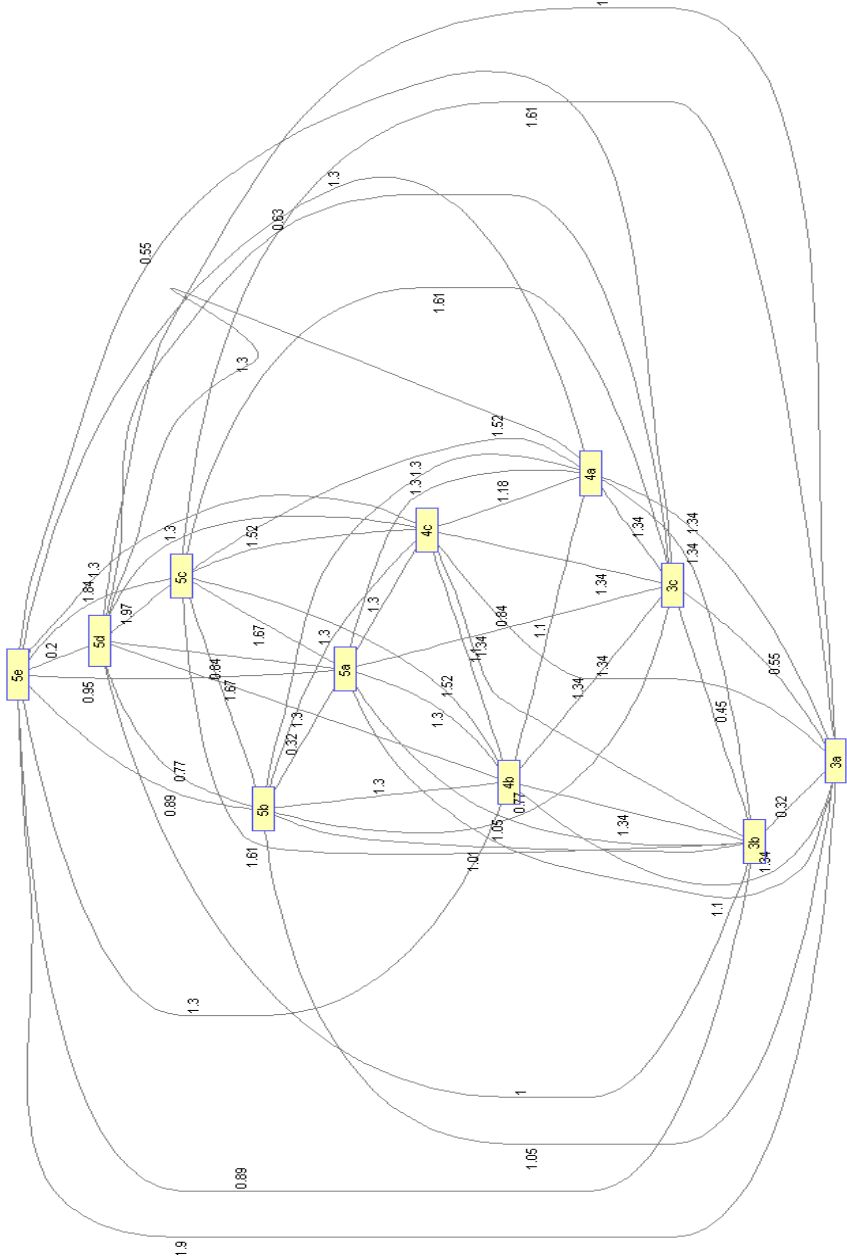
Milli Mücadele Dönemi savaşları arasında hiyerarşi oluşturmak için en küçük örten ağaç yöntemi kullanılarak Şekil 1 elde edilmiştir.

Şekil 1 incelendiğinde her cephedeki savaşların kendi aralarında kümелendiği açık bir şekilde görülmektedir. Kümelerin kesişimi 5e dedir. Buda beklenen bir sonuçtur. İlginç olan Büyük Taarruzu hazırlayan çekirdek savaşın 3c (Gümrü savaşı) olarak görülmesidir. Grafğin gövdesi, Batı Cephesi savaşlarından oluştuğuna göre Milli Mücadele Dönemi'nin en önemli cephesi de Batı Cephesi olarak görülmektedir.

Şekil 1 Milli Mücadele Dönemi savaşları için en küçük örten ağaç

Şekil 2 Tablodan elde edilen Milli Mücadele Dönemi savaşları bağlantı ağı

Milli Mücadele Dönemi savaşları için oluşturulan tablodan elde edilen bağlantı grafiği Şekil 2 de sunulmuştur.

En küçük örten ağaç yöntemi karmaşık ilişki ağını sadeleştirme yöntemidir. Bizde karmaşık ağ ilişkisini bu yöntemle sadeleştirdik. Buradan da görüldüğü üzere çok değişkenli birçok olay neden sonuç ve bölgesel etmenler bakımından ikili olarak kıyaslanabilir. Ayrıca bir ağ oluşturulup bu ağın en küçük örten ağacı elde edilip, analiz yoluna gidilebilir. En küçük örten ağaç hesabı Matlab programında paket halinde mevcuttur⁴. Bu kod kullanılarak sosyal olaylar arasında hiyerarşik sınıflama yapılabilir. Bu gibi tarihsel olaylar sınıflandırılırken ikili olaylara atanan korelasyon yani ilişki değeri bilim adamlarının kişisel görüşlerini de içerdiğinden değişkenlik gösterebilir ve sınıflandırmada farklılıklar oluşabilir.

Bu tür çalışmaların amacı temelde i) kaotik ortamlarda gözden kaçan veya kaotik ortamı oluşturan ana sebebi görmeye ii) karmaşık ilişkiler ağında hiç farkına varılmayan ilişkileri belirlemeye yaramasıdır.

SONUÇ

Bu makalede Milli Mücadele Dönemi savaşları arasındaki ilişkiler en küçük örten ağaç yöntemi kullanılarak grafiksel olarak elde edilmiştir. Elde edilen grafikte Doğu, Batı ve Güney cephesi olarak savaşların kendi içerisinde kümelendiği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, belli bir dönem veya mekânda meydana gelmiş çok sayıda olay arasındaki ilişkiler en küçük örten ağaç yöntemi ile bir bütün olarak analiz edilebilir. Bunun için her olay ikilisi kıyaslanarak ilişkililik derecesine göre bir değer atanır. İncelenecek tüm olaylar ikili olarak kıyaslanır ve bu kıyaslamalarla bir tablo (matris) oluşturulur. Bu tablo grafikleştirilir, daha sonra en küçük örten ağaç yöntemiyle en ilişkili olaylar bir ağaç gibi birleştirilir. Bunun sonucunda kümelenecekler net bir şekilde gözlemlenir. En küçük örten ağaç yönteminin tarihsel olayları yorumlamada grafiksel bir tasnif yaparak kolaylık sağlayacağını düşünüyoruz. Ayrıca, bu tür çalışmaların sosyal olayları yorumlarken daha sağlıklı bir analiz yöntemiyle yorumlamayı sağlayacağını öngörüyoruz. Buradan kazanılacak tecrübe ile gelecekteki kısa veya uzun zaman dilimlerinde olabilecek sosyal olaylar ve devletlerarası güç mücadeleleri tahmin edilebilir.

⁴ "Find minimal spanning tree in graph" Erişim: 10 Ekim 2016, <https://www.mathworks.com/help/bioinfo/ref/graphminspantree.html>

KAYNAKÇA

- AKBIYIK, Y. (1999). Milli Mücadele’de Güney Cephesi Maraş. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara , s. 3-5; Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, a.g.e., s. 105-107.
- ARABACI, H. M. (2007). Milli Mücadele Safhasında Halide Edip Adıvar’ın Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya, S. 19, s. 276.
- ATATÜRK, M. K. (2005). Nutuk. (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 283-295.
- BAŞYİĞİT, T. (2007). Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi, İzmir, VI/14, Bahar, s. 183.
- BERBER, E. (1997). Sancılı Yıllar: 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı. Ayraç Yayınevi, Ankara, s. 209.
- BORŮVKA, O. (1926). "O jistém problému minimálním" [About a certain minimal problem]. Práce mor. přírodověd. spol. v Brně III (in Czech and German). 3: 37-58.
- DEVİREN, Ş.A. (2014) . Küresel Karbondioksit Emisyonu, Ekonomik Büyüme ve Elektrik Tüketiminin Hiyerarşik Yapı Yöntemleri Kullanılarak Topolojik Analizi. Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi Cilt 3(2), 1-14.
- GALAM, S. (2008). Sociophysics: a review of Galam models, International Journal of Modern Physics C, 19, 409.
- GALAM, S. (2012). Sociophysics, A Physicist's Modeling of Psychological Phenomena, Springer-Verlag New York.
- GOWER, J.C. (1969). Minimum Spanning Trees and Single Linkage Cluster Analysis, Journal of the Royal Statistical Society. C (Applied Statistics), 18, 54.
- GÖRGÜLÜ, İ. (1993). On Yıllık Harbin Kadrosu. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 260-263.
- İNÖNÜ, İ. (1985). Hatıralar. (Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınları, Ankara, s. 260.

-
- KOCAKAPLAN, Y. (2011). "Hiyerarşik Yapı Yöntemleri Kullanılarak önemli Para Birimleri Arasındaki İlişkilerin Topolojik Analizi". (Erciyes üniversitesi Fizik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, s. 1-2.
- KRUSKAL, J.B. (1956). On the Shortest Spanning Subtree of a Graph and the Traveling Salesman Problem. Proceedings of the American Mathematical Society 7, 48-50.
- MANTEGNA, R.N. (2000). an Introduction to Econophysics: Correlations and Complexity in Finance; Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- ÖZALP, K. (1971). Milli Mücadele, (1919-1922). Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, Ankara, s.
- PRİM, R. (1957). Shortest Connection Networks and Some Generalizations. Bell System Technical Journal 36, 1389-1401.
- SELEK, S. (1968) Anadolu İhtilali. Ankara, s. 233.
- ŞİMŞİR, B. N. (1975). İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938). Türk Tarih Kurumu Yayınları, II, Ankara, s. 42-43.
- TANSEL, S. (1991). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, III, İstanbul, s. 224-225.
- "Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı", Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, I, Ankara, 1992, s. 46-48.
- YILMAZ, İ. (2001). Gümrü Antlaşması, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. Ankara, s. 78-112.
- "Find minimal spanning tree in graph" Erişim: 10 Ekim 2016, <https://www.mathworks.com/help/bioinfo/ref/graphminspanree.html>

**YAHYAĞLU'NUN 'YAVUZ GÖZDEN YAVUZ DİLDEN' REDİFLİ
GAZELİ, BU GAZELE YAZILAN NAZİRELER VE AHMED PAŞA'NIN
YAHYAĞLU'NA NAZİRESİ****Tuncay ÖZTÜRK¹****ÖZ**

Şiirde kafiye ve redif kullanımı, şiirin ahengi ile doğrudan ilgili bir husustur. Redifin dize sonlarında simetrik olarak tekrarlanmasıyla anlam ve ahenk bütünlüğü sağlanır. Klasik Türk Edebiyatında nazîre, bir şairin manzum bir eserine başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede yazılan şiir, olarak tanımlanır. Bu şiirlerde müşterek redif kullanımı oldukça yaygındır. Bu çalışma dört bölümden oluşur. Birinci bölüm giriş bölümüdür ve nazire ve ahenk hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde "yavuz" kelimesinin anlamı ve Türk şiirindeki kullanımına dair bilgi ve örnekler bulunmaktadır. Üçüncü bölümde zemin şiir, buna yazılan nazîreler belirtilmiş ve bilhassa Ahmed Paşa'nın dîvânında bulunan "yavuz gözden yavuz dilden" redifli şiir üzerinde durulmuştur. 4. bölümde ulaşılan sonuçlar özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: yavuz, nazire, Ahmed Paşa, redif.

**YAHYAĞLU'S GAZELS WITH REDIF "YAVUZ GÖZDEN YAVUZ
DİLDEN", NAZİRES WRITTEN WITH THIS GAZEL AND AHMED
PAŞA'S NAZİRES TO YAHYAĞLU****ABSTRACT**

The use of rhyme and redif in poetry is directly related to poetic harmony. Redif is repeated systematically at the end of the lines of a poem, which provides a sense of integrity and harmony. In Classical Turkish Literature, nazîre is identified as a poem which is written to a poet's poetic work, in the same meter and rhyme by another poet. The use of joint redif is quite common in this poetry. This study consists of four parts. The first part is the introduction section and general information about nazire and harmony will be given. In the second part, the meaning of the word "yavuz" and its use in Turkish poetry will be discussed. In the third chapter, it will be revealed that Ahmed Pasha's poem "Yavuz gözden yavuz dilden" is a redif poem. In section 4 the results will be summarized.

Key Words: yavuz, nazire, Ahmed Paşa, redif.

1. Giriş

“Nazîre, edebiyatta bir şiirin (genellikle gazel) başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiye ile yazılmış benzerlerine denir. Nazîre, beğenilen bir şiire karşı yazılır. Yeni yazılan şiirde orijinal şiirin biçimi ile konusu yeniden ele alınmış olur” (Pala, 2009: 354).

“Divan şiirinin önemli bir tarafını oluşturan redif, mısra sonlarında asıl kafiye harfi olan reviden sonra gelen ek ya da kelimelerdir” (Naci, 2004: 76). “Redifin dize sonlarında simetrik olarak tekrarlanmasıyla anlam ve âhenk bütünlüğü sağlanır. Böylece redif, bir konu etrafında şekillenerek, şiirin temasını meydana getirir. Hatta redifler, çoğu zaman şiirlerin ismi yerine kullanılır ve şiir, “su kasidesi”, gül kasidesi”, “sünbül kasidesi”, “güneş kasidesi”, “sühan kasidesi” gibi adlarla kimlik kazanır”(Kazan, 2004: 1).

“Ahenk, bir bütünü teşkil eden parçaların veya unsurların estetik ölçüler içinde birbiriyle uyuşması anlamına gelen, çeşitli ilim ve sanat dallarında kullanılan terimdir. Edebiyat terminolojisinde âhenk, üslûbun bir niteliği olarak şiir ve nesirde kelime ve cümlelerin adeta bir musiki tesiri yapacak şekilde art arda getirilmesiyle sağlanan uyumdur” (Yetiş, 1989: 516-17).

“Divan edebiyatında, kelime ve kelime gruplarının tekrarına dayalı bir anlatım tekniğinden bahsedilebilir. Bazı söz ve söz gruplarının belirli aralıklarla tekrarından doğan ahenk, anlam bütünleştiği zaman poetik bir fonksiyon icra eder ve meramın etkili bir biçimde sunulmasını sağlar” (Macit, 2005: 12). Çalışmamızda ele aldığımız “yavuz gözden yavuz dilden” redifi de tüm gazelerde ahengi sağlayan asli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Nazireciliğin ağır bastığı klâsik edebiyatımızda müşterek redifler oldukça fazladır. Bazı şiirler, rediflerinden dolayı sevilmiş, beğenilmiş ve diğer şâirler tarafından hem yazıldıkları devirde hem de daha sonraki dönemlerde tanzîr edilmişlerdir. Yeni bir manâ âlemine açılmış bu yolda şâirler, çoğu zaman aynı redifi kullanarak, kendi edebî kişiliklerini, bireysel farklılıklarını ortaya koymak istemişlerdir” (Tanpınar, 1982: 20). Devrinde şairler sultanı olarak nitelendirilen Ahmed Paşa (d. 1426 - ö. 1496) da beğendiği şiirlere nazîreler yazmış, kendi şiirleri de Necâtî, Zâtî, Bâkî gibi mühim isimler tarafından tanzîr edilmiştir. Dîvân'ında yer alan “yavuz gözden yavuz dilden” isimli gazeli de Yahyaoğlu isimli bir şaire nazîredir. Tezkîrelerde hayatı hakkında herhangi bir bilgi

bulamadığımız Yahyaoğlu, muhtemelen 15. yy şairidir ve kendisine yazılan nazîrelerin sayısının çokluğundan anladığımıza göre, devrinde tanınan bir şairdir.

2. "Yavuz" Kelimesinin Anlamı ve Türk Edebiyatında Kullanım Örnekleri

Yavuz sözcüğü eski Türkçe "yabız" kelimesinden gelir. Tarama Sözlüğü'nde kelimenin anlamı şöyle verilir:

yavuz, [yavız] 1. Kötü, fena. 2. Sert, azgın, keskin, güçlü, çetin, yaman, şiddetli. 3. Kötülük, fenalık.

yavuz dil: Nazar değmesine neden olacak kötü söz.

yavuz göz: Kem nazar, değen göz. (TDK, 1983:239)

Türk Dil Kurumu'nun resmi internet sitesindeki Büyük Türkçe Sözlük'te kelimenin anlamları şu şekilde verilmiştir:

yavuz: *sf.* 1. Güçlü, çetin. 2. İyi, gürbüz, güzel. 3. *esk.* Kötü, fena. ²

Yavuz kelimesinin en eski anlamı görüldüğü üzere olumsuzdur. Fakat günümüzde anlam iyileşmesine uğramış ve bu "kötü" anlamının zıddı olarak "iyi" anlamında kullanılmaktadır. Özellikle ağızlarda kelime hala varlığını sürdürür. Derleme Sözlüğü'nde kelime için şu anlamlar verilir:

1. İyi, güzel, iyi huylu. 2. Yiğit, mert. 3. Eli açık. 4. Becerikli, çalışkan. 5. Sert, keskin, yabanıl. 6. Isırgan (köpek için). (TDK, 1993: 4208)

Kelime, Türklerin en eski yazılı eserlerinden itibaren görülmektedir. Göktürk Kitabeleri'nde Kültigin Abidesi'nin doğu yüzünde şöyle bir cümlede karşımıza çıkar:

"İçre aşsız taşra tonsuz *yabız* yablak budunda üze olurtum." / İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. (Ergin, 2007: 18)

Oğuz boyları arasındaki mücadeleyi anlatan Dede Korkut Hikayeleri'nde "Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyunu Beyan Eder" isimli hikayede, Kanlı Koca, oğluna şöyle öğüt verir:

Yavuz yerlere yeltendün, kayıda döngil

²http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59b53782a80c57.01785903 (10.09.2017)

Ağ sakallu babanı, karıcık olmuş ananı buzlatmagıl (Gökyay, 1973: 85)

Yine Karahanlı dönemi eserlerinden olan Atabetül-Hakâyık'ta da yavuz kelimesi, "kötü" kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır:

Yılan yumşak erke *yavuz* fi'l iter. (Arat, 1992: 87)

Bu kelimenin dîvân şiirinde kullanımı ise oldukça eskilere dayanır. Yunus'un şiirlerinde de bu kelime "kötü" kelimesinin yerine kullanılmıştır:

Gaflete verme özünü dünyâ-perestlik eyleyip

Görmez misin bu dünyâya iyi *yavuz* geldi gider (Tatçı, 2013: 263)

Görüldüğü üzere "yavuz" kelimesi Türk edebiyatının ilk safhalarında da kullanılan bir kelimedir. Bu kavram, divan şiirinde genellikle "yavuz gözden/nazardan/dilden sakınmak, ırag olmak" şeklinde bir bütün halinde kullanılır. Şair, Allah'ın, sevdiğini kötü gözlerden kötü sözlerden korumasını ister. Yine Yunus Emre'de böyle bir kullanıma rastlarız:

Dil niçe vasf itsün hüsnünile hulkunu kim

Hüsnünü Hak eylesün **yavuz göz**lerden ırag (Tatçı, 2013: 297)

Usûlî'nin iki gazelinde de aynı kullanım görülür:

Ayağın toğrağın **yavuz nazardan** saklasın Allah

Sana bed-hâh olanların başına bin belâ olsun

...

Hak cemâlün gülşenin bâd-ı nazardan saklasın

Hâk-i pâyin gevherin **yavuz nazardan** saklasın (İsen, 1990: 196-197)

Kelimenin "kötüleme" anlamıyla kullanımına da rastlanır. Necâtî dîvânındaki 595 numaralı gazelde böyle bir kullanım görülür:

Dalaşur diyü beni yâra **yavuzlama** rakîb

Ki iyi olmaz inen kapuda itün yavaşı (Yılmaz, 2015: 478)

Yavuz sözcüğü deyim olarak “yavuz sanmak” (kötülük dilemek, kötü niyet beslemek) şekliyle de kullanılır:

Sana **yavuz sananun** ömri günü mâtem ola

Güzer idüp giceler ana şeb-i mihnet ola (Tanyeri, 1999: 245)

15. yüzyıl şairlerinden Cem Sultan'ın Cemşîd ü Hurşîd mesnevisinde yine aynı kullanım vardır:

İlahi devletin eyle ziyâde

Buna **yavuz sanan** olsun fütâde

...

Vücûdun eyle her arada mansûr

Buna **yavuz sananı** eyle makhûr (Okur, 1997: 310)

Yavuz sözcüğü dîvân şiirinin her döneminde görülse de günümüze yaklaştıkça kullanımının azaldığı dikkati çeker. İlk dönem eserlerinde hemen hemen her dîvânda veya mesnevîde yer alan bu kelimenin kullanımı dîvân edebiyatının sonlarına doğru azalmıştır. İncelediğimiz dîvanlar arasında son olarak 18. Yy. şairi Nedîm'de ve yine olumsuz anlamda; kötü göz, değen göz anlamında kullanılmıştır. Sultan Ahmed için yazdığı bir kasidesinde:

Mu'ammer eylesin **yavuz nazardan** saklasın Mevlâ

Kin onlardır binâ-yı izz ü şânın çâr erkânı (Macit, 2016: 63)

Divânında bulunan bir terkib-i bendinde de aynı kullanım görülür:

Cemâlin dâ'imâ **yavuz nazardan** sakla yâ Rabbî (Macit, 2016: 235)

“Yavuz” sözcüğünün tarama sözlüğündeki bir diğer anlamı “sert, azgın, keskin, güçlü, çetin, yaman, şiddetli”dir (TDK, 1983: 239). Yani “*yiğit, kahraman*” gibi olumlu bir anlam taşımakta, bu vesile ile erkek ismi olarak da kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 9. padişahı olan Sultan 1. Selim, “Yavuz” lakabıyla anılır.³ Joseph V.

³ Namık Kemal'in Yavuz Sultan Selim hakkında yazdığı kitaptan naklen: “Bu kitabın Türkçede kullanılış şeklini ve manasını izah eden Hammer mütercimi Mehmet Ata Bey şöyle diyor: Ahmed Vefik Paşa Lehce'de bu kelimeyi (şehid, yaramaz, haşin, uz ziddi suretinde ve uz kelimesini uygun, iyi, yarar, ceyyidi halim, oğuz diye izah ile, ikinci kelime “az olsun öz olsun, çok olup yavuz olacağına” şeklinde bir de darb-ı mesel yazar. Şu darb-ı meselin birinci kısmı malum ise de ikinci kısmını işittiğimiz yoktur. Çağatay Lugati olan Abuşka'da ne yavuzu ne de uz'un bu manasını göremiyoruz. Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'nin 1298'de İstanbul'da tabedilen

Hammer, meşhur Osmanlı Tarihi'nde Yavuz Sultan Selim'in karakterinden bahsederken "yavuz" kelimesinin Osmanlılarca "keskin, eğilmez" anlamında kullanıldığını belirtir (J.V. Hammer, 2005: 358).

Türk edebiyatında bu kelime genellikle ilk anlamı ile kullanılmıştır. Kelimenin "güçlü, keskin vb." anlamıyla şiirde kullanımına az rastladığımızı belirtmeliyiz. Edirneli Nazmî'nin dîvânında bulunan "Târîh-i Şitâ-i Şedîd" isimli tarihinde kelime bir diğer anlamı olan "güçlü, çetin" anlamıyla kullanılmıştır:

Bu yıl şöyle yavuz kış oldu çok kar yağdı ki az kalub

Cihân tûfân olub kalmayıyazdı kimesne cânlı (Üst, 2012:1933)

Böyle farklı bir kullanıma daha Necâtî'nin bir gazelinde rastlarız. Şiirde yerel söyleyişlere, deyim ve atasözlerinin kullanımına fazlaca yer vermesiyle meşhur olan şairin bugün "Keskin sirke küpüne zarar" biçiminde kullanılan atasözündeki keskin anlamını yavuz kelimesiyle ifade etmesi dikkat çekicidir:

Sen turub sôfi yüzün ekşitdüğünden kime ne

Acıdur bîçâre yavuz sirke kendü kabını (Yılmaz, 2015: 478)

Ele aldığımız nazîre şiirlerde de "yavuz" kelimesi "kötü" anlamıyla kullanılmıştır.

3. Yahyaoglu'nun Şiiri ve Ahmed Paşa'nın Nazîre Gazeli

"Kendinden önceki şairlere söylediği nazirelerle edebiyatımızda bir nazirecilik çığırı açan Ahmed Paşa, çağdaşı veya kendinden önceki bazı şairlerin bir şiirini daha güzel söylemek hevesiyle bu yolu seçmiş ve bu yolda başarılı örnekler vermiştir. Bunda şiirin güzelliği, kafiyesi, bazen de redifin etkili olduğu söylenebilir" (Şentürk ve Kartal, 2005: 189).

Bilindiği üzere nazîre, bir şairin şiirine aynı vezin ve kafiyede yazılmış şiirdir. Şairin nazîre yazmadaki amacı zemin şiir dediğimiz

Çağatay-ı Türkî Os mânî luga tinde ise yavuz: pâkîze, âlâ, nik, hûb, güzel, müstesnâ şeklinde yazılmıştır. Filhakîka Osmanlılıkta "yavuz at" denildiği zaman herkes atın âlâsını, en kuvvetlisini anlar. (...) Yavuz kılıç yavuz at, kılıcın ve atın bütün hasselerini câmi, âlâsı, müstesnâsı demek olduğu gibi; Sultan Selim'e, Yavuz denilmesi padişahlık hasaisini tamamıyla haiz olmasından neş'et etmiş olacaktır. (Kemal, 1968: 10)

nazîre yazılan şiire olan beğenisi, onu geçmeyi arzulaması gibi sebepler olabilir. Yine bunların yanında genç şairlerin başarılı şiirleri kendilerine model alarak, bir nevi taklit ederek, şiirsel kabiliyetlerini geliştirmeye çalışmak da nazîre yazmada karşımıza bir sebep olarak çıkmaktadır. Fakat taklitten kasıt, aynı mazmun ve hayali kullanmak değil, çerçevesi belli bir alanda yeni manalar bulmak, aynı yolda başka türlü yürümeştir. Zaten nazîre yazan şairin amacı diğer şairin söylediklerinin aynısını söylemek değil, o şairi geçmektir. Ahmed Paşa da Yahyaoğlu'nun şiirini muhtemelen beğenmiş ve onu geçmeyi arzulayarak şu nazîreyi yazmıştır:

Tablo 1: Yahyaoğlu'nun şiiri ve Ahmed Paşa'nın ona nazîresi.

<u>Yahyaoğlu'nun gazeli (Zemin Şiir)</u>	<u>Ahmed Paşa'nın Gazeli (Nazîre)⁴</u>
1-Sakınduğumdan ol yârı yavuz gözden yavuz dilden	1-Sakınıp lâ'l-i dür-bârı yavuz gözden yavuz dilden
Helâk isterem ağyârı yavuz gözden yavuz dilden	Yazılmış hatt-ı jengâri yavuz gözden yavuz dilden
2-Bu resme gözde vü dilde olalıdan sakınuram	2-Çınâr el götürüp Hakka niyâz eyler ki sen sakla

⁴ İki şiir de mana ve hayal olarak pek çok benzerlik taşıdığından yalnızca Ahmed Paşa'nın gazelindeki beyitlerin günümüz Türkçesini vermeyi yeterli buluyoruz:

1- İnciler saçan kırmızı dudakını yavuz gözden yavuz dilden sakınıp bakır yeşili tüyler yazılmış.

2- Çınar el açıp Hak'tan şunu diler: (Allah'ım) Bu lale yanaklı servi (boylu sevgiliyi) yavuz gözden yavuz dilden sakla, koru.

3- Gerçi kimse hilekâr birini kötü sözden kötü gözden sakınmaz ama ben yine de seni yavuz gözden yavuz dilden sakınıyorum.

4- (Sevgili), keman gibi kaşları için kurban olan aşıklarının kanını, yavuz gözden yavuz dilden (korunmak için) alınına sürseydi bari.

5- Sen gönülleri yıkarak cefâ binasını sağlamlaştırdın. Duvarları yavuz gözden yavuz dilden (nazar değmesinden) harâb olmasın?

6- Yüzünü yabancılara gösterme, çalı çırpı (dost düşman) herkese söz açma. Taze gül bahçesini yavuz gözden yavuz dilden uzak etme.

7- Yan bakışın ne cadıdır ki fitne kılıcını eline alır, o büyücü yavuz gözden yavuz dilden (korunmak için) sihirler okur.

8- Ey sevgili! Rakip önünde sevgiye/güneşe müşteri çok olmaz. Sıcaklık, pazarı yavuz gözden yavuz dilden sakınır.

9- Ahmed'in kolunu muska gibi boynunda taşı ki Allah seni yavuz gözden yavuz dilden saklasın.

<p>Ben ol devletlü dildârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>3-Anun hüsni zamânında yıkılmasaydı korkaram</p> <p>Yapılan 'ışk bâzârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>4-Irag olmağıçün ol gül irag olmak dilemezem</p> <p>Bu bâğ u gülşenün hârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>5-Anun hüsni gülistânın, ederem, saklagıl deyü</p> <p>Hakâ bülbülleyin zârî, yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>6-Yavuz gözden yavuz dilden durur benüm üşendüğüm</p> <p>Ki düzetedüm bu eş'ârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>7-Bu Yahyâ oğluna gösterün kim ol yâriyiçün ister</p> <p>Bugün biti yazanları yavuz gözden yavuz dilden</p>	<p>Bu serv-i lâle-ruhsârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>3-Yavuz dilden yavuz gözden sakınırım seni gerçi</p> <p>Sakinmaz kimse mekkârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>4-Kemân ebrûsuna kurbân olan âşıkların kanın</p> <p>Süreydi alnına bâri yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>5-Gönüller yıkuban yaptım cefâ bünyâdını muhkem</p> <p>Harâb olmaya dîvârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>6-Yüzün gösterme ağıyâra söz açma her has u hâra</p> <p>Irak etme tâze gül-zârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>7-Ne câzûdur k'alır gamzen eline fitneler tigin</p> <p>Okur efsûn sahhârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>8-Rakîb önünde cân olmaz inende müşterî mihre</p> <p>Sakinır germ bâzârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>9-Hamâyil gibi boynuna kolun kıl Ahmed'in heykel</p> <p>Ki saklaya seni Bâri yavuz gözden yavuz dilden (Tarlan, 1992: 230)</p>
---	--

“Nazîre tanımlarında genel olarak şu üç özellik üzerinde ittifak edildiğini görüyoruz:

a) Örnek alınan şiirle, yani zemin şiirle veya model şiirle vezin birliği,

b) Zemin/model şiirle kafiye, varsa redif birliği,

c) Zemin/model şiirle söyleyiş, anlam ve hayal benzerliği.”
(Köksal, 2006:27)

Bu üç kıstası iki şiirde kontrol ediyoruz:

a) Her iki şiir de “mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün” vezniyle yazılmıştır; vezin birliği vardır.

b) Her iki şiirde de “yavuz gözden yavuz dilden” redifi kullanılır; redif birliği vardır.

c) Her iki şiirde de şairler anlam ve hayal açısından benzer noktalardadır. Özellikle matla beyitleri neredeyse birebir aynıdır. Yine şiir içerisinde kullanılan anlamca ortak diyebileceğimiz kelimeler bulunur:

yâr = la'l-i dür-bâr ağyâr = rakîb ışk bâzârı = germ bâzârı
ve sevgiliyi yavuz gözden yavuz dilden sakınmak.

Görüldüğü üzere Ahmed Paşa'nın gazeli, Yahyaoğlu'na nazîredir. Yahyaoğlu'nun gazeli Ömer bin Mezîd'in Mecmuatü'n-Nezâir isimli eserinde bulunmaktadır. Mecmuatü'n-Nezâir 1437'de derlenmiştir. Ahmed Paşa'nın 1426 doğumlu olmasından mütevellit bu gazeli, mecmua derlendikten sonra yazılmıştır. Dolayısıyla Ömer bin Mezîd'in nazîre mecmuasında Ahmed Paşa'nın bu gazeli bulunmaz. Mecmuatü'n-Nezâir'de, başka şairlerin de Yahyaoğlu'nun bu şiirine nazîreleri vardır. Yahyaoğlu'na yazılan ilk gazeli olarak Hassân'ın⁵ gazeli verilmiştir. Nebî⁶, Rahîmî⁷, Zeynî⁸, Kerîmî⁹, Nücûmî¹⁰ ve Ömer¹¹ mahlaslı şairlerin de nazîreleri vardır:

⁵ Sehî Tezkiresi'nde Hassân şöyle tanıtılır: Mevlânâ Hassân, Sultân Murâd'ın şairlerindendir. Gazel ve nazm üslûbunda ustalığı malum, şiir kaidelerini bilmede mâhir, fasih ve belîğ kimse olup, kaside ve gazel tarzına çalışmış, inşa ve yazışmalarda el yatkınlığı kazanmıştır. Gazelde eşsiz, her cins nazımda mükemmel, güzel beyitleri çok, parlak ve güzel gazelleri fazladır. Sultan Murâd'a bağlı olarak ömrünün müddeti son ve zamanının vadisi nihayet bulup ahrete nakl etti. (İsen, 1998: 122)

Tablo 2: Yahyaoğlu'nun Zemin Şiiri ve Ona Yazılan Nazîrelerin Matla Beyitleri

<p>Yahyaoğlu'nun gazeli (Zemin Şiir)</p> <p>Sakınuğumdan ol yârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Helâk isterem ağyârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Bu resme gözde vü dilde olalıdan sakınuram</p> <p>Ben ol devletlü dildârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Anun hüsni zamânında yıkılmasaydı korkaram</p> <p>Yapılan 'ışk bâzârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Irag olmağışün ol gül irag olmak dilemezem</p> <p>Bu bâğ u gülşenün hârı yavuz</p>	<p><u>Nazîre-i Hassân</u></p> <p>Sakınsun yâr gâfildür yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Sakınur ol ki 'âkildür yavuz gözden yavuz dilden</p> <p><u>Nazîre-i Nebî</u></p> <p>Cihân içinde maksûdum ilâhî bu durur senden</p> <p>Dutasın dûr dildârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p><u>Nazîre-i Rahîmî</u></p> <p>İlâhî bekle ol yârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Ki bu kul kılmasun zârî yavuz gözden yavuz dilden</p> <p><u>Nazîre-i Zeynî</u></p> <p>Yaradan saklasun yârı yavuz</p>
--	--

⁶ Sehî Tezkiresi'nde Abdî maddesinde bahsi geçer. Abdî'nin babası ve Edirneli bir vaiz olduğu belirtilir. (İsen, 1998:233)

⁷ Tezkirelerde hakkında bilgi bulamadık.

⁸ Latîfî Tezkiresi'nde Zeynî hakkında şu bilgiler bulunur: "Merhum Zeynel Paşa'nın mahlasıdır. Vezirlerin olgunlarından, beylerin bilginlerindedir. Güzel fıkıh malumatı, Farsçada ve lügatçılık alanında engin bilgisi vardı." Çalışmamıza aldığımız nazîresinde de mahlası Paşa olarak geçmektedir: Neşât u 'ayş ile Pâşâ vücûdun müstedâm olsun. (İsen, 1999: 489)

⁹ Sehi Tezkiresinden: İlim ehli kısmındandır. Müderris olmuş kimsedir. Hoş tabiatlı, idraki tam, sözleri nazik ve temiz, şiir kaidelerini ve söz üslubunu iyi incelemiş, sözü pişkin, kelimeleri nükteli kimsedir. (İsen, 1998:168)

¹⁰ Sehî Tezkiresinden: Babası müneccim olduğundan Nücûmî mahlasını kullandı. Kendisi de yıldızlar ilmini iyi bilirdi. Şiiri hoş giden, gazelleri makbul, gazel üslûbunda mâhir, şiir sanatlarına kâdir kimsedir. (İsen, 1998:125)

¹¹ Sehî Tezkiresi ve Latîfî Tezkiresi'nde hakkında bilgi yoktur. Yalnızca Sehî Tezkiresi'nde İdris Bey'in babası olduğundan bahsedilir.

<p>gözden yavuz dilden Anun hüsni gülistânın, ederem, saklagıl deyü</p> <p>Haka bülbülleyin zârî, yavuz gözden yavuz dilden <i>Yavuz gözden yavuz dilden</i> durur benüm üşendüğüm</p> <p>Ki düzetdüm bu eş'ârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Bu Yahyâ oğluna gösterün kim ol yâriyiçün ister</p> <p>Bugün biti yazanları yavuz gözden yavuz dilden</p>	<p>gözden yavuz dilden Velî kahr etsün ağyârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p><u>Nazîre-i Nücûmî</u> Irag etsün seni Bârî yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Ben olmadım berî bârî yavuz gözden yavuz dilden</p> <p><u>Nazîre-i Kerîmî</u> Irah dut yâ Rab ol yârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Ki yoh dahı nigh-dârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p><u>Nazîre-i Ömer</u> Hüdâyâ bekleğil yârı yavuz gözden yavuz dilden</p> <p>Müşevveş etme dildârı yavuz gözden yavuz dilden</p>
---	--

Nazîre olarak yazılan şiirler, zemin şiiri bazı yönlerden hatırlatırlar. Bu durum nadir zamanlarda model olarak alınan şiirin şairinin adını veya mahlasını zikretmekle olsa da çoğunlukla ortak bazı kelimeler kullanmakla olur. Zaten nazîrenin muhteva olarak zemin şiirle aynı doğrultuda olması da gerekmektedir:

Yahyaoğlu'nun, yani zemin şiir sahibinin matla beyti:

Sakınuğumdan ol yârı yavuz gözden yavuz dilden

Hassân'ın nazîresinin matla beyti:

Sakınsun yâr gâfildür yavuz gözden yavuz dilden

Nebî'nin nazîresinin matla beyti:

Berî dut yâ Rab ol yârı yavuz gözden yavuz dilden

Rahîmî'nin nazîresinin matla beyti:

İlâhî bekle ol yârı yavuz gözden yavuz dilden

Zeynî'nin nazîresinin matla beyti:

Yaradan saklasun yâri yavuz gözden yavuz dilden

Kerîmî'nin nazîresinin matla beyti:

Irah dut yâ Rab ol yâri yavuz gözden yavuz dilden

Nücûmî'nin nazîresinin matla beyti:

Irag etsün seni Bârî yavuz gözden yavuz dilden

Ömer'in nazîresinin matla beyti:

Hüdâyâ bekleğil yâri yavuz gözden yavuz dilden

Ahmed Paşa'nın nazîresinin matla beyti:

Sakınıp lâ'l-i dür-bârı yavuz gözden yavuz dilden

Altı çizili kelime ve kelime gruplarının hepsi aslında aynıdır ve beyitlerde şair sevdiği güzel için “Allah seni kötü gözden, kötü sözden korusun” gibi ortak bir anlama çıkmaktadır. Böylece bu şiirlerin hepsinin Yahyaoğlu'na nazîre olarak yazıldığı, muhteva, vezin, kafiye/redif ortaklığından anlaşılmaktadır. Bu birliktelikler Ahmed Paşa'nın gazelinin bu silsileye dâhil edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Ayrıca Ahmed Paşa, Yahyaoğlu'nun bu şiirine yazılan nazîrelerden de haberdardır. Kerîmî'nin makta beyti ile Ahmed Paşa'nın makta beyti neredeyse aynıdır:

Tablo 3: Kerîmî ve Ahmed Paşa'nın Matla Beyitlerinin Karşılaştırılması

<i>Kerîmî</i>	<i>Ahmed Paşa</i>
N'ola devletlü başınçün ki boynuna Kerîmî'nün	<i>Hamâyil gibi boynuna kolun kıl</i> Ahmed'in heykel
<i>Hamâyil olsa kolları yavuz</i> gözden yavuz dilden	Ki saklaya seni Bârî yavuz gözden yavuz dilden

4. Sonuç

Dîvân şairleri, gelenek içinde birbirlerinden etkilenmişler, bu etkileşimle birlikte kendi şahsiyetlerini bulmuşlardır. Özellikle orijinal mazmunlar, ilginç redifler, dikkat çekici kelime grupları şairleri heyecanlandırmış ve böyle şiirlere daha çok nazîre

yazılmıştır. "Yavuz" kelimesi zaman içerisinde yaşadığı anlamsal değişmeden dolayı ilgi çekici bir kelimedir. Fakat bu değişim dîvân edebiyatı döneminden sonradır ki araştırdığımız dîvânların ve nazîre mecmualarının hiçbirinde bu kelime Türk Dil Kurumu'nun belirttiği "iyi, güzel" anlamıyla karşımıza çıkmamıştır. Türkçe'nin elde bulunan ilk yazılı eseri olan Göktürk Kitâbeleri'nden itibaren kullanımda olan bu kelime Türk Halk Edebiyatının kurucu ve ilk şairlerinden 13. Yy şairi Yunus Emre dîvanında da karşımıza çıkmakta, klasik Türk şiirinin 18. Yy şairi Nedîm'de de bu kelimeye rastlanmaktadır. Fakat günümüze yaklaştıkça kelimenin görülme sıklığının azaldığı görülmüştür. Kelime genellikle "yavuz göz/nazar/dil/zaman/ad/yil(zaman, anlamında/iş gibi tamlamalar oluşturularak kullanılmış ve "yavuz sanmak", "kem gözden sakınmak" deyiminin karşılığı olarak "yavuz gözden yavuz dilden sakınmak" anlamında deyimleştirilmiştir. "Yavuz gözden yavuz dilden" biçimiyle kullanıldığında, kendi içinde de bir şiirsel ahank taşınması şairlerin de dikkatini çekmiştir. Böyle tekrara dayalı şiirlerde ahenk bunların içinde toplanmış, şiirin can damarı bu redifler olmuştur. Bu redif 15. yy'ın şairler sultanı olarak bilinen Ahmed Paşa'nın da ilgisini çekmiş ve Yahyaoğlu'nun şiirine bir nazîre yazmıştır. Ahmed Paşa'nın dîvanındaki bu gazel, tüm yönleri ile Yahyaoğlu, Hassân, Nebî, Rahîmî, Zeynî, Kerîmî, Nücûmî, Ömer'den oluşan nazîre silsilesine dâhil edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit R. (1992), *Atabetü'l-Hakâyık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ERGİN, Muharrem. (2007), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- GÖKYAY, O. Şaik (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay.
- HAMMER, J. Von (2005), *Osmanlı Tarihi C.1-2*, Çev. Mehmet Ata, İstanbul: M"EB Yay.
- İSEN, Mustafa (1990), *Usûlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.
- İSEN, Mustafa (1998), *Sehî Bey Tezkiresi*, Ankara: Akçağ Yay.
- İSEN, Mustafa (1999), *Latîfî Tezkiresi*, Ankara: Akçağ Yay.
- KAZAN, Şevkiye (2004), *"Divan Şiirinde Önemli Bir Leitmotif: Sühan Redifli Şiirler"*, Çankaya Üniversitesi Journal of Art and Science, cilt.2, ss.75-104
- KEMAL, Namık (1968), *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

KÖKSAL, Fatih (2006), *Sana Benzer Güzel Olmaz-Divan Şiirinde Nazîre*, Ankara: Akçağ Yay.

MACİT, Muhsin (2005), *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Kapı Yay.

MACİT, Muhsin (2016), *Nedîm Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

NACİ, Muallim (2004), *Edebiyat Terimleri İstılâhât-ı Edebiye*, Haz. M. A. Yekta Saraç, İstanbul: Gökkuşbu Yay.

OKUR, Münevver Meriç (1997), *Cemşid ü Hurşid*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

PALA, İskender (2009), *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yay.

ŞENTÜRK, A. Atilla; KARTAL Ahmet (2005), *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay.

TANPINAR, A. Hamdi (1982), *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

TANYERİ, M. Ali (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yay.

TARLAN, A. Nihad (1992), *Ahmet Paşa Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

TATÇI, Mustafa (2013), *Yunus Emre Dîvân-ı İlâhiyât*, Eskişehir: 2013 Türj Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yay.

TDK, (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara.

TDK, (1993), *Türkiye Ağızlarından Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

TDK, Büyük Türkçe Sözlük,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59b53782a80c57.01785903 (10.09.2017)

TOLASA, Harun (1973), *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Sevinç Matbaası.

ÜST, Sibel (2012), *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (e-kitap)

YETİŞ, Kazım (1989), *"Ahenk/Edebiyat"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.1, İstanbul.

YILMAZ, Ozan (2015), *Necâti Beğ Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

**SAVAŞ YILLARINDA AKHISAR'DA BİR ZİRAAT OKULU: OR
YEHUDA****Ahmet ASKER¹****ÖZET**

I. Dünya Savaşı'nın zorlu şartları içerisinde, tarımsal verimin düşmesi sonucunda hükümet tarafından *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu* yürürlüğe sokulmuştur. Bu kanun çerçevesinde, Manisa'nın Akhisar ilçesinde 1899'da Yahudi Kolonizasyonu Derneği (JCA) tarafından açılan *Or Yehuda* çiftliğinin yöneticileri, çiftlikte üretilen ürünlerin büyük kısmını askeri ve sivil otoritelere vermiştir. Bir süreliğine Osmanlı askeri birliği çiftlikte konaklamıştır.

Yüksek askeri harcamaların yapıldığı savaş şartlarında, devlet bütçesine yük olan işletmelerle ilgili çareler aranmaktadır. Bu çerçevede, tasarruf tedbirlerine başvuran İzmir valisi Rahmi Bey, verimsiz bir arazi üzerine kurulmuş ve işletme maliyetlerini karşılamayan Seydiköy ziraat okulunu, geçici olarak Akhisar'daki *Or Yehuda* çiftliğinin içindeki ziraat okuluna nakletme kararı vermiştir. Bu karar, *Or Yehuda* ziraat okulu ve dernek yöneticilerinin tepkisini çekmiştir. Valinin çiftliğin tamamına el koymayı amaçladığını düşünen *Or Yehuda* yöneticileri, bunun önüne geçmek amacıyla Alman Büyükelçiliği'nden acil yardım talep etmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği ile İzmir'deki Alman konsolosluğu konuyu yakından takip etmiş ve *Or Yehuda* lehine bir karar çıkması için vali ve hükümet düzeyinde lobi faaliyeti yürütmüşlerdir.

Bu makalede Rahmi Bey'in kararını uygulama sürecinde taraflar arasında yaşanan müzakereler ve Türkiye'deki Alman dışişlerinin konuya müdahil olma süreci, Alman dışişleri arşiv belgeleri ışığında gün yüzüne çıkarılmıştır. Belgelerdeki yazışmalar, ayrıca müttefik Almanya'nın Osmanlı'daki gayr-i Müslim unsurlardan Yahudileri himaye noktasında üstlendiği misyonu gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Akhisar, Or Yehuda, Rahmi Bey, Seydiköy, Ziraat.

**AN AGRICULTURE SCHOOL IN AKHISAR DURING THE WAR :
OR JEHUDA
ABSTRACT**

Within the difficult conditions of the World War I, the Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu was promulgated by the government as a consequence of the decrease in the agricultural production. Under the

¹ Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ahmet_asker78@yahoo.de

authorization of this law, the managers of the Or Yehuda farm inaugurated by the Jewish Colonisation Association (JCA) in 1899 gave the majority of the products produced in this farm to the military and civil authorities. Ottoman military power stayed within the farm for a while.

Under the war conditions where high amount of money was spent for war expenses, resort were sought for the companies which constituted a burden to the state budget. In this framework, the governor of Izmir, Rahmi Bey who applied austerity measurements decided to transport temporarily the Seydiköy school of agriculture in Akhisar as it was situated in an unfertile soil and was ineffectual to compensates the management expenses into the school of agriculture which was situated within the land of the Or Yahuda farm. This decision led to a reaction from the Or Yehuda association and the agricultural school's administrators. The administrators of the Or Yehuda thought that the governor was aiming at confiscating the entire land of the farm. In order to prevent this possibility, the administrators of Or Yehuda requested an emergency help from the German embassy. Accordingly the German Embassy in Istanbul and the German consulate in Izmir paid close attention to this matter and lobbied for a decision in favour of Or Yehuda on the government and governorship level.

This paper sheds light to the talks between the parties after Rahmi Bey's decision and the extent to which the German foreign ministry in Turkey was enrolled in this subject in reference with the archival material of the German foreign ministry affairs. The communications in the documents moreover points out the role played by the allied Germany in protecting the non-muslim Jews in the Ottoman territory.

Keywords: Agriculture, Akhisar, Or Yehuda, Rahmi Bey, Seydiköy.

GİRİŞ

Osmanlı Yahudi cemaatinin, AIU (Alliance Israélite Universelle) ve JCA (Jewish Colonization Association) derneklerinin desteğiyle Anadolu ve Trakya topraklarında kurmuş olduğu tarım kolonilerinden biri olan Or Yehuda, 1899'da Manisa'nın Akhisar ilçesi yakınlarında 34.000 dönümlük arazi üzerinde kurulmuştur. İzmir, Manisa ve Akhisar ilçelerine demir ve kara yolu ile bağlanabilen tarım kolonisinin içinde, bir sinagog, kilise, tren istasyonu ve su

kanalları bulunmaktadır. Öncelikle, koloniye 50 öğrencisiyle İzmir Bornova'daki *AIU* Okulu ve Rusya'dan göç eden 15 aile nakledilmiştir. Aileler, elde ettikleri ürünün 1/3'ünü koloni yönetimine vereceklerdir.²

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ile beraber birçok alanda olduğu gibi zirai üretim alanında da ciddi sıkıntılar baş göstermiştir. Kırsal alandaki üretici gücün silahaltına alınması sonucunda rekolte düşmüştür. Gelecekte duyulan endişeden dolayı köylünün ürününü saklamaya yoluna gitmesi ise zirai ürünlerle ilgili kıtlığın diğer bir faktörü olmuştur. Savaşın başlamasından bir yıl önce 68 milyon dönüm ekili arazi, savaşın birinci yılında 35 milyon dönüme, ikinci yılında ise 27 milyon dönüme düşmüştür.³ Hükümet, ordunun ve sivil halkın iâşesini sağlamak amacıyla bir dizi tedbir almak zorunda kalmıştır.

Yayınlanan bir talimatname ile silahaltına alınmamış ihtiyarlar, çocuklar ve kadınlara zirai üretim sürecine katılma yükümlülükleri getirilmiştir. Bu kapsamda cepheye sevk edilmeyen Gayrimüslimlerden amele taburları oluşturulmuştur. Zaman geçtikçe bu tedbirler daha da sıkılaştırılmış, 2 Nisan 1917'de çıkarılan *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu* ile zirai yükümlülüklerin alanı genişletilmiştir.⁴

Or Yehuda yönetimi de, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber, elde ettiği ürünün büyük bir bölümünü sivil ve askeri otoritelere teslim etmiştir. Ağırlaşan savaş koşulları karşısında, tarım ürünlerine yönelik acil gereksinmeye bir çare arayışı çerçevesinde, İzmir valisi Rahmi Bey'in girişimleriyle, 1915 Haziranında, *Or Yehuda* tarım kolonisinin idare, okul ve lojman binaları ile 500 dönümlük arazisine el konulmuştur.⁵ Koloni yöneticileri bu karara karşı çıkmış, ancak itiraz sonuçsuz kalmıştır. Koloni yöneticilerinin çiftliği geri kazanmak adına yürüttükleri mücadele, Alman konsolosluk raporlarına da yansımıştır. Bu makalenin temel kaynağını oluşturan söz konusu raporlar savaşın toplumsal ve ekonomik boyutuna farklı bir pencereden bakmayı mümkün kılmaktadır.

² H. Siren Bora, "Alliance Israélite Universelle 'in Osmanlı Yahudi Cemaatini Tarım sektöründe kalkındırma çalışmaları ve İzmir yakınlarında kurulan bir çiftlik okul: Or Yehuda", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1993, s. 393.

³ Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi. Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 114-115.

⁴ Toprak, s. 118-126.

⁵ Taylan Esin, "Osmanlı'da Musevi İskân Birliği Çiftlikleri", *Toplumsal Tarih*, Sayı 249 (Eylül 2014), s. 14-25.

A. **Or Yehuda Çiftliği ve Ziraat Okulu**

Eğitim faaliyetlerine yönelmiş Yahudi organizasyonları, 19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin yoğunlukta yaşadıkları yerlerde araziler satın alarak çiftlikler ve ziraat okulları kurmaya başlamışlar, Doğu Avrupa ile Rusya'da zor durumda bulunan Yahudi ailelerini bu arazilere yerleştirme politikasını takip etmişlerdir. Bu tarım okullarından ilki, *Mikve İsrail* 1870'te Filistin'de Sultan Abdülaziz'in izni ile *Jewish Colonization Association* (JCA veya ICA-Yahudi Kolonizasyonu Derneği) tarafından açılmıştır. JCA gibi *Alliance Israélite Universelle* (AIU-Evrensel Yahudi Birliği) tarafından da benzer çiftlikler ve ziraat okulları daha sonra Mezopotamya'da, Kıbrıs'ta (Margo), Sivrihisar'da (Beylikahır ve Sazılar), Eskişehir'de (Mamure), İstanbul Sultanbeyli'de (Mesilla Hadaşa), İzmir'de, Silivri'de (Fethiköy), Bandırma-Balıkesir civarında (Tekfur) ve Selanik'te kurulmuştur.⁶ 1896'da AIU sekreteri Jaques Bigart, İzmir'deki AIU okulu müdürü Gabriel Arie'yi küçük Asya'da satın almak amacıyla bir çiftlik araştırmakla görevlendirmiştir. Araştırmalar sonucunda JCA, Arie'nin tavsiyesiyle 1900'de Aydın yakınlarında 2585 hektarlık bir çiftlik arazisi satın almıştır.⁷

Satın alınan Akhisar'daki Çakıroğlu çiftliğine *Or Yehuda* adı verilmiş ve burada bir ziraat okulu kurulmuştur. *Or-Jehuda* çiftliğinin amacı ziraatla uğraşan acil yardıma muhtaç Yahudi ailelerin iskânına yardımcı olmak ve okuldan elde edilecek bütün gelirleri bu uğurda kullanmaktır. Okulda verilen eğitimin amacı ise; bilim insanı, öğretmen veya memur yetiştirmek değil, topraktan geçimini sağlayacak pratik eğitime dayalı ziraatçılar yetiştirmektir.⁸ Çakıroğlu çiftliği, civardaki birçok seçenek arasından elenerek seçilmiştir. Çiftlik, sağlam binalara ve arsalar arası bağlantı yollarına sahiptir. Ayrıca çiftlikte 8 kuyu, 1 havuz, 1 yel değirmeni, 1 ağıl ve şarap mahzeni vardır. Bütün bunlar çiftliğin tercih edilmesinde rol oynamıştır. Çiftlikte hazır ve sağlam binaların mevcudiyeti, yapılması düşünülen ziraat okulu ve yerleştirilmesi düşünülen Yahudi aileleri için avantajlı bir durum yaratmıştır. 1899'da yakındaki araziler de satın alınarak, Akhisar'da *Or Yehuda* adında 34.000 dönümlük büyük bir koloni kurulmuştur.⁹

⁶ H. Siren Bora, 390-391.

⁷ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin batılılaşması. Alliance okulları 1860-1925*, (Çev. İbrahim Yıldız), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 167.

⁸ Bora, 394.

⁹ Bora, 393-394.

Bu arazi üzerine bir ziraat okulunun inşaatına Sultan Abdülhamid'in 27 Mayıs 1904 tarihli iradesinden hemen sonra başlanmış ve okul 1905 yılında tamamlanmıştır. 1908 devrimiyle ülkeye hâkim olan özgürlük ve kardeşlik havası okula da yansımış ve ilk defa Müslüman öğrenci alınmaya başlanmıştır. Bölgede modern metotlar ile eğitim ve tarım yapan böylesi bir çiftlik, komşu Müslüman ve Hıristiyan çiftçilerin dikkatini çekmiş ve *Or Yehuda* sıkça ziyaret edilen bir yer haline gelmiştir. Hatta *Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Cemiyet-i Milliyesi* benzer bir çiftlik kurmak için *JCA*'ya olumsuz sonuçlanacak bir kredi başvurusunda bulunmuştur. Daha sonra Müslüman çiftçilerin finans sorununu çözmek amacıyla *Tarımsal Kredi ve Satış Kooperatifleri* kurulacaktır.¹⁰

B. Çiftlik ve Okulu Alma Girişimi

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber tarımsal üretimde ciddi bir gerileme baş göstermiştir. İttihat Terakki hükümeti, tarımsal üretimi koruyucu ve arttırıcı yasalar çıkarmış, cepheye sevk edilmeyen Gayrimüslim Osmanlı tebaasından ve kadınlardan tarım alayları ve çiftçi taburları oluşturma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda *Or Yehuda* çiftliği de çıkarılan yasalardan etkilenmiştir. Çiftlikten elde edilen ürünlerin büyük bir kısmı sivil ve askeri otoritelere teslim edilmiştir. 1915 Nisan'ında 150 asker ve 200 at, 50 gün boyunca çiftlikte konaklamıştır. Hükümet savaş ortamından doğan zaruretten dolayı daha sıkı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu ortamda İzmir Valisi Rahmi Bey'in girişimiyle *Or Yehuda*'nın idare ve okul binaları ile lojmanlarına 500 dönüm arazisi ile beraber el konulacak ve Seydiköy' de yer alan devlete ait bir ziraat okulu *Or Yehuda*'ya taşınacaktır.¹¹ Rahmi Bey bu girişimdeki amacını, Seydiköy' deki ziraat okulunda okuyan Türk öğrencilerin *Or Yehuda* gibi modern bir ziraat okulunda eğitim almalarını sağlamak olarak açıklamıştır.¹² Rahmi Bey'in bu girişiminin duyulmasından hemen sonra *JCA* yöneticileri, çiftliğe el koyulmasının önüne geçmek için lobi faaliyetlerine girişeceklerdir.

C. JCA Yönetimin Lobi Faaliyetleri

Or Yehuda arazisinin toplamı 34.000 dönüm olmakla beraber bunun 3.000 dönümü eğitim amacıyla okula tahsis edilmiştir. Okul yönetimi hem öğrenci kabulünde hem de toprağın işlenmesiyle elde

¹⁰ Bora, 396-397.

¹¹ Bora, 397.

¹² Auswärtiges Amt Politisches Archiv (bundan sonra: AAPA), "an den Kaiserlichen Geschäftsträger Herrn W. Von Radowitz" *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, J. Nr. 1334, Smyrna, den 30 Oktober 1916.

edilecek gelirden söz sahibidir. *Or Jehuda* ziraat okulunun müdürü Zuckermann, 10 Aralık 1914'te, çiftliğin ve okulun son durumuyla ilgili JCA başkanı Dr. James Simon ile JCA delegesi ve gözlemcisi Niego'ya İzmir'den birer mektup yazarak Rahmi Bey'in girişimini anlatmış ve yardım talebinde bulunmuştur. Zengin bir işadamı olan James Simon aynı zamanda birçok Siyonist organizasyonun aktif üyesidir ve Alman bürokrasisinde üst düzey ilişkileri bulunmaktadır. Zuckermann mektubunda, İzmir Valisi Rahmi Bey'in Türk öğrencilerin devam ettiği İzmir'in Seydiköy ilçesindeki bir ziraat okulunu Akhisar'daki *Or Yehuda* ziraat okuluna transfer etmek amacıyla, *Or Yehuda* ziraat okulu ile ona bağlı 3.000 dönüm araziye JCA'nın tasarrufundan almak istediğini belirtmiştir. Vali bu transfer işleminin koşullarıyla ilgili dernek temsilcileriyle görüşmeler yürütmüştür. Zuckermann mektubunda, Rahmi Bey'in ziraat okulunu araziyle beraber zorla ele geçirmek istediğini not etmiştir. Buna göre, Rahmi Bey, Zuckermann'dan okul binası ile çevresindeki yaklaşık 350.000-400.000 frank değerindeki 3.000 dönüm araziye istemiş, bunun karşılığında ise her yıl derneğin belirleyeceği sayıda öğrenciyi yatılı okula ücretsiz almayı teklif etmiştir. Buna karşılık Zuckermann valiye okulun işletmesinin dernekte kalması koşuluyla belli sayıda Müslüman öğrencinin okula kabul edilmesini teklif etmiştir. Ancak Rahmi Bey bu teklife sıcak bakmamıştır. Zuckermann, valinin ikna edilmesini ve hatta mümkünse bu konuyla ilgili adımların I. Dünya Savaşı'ndan sonra atılmasını istemiştir. Bunun için Dr. James Simon'dan, İzmir valisi Rahmi Bey ile iyi ilişkileri olan İstanbul'daki Alman büyükelçisini devreye sokmasını ve böylece valiye nüfuz etmesini rica etmiştir.¹³ (Bkz. Ek 1)

Zuckermann, Niego'ya yazdığı diğer bir mektupta, çiftliğe el konulmadan bir an önce harekete geçilmesini istemiştir: "Zaman kaybetmemek ve hemen davranmak için unvanınız ve girişiminize başvuruyorum. Aksi takdirde bu güzel çiftliği kaybederiz çünkü valinin teklifi ne olursa olsun, bu gittikçe ağırlaşacak olan bir el koymadır."¹⁴ (Bkz. Ek 2)

Bunun üzerine Dr. James Simon İstanbul'daki Almanya Büyükelçisi Freiherrn von Wangenheim'a yazdığı mektupta, *Or Yehuda* ziraat okulunun Musevi cemaati tarafından Yahudi çocukların

¹³ AAPA, Zuckermann'ın Simon'a mektubu, Herrn James Simon, Mitglied der I.C.A., Konstantinopel-Ankara, Dosya no: 392, Smyrna, den 10. Dezember 1914.

¹⁴ AAPA, Zuckermann'ın Niego'ya mektubu, Cher Monsieur Niego, Konstantinopel-Ankara, Dosya no: 392, Smyrne le 10. Décembre 1914.

eğitimi için vakfedildiğini hatırlatmış ve Niego ile Zuckermann'ın çiftliği kurtarma girişimlerine destek olunmasını, bu bağlamda Türk makamları nezdinde gerekli girişimlerde bulunmasını istemiştir.¹⁵

Bunun üzerine İzmir Alman Konsolosu Gustav Humbert, Almanya Büyükelçisi Freiherrn von Wangenheim tarafından konuyla ilgili arabuluculukla görevlendirilmiştir. Bundan sonra Humbert konunun yakın takipçisi olmuş ve Wangenheim'a süreçle ilgili bilgileri iletmıştır. İlk olarak Humbert, çiftlikle ilgili durumu görüşmek üzere İzmir valisi Rahmi Bey'i ziyaret etmiştir. Görüşmede Rahmi Bey Humbert'e JCA'yı hiçbir şekilde hedef almadığını, amacının sadece Seydiköy'deki Türk ziraat okulundaki yatılı öğrencilerin *Or-Yehuda*'daki dernek okulunda eğitim görmelerini sağlamak olduğunu söylemiştir. Rahmi Bey, bununla ilgili dernek temsilcileriyle bir plan üzerine görüşmeler yaptığını ve onlarla uzlaşmaya varmak istediğini belirtmiştir. Gustav Humbert valinin bu sözlerini pek inandırıcı bulmamış ve Wangenheim'a gönderdiği raporda çiftliğin risk altında olduğunu ifade etmiştir. Humbert, savaş bahanesiyle valinin, çiftliğin Belçika vatandaşı üzerine tapulanmış kısmına el koyabileceği ve müzakere yollarını tıkayarak işi bir oldu-bittiye getirebileceği ihtimalinin altını çizmiştir.¹⁶

Zira okula tahsis edilen 3.000 dönümlük arazi, Belçika vatandaşlığına sahip Franz Philippson adlı JCA üyesi bir Yahudi'nin üzerine kayıtlıdır.¹⁷ Bu durum, itilaf devletleri safındaki bir devletin vatandaşlığına sahip kişilerin Osmanlı topraklarındaki hukuki statüsüyle ilgili sıkıntılı bir durum yaratmakta ve hükümetin bu durumdaki arazilere el koymasının önünü açmaktadır. Dr. James Simon, Wannenheim'a gönderdiği mektupta bu durumun altını çizmiş ve bu sebeple *Or Yehuda*'nın diğer yerlerden daha büyük bir tehlike altında olduğunu öne sürmüştür.¹⁸ Bu sırada konu Osmanlı basınına da yansımıştır. *Ahenk* gazetesinde, İzmir valisi Rahmi Bey'in

¹⁵ AAPA, Dr. James Simon'un İstanbul Alman Konsolosluğu'na mektubu. Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Berlin W, den 28. Dezember 1914.

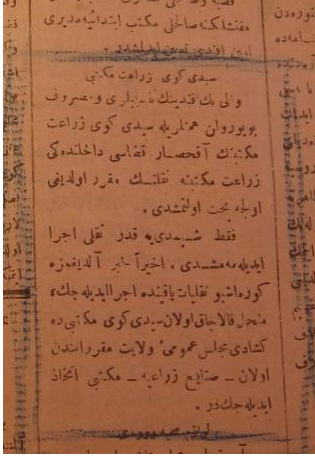
¹⁶ AAPA, Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Smyrna, den 19. Januar 1915.

¹⁷ JCA'nın Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu çiftliklerin birçoğu Belçika tebaasından Franz Philippson üzerine kayıtlıydı. Esin, 24.

¹⁸ AAPA, Dr. James Simon'un İstanbul Alman Konsolosluğu'na mektubu. Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Berlin W, den 28. Dezember 1914.

yerel meclisteki bir toplantıda, kısa bir süre içinde Seydiköy' deki ziraat okulunun *Or Yehuda*'ya taşınacağı haberine yer verilmiştir:

Seydiköy Ziraat Mektebi

"Vali Bey Efendinin tensibleri ve tasarruf buyurulan himmetleriyle Seydiköy ziraat mektebinin Akhisar kazası dâhilindeki ziraat mektebine naklinin mukarrer olduğu evvelce bahis olunmuştu.

Fakat şimdiye kadar nakli icra edilememişti. Ahiren haber aldığımızı göre iş bu nakliyat yakında icra edilecek münhal kalacak olan Seydiköy mektebi de Küşadı Meclis-i Umum-i Vilayet mukarreratından olan sanayi ziraiye mektebi ittihaz edilecektir."¹⁹

D. *Or Yehuda' da Askeri Birlik*

Bu sıralarda beklenmedik bir gelişme yaşanmıştır. Bir Osmanlı askeri birliği çiftliğe gelerek okul binasına yerleşmiştir. Zuckermann bu yeni gelişme karşısında İzmir Alman konsolosu Gustav Humbert'i ziyaret etmiş ve İzmir valisini bir telgrafla konu hakkında bilgilendirerek ondan acil yardım talep etmiştir. Zuckermann, Alman konsolosluğundan çiftliğin askerler tarafından boşaltılmasını sağlamak üzere çaba gösterilmesini istemiştir. Ancak bu mümkün olmayacaksa bile, en azından çiftliğin Almanların kontrolüne geçmesini, çiftlikteki binaların askeri amaçlar yerine, hastane olarak kullanılmasını teklif etmiştir. Böylece Rahmi Bey'in girişiminin en azından savaşın sonuna kadar askıya alınmasını ve savaştan sonra bir karara varılmasını istemiştir. Rahmi Bey ise askerlerin çiftliğe yerleşmelerini engellemek için Akhisar kaymakamıyla iletişime geçmiştir.²⁰ Nitekim askeri birlik 50 gün konakladıktan sonra çiftliği terk etmiştir.²¹

¹⁹ AAPA, *Ahenk Gazetesi*, in: Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Smyrna, den 22 Februar 1915.

²⁰ AAPA, Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Smyrna, den 20. Januar 1915.

²¹ Bora, s. 397.

E. Pazarlıklar-Karşılıklı Teklifler

Diğer yandan taraflar arasında çiftlik ve ziraat okuluyla ilgili pazarlıklar devam etmiştir. Valinin kararından geri adım atmayacağını anlaşıldığı üzerine dernek ve okul yöneticileri çiftliği en az zararla kurtarmanın yolunu aramışlar Rahmi Bey'e çiftliğin tasarrufuyla ilgili çeşitli teklifler sunmuşlardır. Örneğin *JCA* avukatı valiye 500 dönümlük arazinin sadece 2 yıllığına verilmesini teklif etmiştir. Buna karşın vali çiftliğin 2.500 dönümlük en verimli kısmını 10 yıllığına almak istediğini belirtmiştir.²²

Gustav Humbert Wangenheim'a gönderdiği bir başka raporda, Zuckermann ile görüşen valinin, çiftliğe yönelik kaygıları anlayışla karşıladığını, fakat buna rağmen kararından vazgeçmeye niyeti olmadığını kaydetmiştir. Bu sırada Rahmi Bey, *Or Yehuda* konusunu ziraat nazırı ile İstanbul'da görüşmüştür. Humbert, bu noktada Wangenheim'dan ziraat nazırı ile iletişime geçmesini, vali ile dernek temsilcilerinin görüşmelerinin devam ettiğini söylemesini ve görüşmeler devam ederken nazırın kesin bir karar vermekte acele davranmaması için ikna edilmesini istemiştir. Ayrıca Dr. James Simon'dan kendisinin *JCA* adına *Or Yehuda*'daki çiftlikle ilgili valiyle görüşme yapmaya yetkili kılındığına dair resmi bir yazı için Wangenheim'dan yardım istemiştir.²³ Bunun üzerine Wangenheim Humbert'e bakanla görüşmenin sağlanacağını ve *Or Yehuda*'daki çiftlik meselesinin henüz neticeye bağlanmadığını söyleyeceğini bildirmiştir.²⁴

Ancak bu görüşme sağlanamadan Alman büyükelçiliğinde bir görev değişimi olmuştur. Wangenheim yerine İstanbul Alman büyükelçiliğine Ernst Erbprinz zu Hohenhole Langenburg atanmıştır. Humbert, yeni büyükelçi Langenburg'a gönderdiği 30 Eylül 1915 tarihli raporunda, kendisinin hala resmi temsilci olarak yetkilendirilmemiş olmasından yakınmaktadır. Zira *JCA* dernek başkanı Dr. James Simon, Humbert'e, bir tüzel kişilik olarak *Or Yehuda*'yı temsil etmesine resmîyet kazandıracak bir yetkilendirme

²² AAPA, Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Smyrna, den 22 Februar 1915.

²³ AAPA, Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Smyrna, den 22 April 1915.

²⁴ AAPA, Freiherrn von Wangenheim, auf Bericht J.Nr. 1150, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Pera, den 8 Mai 1915.

yapamamıştır.²⁵ Dr. Simon kısa zaman sonra 3 kişilik yönetim kurulu üyelerinin imzasıyla İzmir Alman konsolosu Gustav Humbert'in *Or Yehuda* konusunda vali ile görüşme yürütmeye yetkili kılındığını bildiren yazıyı göndermiştir.²⁶ Dr. Simon Humbert'ten, *Or Yehuda*'nın bir çıkar peşinde koşam bir işletme olmadığını, aksine Yahudi çiftçilerin bölgeye iskânı ile Osmanlı Devletine faydalar sağlayacak saf bir Yahudi okulu olduğunu hatırlatmasını istemiştir. Ayrıca Dr. Simon, *JCA*'nın arazi alımlarında uyguladığı yöntemi açıklama gereği duymuştur. Buna göre tapu, hangi ülkenin vatandaşı olduğuna bakılmaksızın on kişiden oluşan *JCA* yönetim kurulu üyelerinin üzerine sırasıyla kaydedilmektedir. *Or Yehuda* arazisinin bir kısmının, derneğin yönetim kurulu üyelerinden Belçika vatandaşı Franz Philippson'un üzerine kayıtlı olmasının tamamen tesadüf olduğunu belirtmektedir.²⁷

Rahmi Bey 19 Eylül 1915'teki görüşmesinde Humbert'e ziraat nazırıyla İstanbul'da görüştüğünü, nazıra *Or Yehuda*'daki çiftlikle ilgili planlarını anlatma imkânı bulduğunu ve bakanın bu planlara sıcak baktığını aktarmıştır.²⁸ Rahmi Bey İstanbul'da bulunduğu sürede Yahudi derneklerinin yetkilileriyle de görüşmelerde bulunmuş ve onlara çiftlikle ilgili planlarından bahsetmiştir. Birinci plana göre uzun vadeli uygun bir kredi ile okul binası ve çiftliğin büyük bir kısmı satın alınacak ve Rahmi Bey'in projesi böylece gerçekleştirilecektir. Şayet dernek yöneticileri bu planı beğenmezlerse ikinci plan uygulanacaktır. Buna göre okul binası ve çiftlik arazisinin küçük bir parçası, parası az bir zaman sonra ödenmek koşuluyla satın alınacaktır. Şayet her iki planda da bir görüş birliğine varılamazsa Rahmi Bey'in üçüncü planı da hazırdır. Buna göre, sadece okul binası satın alınacak ve uygulamalı eğitim için bölgede Türklere ait bir arazi bulunacaktır. Rahmi Bey Humbert ile görüşmesinde, hiçbir durumda zor kullanarak yasaları çiğneme niyetinde olmadığını ve yasalara bağlı hareket edeceğini vurgulama

²⁵ AAPA, Gustav Humbert, "An seine Durchlaucht den Kaiserlichen Botschafter Fürsten von Hohenloe Langenburg", J.Nr. 2886, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Smyrna, den 30 September 1915.

²⁶ AAPA, Dr. James Simon, "Herrn J. Niégo," *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, 21 Juni 1915.

²⁷ AAPA, Dr. James Simon, "an den Kaiserl. Deutschen Kosul Herrn Humbert", *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Berlin, 21 Juni 1915.

²⁸ AAPA, Gustav Humbert, "An seine Durchlaucht den Kaiserlichen Botschafter Fürsten von Hohenloe Langenburg", J.Nr. 2886, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Smyrna, den 30 September 1915.

gereği duymuştur. Humbert, Rahmi Bey'in bu olumlu yaklaşımında ziraat nazırının etkili olduğunu düşünmektedir.²⁹

Dr. Simon ise karşı teklif olarak *Or Yehuda*'daki okul binasının 3.000-4.000 dönüm civarında araziyle beraber 2-3 yıllığına kiralanmasını teklif etmiştir.³⁰ Bu sırada Zuckermann da boş durmamaktadır. Rusya'da bir grup Yahudi'nin başına gelen bir felaketi *Or Yehuda* ile ilgili planlardan vazgeçilmesini sağlamak üzere kullanmayı planlamaktadır. Bu plana göre; *Bene Berit*, *Hilfsverein* ve *Alliance Israélite Universelle* gibi diğer Yahudi kuruluşlarından temsilcilerin yer aldığı, bir heyet Zuckermann ve Niego'nun öncülüğünde İttihat Terakki hükümeti ile görüşecektir. Bu görüşmede hükümetten, Rusya'da büyük sıkıntı yaşayan Yahudi çocuklarının *Or Yehuda*'da bir binaya yerleştirilmesine destek talep edilecektir.³¹ Böylece valinin *Or Yehuda* ile ilgili planlarından geri adım atacağını düşünmektedir.

Bütün bu görüşmeler ve pazarlıklar sonrasında bir uzlaşma sağlanamamıştır. Nihayetinde Rahmi Bey'in girişimleri sonuç vermiş, *Or Yehuda*'nın idare ve okul binaları ile 500 dönümlük arazisine hükümet tarafından el konulmuş ve Seydiköy' deki verimsiz arazi üzerine kurulu ziraat okulu buraya nakledilmiştir.³²

İzmir Alman konsolosluğundan İstanbul Alman büyükelçiliğine gönderilen 30 Ekim 1916 tarihli bir raporda valinin *Or Yehuda* ile ilgili uzun bir açıklamasına yer verilmiştir. Buna göre Rahmi Beyi, hiçbir durumda *JCA*'nın mülküne zarar vermek arzusunda olmadığını, sadece verimsiz bir toprak üzerine kurulmuş Seydiköy'deki ziraat okulunun, yüksek işletme maliyetlerinin devletin bütçesine getirdiği yükten dolayı, geçici bir süreliğine Akhisar'daki *Or Yehuda*'ya taşındığını belirtmiştir. Vali açıklamasında, *JCA* tarafından inşa edilen *Or Yehuda*'daki okul binasının hâlihazırda zaten kullanılmadığının ve ihtiyacı karşılayacak kadar (asgari 400 dönüm) arazinin alınmasında Zuckermann ile anlaşmaya varıldığının altını çizmiştir. Raportör, kira karşılığı olmadan alınan bu 400 dönümlük arazinin, çiftliğin

²⁹ AAPA, Gustav Humbert, "An seine Durchlaucht den Kaiserlichen Botschafter Fürsten von Hohenloe Langenburg", J.Nr. 2886, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Smyrna, den 30 September 1915.

³⁰ AAPA, Dr. James Simon, "an den Kaiserl. Deutschen Kosul Herrn Humbert", *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Berlin, 21 Juni 1915.

³¹ AAPA, Gustav Humbert, "An seine Durchlaucht den Kaiserlichen Botschafter Fürsten von Hohenloe Langenburg", J.Nr. 2886, *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, Smyrna, den 30 September 1915.

³² Bora, 397-398.

gelirlerinde ciddi bir gerilemeye yol açmayacağını belirtmiştir. Raportör, valinin düşman bir ülke (Belçika) vatandaşı (Franz Philippson) üzerine kayıtlı çiftliğin tümüne el koyabilecek yasal dayanağa sahipken, bu yola başvurmadığını ve meseleyi barışçı yollarla çözmek istediğini vurgulamıştır. Vali, savaşın sonlanıp barışın tesis edilmesinden hemen sonra, el konulan arazinin pazarlık sonucunda satın alınabileceğini, fakat dernek yöneticilerinin satmak istememesi durumunda arazinin olduğu gibi iade edilebileceğini belirtmiştir.³³ (Bkz. Ek 3)

Bütün bu olaylar sırasında faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan *Or Yehuda* 30 Kasım 1918'e kadar kapalı kalmıştır. Savaş sonrasında tekrar çalışmaya başladığında ise, Türk-Rum mücadelesinin yarattığı güvensiz ortamda eski verimliliğini yakalayamamıştır. *Or Yehuda*'yı içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak için, Merkezi Amerikan Yardım Komisyonu'ndan yardım istenmiştir. Komisyonun yardımlarıyla bir süre daha ayakta kalabilen *Or Yehuda* 1924 yılında satışa çıkarılmıştır. Çiftliği 1925 yılında Ahmet Kayalı adlı bir çiftçi satın almıştır.³⁴

SONUÇ

Uluslararası Yahudi dernekleri 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Yahudilerin eğitiminin ve refahının artmasına yönelik Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde modern eğitim tekniklerinin uygulandığı okullar açmıştır. Manisa'nın Akhisar ilçesinde Yahudi Kolonizasyonu Derneği tarafından açılan *Or Yehuda* çiftliğindeki ziraat okulu bunlardan biridir. Dönemin en ileri tarım tekniklerinin kullanıldığı *Or Yehuda* ziraat okulu, bu yönüyle dikkatleri üzerine toplamış, çevresinde model bir okul olmayı başarmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü şartları altında çıkarılan *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu* ile zirai yükümlülüklerini yerine getiren okul, devlet bütçesinin karşılaştığı sıkıntıları tasarruf tedbirleriyle hafifletmek isteyen İzmir Valisi Rahmi Bey'in bu çerçevedeki planlarına dâhil olmuştur. Rahmi Bey, Seydiköy' de bulunan işletme maliyetleri yüksek olan bir ziraat okulunu, Akhisar'da bulunan *Or Yehuda*'ya taşımak, böylece zarar eden okulun mali yükünden kurtulmak istemiştir. Bunun için okul yöneticileriyle görüşmeler yürütmüş, uzlaşmaya çalışmıştır.

³³ AAPA, "an den Kaiserlichen Geschäftsträger Herrn W. Von Radowitz" *Konstantinopel-Ankara*, Dosya no: 392, J. Nr. 1334, Smyrna, den 30 Oktober 1916.

³⁴ Bora, 397-398.

İlk etapta valinin ziraat okuluna ve arazisiyle beraber *Or Yehuda*'ya el koymak amacıyla olduğunu düşünen okul yöneticileri, bu durumdan kaygılanarak dernek yöneticilerinden ve Alman büyükelçiliğinden yardım talep etmişlerdir. Yahudiler savaş süresince, Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'dan destek ve himaye talep etmişlerdir. Bu olayda da dernek yöneticileri ilk adım olarak İzmir Alman konsolosu Gustav Humbert'e başvurmuşlardır. Humbert ise konuyu yakından takip ederek Alman Büyükelçiliği'ni bilgilendirmiştir. Gerek İzmir gerek İstanbul Alman dışişleri yetkilileri, valinin ikna edilerek *Or Yehuda* lehine bir karar çıkması için hükümet düzeyinde lobi faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu çerçevede vali ve ziraat bakanıyla görüşmüşlerdir. Ancak bundan bir sonuç elde edememişlerdir. Zira Rahmi Bey, Humbert ile görüşmesindeki açıklamasında, nihayetinde kamu yararını ön planda tutmak zorunda kaldığını ifade ederek, bu çerçevede Seydiköy' deki ziraat okulunu *Or Yehuda*'ya taşımıştır. Ancak, düşman devlet vatandaşlığına sahip birisinin üzerine tapulu olan çiftliğe müsadere yöntemiyle el koyma yetkisine sahip olmasına rağmen buna başvurmamış, bir iyi niyet göstergesi olarak savaş sonrasında yeniden dernek yöneticileriyle görüşülebileceğini, uzlaşma durumunda bedeli karşılığında satın alınabileceğini ifade etmiştir. Uzlaşma olmaması durumunda ise çiftliği boşaltma sözü vermiştir. Nitekim savaşın bitmesinden sonra çiftlik boşaltılarak sahiplerine iade edilmiştir.

Ancak savaş sonrasında, ülkenin olağanüstü koşullarından dolayı *Or Yehuda* eski günlerine kavuşamamıştır. Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgali ve savaştan doğan zararın büyüklüğü ziraat okulunu canlandırma umutlarını azaltmıştır. Nitekim *Or Yehuda* 1924'te satışa çıkarılmış ve el değiştirmiştir.

KAYNAKLAR

Arsiv Belgeleri

Auswärtiges Amt Politisches Archiv (AAPA)

“an den Kaiserlichen Geschäftsträger Herrn W. Von Radowitz”
Konstantinopel-Ankara, nr. 392, J. Nr. 1334, Smyrna, den 30 Oktober 1916.

Dr. James Simon, “an den Kaiserl. Deutschen Kosul Herrn Humbert”, *Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Berlin, 21 Juni 1915.

Dr. James Simon, “Herrn J. Niégo,” *Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, 21 Juni 1915.

Dr. James Simon’un İstanbul Alman Konsolosluğu’na mektubu. Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Berlin W, den 28. Dezember 1914.

Freiherrn von Wangenheim, auf Bericht J.Nr. 1150, *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Pera, den 8 Mai 1915.

Gustav Humbert, “An seine Durchlaucht den Kaiserlichen Botschafter Fürsten von Hohenloe Langenburg”, J.Nr. 2886, *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Smyrna, den 30 September 1915.

Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Smyrna, den 19. Januar 1915.

Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Smyrna, den 22 Februar 1915.

Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Smyrna, den 20. Januar 1915.

Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Smyrna, den 22 Februar 1915.

Gustav Humbert, Seiner Exzellenz dem Kaiserlichen Botschafter Herrn Freiherrn von Wangenheim, *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Smyrna, den 22 April 1915.

Zuckermann’in Niego’ya mektubu, Cher Monsieur Niego, *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Smyrne le 10. Décembre 1914.

Zuckermann’in Simon’a mektubu, Herrn James Simon, Mitglied der I.C.A., *AAPA, Konstantinopel-Ankara*, nr. 392, Smyrna, den 10. Dezember 1914.

Kitap ve Makaleler

BORA, H. Siren, "Alliance Israélite Universelle 'in Osmanlı Yahudi Cemaatini Tarım sektöründe kalkındırma çalışmaları ve İzmir yakınlarında kurulan bir çiftlik okul: Or Yehuda", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1993.

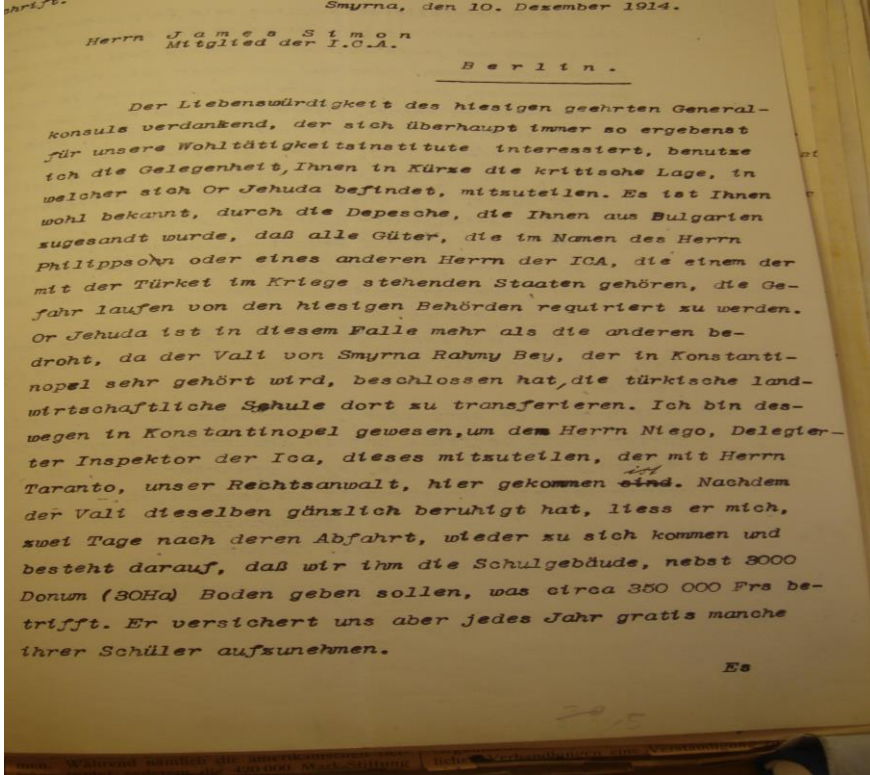
ESİN, Taylan, "Osmanlı'da Musevi İskân Birliği Çiftlikleri", *Toplumsal Tarih*, Sayı 249 (Eylül 2014), s. 14-25.

RODRIGUE, Aron, *Türkiye Yahudilerinin batılılaşması. Alliance okulları 1860-1925*, (Çev. İbrahim Yıldız), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

TOPRAK, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi. Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

EKLER

Ek 1:

Es wäre vielleicht möglich, beim Vali durchzusetzen, daß wir für unsere eigene Rechnung die Schule wieder eröffnen sollen und jedes Jahr eine gewisse Zahl türkische Schüler aufnehmen, aber muß man daher beim Vali dringlich wirken können, Das Beste wäre doch, wenn man in Konstantinopel durchführen könnte, diese Frage bis nach dem Kriege zu lassen und dies wäre nur dann möglich, wenn der deutsche Generalkonsul, hier, der sehr befreundet mit dem Vali ist, von der deutschen Botschaft zu Konstantinopel aufträgt würde, die nötigen Schritte zu unternehmen.

Ich erlaube mir daher Sie anzuflehen, Ihr Möglichstes anzuwenden, um die Frucht so langer Arbeitsjahre, einen so ernsten Barmherzigkeitszweck haben, in sicherem zu stellen, was Sie gewiß durch Ihre besonderen Verbindungen erreichen können.

Es wäre von besonderer Bedeutsamkeit ganz rasch zu handeln, denn der Vali droht uns vor eine vollendete Tat zu stellen.

Ich habe es vorgezogen, sehr kurz zu sein, damit ich kürzer nicht verfehle und in Erwartung Ihrer werten Nachrichten, ersuche ich Sie, sehr geehrter Herr, die Ausdrücke meiner vollsten Ergebenheit zu genehmigen.-

Hochachtend
gez. Zuckermann.

Smyrne le 10 Décembre 1914.

Cher Monsieur Niego,

Deux jours après votre départ j'ai été appelé par le Vali qui m'a dit que les conditions que vous avez proposées sont inacceptables et qu'à son tour il vous fait les propositions suivantes:

La propriété a 34 000 donums. Il ne demande que 3000 plus l'école. Ces 3000 Donums seront travaillés par l'administration de l'école qui prendra les produits. Pour tout le reste de la propriété nous serons tranquilles, Nous pourrons mettre la moitié des élèves israélites payants j'ai fait observer que les israélites étant ottomans n'ont pas à payer plus que les autres et qu'ayant engagé déjà environ 400 000 Frs. nous avons au surplus d'y mettre nos élèves.

Le Vali a trouvé juste cette remarque. J'ai demandé de plus s'il n'accepte pas au contraire que nous ouvrions nous l'école et qu'il puisse admettre des élèves musulmans. Il m'a répondu que ceci était également possible, mais au fond il ne l'a pas dit de bon coeur. Quant à me congédier, il a ajouté qu'il voulait déjà me mettre devant un fait accompli, mais devant l'insistance de Mr. Franco il a consenti d'entrer encore en pourparlers et que si nous donnons pas satisfaction à ses désirs il agira autrement. Il m'a dit de revenir avec Mr. Franco pour arrêter les conditions que je

vous

vous transmettrai sans faute samedi.

Avant d'aller chez le Vali et à mon retour je suis allé voir l'aimable Consul d'Allemagne qui a bien voulu charger de transmettre mon courrier ainsi qu'une lettre Mr. James Simon, dont inclus copie.

Je fais appel à votre activité et à votre initiative pour ne pas perdre un seul instant et pour agir rapidement autrement nous perdrons cette belle ferme, car quelle que soit la proposition du Vali c'est une main ^{mise} qui s'apesantira de plus en plus.

Votre dévoué

stigné.B. Zuckermann.

Ek 3

Smirna, den 30. Oktober 1916.
 II - 5 NOV 1916
 84/35

Kaiserlich Deutsches Konsulat
 3-Nr. 1334.

Mit Beziehung auf das geneigte Schreiben vom 22. Juli d. J. B. Nr. II. 6256.

Der hiesige Generalgouverneur hat gelegentlich einer längeren Unterredung über die Jem. ausgeführt, dass es ihm fernliege irgendwie das Privateigentum der Jewish Colonisation Association zu schädigen. Die staatliche landwirtschaftliche Schule in Sevdiköj sei auf einem durchaus ungeeigneten Terrain zu übermässig hohen Kosten eingerichtet worden; die Schule an diesem Orte sei völlig zwecklos; um aber nicht die im Staatshaushalt dafür eingesetzte Position aufzugeben, die später nur mit grosser Schwierigkeit neu zu schaffen wäre, habe er beschlossen, die Schule auf der jüdischen Musterfarm vorläufig weiterzuführen. Das Schulhaus auf der Musterfarm sei von der hiesigen israelitischen Vereinigung gebaut und habe sie nichts gegen die gegenwärtige Verwendung. Um das nötige Terrain zu haben, habe er vom Direktor der Farm die zeitweilige Ueberlassung von 400 Dönums erreicht. Der Besitz sei so gross, dass die Musterfarm unter gegenwärtigen Verhältnissen nicht das Ganze bewirtschaften könne, es sei also die Gesellschaft durch die Bearbeitung von 400 Dönums ohne Pachtpreis keineswegs geschädigt. Die Farm sei auf den Namen keines den feindlichen Ländern angehörigen Person eingetragen, sodass er formell das recht habe, den ganzen Besitz in Zwangsverwaltung zu nehmen; er beabsichtige dies aber keineswegs, hoffe vielmehr bei Wiederherstellung des Friedens den erforderlichen Teil der Farm freihändig kaufen zu

An den Kaiserlichen Geschäftsträger
 Herrn Botschaftsrat W. von Radowitz,
 Hochwohlgeboren
 P E R A .

Handwritten notes:
 4. 11. 1916
 11. 11. 1916
 J. T. A.
 P. 17/16
 11. 11. 1916

zu können; sollte die Gesellschaft dann dazu nicht bereit sein, würde sie ihr Eigentum wieder erhalten.

Angesichts der formellen Eintragung der Farm auf einen Angehörigen der feindlichen Staaten erscheint es nicht unbedenklich vom Generalgouverneur jetzt die Vollziehung eines Vertrags zu fordern, den er als ein Misstrauen in seine Erklärungen ansehen würde, zumal er offenbar nicht gesonnen ist, eine Miete oder Pacht für den von der Landwirtschaftlichen Schule bewirtschafteten Teil der Farm zu zahlen.

L. Beyan.

YÜKSEKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK ASTRONOMİ TUTUM ÖLÇEĞİ UYARLAMA ÇALIŞMASI

Cumhur TÜRK*
Hüseyin KALKAN**

Öz

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin astronomiye yönelik tutumlarını tespit etmek amacıyla geçerli ve güvenilir bir tutum ölçeği geliştirip, bu ölçek yardımıyla Fen Bilimleri öğretmen adaylarının astronomiye yönelik tutumlarını belirlemektir. Literatürde daha önce ortaokul öğrencileri için hazırlanmış bir Astronomi Tutum Ölçeği (ATÖ), bu çalışmayla yükseköğretime uyarlanmıştır. Bu kapsamda hazır ölçekte yer alan ve yükseköğretim için uygun olmayan bazı maddeler çıkarılmış, bazıları ise yeniden düzenlenmiştir. 5'li likert tipinde ve 20 maddeden oluşan taslak ATÖ, 2014-2015 eğitim-öğretim döneminde 286 öğretmen adayına uygulanarak, Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Bu analiz sonucunda ölçekte kalan 18 maddenin 4 faktörde toplandığı ve Cronbach-Alfa iç tutarlık katsayısının 0,898 olduğu tespit edilmiştir. ATÖ'nün Doğrulayıcı Faktör Analizini (DFA) yapmak için 2015-2016 eğitim-öğretim yılında 223 öğretmen adayıyla çalışılmıştır. DFA sonrası hem faktörler için hem de ölçeğin bütünü için model veri uyumunun yüksek olduğu belirlenmiştir. AFA ve DFA işlemleri sonucunda oluşturulan ölçek 315 Fen Bilimleri öğretmen adayına uygulanarak astronomiye yönelik tutumları ortaya konmuştur. Öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri sınıf seviyesi arttıkça astronomiye yönelik tutumlarının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle 4. sınıf öğretmen adaylarının tutum puanlarının diğer sınıf seviyelerindeki öğretmen adaylarının tutum puanlarından anlamlı olarak farklılaşmıştır. Çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak astronomi eğitimi alanında bireylerin tutumlarını ve hatta değişimlerini, nedenleriyle birlikte ortaya koyan çalışmaların yapılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Astronomi eğitimi, astronomi tutum ölçeği, ölçek geliştirme, geçerlik, güvenilirlik*

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı, c.turk@alparslan.edu.tr

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, kalkanh@omu.edu.tr

THE ADAPTATION STUDY OF THE ASTRONOMY ATTITUDE SCALE FOR THE HIGHER EDUCATION STUDENTS

ABSTRACT

The purpose of this study is to develop a valid and reliable scale to find out the attitudes of university students towards astronomy and to find out the attitudes of pre-service science teachers towards astronomy. An Astronomy Attitude Scale (AAS) previously prepared for middle school students in literature was adapted to higher education with this study. Within this context, some of the items in the scale, which were not suitable for higher education, were taken out while some were revised. The draft, which was 5 likert type with 20 items, was implemented on 286 pre-service teachers during the 2014-2015 academic year and Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted. As a result of this analysis, it was found that the 18 items in the scale were grouped in 4 factors and Cronbach-Alpha internal consistency was found to be 0,898. Confirmatory Factor Analysis (CFA) of AAS was conducted on 223 pre-service teachers during the 2015-2016 academic year. As a result of CFA, it was found that both each factor and the whole scale had high model-data fit. The scale which was formed as a result of EFA and CFA was conducted on 315 pre-service science teachers and attitudes towards astronomy were found. It was found that as the pre-service teachers' years of study increased, their attitudes towards astronomy also increased. Especially the attitude scores of pre-service teachers in their fourth year of study were significantly different from those of other pre-service teachers. Based on the results of the study, suggestions were made to conduct studies which show the attitudes of individuals in astronomy education and even the changes in these attitudes together with the reasons.

Keywords: Astronomy education, astronomy attitude scale, developing scale, validity, reliability

Giriş

Tutum kavramı çeşitli kaynaklar tarafından tanımlanmış bir kavramdır. İlk olarak Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından yapılan tanıma bakacak olursak; tutum, bireyin insanlar, olaylar ve cansız varlıklar karşısında takındığı davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2017). Koballa (1998), tutum kavramını bireylerin belirli nesne, durum, olay, kurum veya insanlara karşı öğrenilmiş tepkide bulunma eğilimi olarak tanımlamıştır. Bu eğilim olumlu ya da olumsuz olmakla birlikte gözle görülemez yapıdadır.

Fakat bireylerin davranışları gözlenerek, sahip olduğu tutum hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür (Morgan, 1991). Reid (2006)'e göre ise tutum, bir nesneye ilişkin duygu, düşünce ve davranış olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Ancak, bu boyutlar birbirlerinden bağımsız değildir. Her bir boyut karşılıklı olarak birbirlerini etkiler-etkilenir ve aralarında bir tutarlılık bulunur (Aydın, 2000; Özgüven, 2004).

Tutumlar, bireylerin olaylarla ilgili dorudan deneyimleri, gözlemleri veya edindiği bilgiler aracılığıyla öğrenilebilir (Shringley, Koballa & Simpson, 1988). Bir birey tarafından herhangi bir obje ya da olaya karşı geliştirilen tutum olumlu olduğunda, onunla ilgili kararların da olumlu olma olasılığı yüksektir. Bir başka deyişle birey, söz konusu obje ya da olaya karşı olumlu davranmaya, ona yaklaşmaya, yakınlık göstermeye ve onu desteklemeye eğilimli olmaktadır. Aynı şekilde, olumsuz tutuma sahip olan birey ise, aynı obje ya da olaya karşı ilgisiz kalma, ondan uzaklaşma ve eleştirme eğilimi gösterir. Bu yönüyle tutumlar, geleceğe yönelik bir karar niteliği taşımaktadır (Aydın, 2000; Tavşancıl, 2005; Ülgen, 1995). Benzer şekilde Baysan ve Tekarslan (1998) eğitim-öğretim sürecinde bireylerin belli zaman birimindeki tutumlarını tespit etmenin, onların ilerideki davranışını tahmin etme ve içinde buldukları koşullar hakkında fikir sağlama açısından yararlı olduğunu belirtmiştir. Bireylerin sahip olduğu tutumlar, onların gelecekteki başarılarını belirleyebilirken, geçmişteki başarıların da tutumu belirlediği söylenebilir (Altınok, 2004; Kozcu-Çakır, Şenler & Göçmen-Taşkın, 2007). Bu düşünceye örnek olarak; yapılan araştırmalarda öğrencilerin fen dersi başarı ve tutumlarının birbirleriyle ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Turhan, Aydoğdu, Şensoy ve Yıldırım 2008; Kozcu-Çakır ve ark., 2007; Rennie ve Punch, 1991).

Astronomi toplumların bilimsel gerçeklere yönlendirilmesinde çok önemli bir eğitim aracı olup, tarihsel süreçte fen bilimlerinin gelişiminde öncü rol oynamıştır. Örneğin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, 1957 yılının Kasım ayında Sputnik uzay aracını gökyüzüne fırlattığında, dönemin diğer süper gücü olan Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) halkın fenden ve bilimden kopuk olduğu bilinen bir gerçektir. Fakat bu gelişmeler sonucunda başlayan uzay yarışında ABD geri kalmamak için temel fen kavramlarını topluma kazandırmaya dönük yeni programlar geliştirerek uygulamaya koymuştur. Bu programlardaki en belirgin

değişiklik astronomi eğitimine programlarda eskiye oranla daha fazla yer verilmesi olmuştur. ABD’de STAR (Science Teaching through its Astronomical Roots) Projesi bu değişime bir örnektir. Aynı şekilde Fransa’da CLEA (Contemporary Laboratory Experiences in Astronomy) projesiyle fen programları yeniden yapılandırılarak astronomi eğitimi ön plana çıkartılmıştır (Türk & Kalkan, 2015a). Astronomi eğitimi almış bireyler, fen bilimlerinin önemini ve yaşam için gerekliliğini çok daha iyi kavrayabilirler. Çünkü bireylerin kendilerini evrende konumlandırmaları, içinde buldukları çevreyi daha kolay anlayabilmelerini ve bilimin yaşamın şekillendirilmesindeki en önemli anahtar olduğunu çok daha iyi kavrayabilmelerini sağlar (Martin, Sexton, Franklin ve Gerlovich, 2005). Bu düşünceye paralel olarak Uçar ve Demircioğlu (2011) astronomiye yönelik olumlu tutum geliştirmenin çağdaş toplumlar için bilim okuryazarlığının önemli bir parçası olduğunu vurgulamıştır.

Fen bilimleri içerisindeki Fizik, Kimya ve Biyoloji gibi çeşitli disiplinlerde yapılan çalışmalarda tutum ölçeklerinin geliştirilip uygulandığı fazlasıyla görülmektedir (Akyüz, 2004; Nuhoğlu, 2008; Koçakoğlu & Türkmen, 2010; Kurnaz & Yiğit, 2010; Reid & Skrybina, 2002; Taşlıdere, 2007; Uzun & Sağlam, 2006), aynı durum astronomi eğitiminde söz konusu değildir (Türk & Kalkan, 2015b). Yapılan literatür taramaları sonucu yükseköğretim düzeyindeki öğrencilerin astronomiye yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik geliştirilmiş kısıtlı sayıda ölçek ve çalışma olduğu görülmüştür. Dolayısıyla araştırmacıların astronomi eğitimi için kullanabileceği astronomi tutum ölçeğine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu şekilde geliştirilmiş ölçekle astronomi öğrenme-öğretme ve tutum konusu ile ilgili araştırmalarda daha geçerli ve güvenilir bilgiler elde edilebilecektir. Buradan hareketle bu çalışmada üniversite öğrencilerinin astronomiye yönelik tutumlarını tespit etmek amacıyla geçerli ve güvenilir bir ATÖ geliştirip, bu ölçek yardımıyla Fen Bilimleri öğretmen adaylarının astronomiye yönelik tutumlarını belirlemek amaçlanmıştır. Literatürde üniversite öğrencilerinin astronomiye yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik geliştirilmiş kısıtlı sayıda çalışmaya rastlanması, mevcut durumda önemli bir eksiklik olduğunu ve bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin astronomiye yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla ATÖ geliştirme, geçerlik, güvenilirlik ve örnek uygulama çalışmaları yapılmıştır. Bu nedenle çalışma tarama yöntemiyle yürütülmüştür. Cohen ve Manion'e (2007) göre tarama çalışmaları tutum çalışmaları gibi geniş katılımlı örnekleme ihtiyacı duyulan çalışmalar için idealdir.

Örneklem

Bu çalışmada ölçek geliştirmek için AFA ve DFA aşamaları gerçekleştirilmiştir. Ardından son hali verilen ölçekle örnek bir uygulama yapılmıştır. Her aşama birer yıl arayla gerçekleştirilmiştir. 2014 yılında başlayıp 2017 yılında sonuçlanan bu çalışmanın tüm aşamaları Türkiye'nin Karadeniz bölgesindeki bir üniversitenin eğitim fakültesinde öğrenim gören Fen Bilimleri, Matematik ve Sınıf öğretmeni öğretmen adaylarıyla yürütülmüştür. Çalışmanın AFA aşaması için 2014-2015 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören 286, DFA aşaması için 2015-2016 yılında öğrenim gören 223 ve son olarak örnek uygulama içinse 315 öğrenci ile çalışılmıştır. Çalışmanın örnekleme toplamda 824 öğretmen adayından oluşmaktadır. Ölçek geliştirme çalışmalarında örneklemin ne olması gerektiği halen tartışma konusudur. İlgili literatürde örneklem büyüklüğünün, 100 kişiden az olmamak üzere, faktör analizine tabi tutulacak madde sayısının en az 5 katı büyüklükte olması gerektiği belirtilmektedir (Bryman & Cramer, 1999).

ATÖ Geliştirme Süreci

ATÖ geliştirme sürecinde yapılan işlemlere aşağıda maddeler halinde yer verilmiştir.

- Türk ve Kalkan (2015b) tarafından ortaokul öğrencileri için geliştirilen ve bu çalışmada temel alınan tutum ölçeği derinlemesine incelenmiştir. Orijinal hali 27 madde ve 5 faktörden oluşan ölçekten yükseköğretim için uygun olmadığı belirlenen 7 madde çıkarılmıştır. Geriye kalan maddelerden 4'ü yeniden düzenlenerek yükseköğretime uyarlanmıştır.
- ATÖ geliştirirken literatürde astronomi eğitimi üzerine yapılan bazı çalışmaların sonuçları derinlemesine incelenmiştir. Ölçek maddeleri hazırlanırken bu sonuçlar dikkate alınmaya çalışılmıştır.

- ATÖ hazırlanırken olgusal ifadelerden kaçınılmış olup, ifadelerin yalnızca tek bir yargıyı ölçmesine dikkat edilmiştir.
- ATÖ'de ki olumlu ve olumsuz madde sayısının eşit olmasına özen gösterilmiştir.
- Tüm bu aşamalar sonrası 20 maddelik 5'li likert şeklinde (kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum) taslak ATÖ oluşturulmuştur.
- Ölçek iki ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öğrencilere ait demografik bilgiler, ikinci bölümde ise tutum ifadeleri bulunmaktadır.
- Ölçeğin kapsam geçerliliğini sağlamak için ATÖ, bilimsel, içerik ve format yönünden incelenmek üzere 3 uzmana gönderilmiştir. Uzmanlardan biri fen ve astronomi eğitimi alanında çalışmalar yapan öğretim üyesi, ikincisi eğitim bilimleri alanında uzman öğretim üyesi, üçüncüsü ise alanında yüksek lisans derecesine sahip Türkçe öğretmenidir. Uzmanların değerlendirmeleri ışığında ölçekte gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Bulgular

ATÖ'nün AFA, DFA ve örnek uygulaması için yapılan analizler alt başlıklar şeklinde sunulmuştur.

AFA'ya İlişkin Bulgular

Madde analizine başlamadan önce AFA için toplanan veri setinin dağılımın uygun olup olmadığını incelemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov normallik testi yapılmış olup sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Kolmogorov-Smirnov normallik testi sonuçları

İstatistik	sd	Anlamlılık Düzeyi (p)
,053	286	,052

Tablo 1'de ki Kolmogorov-Smirnov normallik testi sonuçlarına göre ($p>0,05$) ATÖ sonuçları normal dağılım göstermektedir.

Madde Analizi

Ölçekteki maddelerin korelasyona dayalı madde analizi ve iç tutarlılık ölçütüne göre madde analizi yapılmıştır. Korelasyon hesaplamasında söz konusu maddenin puanı hariç tutularak ölçek puanları yeniden hesaplanmış, bir başka ifadeyle testin geri kalanının puanı bulunmuştur. İç tutarlılık ölçütüne göre madde analizi aşamasında ise, ölçekteki maddeler puanlandıktan sonra, sonuçlar en yüksek puandan en düşük puana doğru sıralanmıştır. Sonuç dağılımının en üst ucundaki cevaplayıcıların %27'si üst grup, alt ucundaki %27'si ise alt grup olarak belirlenmiştir. Her madde için üst gruptaki cevaplayıcıların toplam madde puanları ortalaması ile alt gruptaki cevaplayıcıların toplam madde puanları ortalaması arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı bağımsız gruplar için t testi ile sınanmıştır. Hem madde toplam korelasyonu hem de bağımsız gruplar için t testine ait bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Madde toplam korelasyonu ve t testi sonuçları

Madde No	Madde Toplam Korelasyonu	p	Madde No	Madde Toplam Korelasyonu	p
1	,678	,000	11	,378	,000
2	,647	,000	12	,501	,000
3	,451	,000	13	,599	,000
4	,530	,000	14	,695	,000
5	,431	,000	15	,560	,000
6	,461	,000	16	,632	,000
7	,408	,000	17	,607	,000
8	,205	,003	18	,646	,000
9	,429	,000	19	,629	,000
10	,350	,000	20	,635	,000

Tablo 2 incelendiğinde 8. maddenin madde toplam korelasyonu 0,30'dan küçük çıkmıştır. Bu nedenle söz konusu maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir (Büyüköztürk, 2010). Bunun yanı sıra ölçekteki tüm maddelerin t testi sonuçlarının $p < ,05$ düzeyinde anlamlı oldukları görülmüştür.

Açımlayıcı Faktör Analizi

Madde analizi sonucunda belirlenen maddeler ölçekten çıkarıldıktan sonra ölçeğin faktör analizi için uygunluğu sınanmıştır. Bunun için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett's Küresellik Testi değeri incelenmiş olup sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3. KMO ve Bartlett's testi değerleri

Kaiser-Meyer-Olkin Değeri	KMO	,892
Bartlett's Küresellik Testi Değeri	χ^2	2292,081
	sd	171
	p	,000

Kaiser-Meyer-Olkin değeri, değişkenler tarafından oluşturulan ortak varyans miktarını bildirmektedir. KMO değeri 0,60 orta, 0,70 iyi, 0,80 çok iyi, 0,90 ve üstü ise mükemmel olarak kabul edilmektedir (Bryman & Cramer, 1999). Tablo 3'te ki KMO değerinin 0,892, $p < 0.01$ çıkmış olması faktör analizi açısından örneklem kümesinin uygun olduğunu göstermektedir.

Faktörlerin elde edilmesi

ATÖ faktör analizi Temel Bileşenler Analizi tekniği ile yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği için faktör yük değeri 0,45 ve üzeri olan maddeler seçilmesine dikkat edilmiştir (Büyüköztürk, 2010). Maddelere ait faktör yük değeri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Madde faktör yük değerleri

Madde No¹	Faktör Yük Değeri	Madde No¹	Faktör Yük Değeri
1(1)	,778	12(10)	,574
2(2)	,683	13(11)	,563
3(3)	,524	14(12)	,639
4(4)	,707	15(13)	,566
5(5)	,469	16(14)	,676
6	,383	17(15)	,650
7(6)	,488	18(16)	,544
9(7)	,689	19(17)	,522
10(8)	,744	20(18)	,520
11(9)	,575		

¹ Parantez içinde yazılan soru numaraları nihai ölçekteki soru numaralarıdır. Çalışmanın bundan sonraki aşamalarında parantez içerisinde ifade edilen yeni soru numaraları kullanılacaktır.

Tablo 4'e göre ölçekte yer alan 6. maddenin faktör yük değeri 0,45'in altında olduğu için ATÖ' den çıkarılmasına karar verilmiştir. 6. maddenin çıkarılmasıyla birlikte ölçekte kalan 18 maddenin faktör yük değerlerinin 0,469 ile 0,778 arasında değiştiği görülmektedir.

ATÖ'ye ilişkin madde faktör yük değerleri incelendikten sonra geri kalan 18 maddeye ilişkin faktör sayısı ve değişkenleri belirleme aşamasına geçilmiştir. Öz değeri 1 veya 1'den büyük olan faktörler önemli faktör olarak nitelendirilebilir (Bryman & Cramer, 1999). ATÖ'nün faktör yapısı Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. ATÖ'ye ilişkin faktör yapısı

Faktör	Özdeğer	Varyans %	Toplam Varyans %	Özdeğer	Varyans %	Toplam Varyans %
1	6,822	37,898	37,898	6,822	37,898	37,898
2	1,594	8,854	46,752	1,594	8,854	46,752
3	1,339	7,441	54,193	1,339	7,441	54,193
4	1,176	6,532	60,725	1,176	6,532	60,725
5	,850	4,725	65,450			
6	,795	4,419	69,869			
7	,716	3,978	73,847			
8	,711	3,952	77,799			
9	,607	3,370	81,169			
10	,588	3,267	84,437			
11	,447	2,483	86,920			
12	,430	2,390	89,309			
13	,408	2,264	91,574			
14	,388	2,157	93,730			
15	,348	1,933	95,663			
16	,308	1,708	97,371			
17	,289	1,608	98,980			
18	,184	1,020	100,000			

Tablo 5 incelendiğinde öz değeri 1'den büyük olan dört faktör olduğu tespit edilmiştir. Öz değerler birikimli varyans değeri toplam varyansın %60,725'ini açıklamaktadır.

Ölçeğin faktör yapısını ortaya koymak için asal eksenlere göre döndürülmüş temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Ölçekteki her bir maddenin bir faktördeki yükü 0,30'un üstünde olmasına dikkat edilmiştir. Bunun yanı sıra iki faktörde yükü bulunan maddelerin yükler arası farkı hesaplanmıştır. Yükler arası fark ,10 ve üstü olması durumuna dikkat edilmiştir (Büyüköztürk, 2010). Maddelerin asal eksenlere göre döndürülmüş temel bileşenler analizi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Tabloda 0,30'dan düşük yük değerleri gösterilmemiştir.

Tablo 6. Faktör maddeleri

Madde	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
14	,779			
15	,772			
10	,688			,310
11	,684			
16	,604			
17	,590			
18	,525	,409		
1		,811		
3		,719		,310
2		,713		
13	,444	,591		
12	,308	,527		
8			,837	
9			,750	
6			,625	
4				,794
5				,792
7				,563

Tablo 6 incelendiğinde maddelerin hangi faktörlere dağıldığı kolaylıkla görülebilmektedir. Ayrıca ölçekte yer alan maddelerden birden çok faktör üzerinde yer alan maddelerin (10, 18, 3, 13, 12) faktör yük değerleri arasındaki farkın ,10'nun üstünde olduğu görülmektedir.

Faktörlerin adlandırılması

ATÖ'ye ilişkin temel bileşenler analizi sonuçları tamamlandıktan sonra faktörlerin içerdikleri maddelere ait sınıflandırmalar ve adlandırmaları yapılmıştır. Tablo 7'de faktörler ve içerdikleri maddeler verilmiştir.

Tablo 7. ATÖ faktör ve maddeleri

Faktör Adı	Madde
Astronomi-Fen Doğa İlişkisi	10. Astronomi günlük yaşamda karşıma çıkmaz. 11. Astronomiyi hayatım boyunca birçok yerde kullanacağıma inanırım. 14. Astronomi sayesinde çevremdeki olayları daha iyi gözlerim. 15. Astronomi sayesinde doğa hakkında bilgilenirim.

	16. Astronomi sayesinde bilimin hayatımdaki önemini kavrarım. 17. Doğa olaylarını astronomi bilgilerimi kullanarak anlamaya çalışmak hoşuma gider. 18. Astronomi konuları fene ilgimi artırır.
Astronomiye İlgi Duyma	1. Astronomi sevdiğim bir alan değildir. 2. Astronomi dersi almaktan hoşlanmam. 3. Astronomi alanında iddialıyım. 12. Astronomi alanındaki yeni gelişmeler ilgimi çekmez. 13. Astronomi ile ilgili güncel gelişmeleri takip etmem.
Uygulamalı Öğrenme	6. Astronomi konularını deney yaparak öğrenmek isterim. 8. Astronomi konularını uygulamalı olarak daha iyi anlarım. 9. Astronomi konularını 3 boyutlu modeller üzerinde daha iyi anlarım.
Astronominin Önemi	4. Astronomi konularını anlamaya çalışmak zaman kaybıdır. 5. Öğrendiğim astronomi konularını kısa bir süre sonra unuturum. 7. Astronomi önemsiz bir alandır.

Faktör analizi sonucunda ATÖ'nün dört faktörde toplandığı görülmektedir. Birinci faktör "Astronomi-Fen Doğa İlişkisi", ikinci faktör "Astronomiye İlgi Duyma", üçüncü faktör "Uygulamalı Öğrenme" ve dördüncü faktör "Astronominin Önemi" olarak adlandırılmıştır.

ATÖ güvenilirliğinin hesaplanması

Likert tipi tutum ölçeğinde güvenilirlik düzeyini belirlemek için iç tutarlılığın bir ölçütü olan Cronbach's Alpha katsayısı kullanılması uygundur (Tavşancıl, 2005). 286 öğretmen adayıyla gerçekleştirilen AFA sonucunda 18 maddeye indirilen ölçek için Cronbach's Alpha güvenilirlik değeri ,898 olarak hesaplanmıştır. ATÖ'de yer alan her bir alt boyutun Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı değerleri hesaplanarak Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Faktörlerin Cronbach's Alpha değerleri

Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
,862	,833	,671	,687

Faktör bazında Cronbach's Alpha katsayılarına bakıldığında 1. faktör için 0,862, 2. faktör için 0,833, 3. Faktör için 0,671 ve 4. faktör için 0,687 değerleri hesaplanmıştır. Kalaycı (2009)'a göre Cronbach's Alpha değeri ,60 ile ,80 arasında ise oldukça güvenilir, ,80'den büyükse yüksek derecede güvenilirdir. Bu anlamda ölçeğin faktörler bazında da oldukça yüksek bir güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

DFA'ya İlişkin Bulgular

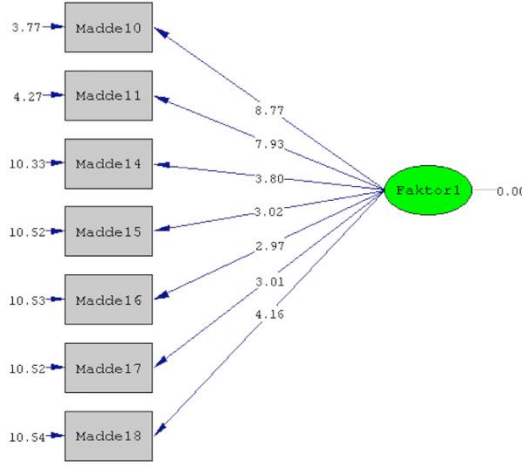
ATÖ'ye uygulanan AFA sonucu ölçeğin faktör yapısı ve faktörlerde yer alan maddeler belirlenmiştir. Belirlenen bu yapının ne derece uyumlu ve doğru olduğunu incelemek için DFA yapılmıştır. DFA daha önceden tanımlanmış ve sınırlandırılmış bir yapının, bir model olarak doğrulanıp doğrulanmadığının test edildiği bir analizdir (Çokluk, Şekercioğlu & Öztürk, 2012).

ATÖ'ye ilişkin DFA yapılırken tutum ölçeğindeki her bir faktörün (gizil değişkenin) verilerle ne derece doğrulandığını saptayabilmek için birinci düzey DFA, ardından her bir faktörün "tutum" gizil değişkeni ile arasındaki ilişkiyi belirlemek için ikinci düzey DFA yapılmıştır. Analizler yapılırken t değerlerini içeren yol şeması (path diyagramı), regresyon katsayıları ve hata varyansları incelenmiştir. Path diyagramlarındaki t değerleri incelenirken söz konusu değerlerin 1,96'nın altında mı üstünde mi olduğu incelenmiştir. Çünkü t değerleri 1,96'yı aşarsa ,05 düzeyinde ve 2,56 aşarsa ,01 düzeyinde anlamlıdır. Aynı şekilde hata varyansları incelenirken ,90 sınırı referans alınmıştır (Çokluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2012)

Tutum ölçeğinin birinci faktörü olan "Astronomi-Fen-Doğa İlişkisi" faktörüne ilişkin birinci düzey DFA yapılmıştır. Söz konusu faktöre ait t değerlerini içeren path diyagramı Şekil 1'de ve faktörde yer alan maddelerin "Astronomi-Fen-Doğa İlişkisi"ni ne derece yordadığına ilişkin regresyon katsayıları ve hata varyanslarına ilişkin bulgular Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. "Astronomi-Fen-Doğa İlişkisi" faktörüne ilişkin regresyon katsayısı ve hata varyansları

Madde No	Regresyon Katsayısı	Hata Varyansı
Madde10	,89	,22
Madde11	,72	,48
Madde14	,45	,72
Madde15	,33	,78
Madde16	,28	,79
Madde17	,31	,68
Madde18	,62	,56

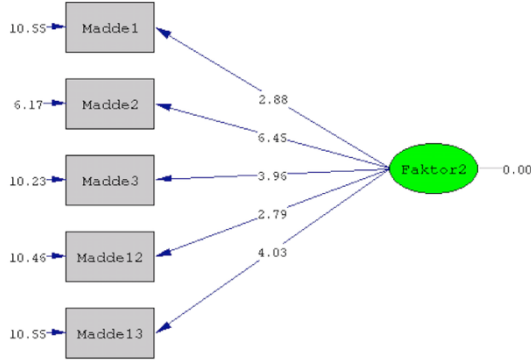
Şekil 1. “Astronomi-Fen-Doğa İlişkisi” path diyagramı

Şekil 1’de ki oklar üzerinde gösterilen t değerleri incelendiğinde tüm maddelerin ,01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 9’da ki bulgulara göre ise maddelerin hata varyanslarının ,90’nın altında olup, ,22 ile ,79 arasında değiştiği saptanmıştır. Son olarak “Astronomi-Fen-Doğa İlişkisi” faktöründe yer alan maddelerin regresyon katsayılarının ,28 ile ,89 arasında olduğu, söz konusu faktörü en çok 10. maddenin, en az ise 16. maddenin yordadığı belirlenmiştir.

Ölçeğin ikinci faktörü olan “Astronomiye İlgi Duyma” faktörüne ilişkin oluşturulan DFA path diyagramı Şekil 2’de ve faktördeki maddelere ilişkin regresyon katsayısı ile hata varyansı değerleri Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. “Astronomiye İlgi Duyma” faktörüne ilişkin regresyon katsayısı ve hata varyansları

Madde No	Regresyon Katsayısı	Hata Varyansı
Madde1	,20	,42
Madde2	,81	,64
Madde3	,54	,87
Madde12	,15	,76
Madde13	,72	,69

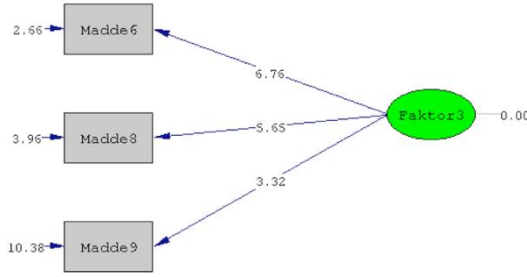
Şekil 2. “Astronomiye İlgi Duyma” path diyagramı

Şekil 2’de ki t değerleri incelendiğinde görülmektedir ki, tüm maddelerin t değerleri 2,56’nın üzerindedir. Dolayısıyla faktör içerisindeki maddeler ,01 düzeyinde anlamlıdır. Tablo 10 incelendiğinde ise maddelerin hata varyanslarının ,90 değerini aşmayıp ,42 ile ,87 arasında değişiklik sergilediği görülmüştür. Ayrıca “Astronomiye İlgi Duyma” faktöründe yer alan maddelerin regresyon katsayılarının ,15 ile ,81 arasında olduğu, söz konusu faktörü en çok 2. maddenin, en az ise 12. maddenin yordadığı belirlenmiştir.

ATÖ’nün üçüncü faktörü astronomi konularının uygulanmalı öğrenilmesine yönelik tutum maddelerini içeren “Uygulamalı Öğrenme” faktörüdür. Söz konusu faktör 3 maddeden oluşmaktadır. Faktöre ait t değerlerini içeren path diyagramı Şekil 3’te ve faktörde yer alan maddelerin regresyon katsayısı ile hata varyansı değerleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. “Uygulamalı Öğrenme” faktörüne ilişkin regresyon katsayısı ve hata varyansları

Madde No	Regresyon Katsayısı	Hata Varyansı
Madde6	,80	,44
Madde8	,53	,50
Madde9	,39	,73

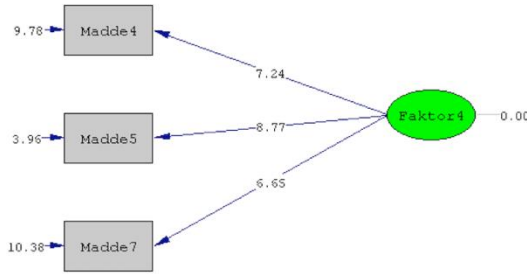
Şekil 3. “Uygulamalı Öğrenme” path diyagramı

Şekil 3 incelendiğinde “Uygulamalı Öğrenme” faktöründeki üç maddenin de ,01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Söz konusu üç maddeye ilişkin Tablo 11’de ki hata varyansları ,90’nun altında ve regresyon değerleri ise ,39 ile ,80 arasındadır. “Uygulamalı Öğrenme” faktörünü en çok 6. madde yordamıştır.

Tutum ölçeğinin son faktörü olan “Astronominin Önemi” faktörüne ilişkin yapılan DFA sonucunda elde edilen path diyagramı Şekil 4’te ve faktörde yer alan maddelerin regresyon katsayısı ile hata varyansı değerleri Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. “Astronominin Önemi” faktörüne ilişkin regresyon katsayısı ve hata varyansları

Madde No	Regresyon Katsayısı	Hata Varyansı
Madde4	,67	,47
Madde5	,84	,33
Madde7	,52	,55

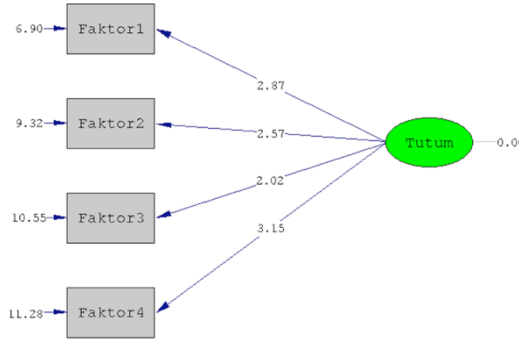
Şekil 4. “Astronominin Önemi” path diyagramı

Şekil 4’te ki t değerleri 2,56’nın üzerinde olduğu için tüm maddeler ,01 düzeyinde anlamlıdır. Tablo 12’de ki bulgulara göre ise maddelerin hata varyanslarının ,90’nun altında olduğu ve faktörde yer alan maddelerin regresyon katsayılarının ,52 ile ,84 arasında olduğu görülmektedir.

Her bir faktör için yapılan birinci düzey DFA tamamlandıktan sonra söz konusu faktörlerin tutum gizil değişkeniyle ilgili doğrusal ilişkilerini test edebilmek için ikinci düzey DFA aşamasına geçilmiştir. Ölçeğin faktörleri olan “Astronomi-Fen-Doğa İlişkisi”, “Astronomiye İlgi Duyma”, “Uygulamalı Öğrenme” ve “Astronominin Önemi” faktörleriyle “Tutum” gizil değişkeni arasındaki ilişkiyi saptamak için yapılan DFA sonuçlarını gösteren path diyagramı Şekil 5’te ve faktörlere ait regresyon katsayısı ve hata varyansı değerleri Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Faktörlere ilişkin regresyon katsayısı ve hata varyansları

Faktör No	Regresyon Katsayısı	Hata Varyansı
Faktör1	,85	,48
Faktör2	,71	,39
Faktör3	,57	,28
Faktör4	,63	,50

Şekil 5. Faktörlere ilişkin path diyagramı

Şekil 5 incelendiğinde 2. faktör olan “Astronomiye İlgi Duyma” faktörünün ,05 düzeyinde diğer faktörlerin ise ,01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Tablo 13’e göre hata varyansları ,90’nın altında ve regresyon değerleri ,57 ile ,85 arasında değişmektedir. Tutum gizil değişkenini en çok 1. faktör olan “Astronomi-Fen-Doğa İlişkisi”nin yordadığı saptanmıştır.

ATÖ’nün model veri uyumunu test etmek için literatürde yaygın olarak kullanılan uyum indekslerinden olan ki-kare (χ^2), ki-kare / sd (χ^2 / sd), RMSEA, CFI, GFI ve NFI değerleri incelenmiştir. Uyum indeksleri her bir faktör ve ölçeğin geneli için ayrı ayrı analiz edilmiş olup Tablo 14’te sunulmuştur.

Tablo 14. ATÖ’ye ilişkin uyum indeksleri

İndeks	Astronomi-	Astronomiye	Uygulamalı	Astronominin	Tutum
--------	------------	-------------	------------	--------------	-------

	Fen-Doğa İlişkisi	İlgi Duyma	Öğrenme	Önemi	
χ^2	19,46	13,97	,44	7,58	,08
sd	14	9	11	3	2
χ^2 / sd	1,39	1,55	,04	2,53	,04
RMSEA	,02	,05	,06	,03	,05
CFI	,92	,96	1,00	,92	1,00
NFI	,92	,90	,98	,91	,99
GFI	,94	,98	1,00	,95	1,00

χ^2 : Ki-Kare Uyum Testi (Chi-Square Goodness)

sd: Serbestlik Derecesi

RMSEA: Root Mean Square Error of Approximation

CFI: Comparative Fit Index

NFI: Normed Fit Index

GFI: Goodness of Fit Index

Tablo 14 incelendiğinde ilk olarak ölçeğin genelinde χ^2 sonuçlarının anlamlı olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra;

- χ^2/sd sonuçlarının 3'ün altında olduğu ve bunun da mükemmel uyuma denk geldiği belirlenmiştir. Çünkü χ^2/sd sonucunun 3'ün altında olması mükemmel uyum, 5'in altında olması ise orta düzeyde uyum anlamına gelmektedir (Kline, 2005; Sümer, 2000).
- RMSEA değerleri ,02 ile ,06 arasında değişmektedir. RMSEA'nın ,05'ten küçük olması mükemmel, ,08'den küçük olması iyi uyum ve ,10'dan küçük olması ise zayıf uyum anlamına gelmektedir (Jöreskog & Sörbom, 1993; Tabachnick & Fidel, 2001). Dolayısıyla yapılan analizler sonucunda elde edilen uyum indekslerinden "Uygulamalı Öğrenme" faktörünün iyi uyuma, diğerlerinin mükemmel uyuma sahip olduğu söylenebilir.
- CFI değerlerinin ,92 ile 1,00 arasında, NFI değerlerinin ,90 ile ,99 arasında ve GFI değerlerinin ise ,94 ile 1,00 arasında değiştiği görülmektedir. CFI, NFI ve GFI değerlerinin ,95 üzerinde olması mükemmel uyuma ve ,90'nın üzerinde olması iyi uyuma işaret eder (Brown, 2006). Bu değerlere göre ölçeğin genelinin mükemmel uyuma sahip olduğu görülmektedir.

Örnek Uygulamaya İlişkin Bulgular

AFA ve DFA işlemleri tamamlandıktan sonra hazırlanan ATÖ, Fen Bilimleri öğretmen adaylarına uygulanarak astronomiye yönelik tutumlarını belirlemek hedeflenmiştir. ATÖ'nün Fen Bilimleri öğretmen adaylarına uygulanması sonucu elde edilen verilerin aritmetik ortalama ve standart sapmalarının öğrenim görülen sınıf düzeyine göre değişimi Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. Örnek uygulamaya ilişkin betimsel istatistikler

Sınıf	N	Ortalama	SS	Genel Tutum (Ortalama/Madde Sayısı)	Tutum
1	72	55,42	8,20	3,08	Kararsızım
2	76	58,61	7,14	3,26	Kararsızım
3	82	61,48	6,80	3,42	Katılıyorum
4	85	65,32	6,88	3,63	Katılıyorum

Tablo 15 incelendiğinde öğrenim görülen sınıf seviyesine ilerledikçe ATÖ ortalama puanlarının da artış gösterdiği görülmektedir. Buna rağmen öğretmen adaylarının her bir sınıf seviyesine göre genel tutumlarının (ortalama/madde sayısı) çok yüksek çıkmadığı söylenebilir. Çünkü 5'li likert tipi ölçeklemede madde başına düşen puan ortalamaları temel alınarak yapılan ölçümlerde genellikle 1.00-1.80 arası kesinlikle katılmıyorum, 1.80-2.60 arası katılmıyorum, 2.60-3.40 arası kararsızım, 3.40-4.20 arası katılıyorum ve 4.20-5.00 puan aralığı ise kesinlikle katılıyorum olarak yorumlanabilir. Bu durumda 1. ve 2. sınıf öğretmen adaylarının 3,08 ve 3,26 olan tutum puanları "kararsızım" aralığına denk gelirken, 3. ve 4. sınıf öğretmen adaylarının puanları "katılıyorum" aralığına denk gelmektedir. Fakat yine de Tablo 15'e bakarak tutum puanlarındaki değişimlerin istatistiksel olarak anlamlı olup-olmadığını ifade etmek mümkün değildir. Dolayısıyla öğretmen adaylarının ATÖ puanlarının sınıf seviyesine göre birbirinden anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmış olup sonuçları Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16. ATÖ puanlarının tek yönlü varyans analizi

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar arası (Sınıf seviyesi)	4182,883	3	1394,294	26,560	,000*
Gruplar içi	16326,533	311	52,497		
Total	20509,416	314			

*p<,05

Tablo 16'ya göre öğretmen adaylarının ATÖ ortalama puanları arasında sınıf seviyesine göre anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu söylenebilir ($F_{3-314}=26,560$, $p<,05$). Öğretmen adaylarının ATÖ ortalama puanlarının ikili karşılaştırılması sonucu sınıf seviyeleri arasında anlamlı farklılık bulunup bulunmadığına ilişkin bulgular Tablo 17'de sunulmuştur.

Tablo 17. ATÖ puanlarının ikili karşılaştırılması

Sınıf Seviyesi	Sınıf Seviyesi	Ortalamalar Farkı	p
1	2	-3,19	,039*
	3	-6,06	,000*
	4	-9,90	,000*
2	1	3,19	,039*
	3	-2,87	,064
	4	-6,71	,000*
3	1	6,06	,000*
	2	2,87	,064
	4	-3,84	,004*
4	1	9,90	,000*
	2	6,71	,000*
	3	3,84	,004*

*p<,05

Tablo 17 incelendiğinde 3 farklı bulgu göze çarpmaktadır. Bunlar;

- 2, 3 ve 4. sınıf öğrencilerinin astronomiye yönelik tutumlarının 1. sınıf öğrencilerinin tutumlarından anlamlı olarak farklılaşmaktadır.
- 2 ve 3. sınıf öğrencilerinin tutum puanları arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır.
- 4. sınıf öğrencilerinin tutum puanları diğer tüm sınıf öğrencilerinin tutum puanlarından anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmayla literatürde daha önce ortaokul öğrencileri için hazırlanmış bir ATÖ'nün yükseköğretime seviyesine uyarlanması yapılmıştır. Orjinal hali 27 maddeden oluşan ölçekten, yükseköğretime uygun olmadığı belirlenen 7 madde çıkarılarak 20

maddelik taslak ölçekle sürece başlanmıştır. Taslak ölçekteki maddelerden 4'ü yeniden düzenlenerek yükseköğretime uyarlanmıştır. Bu işlemler sonrası 20 maddelik, 5'li likert şeklindeki taslak ölçeğin geliştirilmesi için ilk olarak AFA yapılmıştır. Ölçekte yer alan 2 madde AFA sürecinde elenmiştir. Geri kalan 18 maddenin 4 faktörde toplandığı belirlenmiştir. AFA yapılarak belirlenen faktör yapısının ne derece uyumlu ve doğru olduğunu incelemek için DFA sürecine geçilmiştir. Bunun için tekrar veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir. DFA için toplanan veriler analiz edilirken, hem alt faktörlerin her biri için hem de ölçeğin geneli için analizler yapılmıştır. DFA sürecinde ilk olarak faktörlerde yer alan maddelerin t değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, dolayısıyla maddelerin içinde buldukları faktörler için güvenilir sonuçlar verdiği saptanmıştır. Benzer durum alt faktörler ile ölçeğin tümü arasındaki ilişki için de geçerli olmuştur. Son olarak model veri uyumu için incelenen ki-kare/sd (χ^2/sd), RMSEA, CFI, GFI ve NFI değerleri hem faktörler ile maddeler arasında hem de faktörlerle ölçeğin tümü arasında yüksek düzeyde uyum olduğunu ortaya koymuştur. AFA ve DFA sonucu geliştirilen ATÖ'ye ilişkin nihai özellikler Tablo 18'de özetlenmiştir.

Tablo 18. ATÖ'ye ilişkin özet bilgiler

Özellikler	Sonuç
Hedef kitle	Yükseköğretim öğrencileri
Uygulama yapılan öğrenci sayısı	AFA: 286 DFA: 223 Örnek uygulama: 315
Likert tipi	5'li likert – Kesinlikle katılıyorum, – Katılıyorum, – Kararsızım, – Katılmıyorum – Kesinlikle katılmıyorum
Madde sayısı	18 Olumlu:10 Olumsuz:8
Yapı geçerliliği	3 uzman Madde toplam korelasyonu Üst-Alt grup analizi
Güvenirlilik değeri	,898 (Cronbach's Alpha)

Faktör sayısı	4 faktör — Astronomi-Fen Doğa İlişkisi — Astronomiye İlgi Duyma — Uygulamalı Öğrenme — Astronominin Önemi
Faktör güvenirlik değerleri	Faktör 1: ,862 Faktör 2: ,833 Faktör 3: ,671 Faktör 4: ,687
Faktör yük değerleri aralığı	,469 - ,778
Açıklanan toplam varyans yüzdesi	60,725
KMO değeri	,892
Kolmogorov-Smirnov normallik değeri	,052
χ^2 /sd	,04
RMSEA	,05
CFI	1,00
GFI	1,00
NFI	,99

Fen Bilimleri öğretmen adaylarının astronomiye yönelik tutumlarını belirleyebilmek için yapılan analizler açıkça göstermektedir ki, sınıf seviyesi değiştikçe öğretmen adaylarının astronomiye yönelik tutumlarında birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri sınıf seviyesi arttıkça, tutum puanlarının da arttığı görülmüştür. En düşük puana 1. sınıf öğrencileri sahip iken, en yüksek puana 4. sınıf öğrencilerinin sahip olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra 4. sınıf öğrencilerinin tutum puanları diğer sınıf seviyelerinden anlamlı olarak farklılaşmıştır. Son olarak öğretmen adaylarının ortalama tutum puanlarının 3,08 ile 3,63 aralığında değiştiği, bunun da “kararsızım” ile “katılıyorum” tutumlarına denk geldiği görülmüştür. Bu sonuç Okulu ve Oğuz-Ünver (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarıyla uyum içindedir. Söz konusu çalışmada Fen Bilgisi, öğretmen adaylarının astronomiye yönelik tutumlarının genel olarak orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm bu sonuçlardan yola çıkarak, Fen Bilimleri öğretmenliği lisans programının, öğretmen adaylarının astronomiye yönelik tutumlarının geliştirilmesinde etkili

olduğu söylenebilir. Özellikle 4. sınıf öğrencilerinin tutum puanlarının diğer sınıf seviyelerindeki öğrencilerin tutum puanlarından istatistiksel olarak anlamlı olması ise Fen Bilgisi öğretmenliği lisans programında yer alan “Astronomi” dersine 4. sınıfta yer verilmesiyle ilişkilendirilebilir. Bu düşünceyi destekler şekilde, Kind, Jones ve Barmby, (2007) öğrencilerin bir derse karşı pozitif tutum sergilemesiyle, öğrencilerin o dersten elde edebilecekleri başarı arasında paralellik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tutum bir kere olduğu zaman, kolay kolay değişim göstermez (Ajzen ve Fishbern, 1980). Bu açıdan bakıldığında, çalışmamızda elde ettiğimiz sonuç oldukça önemlidir. Çünkü öğretmen adayları son sınıfta astronomi dersini aldıktan sonra astronomiye yönelik olumlu tutum geliştirmeye başlamışlardır. Böylece öğretmen adayları, öğretmenlik mesleğine başladıkları zaman, kendi öğrencilerinde de astronomiye yönelik olumlu tutum geliştirebilirler.

Yapılan bazı araştırmalar (Baxter, 1989; Bisard, Aron, Francek & Nelson, 1994; Kalkan & Türk, 2012; Kallery, 2011) çocukların küçük yaşlardan başlayarak dünya, güneş, ay ve gökyüzüne karşı ilgili olduklarını ortaya koymaktadır. Bu yaşlardaki çocukların astronomiyle ilgili soru ve tutumlarının olumlu yönde geliştirilmesi oldukça önemlidir. Aksi taktirde ileride değiştirilmesi zor olan kavram yanlışları ve olumsuz tutumlar oluşmaktadır. Ayrıca Wittman (2009)’a göre astronomiye yönelik oluşan olumlu tutum sayesinde öğrencilerin fen bilimlerine yönelik tutumları da olumlu yönde gelişebilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde astronomiye yönelik geliştirilecek olumlu tutum sadece astronomi açısından değil, fen bilimleri açısından da önem arz etmektedir.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Araştırmacılara Öneriler

Bu bölümde, ATÖ’nün geliştirilmesi sürecinde kazanılan deneyim ve elde edilen sonuçlar çerçevesinde, bu alanla ilgili araştırmacılara bazı önerilerde bulunulmuştur.

- Daha önce ortaokul öğrencileri için geliştirilmiş ATÖ, yapılan işlemler sonucu yükseköğretime uyarlanmıştır. Geliştirilmiş olan bu ölçeğin farklı öğretim kademeleri için de geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılabilir.
- Farklı sorular eklenerek ya da sorular revize edilerek ölçek iyileştirme çalışmaları yapılabilir.

-
- Yükseköğretim için geliştirilen ATÖ, astronomi eğitimi alanında yapılacak çalışmalarda veri toplama aracı olarak kullanılabilir.
 - Astronomi eğitimi literatüründe çok sayıda var olan kavram yanlışlığı belirleme çalışmalarının yanı sıra bireylerin tutumlarını ve hatta değişimlerini (nedenleriyle birlikte) ortaya koyan çalışmalarında yapılmasında yarar olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

AJZEN, I., & FISHBEIN, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Change*. New Jersey: Prentice-Hill.

Altınok, H. (2004). "Cinsiyet ve Başarı Durumlarına Göre İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Fen Bilgisi Dersine Yönelik Tutumu", *Eurasian Journal of Educational Research*, 17, 81-91.

BAYSAN, C., & TEKARSLAN, E. (1998). *Davranış Bilimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.

BISARD, W. J., ARON, R. H., FRANCEK, M. A., & NELSON, B. D. (1994). "Assessing Selected Physical Science and Earth Science Misconceptions of Middle School Through University Pre-Service Teachers: Breaking the Science Misconception Cycle", *Journal of College Science Teaching*, 24 (1), 38-42.

BROWN, T. A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. New York: Guilford Publications.

BRYMAN, A., & CRAMER, D. (1999). *Quantitative Data Analysis with SPSS Release 8 For Windows*. London and New York, Taylor & Francis e-Library, Routledge.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.

COHEN, L., MANION, L., & MORRISON, K. (2007). *Research Methods in Education*, (6. baskı). New York: Routledge.

ÇOKLUK, O., ŞEKERCİOĞLU, G., & BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli SPSS Ve LISREL Uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

HANÇER, A. H., & ULUDAĞ, N. (2007). "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Kimya Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(32).

JÖROSKOG, K. G., & SÖRBOM, D. (1993) *Lisrel 8: Structural Equation Modeling with Simplis Command Language*, Lincolnwood: Scientific Software International.

KALKAN, H., & TÜRK, C. (2012). "Bilim Merkezleri ve Planetaryumların Eğitimdeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Katılımlı Türkiye Bilim Merkezleri Sempozyumu*, Bursa, 26-27 Mayıs 2012

KALLERY, M. (2011). "Astronomical Concepts and Events Awareness for Young Children", *International Journal of Science Education*, 33(3), 341-369.

KIND, P., JONES, K., & BARMBY, P. (2007). "Developing Attitudes Towards Science Measures", *International Journal of Science Education*, 29 (7), 871-893.

KLINE, R. B. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (2. baskı), New York: Guilford.

KOBALLA, T. R. (1988). "The Determinants of Female Junior High School Students' Intentions to Enroll in Elective Physical Sciences in High School: Testing the Applicability of the Theory of Reasoned Action", *Journal of Research in Science Teaching*, 25, 479-492.

KOÇAKOĞLU, M., & TÜRKMEN, L. (2010). "Biyoloji Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 229-245

KOZCU-ÇAKIR, N., ŞENLER, B. & GÖÇMEN-TAŞKIN, B. (2007). "İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Fen Bilgisi Dersine Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5 (4), 637-655.

KURNAZ, M. A., & YIĞIT, N. (2010). "Fizik Tutum Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği Ve Güvenilirliği", *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 4, 1-29.

MARTIN, R., SEXTON, C., FRANKLIN T., & GERLOVICH, J. (2005). *Teaching Science for All Children an Inquiry Approach*, Boston: Pearson Publishing.

MORGAN, C. T. (1991). *Psikolojiye Giriş* (8. Baskı) (çev. Hüsnü Arıcı, Orhan Aydın ve diğ.), Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara.

NUHOĞLU, H. (2008). "İlköğretim Fen Ve Teknoloji Dersine Yönelik Bir Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi", *Elementary Education Online*, 7 (3), 627-639.

OKULU, H. Z., & OĞUZ-ÜNVER, A., (2011). "Determination of The Teacher Candidates' Attitudes Towards Astronomy", *Western Anatolian Journal of Educational Sciences*, Special Issue, 107-112.

ÖZGÜVEN, İ. E. (2004). *Psikolojik Testler*, Ankara: Sistem Ofset Yayınları

PEHLIVAN, H., & KÖSEOĞLU, P. (2010). "Attitudes Towards Biology Course and The Academic Self-Concept of the Students Attending at Ankara Science High School", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 225-235.

REID, N., & SKRYABINA, E. A. (2002). "Attitudes Toward Physics", *Research in Science and Technology Education*, 20 (1): 67-81.

REID, N. (2006) "Thoughts on Attitude Measurement", *Research in Science & Technological Education*, 24(1), 3-27.

RENNIE, L. J., & PUNCH K. F. (1991). "Relationship Between Affect and Achievement in Science", *Journal of Research in Science Teaching*, 28, 193-209.

SHRIGLEY, R. L., KOBALLA, T. R., & Simpson, R. D. (1988). "Defining Attitudes for Science Educators", *Journal of Research in Science Teaching*, 25 (8), 659-678.

SÜMER, N. (2000). "Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar Ve Örnek Uygulamalar", *Türk Psikoloji Yazıları*, 3 (6) 49-74.

ŞİMŞEK, N. (2002). *Kimya Eğitimine Yönelik Bir Tutum Ölçeği Hazırlanması Ve Buna Yönelik Değerlendirmelerin Yapılması*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

TABACHNICK, B. G., & FIDELL, L. S. (2001). *Using multivariate Statistics* (4. baskı), Needham Heights: Allyn & Bacon.

TAVŞANCIL, E. (2005). *Tutumların Ölçülmesi Ve SPSS İle Veri Analizi*, Ankara: Nobel Publishing.

TDK, (2017). Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü, Erişim Tarihi: 20.01.2017. Erişim linki: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat

TURHAN, F., AYDOĞDU, M., ŞENSOY, Ö., & YILDIRIM, H. İ. (2008). "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Bilişsel Gelişim Düzeyleri, Fen Bilgisi Başarıları, Fen Bilgisine Karşı Tutumları Ve Cinsiyet Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16 (2), 439-450.

TÜRK, C., & KALKAN, H. (2015a). "The Effect of Planetariums on Teaching Specific Astronomy Concepts", *Journal of Science Education and Technology*. 24, 1, 1-15.

TÜRK, C., & KALKAN, H. (2015b). "Astronomy Attitude Scale: Development, Validity and Reliability", *Journal of Studies in Education*. 5, 4, 23-50.

UÇAR, S., & DEMIRCIOĞLU, T. (2011). "Changes in Preservice Teacher Attitudes Toward Astronomy Within a Semester-Long Astronomy Instruction and Four-Year-Long Teacher Training Programme", *Journal Science Education Technology*, 20 (1), 65- 73.

ÜLGEN, G. (1995). *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Bilim Yayınları.

WITTMAN, D. (2009). "Shaping Attitudes Toward Science in an Introductory Astronomy Course", *The Physics Teacher*, 47 (9), 591-594.

Ek: Astronomi Tutum Ölçeği

Sevgili Öğretmen Adayları,						
Bu ölçekte astronomiye yönelik tutum ile ilgili ifadeler yer almaktadır. İfadelerin karşısında "kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "kararsızım", "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" olmak üzere beş seçenek verilmiştir. Her cümleyi dikkatlice okuduktan sonra size en uygun seçeneği işaretleyiniz. İşaretlediğiniz seçenek sizin duygu ve düşüncelerinizi yansıtacaktır, dolayısıyla doğru ya da yanlış cevap vermeniz söz konusu değildir.						
Bay ☐	Bayan ☐					
Bölüm:		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Sınıf:						
1.	Astronomi sevdiğim bir alan değildir.					
2.	Astronomi dersi almaktan hoşlanmam.					
3.	Astronomi alanında iddialıyım.					
4.	Astronomi konularını anlamaya çalışmak zaman kaybıdır.					
5.	Öğrendiğim astronomi konularını kısa bir süre sonra unuturum.					
6.	Astronomi konularını deney yaparak öğrenmek isterim.					
7.	Astronomi önemsiz bir alandır.					
8.	Astronomi konularını uygulamalı olarak daha iyi anlarım.					
9.	Astronomi konularını 3 boyutlu modeller üzerinde daha iyi anlarım.					
10.	Astronomi günlük yaşamda karşıma çıkmaz.					
11.	Astronomiyi hayatım boyunca birçok yerde kullanacağıma inanırım.					
12.	Astronomi alanındaki yeni gelişmeler ilgimi çekmez.					

Yükseköğretim Öğrencilerine Yönelik Astronomi Tutum Ölçeği Uyarlama Çalışması

13. Astronomi ile ilgili güncel gelişmeleri takip etmem.					
14. Astronomi sayesinde çevremdeki olayları daha iyi gözlerim.					
15. Astronomi sayesinde doğa hakkında bilgilenirim.					
16. Astronomi sayesinde bilimin hayatımdaki önemini kavrarım.					
17. Doğa olaylarını astronomi bilgilerimi kullanarak anlamaya çalışmak hoşuma gider.					
18. Astronomi konuları fene ilgimi artırır.					

BİRRÎ MEHMED DEDE DİVÂNİ'NDA ÂYETLERDEN İKTİBÂSLAR**Rasih ERKUL¹****ÖZ**

Her edebî çığırın arkasında, bir düşünce ve kültür birikimi vardır. Bütün edebiyatların olduğu gibi, Klâsik Türk edebiyatının da, edebiyatın duygu, düşünce, hayal ve sosyal yönlerini meydana getiren, çok zengin ve çeşitli kaynakları vardır. Klâsik edebiyat şair ve yazarları da, eserlerinde, normal olarak, bu düşünce ve kültür birikimini ifade etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede, Divan şairlerinin yararlandığı birçok kaynaktan birinin Kur'ân-ı Kerim olduğu görülür.

Şairler, insanlara çeşitli şekillerde yol gösteren Kur'ân-ı Kerim âyetlerini, mana veya söz yoluyla iktibâs ederek, şiirlerinde kullanırlar. Çünkü bu âyetler, dinin sağlam ve sarsılmaz kuralları olarak, şairin kendisinin ve içinde yaşadığı hayatın düzenidir. Birrî Mehmed Dede de, şiirlerinde âyetlerden iktibaslar yapma yoluyla bu kaynaktan yararlanmıştı. Şair, na't, medhiyye, fahriyye gibi kaside çeşitlerinin yanı sıra gazel ve tarih manzumesi gibi şiir örneklerinde de âyetlere yer verir. Birrî, iktibâsın "ahsen" ve "hasen" tiplerine örnekler vererek bu konudaki hünerini ortaya koyar; şiirdeki anlamı öne çıkaran anlayışın, âyetleri kullanma yoluyla örneklerini verir. Bu durum onun bu kaynağı, şiirde kullanabilecek derecede iyi bildiğini gösterir.

Anahtar Kelimeler: Birrî Mehmed Dede Divânı, âyet, iktibâs.

**QUOTATIONS FROM THE KORAN IN THE BİRRÎ MEHMED DEDE
DİVAN
ABSTRACT**

Broadly speaking, behind every literary movement can be found a sort of heritage, both intellectual and cultural. As it is the case in the other countries' literature, the Turkish literature too has its own rich and different sources which constitute some parts of the literature such as feelings, ideas, imagination, and social tendencies and inclinations, etc. Poets and writers of the literature in question try to explain all these in their works. One of the sources that Divan poets use is the Koran. As a result, in this context, we can say that the Koran is one of the sources that poets make use of.

Poets use the Koranic verses, which guide people in various manners, quoting these verses either as "meaning" or as "words." Because, as unshakable principles of the religion these verses are at the same time are the principles of the social life in which the poet himself lives. Birrî Mehmed Dede too, as one of these poets, who uses this source in his poetry by quoting some verses from the Koran. In addition to his eulogy poems such as lyric poems and date poems he also use verses in

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi rasiherkul@hotmail.com

other types of poetry. Birrî gives examples showing that he himself is aware of the difference between “ahsen” quotation (the more or the most beautiful) and “hasen” quotation (the beautiful). The examples he gives indicate that he understands and he is able to use this art in poetry.

Key Words: *Divan of Birrî Mehmed Dede, verse of the Kuran, quotation.*

I.Giriş

Belli bir zaman diliminde ve bir sosyal çevrede meydana gelen her edebî çığırın arkasında, bir düşünce ve kültür birikimi vardır. Bu kültür birikiminin kavranması, düşünce kaynaklarının iyi bilinmesine bağlıdır. İslâm kültür ve medeniyetini meydana getiren İslâm düşüncesinin de, kendine göre insana, tabiata, eşyaya bakışı vardır. İslâmiyet, içerisinde yer alan bütün toplumlara, yeni bir inanç ve bilgi sistemi getirerek yeni bir düşünce dünyası oluşturmuştur. Bu medeniyet dairesine giren kültürlerin hemen hepsi, İslâm düşüncesi doğrultusunda bir dönüşüm ve değişime uğramış, sanat gelenekleri de aynı şekilde yeniden şekillenmiştir (Erkul,2007:49-50). Klâsik Türk edebiyatı çağlarında siyasî otorite, kamu nizamı ve toplum içindeki muhtelif örgütlenmeler, temel olarak İslâmî referanslar üzerine kurulmuştur. İslâm'ın temel kaynağı ise hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerîm'dir. Bu itibarla İslâmî referanslarla örgütlenen Osmanlı toplumunda da ister kanun, ister bilim, ister sanat olsun; yazılı olan her şeyin temel ve birinci kaynağı Kur'an-ı Kerîm'dir. Bu yeni anlayışı, bilginler, yüzyıllar boyunca açıklamaya çalışırken, şair ve yazarlar da eserlerinde yine bu anlayışı, ifade etmeye çalışmışlardır. Divan edebiyatında özellikle dînî muhtevalı şiirlerde şairler, fikir ve görüşlerini kuvvetlendirmek için Klâsik Türk Edebiyatı'nın kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerîm'den faydalanır, âyetlerden iktibaslar yaparlar. (Yeniterzi, 1993: 91)

Ortak ve değişmez kaynaklara bağlı olan ve ortak malzemeyi işleyen klâsik edebiyat sanatçıları, yüzyıllarca aynı düşünceleri, değişik şekillerde söyleyerek, en güzel söyleyişe ulaşmaya çalışmışlardır. Sanatçının edebî şahsiyeti ve büyüklüğü, söyleyişte değişikliği ve güzelliği ortaya koyabilmekle kendini göstermiştir. Klâsik Türk edebiyatının estetik yapısı sayılan belâgat ve edebî sanatların temeli de Kur'an-ı Kerim olup dinî olmayan konularda dahi onun izleri görülür. (Mermer, 2009:30, Mengi, 1994:17). Bu durum klâsik Türk edebiyatının, Kur'an-ı Kerîm'in etkisi altında geliştiğinin göstergesidir.

Bu çalışmada Manisalı Birrî Mehmed Dede'nin şiirlerini tertip ederken Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine yer verişini ele alınacaktır.

II. Kur'ân-ı Kerim Âyetleri

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, dînin sağlam ve sarsılmaz kuralları olarak, şairin kendisinin ve hayatın düzenidir. "Bir şair, kendisinin ve çağının bir hayat düsturu olarak kabul ettiği ve inançlardan bir adım bile uzaklaşmayan o dönemlerde, dinini en sağlam ve sarsılmaz kuralları olan âyetleri elbette ki şiirde de söz konusu ederdi" (Pala,1989:67).

Dört semavî kitabın en son indirileni Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimize (S.A.V) gönderilmiştir. 114 sûredeki âyetler, Allah'ın (C.C), peygamberimize (S.A.V) gönderildiği şeklini korumaktadır. Klâsik Türk edebiyatında, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlere ait kıssalar, aynen veya kısmen eserlere konu edilirken, bazı âyetlerin lâfız veya anlamlarına telmihlerde bulunulmuş; bazen de onların tamamı veya bir kısmı iktibâs edilmiş, iktibas, "sözü tezyin ve manayı te'yîd etmek amacıyla âyetlerden alınan parça" olarak bed'î sanatlarından sayılmıştır.

Şairler, Kur'ân-ı Kerîm'den çeşitli şekillerde faydalanmışlardır:

1. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin orijinal lâfızlarıyla iktibâs edilmesi,
2. Âyetlerin meâlen iktibâs edilmesi,
3. Âyetlere telmihte bulunulması,
4. Kur'ân-ı Kerîm'in farklı isimlerinin ve sûre isimlerinin, kullanılması (Kuzubaş, 2003;101, Mermer, 2009:30; Çelik, 2001: 132).

Âyetlerin iktibâsı, irsâl-i mesel (bir düşüncüyü örneklendirme, aydınlatma) veya telmih (çağrışım yoluyla hatırlatma) ile yapılır. Böylece şiirlerin, didaktik bir nitelik kazandığı da görülür (Erkul, 2007:50).

İktibâs "edebiyatta; mânâyı kuvvetlendirmek, söze güzellik kazandırmak maksadıyla bir şâir veya nâsirin, eserine âyet, hadis ya da bunlardan parçalar almasıdır." Alınan âyet veya hadis'e dair herhangi bir işaret veya açıklamanın bulunmaması iktibâsın şartıdır. Söz içindeki âyet veya hadis'in tamamı bir mana ifade edecek şekilde alınırsa buna "tam iktibâs" denir. Mananın bozulmaması ve tamamen anlaşılması şartıyla artırma, eksilme veya kelimelerin yerlerinin değiştirilmeyle yapılan iktibâs ise, "nâkıs iktibâs"dır. Öğüt verici niteliğiyle dinleyen veya okuyan üzerinde güzel bir tesir bırakan

iktibâs, “ahsen iktibas”, öğüt niteliği olamayan iktibâs ise, “hasen iktibâs”dır (Külekçi, 1999:172-174).

Birrî Divanı'nda Âyetler

Birrî, diğer Divan şairleri gibi, şiirlerini tertip ederken Kurân-ı Kerîm'deki farklı âyetlere; “na't, kaside, gazel” ve “kıt'a” gibi değişik nazım şekilleri içinde yer verir. Bu yer veriş, âyetlerin lâfız veya mânâlarına telmihte bulunma yoluyla kendini gösterir. Böylece sözü tezyin ederken mânâyı te'yid etmiş olur.

1. Birrî, dînî muhtevalı bir şiir olarak na'tlarında; âyetlere başvurarak çağrışım yoluyla hatırlatmada bulunur:

Sırr-ı **sübhâne'l-lezî esrâ** şeb-i mi'râcun

Remzidür ser-mest ider bu sır ser-â-ser dilleri

(Na't I / 49-2)

İsrâ sûresi, 1. Âyetinde Allah (C:C) şöyle buyurur: “Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksâ'ya kadar götürün münezzehdir. Biz onun etrafına bereket verdik ve âyetlerimizden bazılarını gösterelim, diye. Şüphesiz ki O, hakkıyla işiten, kemâliyle görendir” (Çantay, 1965: 508).

Şaire göre, mi'râç gecesinin sembolü olan “sübhâne'l-lezî esrâ...” âyetinin sırrı, bütün gönülleri, kendinden geçirir.”

Kabe kavseyni geçüp irişdi **ev-ednâya**

Oldı mahrem-râz-ı **mâ evhâya** sırr-ı atharı

(Na't I / 82)

“(Böylece peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha yakın oldu da” (Necm sûresi, âyet: 9) (Çantay, 1965: 972) âyetinde; mirâç gecesinde, bazı me'allere göre vahiy meleği Cebrail ile Hz. Peygamber'in (SAV) yakınlığı söz konusudur.

“... mâ-evhâ” (Necm sûresi, âyet: 10) “... vahy etdiği neyse onu vahyetti.” (Çantay, 1965: 972)

Müjde-i **lâ taknatü mir-rahmeti'l-lâh** ile hep

Ye'sden eshâb-ı îmânun biri oldı beri

(Na't I / 97)

“Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” (Zümer sûresi, âyet: 53) (Çantay, 1965: 832).

“Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” müjdesi” ile iman sahiplerinin her biri üzüntüden uzak oldu.”

Nâme-i feth-i anun **innâ fetahnâ** şübhesiz

Nûh-felek ikbâli cündinün otâg u çâkeri

(Na't I / 105)

“Biz hakıykat sana, apâşikâr bir feth açdık” (Fetih sûresi, âyet: 1) (Çantay, 1965:938).

Bu beyitlerde Birrî, asıl mânâyı koruyup âyetlerin bir kısmını iktibâs ederek "nâkıs iktibâs" yapmıştır.

2. Birrî, "Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhan, Câsiye ve Ahkâf sûreleri"nin ilk âyetleri olan "Ham-Mim" müteşâbih âyetini zikrederek teşbih yapar:

Kim murâd eylerse kim şekl-i ham-ı zülfin göre
Hâ-i Hâm Mîm olsun ânun dîdesinün manzarı
(Na't II / 9)

"Saçın kıvrım şeklini kim isterse onun gözünün görünüşü
"Ha-i Hâm Mîm" olsun."

Şair, "Tâhâ" ve "Yâsîn" sûrelerinin isimlerini de kullanmıştır. "Tâhâ" ve "Yâsîn" aynı zamanda bu sûrelerin ilk âyetleridir. "Tâhâ" ve "Yâsîn" âyetleri de müteşâbih âyetlerden olup iki sûrenin adlarıdır.

Yâ-i Yâsîn oldu kadri gülşeninde yâsemen
Elf-i **erselnâke** o bâğun şems-i hakâyık mazharı
(Na't II / 11)

"Biz seni((Habibim) âlemlere (başka bir şey için değil) ancak rahmet için gönderdik) (Enbiyâ sûresi, âyet:107). (Çantay, 1965: 597).

"Yâ-Yâsîn'in değeri, gül bahçesinde yasemen oldu, "erselnâke"nin binlercesi, o bağın hakikatlar güneşinin görüldüğü yerdir."

Tâ-i Tâhâ izzetim menşûrına âli nişân
Gevher-i'lâm-ı li'amrike zîver-i tâc-ı seri
(Na't II / 12)

Şair, "Tâ-i Tâhâ"yı, yüksek şan ve şeref ve baş tacının süsü olarak nitelemiştir.

Oldı nûr-ı zâtına ikrâm için **berden selâm**
Nâr-ı Nemrûd itmedi ihrâk İbn-i Âzeri
(Na't II / 14)

"Biz de dedik: Ey ateş, İbrâhim'e karşı serin ve selâmet ol" (Embiyâ sûresi, âyet:69) (Çantay, 1965: 591).

"Zâtının nuruna ikram için "serin ve selâmet" oldu, Nemrûd'un ateşi, İbrahim'i yakmadı."

3. Birrî, "medhiyye, fahriyye" ve "mersiye" türündeki kasidelerinde de, âyetlere başvurup çağrışımla hatırlatmaya devam eder:

Buyurdı **inne me'al usri yüsrâ** ol İzid
Muvahhidine bu ma'nâ virür safâ vü sürûr

(Kaside: V / 15)

“Muhakkak güçlkle beraber kolaylık var.” (İnşirah suresi, âyet: 6) (Çantay, 1965: 1195).

“ Allah “muhakkak güçlkle beraber kolaylık var” buyurdu, bu mana Allah’ın birliğine inananlara ve huzur sevinç verir.”

Buyurdu **inne me’al usri yüsra** ol İzid

Sana bu âyet-i Kur’ân gönül tesellâsıdır

(Kaside IX / 7)

“Muhakkak güçlkle beraber kolaylık var” (İnşirah suresi, âyet: 6) (Çantay, 1965: 1195).

“ Allah “muhakkak güçlkle beraber kolaylık var” buyurdu, bu Kur’ân âyeti gönül tesellisidir.”

Nefsime men’ ider ma’âsîden

Âyet-i **fettekû** nezîrümdür

(Kaside XV / 13)

“... Allah’tan korkunuz.” (Talâk sûresi, âyet:10, Mâide sûresi, âyet: 100)

“...Allah’tan korkunuz.” (âyeti) benim koruyucumdur; nefsimi günahıtan sakındırır, yasaklar”.

Rahmet-i Hakdan olmazam me’yûs

Kavl-i **lâ taknatû** beşîrümdür

(Kaside XV / 14)

“Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” (Zümer sûresi, âyet: 53) (Çantay, 1965: 832).

“Allah’ın rahmetinde ümitsiz olmam (çünkü) “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” ifadesi müjdecimdir.”

Ola nasîb her birine hüsn-i hâtime

N’ola okursa **fâtîha** ahbâba hayr-hâh

(Mersiyye 28)

“Her birine güzel âkibet nasip olsun, herkesi iyiliğini isteyen dostlara bir fatiha okunsa ne olur!”

Fâtîha, Kur’ân-ı Kerîm’in ilk sûresidir. Bir işe başlarken ve bitirişte bu sûre okunur. Ölümlerin ardından da yine bu sûre okunarak onların ruhlarına bağışlanır.

4. Birrî, telmih yoluyla âyete başvurup çağrışımla hatırlatma anlatım yolunu tercih edişi bir gazelinde de görülür:

N’ola yoğiyse gönülde recâ-yı devlet-i dünyâ

Derûn-ı dilde yer itdi rumûz-ı **nahnü kasemnâ**

(Gazel 4 / 1)

“...Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında biz taksim ettik” (Zuhruf sûresi, âyet: 32) (Çantay, 1965: 895).

“Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında biz taksim ettik” âyetinin işaretleri, gönülde yer ettiğinden dolayı, dünya bütün nimetlerine karşı gönülde bir istek yoksa, ne olur ki!”

Hat ber-âverde ruhun sevdüm didüm virdi kase

Didi gel imdi elün bu **Mushaf**-ı Kur'âna bas

(Gaze192 / 5)

Sevgilinin meyve veren (bereketli)yanağını sevdiğini söylediğinde sevilinin yemin edip, gel, şimdi bu Kur'ân'a elini koy, diyor. Birrî, bu beyitle, doğrudan doğruya Kur'ân'dan bahseder. Bir konu üzerinde yemin etmek ve yeminin geçerli olduğunu gösterebilmek için Mushaf'a el basmak âdetdir. Beyitte de bu âdet, dile getirilmiş; âşığın sevdiğini kanıtlaması için Kur'ân'a el basması istenmiştir

5. Birrî'nin, telmih yoluyla âyete başvurup çağrışım yaparak hatırlatma anlatım yolunu tercih edilmişinde bir örnek de, oğlu Ahmet Muhtar için tertip ettiği tarih manzumesinde görülür.

Ahmed-i Mutâr hem nâm eyledüm

Anı hayr ile mu'ammer eyleye

Lutf(ı) çok ol **lem yelid ve lem yûled**

Bir ziyâde hûb târih eyledüm

Ahmed'e vâris kıla Hakk Ahmedüm

(Kıt'a 10 / 2)

“Doğurmamışdır, doğurulmamışdır O” (İhlâs sûresi, 3. Âyet) (Çantay, 1965: 1233).

“Adını Ahmet Muhtar koydum. İyiliği çok, “doğurmamıştır, doğurulmamıştır” olan Allah, ona hayırla hayat versin. Bir güzel tarih düşürdüm; Allah, Ahmed'imi Ahmed'e (Hz. Peygamber'e) mirasçı kılsın.”

Tarih düşürülen bu kıt'ada şiar, “tam iktibâs” uygulamıştır. Söz konusu âyet, tam bir mana ifade edecek şekilde manzumeye alınmıştır.

III. Sonuç

Divan şairleri, çok geniş ve münbit kaynaklardan beslenmişlerdir ve bu kaynaklardan biri de Kur'ân-ı Kerîm olmuştur. Şairler, şiirlerinde bazen âyetlerin anlamlarına telmihte bulunmuşlar; bazen de lâfız ve anlamlarını kısmen veya tamamen iktibas etmişlerdir. Böylece şâirler, üzerinde durdukları konunun

daha iyi anlaşılmasını sağlarken sözlerinin de daha etkili olmasını amaçlamışlardır.

Birrî Mehmed Dede de, kaside çeşitleri, gazel ve kıt'a gibi geniş bir nazım şekli yelpazesinde âyetlerden iktibâslar yaparak, Kur'an-ı Kerîm âyetlerini, şiirde kullanabilecek derecede iyi bildiğini göstermiştir. "Ahsen iktibâs" olarak öğüt niteliğindeki âyetlerin iktibâsı, söze güzellik katarken, manayı da kuvvetlendirici olmuştur. Bu kullanımda tebliğ ve telkin amacı gütmemiş, sözün gücünü, büyüsunü artırarak muhataplarının zihinlerinde daha kuvvetli etkiler meydana getirmeyi amaçlamıştır. Genel olarak o da, âyetleri, söylemek istediği konuya uygun bir bağlamda, sözünün manasını kuvvetlendirmek için bir vasıta olarak kullanmışlardır. Böylece Manisalı Birrî, divan edebiyatı ortak özelliklerinin taşrada da örneklerini veren şairlerden biri olarak, şiirdeki hünerlerini gösterme fırsatını bulmuştur.

Kaynakça

ÇANTAY, Hasan Basri (1965), Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3 cilt, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul.

ÇELİK, Nilüfer (2001), "Fuzûlî'nin Türkçe Divanında Geçen Âyetler ve Yorumları", Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi(6),s. 131-148.

ERKUL, Rasih (2007), Eski Türk Edebiyatı, 2. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara.

PALA, İskender (1989), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara.

KUZUBAŞ, Muhammed (2003). "Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur'ân", Diyanet İlmi Dergi, 39(3), s. 101-116.

KÜLEKÇİ, Numan (1999), Edebî Sanatlar, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Manisalı Birrî Mehmed Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı (2000), Haz. Rasih Erkul, Manisa Valiliği Yayını.

MENGİ, Mine (1994). Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.

MERMER, AHMET (2009), Eski Türk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara.

OLGUN Tahir (Tahirü'l-Mevlevi) (1973), Edebiyat Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul.

YENİTERZİ, Emine (1993), Divan Şiirinde Na't, TDV Yay., Ankara.

XIX. YÜZYILDA TIRHALA SANCAĞI'NDA ÇİFTLİKLER¹Ferdi ÇİFTÇİOĞLU²

ÖZ

Osmanlı klasik döneminde en küçük tarımsal birimi çiftlikler teşkil etmekteydi. Aile işletmelerine dayanan bu sosyo-ekonomik yapı, mirî toprak sistemi içerisinde özel bir yere sahipti. Çiftliklerin mirî toprak sistemindeki işleyiş ve devamlılığını ise tımar sistemi gerçekleştirmekteydi. Fakat tımar sisteminin bozulmasıyla, devlet mülkiyetindeki mirî toprakların denetimi özel kişilerin eline geçti ve bu topraklar üzerinde büyük işletmeler kurulmaya başlandı. Bu durum sivil ya da askeri menşeli bir takım bölgesel yöneticilerin güçlenmesine ortam hazırladı. Böylelikle merkezi yönetimin taşrada gücünü kaybettiği dönemlerde “ayan” denilen yerel güçler ortaya çıktı. Ayanların kudretinin artması ise büyük çiftliklerin oluşmasına zemin hazırladı. Böylelikle klasik dönem Osmanlı çiftlikleriyle XIX. yüzyıl Osmanlı çiftlikleri yapı itibariyle birbirinden ayrıldı. Klasik dönemde çiftlikler, bağlı bulunduğu bölgedeki tarımsal üretimin canlı tutulmasından bölgenin devlete olan bağlılığının pekiştirilmesine kadar birçok alanda etkiliydi. XIX. Yüzyılda ise Anadolu ve Balkanlarda (Anadolu’da Karaosmanoğulları, Balkanlarda Tepedelenli Ali Paşa çiftlikleri vb.) daha büyük çiftlikler ortaya çıktı. Bu çiftlikler bir süre sonra çiftlik köyler halini aldı. XIX. yüzyıl Yunanistan geneli ve Tırhala Sancağı özelindeki çiftlikler de bu oluşuma kapı araladı. Bu bağlamda bu çalışmada XIX. yüzyıl Yunanistan Tırhala Sancağı çiftliklerinin hasılatı, masrafı ve çiftliklerde üretilen tarımsal ürünler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tırhala, Sancak, Çiftlik, Tesalya, Yunanistan, Osmanlı.

FARMS OF TRIKALA SANJAK IN THE 19TH CENTURY

ABSTRACT

In the classical period of the Ottoman State, farms constituted the smallest agricultural unit. This socio-economic structure, based on family businesses, has a special place within the state soil system. The timar system was enabling the functioning and continuity of the farms within the state soil system. But with the deterioration of the timar system, the control of the state soil has been overtaken by private persons and large companies have begun to be established on these lands. This situation created an atmosphere for the strengthening of a

¹ Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda yürütülmekte olan doktora tezinden uyarlanmıştır.

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mail: ferdi.ciftcioglu@cbu.edu.tr

number of civilian or military origin regional managers. In this way, during the periods when the central government lost its power in the provinces, local forces called "ayan" emerged. The increase of the power of the ayans prepared the ground for the formation of large farms. Thus, the classical period Ottoman farms and 19th century Ottoman farms are different from each other. In the classical period, farms were influential in many areas, such as the development of agricultural production in the area to which they were attached and the consolidation of the region's commitment to the state. But in the 19th century Anatolia and the Balkans (Karaosmanoğulları in Anatolia, Tepedelenli Ali Paşa farms in the Balkans, etc.) large farms emerged. After a while these farms took the form of farm villages. In the 19th century, the farms in Greece and Trikala Sanjak contributed to this formation. In this study, the income and expenditures of 19th century Greece Tırhala Sanjak farms and the agricultural products produced in these farms are discussed.

Key Words: *Trikala, Sanjak, Farm, Thessaly, Greece, Ottoman.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Devlet kuruluşundan yıkılışına kadar iktisadi açıdan büyük değişim ve dönüşümler geçirmesine rağmen iktisadi yapı, üretimin tarıma dayandığı şekliyle devam etmiştir. Bu tarımsal yapının içerisindeki temel öge olan toprak düzeni de zaman içerisinde önemli değişimler geçirmiştir.

Tarım alanına ilişkin değişimler belirli bir olgunluk kazanıncaya kadar, "miri arazi" olarak tabir edilen tarımsal arazi mülkiyetlerinin devlete ait olduğu ilkesi benimsenmiştir. "Dirlik" ve "tımara" düzenlemesi ile mülkiyeti devlete ait olan tarımsal arazi, sağlayacağı yıllık kazanca göre "has", "zeamet" ve "tımara" olarak üçe ayrılmıştır. Devletin tımara verdiği miri arazi hiçbir zaman tımara sahibinin yani sipahinin mülkü olmamıştır. Tımara sahibi araziye işletilmek üzere çiftçiye verir ve ürünün bir kısmını devlet adına çiftçiden alır³. Bu sistem devletin kuruluşundan tımara sisteminin kaldırılmasına (1839) kadar ana hatlarıyla bu şekilde işlerliğini devam ettirmiş, bu tarımsal yapının temel üretim birimini ise çiftçiler sistemi oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde mülkiyeti devlete ait olup tasarruf hakkı kullananlara devredilmiş araziye mirî arazi denilmektedir. Mirî arazi

³ Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri, Ankara 1997, s. 133.

denilen devlet toprakları tapulu ve mukataalı olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmaktadır. Devlet tapulu arazilerin dışındaki, reyanın tasarrufunda olmayan ve işlenmeyen fakat ekilebilir durumda olan mirî araziye mukataa⁴ etmekte idi. Hazine, devlet gelirlerini arttırmak için mümkün olan yerlerde mukataa usulünü uygulamaktaydı. Bu toprakların mülkiyeti devlete aitti. Köylüler her sene ekip vergilerini ödemek şartıyla tarlanın tasarruf hakkını kullanabilir ve bunu oğullarına ücretsiz olarak intikal ettirebilirlerdi⁵. Fakat tarlayı parçalamak⁶, hibe etmek, satmak, vakfetmek ve rehin olarak göstermek hakkına sahip değillerdi. Oğul veya kız evladı bırakmadan ölen köylünün tarlası, sipahi tarafından aynı köyde yaşayan başka birine tapu resmi ödemek şartıyla verilir. Bu kaideler Osmanlı Devleti'nde zirai ekonominin temelini küçük köylü işletmesi, yani çiftthane sistemi üzerine kurulduğunu göstermektedir⁷.

Osmanlı Devleti sosyal, ekonomik, idari ve askeri düzenini tımar esaslı bir sistemin üzerine oturtmuştur. Devletin ekonomik, sosyal ve zirai politikalarını büyük ölçüde şekillendiren bu sistem, toprağın düzenli işlenmesiyle varlığını sürdürmüştür. Özellikle Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kırsal ekonomik faaliyetleri tanımlama çabası sonucunda “*çift-hane*” adı verilen bir uygulama kullanılmaya başlanmıştı. Bu uygulamayla, Osmanlı tarımsal üretim organizasyonunun yanı sıra kırsal ekonomiyi ve toplumu biçimlendiren bir sistemi hareketlendirmiş oluyordu. Bu durumun devlet açısından önemini sürekli olarak dile getiren Halil İnalçık, çift-hane sistemi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

⁴Mukataa etmek: Devletin vergileri belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi işlemidir. Detaylı bilgi için: Mehmet Genç, “Mukataa” *TDVİA*, cilt: 31, 2006, s.129-132; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayını, İstanbul 2003; Harun Şahin, “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukataa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 6, June 2013, p. 1019-1037.

⁵ Çiftlikler bir bütün olarak korunmaya çalışılıyor, çiftliğin kullanım hakkına sahip köylü vefat edince çiftliğin büyüklüğü korunarak bütün işletme tasarrufu köylünün en büyük oğluna geçiyordu. Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1997, s. 192.

⁶ Çiftliklerin parçalanmasını önlemek için kanun hükmü vardır. Hatta toprak parçasının bölünmesi durumunda çift resminin alınmasının olanaksızlaşacağına dair Ebussuud Efendi'nin bir beyanı vardır. Bkz. Feridun Emecen “Çift Resmi” *TDVİA*, cilt: VIII, İstanbul 1993, s.309- 310.

⁷ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997, s.91.

“...Osmanlı rejimi; tarım topraklarının mirî arazi rejimine tabi olması, tarım üretiminin ve vergilemenin çift hane sistemi denilen bir sistem altına alınması ve nihayet tımar sisteminin uygulanması demektir. Çift hane sistemi, bütün Osmanlı sosyal-siyasi sisteminin temelidir. Bu gerçeği otuz yıldan beri çeşitli yazılarımda açıklamaya çalıştım da, henüz anlaşılmamıştır. Kısaca, çift hane sistemi köylü aile emeğine dayanan küçük aile çiftliklerinin tarım ekonomisinin temel kurumu halinde uygulanması anlamındadır. Bütün Osmanlı kanunnameleri ve bürokratik önlemler, bu temel tarımsal-sosyal sistemin sürdürülmesi amacıyla yönelmiştir. Osmanlı tahrir sistemi bu rejimin gerçekleştirilmesi için uygulanan bir yöntemden ibarettir. Başka deyimle, bu rejim köylü üretim birliklerini yani haneyi ve tarım üretimi aile çiftliğini mirî arazi rejimi altında doğrudan doğruya devlet kontrolü altına sokan böylece merkezi mutlak imparatorluk idealini gerçekleştirmeye yönelik bir rejimdir. Kayda değer ki, Osmanlı'nın varis olduğu Bizans İmparatorluğunun parlak dönemlerinde de tamamıyla buna benzer bir rejim hâkimdi. Merkezîyetçi bir bürokrasi, köylü aile ünitelerini sürdürmeyi bir esas politika olarak uygulamaktaydı⁸.”

Çift-hane sistemi, çift ya da çiftlik verilmiş olan köylü haneleri temeline dayalı bir düzenlemeden oluşmaktadır. Bu çiftlikler, bir hanenin geçimini sağlamasına ve toprak sahibine (devlet) “kira”yı ödemesine yetecek büyüklükteki arazi parçalarıdır⁹. Küçük aile çiftliğine dayanan tarımsal sistemin sürdürülmesi devletin toplumsal-siyasal yapısı için büyük önem taşımaktadır. Bu öneme binaen bir çift öküze ve bununla işleyebileceği miktarda toprağa yani çiftliğe sahip olan köylü ailesi, temel tarımsal birimi oluşturmuş ve devlet bu grup aracılığıyla tarımsal ekonomiyi kontrol ve düzenleme imkânına sahip olmuştur¹⁰. Bu kontrol ve düzen içerisinde devlet topraklarının büyük bir kısmı üretime kazandırılmıştır.

⁸ Halil İnalçık, “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar”, *AÜ. GAMER*, 1/1 2012, s. 6.

⁹ Halil İnalçık, *Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar*, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, İstanbul 1998, s. 17-35.

¹⁰ Mehmet Murat Baskıcı, *1800–1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*, Ankara 2005, s.123; Aysun Sarıbey Haykıran, *Aydın Vilayeti’nde Çiftlikler (1839-1918)*, Ege

Tımara verilmiş olan devlet arazileri çift-hane sistemiyle işlenmekte fakat devletin hala boşta kalan arazisi (mevat arazi) bulunmakta idi. Bu bağlamda bir tek kişinin sahip olup yönettiği bir üretim birimi olarak düzenlenmiş büyük tarımsal işletmeler (çiftlikler) ortaya çıkmış, ortaya çıkış sebebi ise yukarıda bahsi geçen mevat arazi (kimsenin kontrolünde bulunmayan arazi) olarak gösterilmiştir¹¹.

Kimsenin kontrolünde bulunmayan ölü topraklar denlen mevat arazide kendini gösteren çiftlik uygulaması, devlet desteklemesi ile üretime müsait hâle getirilmeye çalışılıyordu. Büyük çiftlikler “şenlendirme” ya da “ihya” olarak anılan ıslah faaliyetleri doğrultusunda düzenleniyor ve bu uygulama devlet tarafından teşvik ediliyordu¹². Mevat arazi toprağın tarıma hazırlanmasıyla ıslah ediliyor, bu toprağın kendi mahsulü olduğuna dair padişahın özel bir belge alınıyor ve çiftlik kuruluyordu¹³. Devlet eliyle yapılan tüm bu ıslah hareketleri, çiftliğin devlete bağlılığını daha da arttırıyordu. Söz konusu uygulamalar; köylü üretim birliklerini yani haneyi ve tarım üretimini, mirî arazi rejimi altında doğrudan doğruya devlet kontrolü altına almaya ve böylece merkezî mutlak imparatorluk idealini gerçekleştirmeye yönelik uygulamalar idi¹⁴. Bu düzen içerisinde, merkezi yönetim, tüm üretim ve bölüşüm faaliyetlerini denetimi altında tutmakta ve bu yapının değişime uğramadan devam edebilmesi için gerekli önlemleri almaktaydı¹⁵.

Bu temel yapı, zaman içerisinde iç ve dış etkenler sebebiyle bir değişim sürecine girmiştir. Nakit sıkıntısı içerisinde düşen merkezi yönetim, gelirlerini arttırmak için miri toprakları ya doğrudan satışa çıkarmak ya da vergi toplama işini özel girişimcilere bırakmak gibi yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır. İltizam usulü denilen bu sürecin, toprak mülkiyetinin özelleşmesi yönünde çok önemli bir adım olduğu söylenilebilir. Mültezimlerle birlikte merkezi hükümetin sivil-asker görevlileri, özellikle merkezin gücünü ve etkinliğini yitirmesiyle, miri nitelikte olan topraklar üzerinde fiili bir özel

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 2013, s. 9.

¹¹ Halil Cin, “Osmanlı Toprak Hukukunda Mirî Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Türk Medeni Kanunu Karşısındaki Durumu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt: 22 Sayı: 1, 1966, s.751.

¹² İnalçık, Çiftliklerin Doğuşu... s. 17-35.

¹³ İnalçık, Çiftliklerin Doğuşu... s. 20.

¹⁴ İnalçık, “Osmanlı Döneminde Balkanlar...” s. 7.

¹⁵ Makal, a.g.e., s. 133.

mülkiyet oluşturmuşlardır. Bu fiili özel mülkiyet, Tanzimat sonrası dönemde gerçekleştirilen yasalastırma çalışmaları içerisinde, önce değişik hukuksal düzenlemelerden geçirilmiş, 1858 tarihinde ise toprakta özel mülkiyeti benimseyen "Kanunname-i Arazi" (Arazi Kanunu) ile yasalastırılmıştır. Bu yasa ile araziler üzerinde, büyüklük ve verimliliklerine göre çeşitli sınıflandırılmalar yapılmıştır¹⁶.

Çiftlikler, asırlar boyunca değişen tarihî ve iktisadî şartların bir sonucu olarak hukukî ve idarî mevzuatın içerisindeki kendilerine mahsus nizamı koruyabilme imkânı bulamamıştır. Özellikle devletin son dönemlerinde merkezî devlet otoritesinin zayıflamasıyla memleketin her tarafında sosyal-ziraî bozulmalar başgöstermiş ve toprak zengini ağalardan oluşan çiftlik sahibi ziraî derebeyler ile topraksız ve varlıksız köylüler arasında toprak meselelerinin ortaya çıktığı görülmüştür¹⁷.

Tırhala Sancağı Çiftlikleri

Yunanistan'ın Tesalya bölgesi, idari birim olarak Tırhala Sancağı'nın sınırlarını oluşturmaktadır. I. Bayezid'in tahta geçmesinin ardından Tesalya, buranın hâkimi Aleksios Angelos ile Selanik'te yapılan anlaşmayla tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir¹⁸.

1390'lı yıllarda Makedonya ve Selânik'in fethiyle birlikte Tesalya ovasına doğru uzanan, Evrenos Bey'in üzerinden geçeceği

¹⁶ Arazi Kanunnamesi'nin 131. maddesinde çiftlik şu şekilde tarif edilmiştir: *"Kanunen çiftlik her sene ziraat olunur ve hâsılat verir. 2 öküzlük bir çift demektir ki âlâ yerden 70-80 dönüm ve evsat yerden 100 dönüm ve edna yerden 130 dönüm kadar araziden ibarettir. Dönüm dahi hutuvât-ı mütevassıta ile tûlen ve arzan 40 hatve yani terbian 1.600 zira yerdir. Ve bir dönümden nâkıs olan araziye kıt'a tabir olunur. Amma beyne'n-nâs çiftlik dedikleri birtakım araziye ziraat ve hırsat zımnında inşa ve tedarik olunmuş olan ebniye ve hayvanat ve tohum ve edevât çift ve müştemilat-ı saire ile ol araziden ibarettir. Bu makule çiftlikat ashabından biri asla varisi ve hakk-ı tapu ashabından kimsesi olmadığı halde vefat eylerse çiftliği cânibi mîrîden bi'l-müzayede talibine verilir. Ve eğer arazinin hakk-ı intikaline nâil olan veresesi olmadığı halde vefat edip de zikrolunan ebniye ve hayvanat ve tohum vesaire diğer varislere intikal eyler ise mahlûlat faslında beyan olunduğu vech ile bu varislerinol çiftliğe tebeiyetle ziraat ve tasarruf olunan arazide hakk-ı tapusu olacağından arazi-yi merkûme dahi tapu-yı misil ile anlara tefvîz olunur. Ve eğer istinkaf ederler ise kendilerine mevrûs olan emlak ve eşyaya dokunulmayarak yalnız arazi-yi merkûme bi'l-müzayede talibine tefvîz kılınır."* Detaylı bilgi için bkz: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu (1-10 Ramazan 1274 (15-24 Nisan 1858) Tarihli ve 40 Numaralı Kanunnâme-i Arazi Defteri), 131. Madde, s. 128.

¹⁷Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *TDVİA.*, cilt: III, İstanbul, 1992, s. 392.

¹⁸Melek Delilbaşı-Muzaffer Arıkan, Hicri 859 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I, Ankara 2001, s. XXI.

kolay bir yol açılmıştır¹⁹. Nitekim Osmanlılar Tesalya ovasına uzanmış, 1393 yılında Evrenos Bey Tesalya' ya hâkim olmuş²⁰ ve müteakiben Osmanlılar Yunanistan üzerine harekete geçmişlerdir. Buradaki iktidar mücadeleleri de Osmanlı için ortamı müsait kılmıştır. Larissa, Türkleşerek Yenişehir adını almış²¹, bütün bir eyalet de Evrenos Bey'e tımar²² olarak verilmiştir²³. Kendisi ve oğulları daha sonra buraya Anadolu'dan Türk yerleşimcileri getirmiş ve bölgede ilk İslami yapıları inşa ettirmeye başlamışlardır²⁴. Kısa sürede gelişimini sağlayan Tesalya²⁵, 1821 Yunan isyanına kadar Osmanlı idaresinin bir parçası olarak kesintisiz bir barış dönemi yaşamıştır. 1821 Yunan isyanıyla başlayan Yunanistan'ın bağımsızlık çabaları 1829'da sonuç vermiş ve Yunanistan'ın bağımsızlığı büyük devletler tarafından 1830'da onaylanmıştır. Bağımsızlığından itibaren başlayan Türk-Yunan çatışması 1881'de Osmanlı'nın Tesalya bölgesini Yunanistan'a terkiyle son bulmuştur. Böylelikle Tırhala

¹⁹ Donald Edgar Pitcher, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2001, s. 81.

²⁰ Halil İnalçık, Türkler ve Balkanlar, *BALTAM Türklük Bilgisi* 3, Prizren 2005, s. 25; Machiel Kiel, "Tesalya", *TDVİA*, cilt:40, 2011, s. 522.

²¹ Kiel, a.g.m., s. 523; Pitcher, a.g.e., s. 81.

²² Söz konusu tımarın iskânı "*H. 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala*" defterinde detaylı olarak anlatılmaktadır. Defterde Evrenos Bey ile bu bölgeye gelerek yerleşen gruplara ait bilgiler olup, fetih sonrası yapılan göçlerden bahsedilmiştir. İlyas ve Yusuf Bey adlı kişilerin dedelerinin Evrenos Bey'le gelerek Fenâr'da tımar tasarruf ettikleri kaydedilmiştir. Defterde özellikle Evrenos Bey ve daha sonra Turahan Bey ile gelen Yörüklerin başta Yenişehir (Larissa) olmak üzere Çayhisar ve Fenar bölgelerine yerleştikleri kayıtlıdır. Evrenos Bey'in, yapılan fetih sonrasında yanında bulunan bir gurubu yeni yerleşim yerine bıraktığını göstermektedir. Eserde, Evrenos Bey ile gelenler 4 guruba ayrılarak ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bunlar Evrenos Bey ile gelen tımar sahipleridir ve isimlerinin yanında "kadîmdir" şeklinde bir not bulunmaktadır. Evrenos Bey'in akrabası olup da burada kalan ve tımar sahibi olanları yine yayımlanan bu defter sayesinde öğreniyoruz. Defterdeki kayda göre "toyca" olduğunu öğrendiğimiz Evrenos Bey'in akrabası olan Yusuf, bir gayrimüslim karyede tımar sahipliği yapmaktadır. Diğer iki grup ise babaları ve dedeleri Evrenos Bey ile gelenlerdir. Böylelikle fetihten sonra 1454-55 yılına kadar Tesalya'da iki neslin geçtiğini öğreniyoruz. Ayşegül Çalı, Gazi Evrenos Bey, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, ss. 115-116.

²³ Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2009, s. 206; Levent Kayapınar, Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, cilt 2004/1, sayı 8, s.133.

²⁴ Kiel, a.g.m., s. 522.

²⁵ Mehmet Ali Gökçaçı, Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan, İstanbul 2001, s. 405.

Sancağı Yunanistan'a bırakılmış ve ahalisine bölgeyi boşaltmaları için üç yıl süre verilmiştir. Buradaki Osmanlı tebaası Anadolu topraklarına, özellikle de Batı Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Tırhala Sancağı Yenişehir (Larissa) kazasında iskân eden Yenişehirli Manisa ovasına 1884-1886 yılları arasında göç etmişlerdir. Yunanistan'daki yaşam tarzlarını tekrar idame ettirme yolunda Kapaklı Çiftliği'ni satın almış ve bu çiftlikte üç yüz hane inşa ederek bölgeyi köy haline getirmişlerdir. Geldikleri memleketlerine izafeten bu köye Yenişehir adı verilmiştir²⁶.

Yaklaşık beş asır Tesalya coğrafyasında hüküm süren Osmanlı Devleti, buradaki geniş ve bereketli ovalardan faydalanmıştır. Devlet, buradaki yüzlerle ifade edilebilen çiftlikler aracılığıyla bölgede üretimi canlı tutmuştur. Tırhala sancağı çiftliklerinin temel ürünleri buğday, arpa, çavdar ve mısır gibi tahıllar idi. 1861-1865 Amerikan İç Savaşı sebebiyle fiyat artışlarından dolayı ihracatı desteklenen pamuğun üretimi yaygın hale gelmiştir. Ayrıca 1865 yılından sonra Tesalya'da ipek böcekçiliği ve buna bağlı olarak dut üretimi de artmıştır. En çok kâr getiren ürün tütün olmuştur. En iyi tütün Kardice ve Farsala ovalarında yetiştirilmektedir. Pelion taraflarında zeytincilik yoğun olarak yapılmış ve burada ihraç edilmek üzere elma, armut, kiraz, narenciye ve incir de üretilmiştir. Ayrıca Tesalyalı çiftçiler, zeytinyağının ihracından ötürü, yağ ihtiyaçları için susam yetiştirmişlerdir. XIX. yüzyıl sonlarında Tesalya'nın dağlık yörelerinde patates üretimine başlanmıştır. Bunların dışında yaygın olarak yetiştirilen ürünler, hububat ve çeşitli zahireler ile pamuk, susam ve tütündür. Zeytin ve ipek üretimi de yapılmıştır. Tesalya'nın ürün zenginliği yabancı gezginleri etkilemiş ancak kullanılan eski üretim yöntemleri de hayrete düşürmüştür. Oysa Gayr-ı Müslim çiftliklerindeki hayat şartları Türklerinkinden çok daha iyi olmuştur. (Bu Hıristiyan çiftlik sahipleri ziraat mühendislerinin tavsiye ettiği üretim yöntemlerini uygular ve buharlı makineler kullanırlardı²⁷.)

1839 Tanzimat Fermanı ve 1858, 1868 ve 1871 yıllarındaki arazi ve tarım yasalarıyla, mülkiyet güvence altına alınmış ve bunun sonucunda zengin Rum tüccarlar, Tesalya'da ucuza satılan emlak

²⁶ Ferhat Berber, İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 90.

²⁷ Şemseddin Sami, Kâmûsu'l-A'lâm, c. 3, İstanbul 1306, s.1652; Bülent Akyay, Tesalya Meselesi (1881), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, s. 23.

arazilerinden satın almaya başlamışlardır. 1863 yılında Yunanistan'ın Yenişehir konsolosu, devletin 68 çiftliğinin açık arttırma ile satış ilânından bahsetmektedir. Tesalya'nın Yunanistan'a ilhaki kesinleşince Müslüman ahali mülkünü satışa çıkarmış ve böylesi fırsat ortamında Odigos Zografos isimli tüccar çok büyük ve geniş arazilere sahip olmuştur. Sıradan Rum çiftçiler de Türk emlakinden satın almışlardır²⁸.

Devletin merkezileşme-modernleşme çabalarının görülmeye başlandığı XIX. yüzyılın başlarından itibarenki dönemde Balkanlardaki tarımsal üretim birimlerinin Osmanlı otoritesine meydan okuduğu, belgelere yansımıştır. Yunanistan'daki çiftliklerde özellikle Arnavut kökenli ve eşkıyalıktan yetişme paşaların halka uyguladığı baskılar, devlete kafa tutmanın farklı bir uygulamasıdır. Bu paşalar genellikle kendi milis güçlerine sahip, kendi nüfuz alanlarına yakın bölgelerin idaresini yürüten ve acil ihtiyaç durumunda merkezden istihdam edilen Arnavut paşaları idi. Paşaların kaza veya sancaklardaki yönetimi genellikle babadan oğula geçmekte²⁹ ve çiftlikler ortakçılık yoluyla işlenerek³⁰ devletin egemenliğinden yarı-bağımsız bir şekilde devam etmekte idi. Belirsiz olan bu ortak yaşam içinde, malî ve siyasî özerklik Bâbıâlî tarafından bu müstakbel paşalara bırakılmış ve Babıâlî bu paşaların her daim hazır milis kuvvetlerinden istifade etmiştir³¹.

Çiftlikler üzerine karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı bu idare anlayışı XIX. yüzyılın ortalarında etkisini yitirmiştir. Babıalı ihtiyaç duyduğunda yardım aldığı bu paşaların daha da güçlenmelerine göz yummuş, fakat bu durum giderek uygunsuz haller alamaya başlamış ve güçlenen paşalar Babıalı'yi dikkate almaz olmuşlardı. Örneğin; Tepedelenli Ali Paşa Tesalya bölgesinde adeta özerkliğini ilan etmişti. Paşa, hâkim olduğu çiftliklerdeki köylüleri sömürüyor ve mal varlığının artmasıyla gücüne güç katıyordu.

“Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre çok sayıda çiftlik, bağ, bahçe, konak, han vs. taşınmaz malların yanında değerli nitelikte eşya ve nakitleri vardı. Bu mal

²⁸ Akyay, a.g.t., s.53.

²⁹ Şevket Pamuk, Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi, İstanbul 2005, s. 156.

³⁰ Muzaffer İlhan Erdost, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri (Asya biçimi ve Feodalizm), Ankara 1989, s.40.

³¹ Uğur Bahadır Bayraktar, XIX. Yüzyıl Kuzey Yunanistan Çiftliklerinde Mücadele: Kalkandelenli Esad Bey'in Yükselişi, Boğaziçi Üniversitesi III. Atatürk Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Konferansı, 27 Mayıs 2010.

varlığını nasıl edindiği sorusuna verilecek cevap ise çeşitlidir. Mal varlığını edinme yolları arasında, güç kullanma, zorla istimlâk etme, satın alma, rüşvet gibi usulleri sayabiliriz. Ali Paşa'nın mal varlığının ve zenginliğinin büyük kısmını çiftlikleri oluşturmaktadır. Paşa, toprakların kendi kontrolünde çiftlikleşmesini sağlayarak önemli bir gelir kaynağı yaratmıştı. Ayrıca, birçok köyü çiftliğe dönüştürerek bunlardan düzenli gelir elde ediyordu. Reyanın elinde bulunan köy arazileri, Paşa tarafından korkutma ve baskı yöntemleriyle ele geçirilmiştir. Örneğin Karaferye (Veria) kazasında reaya köyü olup çiftlik haline getirilen yerler vardır. Yine Vidin kazasında 9 adet köy bir şekilde çiftlik haline getirilmiştir. Bu çiftliklerde üretilen ürünlerden de üçte bir hisse Ali Paşa'ya veriliyordu. Çiftlikleşmede kullandığı benzer bir yöntem, değişik insanların mülkünde olan topraklara, ekilen toprak miktarına göre sahiplerine bir miktar ücret ödeyerek zapt etme³².

Tepedelenli Ali Paşa'nın varlıklarından söz ederken yine paşanın Kiloçeste Çiftliği'nde kapısız, etrafı taş duvarlı, üzeri kiremitli, üç katlı, yirmi odalı, dehliz ve divanhanesi olan bir konak, konak içinde üç bölümlü zahire ambarı, etrafı kerpiç duvar üzeri açık ve kiremitli iki samanlık ve bir ekmek fırını bulunmaktadır. Çiftlikte yaşayan on bir yarıcıyan reayası, çiftlikte bunun yanı sıra 541,5 dönüm ekili, 488 dönüm boş arazi, bir bağ, sekiz adet kırk dönüm çayırılık bulunmaktadır³³. Ali Paşa ve ailesinin bölgeyi idare ederken oldukça varlıklı bir aile haline gelmesi, dikkatleri üzerlerine çekmelerine sebep olmuştur.

XIX. yüzyıl merkezileşme-modernleşme uygulamaları henüz başlamamışken³⁴, oldukça güçlenen Arnavut kökenli paşaların halka zulümleri ile ilgili olarak karşılaşılan örnekler arasında Tırhala

³² Tepedelenli Ali Paşa'nın Tırhala ve civarında 119, Yunanistan ve Arnavutluk'ta toplamda 900'ü aşkın çiftliği bulunmaktadır. Bkz: Hamiyet Sezer, "Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftlik ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi- Bulgular", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, Sayı: 18, 2005, s. 335-336.

³³ Hamiyet Sezer, "Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine bir Araştırma", Belleten, cilt: LXII, sayı: 233, s. 75-105; Ertan Gökmen, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:13, sayı: 3, Eylül 2015, s.202

³⁴II. Mahmud ile bu süreç başlayacak ve II. Mahmud Tepedelenli mücadelesi uzunca bir süre devam edecekti.

XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler

Sancağının Yenişehir-i Fenâr Kazasında Bilame-i Rum ve Duduklu çiftliklerini kiralayan Arnavut Kasım Efendi ile Şükrü Efendi'nin halka zulmettiğinden bahisle, başka bir yerde iskân edilmelerine yönelik çiftlik ahalisinin devlete müracaatları söz konusudur. Çiftlik ahalisi şikâyetlerinde Arnavut Kasım ve Şükrü Efendilerden çektikleri zulmü dile getirmiştir. Öyle ki, Kasım ve Şükrü Efendiler'in ahalinin malını zimmetlerine geçirdiklerini belirterek, mallarını geri almaktan vazgeçtiklerini, sadece ırz ve canlarına bir şey gelmemesi hususunda emniyet talep ettiklerini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Arnavut kökenli paşaların, birkaç yüz fukaraya işlerini devretmeleri ve bu devir durumunda Şükrü Efendi'den bir şey dava etmemeleri hususunda zorla senet imzalatmak istediklerini belirtmiş, bir seneden beri fukaranın can, mal ve ırz emniyetlerinin kalmamasından dolayı başka münasip bir mahalde iskân edilmelerini devletten talep etmişlerdir³⁵.

XIX. yüzyıl Tesalya bölgesi çiftliklerindeki bozulma sadece ağa ve beylerden kaynaklanmamıştır. Devletin Rusya ile sürekli savaş halinde olmasını fırsat bilen Yunan çeteleri, güvenlik açığından yararlanarak çiftlikler üzerindeki baskı ve eşkıyalık hareketlerini arttırmıştır. Yunanistan'a bırakılan yerlerden Yenişehir'de kullanım hakkını ellerinde bulunduran çiftlik sahiplerinin çiftliklerini Yunanlılar tahrip etmiş ve bu eylemlerini, çiftlik sahiplerinin arsa ve meralarını genişlettikleri bahanesini ileri sürerek yapmışlardır. Eylemlerine dayanak oluşturdukları bu söylemleriyle arsa, bina ve meraları zapt etmişlerdir. Vehip Paşa mirasçıları (Ahmet Kani, Mehmet Sadık ve Laskovikli Ali) imzalarıyla verilen dilekçeler neticesinde, bu kişilerin mağduriyetlerinin giderilmesi hususu sadrazamlık makamınca evkaf nezaretine bildirilmiş, aynı zamanda evkaf nezaretine çiftliklerin vergilerini ödemeleri noktasında gerekli kolaylıkların sağlanması buyurulmuştur. Eğer sağlanan kolaylıklar sonrası hala mağduriyet giderilemiyorsa üretim işine son verilip durumun sadarete bildirilmesi, sadrazam ve yaveri Ekrem Bey tarafından emredilmiştir³⁶.

XIX. yüzyılda yaşanan savaşlar, iç isyanlar ve malî güçlükler nedeniyle askerî ve malî alanlarda köklü reformlar yapılması zorunlu hale gelmiştir. Ragıb Efendi tarafından II. Mahmud'a sunulan lâyhada, her sancak ve kazaya devlet tarafından, işten anlayan ve dirayetli birer memurun tayin edilmesi öngörülmekteydi. Kaza

³⁵BOA. A.DVN. 31/55, lef: 1-4, (30 Z 1263-9 Kasım 1847)

³⁶ BOA. Y.A...HUS. 293/77, lef: 1-2. (10 L 1311- 16 Nisan 1894)

müdürü veya başka bir isim taşıyacak olan bu memurların valilere tabi olması, tapu, evkaf, salyâne, cizye evrakının dağıtılması ve düzeltilmesi işleri, koyun ve sığır vergisi, mirî zahire işleri, redif askeri işleri vs. işlerle ilgilenmesi düşünülmekteydi. Sancak ve kazalarda halkın ictimâî ve malî durumunu tespit etmesi ve muattal (kullanılmaz durumdaki) toprakları işletirmesi teklif edilmekteydi .

Görevlendirilmiş memurlar tarafından önce şehir merkezlerinde daha sonra da köylerde mutavattın (itaat) ahalinin mutasarrıf oldukları hane, han, hamam, dükkân, çiftlik, vs. emlâk ve arazilerinin tumar, mülk ve vakıf tarlalarından kendilerine verilmiş olan senetlerinin bizzat görülerek tek tek, isim ve şöhretleriyle deftere kaydedilmesi gerekmektedir. Akabinde tapu senetleriyle, mukâtaa, zeâmet, timar ve vakıf senetleriyle mutasarrıf oldukları mülk ve arazilerin ayrı ayrı defterlere kaydolunması, tapu defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi, İstanbul'da senetlerin yenilenerek ayrı bir mühürle mühürlenmesi ve eski senetlerin alınarak yenilerinin emlâk ve arazi sahiplerine verilmesi de memurların en önemli görevleri arasında idi. Ayrıca raporlar geldikçe defterlerde gereken değişikliklerin yapılmasının çeşitli haksızlıkların ve vergi kayıplarının önüne geçebileceği düşünülmekte idi.

Memurlar tarafından çiftlikler hakkında yapılan kontroller sonucunda “vukuatı yoktur” tabiri kullanılmış ise çiftliğin ödemekle yükümlü olduğu vergisini altı aylık zaman dilimlerinde ödemiş olduğu anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinde sıkça rastlanılan “vukuatı yoktur” tabiri, altı ayda bir salyâne ve nüfus defterlerinde yapılması gereken değişiklikler hakkında mahallinden tutulan raporlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Çiftliğin “vukuatı yoktur” ibaresini alabilmesi için bir takım hesaplamalar yapılır ve borcu yoksa vukuatı yoktur tabiriyle o yılki hesabı kapatılırdı. Bu hesaplamalar dahilinde çiftliklerin hasılatlarından yol bedeli, avarız ve ırgat akçesi, angarya, dam kirası, yaylak-kışlak giderleri gibi kalemler düşürülür daha sonra kalan hasılat Devlet-i Âlî'ye gönderilirdi. Böylelikle tüm hesaplamalar sonucunda çiftlik devlete olan vergisini ödemiş ise bu durum, çiftliğin vukuatının olmadığı anlamına gelmekte idi³⁷.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler arasında Tırhala'daki Hazine-i Hassa idaresince yönetilen Emlak-ı Hümayun Çiftliklerine ait bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda çiftlik isimleri ve çiftliklerin vergi ödeme durumlarının

³⁷ BOA. C..SM..10/541 Lef: 1-10 (29 Zilhicce 1255-4 Mart 1840)

detaylandırıldığı görülmüştür. Vergisini düzenli ödeyen ve “vukuatı yoktur” ibaresi kullanılan çiftlikler Ek 1’de gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde, XIX. yüzyılda gerçekleşen toprak reformları, Balkanlardaki çiftliklerin el değiştirmelerinde de etkili olmuştur. Bu doğrultuda Tırhala Sancağı dâhilindeki çiftlik satışlarının gündemden düşmeyişi arşiv belgelerine yansımıştır. Tırhala Sancağı dâhilindeki yetmiş bir adet çiftliğin satışı Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Vükela’da görüşülmüştür. Yanya ve Tırhala valileriyle yapılan yazışmalarda ise çiftliklerin satılmasından ziyade, imar edilerek iltizama verilmesinin daha faydalı olacağı hususu tartışılmaktadır. Çiftliklerin akıbeti hakkındaki en doğru kararın mahallî idare tarafından verileceği düşüncesiyle, neticenin sadarete bildirilmesi istenmiştir³⁸.

Tırhala Sancağı Kazaları Çiftlik Hasılatı ve Masrafı

Tırhala Sancağı’ndaki çiftliklerin üretim faaliyetleri incelendiğinde zahire üretiminin ağırlıklı üretim biçimi olduğu görülmektedir. Hınta (buğday), şâir (arpa), mısır, çavdar, susam, darı (erzen), kalembek (mısır türü), penbe (pamuk) ve çeltik ürünlerinin yetiştirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca tarımsal üretimin yanı sıra değirmen gelirleri belgelerde sık karşılaşılan gelir kalemlerindedir.

XIX. yüzyılda çiftlikler özel mülkiyet edinme yarışıyla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti’nde tarım mülkleri edinme yarışının başında Osmanlı padişahlarının kendileri, İstanbul’daki gayrimüslimler, bankerler ve İngiliz girişimciler gelmekte idi³⁹. Padişahların Maliye Hazinesi⁴⁰ bünyesinde bulunan Emlak-ı Hümayun çiftliklerini kiraya vermeleri XIX. yüzyıl yazışmalarında sık rastlanır konular arasındadır. Bu bağlamda Tırhala Sancağı Alasonya, Dömenik, Yenişehir ve Çatalca kazalarındaki Emlak-ı Hümayun çiftlikleri Mustafa Şakir Bey’in uhdesine ihale olunmuş ve bu çiftliklerin kiralama usulü ve kiralama süreleri hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Emlak-ı Hümayun-u Şahane’den olan çiftliklerin, dokuz-on seneliğine kiralanmakta oldukları öğrenilmektedir. Çiftliğin kiralanma usulü, bir kısmı peşin diğer bir kısmı ise ertelenmiş olmak üzere gerçekleşmektedir. Bunların zahair bakımından hasılat ve masrafları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Tırhala Sancağı’na bağlı Alasonya Kazası’nda on üç kıta çiftliğin hasılatı ve masrafı Tablo

³⁸ BOA. A. MKT. MHM. 117/97, lef:1. (10 S 1274-30 Eylül 1857)

³⁹ Haykıran, a.g.t., s.112-113.

⁴⁰ Emlak-ı Hümayûn Çiftlikleri XIX. yüzyılın başlarında Maliye Hazinesi bünyesindeyken II. Abdülhamid’in tahta çıkmasıyla Hazine-i Hassa Nezareti’nin idaresine alınmıştır. Bkz: Tozduman Terzi, a.g.e., s. 90; Haykıran, a.g.t., s. 112.

1'de gösterilmektedir. Tablo 2'de Tırhala Sancağı Dömenik Kazası Çiftlikat Hasılatı, Tablo 3'te Tırhala Sancağı Yenişehir-i Fenâr Kazasına bağlı Mecdan, Mitranise ve Camaş ahalisi tarafından işletilmekte olan yirmi yedi kıta çiftlik ve değirmenin hasılatı ve masrafı, Tablo 4'te Tırhala Sancağı Çatalca Kazası'ndaki 13 kıta çiftliğin ve bir kıta değirmenin hasılatı gösterilmiştir.

Tablo 1: Tırhala Sancağı Alasonya Kazası'ndaki 13 Kıta Çiftliğin Hasılat ve Masrafı⁴¹

	Hınta (Kile)	Şâir (Kile)	Çavdar (Kile)	Erzen (Kile)	Mısır (Kile)
H.1239 senesi hasılatı	1153	506	1527	556	4333,5
Nazır-ı mümaileyhin füruht eylediği ⁴²	0103	081	0676	364	2234
Kalan	1050	425	851	192	2099,5
Vakt-i haremde ahz olunmak üzere çiftlikat ve reayalarına bervechi mutazammın verdiği ⁴³	0881	300	851	192	0701,5
Kalan	169	125	000	000	1398

Tablo 2: Tırhala Sancağı Dömenik Kazası Çiftlikat Hasılatı ve Nakli⁴⁴

	Hınta (buğday)	Şâir (arpa)	Çavdar	Mısır	Erzen (darı)
H.1239 senesi hasılatı	514	301	185	944,5	54
Eşkiya korkusundan Yenişehir ve Alasonya ambarlarına nakledilen	188	215	183	700	54
Kalan	326	86	2	244,5	00

Çiftlikler hakkında yaptığımız çalışmada çiftliklerin hasılatı, masrafı ve çiftliğin devreden bakiyesi dışında çiftlik ürünlerinin nakil edilmesi işleminin de kayıt altına alındığı görülmüştür. Tırhala Sancağı Dömenik Kazası çiftlikat ürün hasılatı çeşitli sebeplerden Yenişehir Fenâr ve Alasonya kazalarına nakledilmiştir.

⁴¹ B.O.A. C..SM..27/1368 (20 S 1241-4 Ekim 1825)

⁴² Mustafa Şakir Bey'in sattığı.

⁴³ Çiftlik ve reayalarının ihtiyacı için ayrılan miktar.

⁴⁴ B.O.A. C..SM..27/1368 (20 S 1241-4 Ekim 1825)

XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler

Tablo 3: Tırhala Sancağı Yenişehir Fenâr Kazası'ndaki 27 Kıta Çiftliğin Hasılatı ve Masrafı⁴⁵

	Hınta (Buğday) (Kile ⁴⁶)	Şâir (arpa) (Kile)	Mısır (Kile)	Kalembek (mısır türü) (Kile)	Çavdar (Kile)	Susam (Kile)	Pamuk (Kile)
Çiftlikat ve değirmen hasılatıyla selefi Ali Raif Bey'den aldığı ve Dömenik'ten aldığı	4235	1348,5	5654,5	1224,5	141,5	23	720
Mustafa Şakir Bey'in sattığı	0000	0000	0500	0000	000	23	720
Kalan	4235	1348,5	5104,5	1224,5	141,5	00	000
Masraf	4055,5	1232	334,5	0000	000	00	000
Kalan	179,5	116,5	4720	1224,5	141,5	000	000
CamAli Efendi'nin devrettiği ⁴⁷	32611	3439,5	11707,5	0789	210	106	000
Çiftlik ve reaya borçları	32790,5	3556	16427,5	2013,5	351,5	106	000

Tablo 4: Tırhala Sancağı Çatalca Kazası'ndaki 13 Kıta Çiftliğin ve Bir Kıta Değirmenin Hasılatı ve Bakiyesi⁴⁸

	Hınta (kile)	Şâir (kile)	Beyz-i Kalembek (kile)	Çeltik (kile)
	1464	541,5	304,5	1164,5
Mustafa Şakir Bey'in sattığı	0000	000	000	0425

⁴⁵ B.O.A. C..SM..27/1368 (20 S 1241-4 Ekim 1825)

⁴⁶XIX. yüzyılda Balkanlar'da kilenin okka karşılığı yere göre değişiklik göstermektedir. Henüz XIX. yüzyılın başlarında Golos'da 1 kile buğday 110 okka buğday değerindeydi. Bu durum Selanik için 80-85, Manastır için 80-90 vb. olarak değişmekteydi. Detay için bkz. Cengiz Kallek, Kile, *TDVİA*, cilt: 25, 2002, s. 569.

⁴⁷ Belgede bu devir işlemi hakkında detaya ulaşılamamıştır.

⁴⁸ B.O.A. C..SM..27/1368 (20 S 1241-4 Ekim 1825)

Kalan	1464	541,5	304,5	739
çiftlikat reayalarına verilen	0571	220	000	000
Kalan	893	321,5	304,5	739

Hassa Fındık Ahmet Ağa tarafından teslim edilen defterde, 1219/1805-1226/1812 senesine gelinceye kadar Yenişehir Fenâr kazası çiftliklerindeki ürünlerden elde edilen gelirler aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir⁴⁹.

Tablo 5: Yenişehir Fenâr Kazası H.1219 Senesi Zimmeti

	Hınta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusuflu Çiftliğinden	495	113	963
Musalar Çiftliğinden	340	048	1473
Alagünden	140	000	0319
Sofilerden	609	041	0533
Sofiler değirmen icaresi	030	203	Toplam 3288
Alagün değirmen icaresi	036	Toplam 205	
	Toplam 1651		

Tablo 6: Yenişehir Fenâr Kazası H.1220 Senesi Zimmeti

	Hınta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusufludan değirmen icarı	516	113	963
Musalardan	340	47	-
Alagünden değirmen icarı	177	000	-
Sofilerden	644	041	-

⁴⁹ B.O.A. C..DH..192/9575 (29 Z 1219- 1 Mart 1805)

XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler

Toplam	1677	201	963
--------	------	-----	-----

Tablo 7: Yenişehir Fenâr Kazası H.1221 Senesi Zimmeti

	Hinta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusufludan	481	258	5740
Musalardan	500	-	-
Alagünden	150	-	-
Sofilerden	640	-	-
Toplam	1771	258	5740

Tablo 8: Yenişehir Fenâr Kazası H.1222 Senesi Zimmeti

	Hinta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri(kuruş)
Yusufludan	584	400	5035
Musalardan	700	-	-
Sofilerden	491	-	-
Alagünden	130	-	-
Toplam	1905	400	5035

Tablo 9: Yenişehir Fenâr Kazası H.1223 Senesi Zimmeti

Hinta keyl	Şâir keyl	Diğer gelirleri
3000	900	İradat-ı sairesi açıkta olmakla ne miktar olduğu malum değildir tahkik olunması matlubumdur ve hakk-ı sarihimdir.

1224 senesi hasılat raporlarında tohumların çıkmadığı ileri sürülmüş, bunun doğruluğunun maliye birimince araştırılması istenmiştir.

Tablo 10: Yenişehir Fenâr Kazası H.1225 Senesi Zimmeti

	Hinta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusufludan	237	70	4142,5
Musalardan	410	53	-
Sofilerden	009	23	-
Toplam	656	146	4142,5

Tablo 11: Yenişehir Fenâr Kazası H.1226 Senesi Zimmeti

	Hinta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusufludan	220	115	4070
Musalardan	312	54	-

Sofilerden	160	28	-
Toplam	692	197	-

Tablo 12: Yenişehir Fenâr Kazası Hasılatının Senelik Dağılımı

Sayım yapılan seneler (Hicri/Miladi)	Hınta (keyl)	Şair (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
1219/1805	1651	203	3288
1220/1806	1677	201	5403
1221/1807	1771	258	5740
1222/1808	1905	400	5035
1223/1809	3000	900	0000
Ara Toplam	10004	1963	19466
1224/1810	00000	0000	04346
1225/1811	00656	0146	04146
1226/1812	00692	0197	04070
Toplam	11353	2306	32021

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren miri araziye tımar yoluyla ekonomiye dâhil etmiştir. Tımara verilmiş arazi sipahi tarafından gelirinin bir kısmını devlete vermek kaydıyla köylüye işlettirilmekte idi. Çiftçi ailesinin ziraat yaptığı bir zirai üniteyi ifade eden çiftthane ve çiftlik tabirleri, devletin ilk dönemlerinden itibaren varlığını sürdürmekteydi. Köylü çiftthane sistemiyle devlet topraklarının büyük bir kısmınının üretime katılmasına rağmen hala devletin üretime kazandırılmayan toprakları mevcuttu. Bu noktada devlet desteklemesi ile üretime müsait hâle getirilmeye çalışılan araziler tek bir kişinin yönetip sahip olduğu büyük çiftlikler olarak üretime kazandırıldı. Mevat arazi toprağın tarıma hazırlanmasıyla ıslah ediliyor, bu toprağın kendi mahsulü olduğuna dair padişahın özel bir belge alınıyor ve çiftlik kuruluyordu. Giderek şekil değiştiren çiftlikler, burada oturanların sayısının artmasıyla çiftlik olarak değil de çiftlik köyler olarak zikredilmeye başlanmıştır.

Osmanlı ilk dönem tarımsal üretimi ifade eden çiftthane uygulaması, tımar sistemi sayesinde işlevini sürdürüyordu. Tımar sistemiyle hareket ediyor olması, reyanın devlete olan bağlılığının pekişmesini sağlamakta ve devletin önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmasına olanak sağlamaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti

için toplumsal, idarî ve malî dinamiklerin bir arada bulunduğu toprak sistemini meydana getirmekte idi. Fakat büyük çiftliklerin tarıma kazandırılması sürecinde tımarın etkisinin azaltılması ve çiftlik sahiplerinin giderek güçlenmesi yeni oluşumları beraberinde getirmiştir. Giderek güçlenen bu çiftlik sahipleri, merkezi otoritenin boşluğundan yararlanıp ayanlık adı altında bölgesel güç elde ettiler. Tepedelenli Ali Paşa'nın Teselya'da ayan olarak ortaya çıkması tüm bu anlatılanları özetler niteliktedir. Sayısız varlığı ve çiftliklerinin getirisi ile zamanla otoriteye kafa tutacak bir bölgesel güce ulaşmıştır. Ayanların (Tepedelenli vb.) büyük çiftlikleri kendi mülkleri haline dönüştürmeye başlaması ve mirî toprak sisteminde çözümlerin yaşanması ile vergiler alınamamaya başlanmış, bu durum reyanın güvenliği azaltarak ahalinin çift-bozup topraktan ayrılmasına sebep olmuştur. Anadolu ve Balkanlarda köylü ayaklanmaları ortaya çıkmıştır.

Devletin Tırhala sancağı ve civarındaki çiftlikler üzerine uyguladığı toprak ve mülkiyet politikası, XIX. yüzyıl Osmanlı toprak ve mülkiyet politikasına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı toprak politikası, miri arazinin giderek özel mülkiyete dönüştürülmesi şeklinde ifade edilebilir. Hatta günümüz Türkiye'sinin genel ekonomik karakterinde de bu politikanın etkileri görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

B.O.A.A.} MKT. MHM. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri), 117/97.

B.O.A.A.}DVN. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi), 31/55.

B.O.A.C..DH..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Dâhiliye Fonu), 192/9575.

B.O.A.C..ML..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye Fonu), 275/11306.

B.O.A.C..SM..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Saray Fonu), 10/541.

B.O.A.C..SM..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Saray Fonu), 27/1368.

B.O.A.İ..DH..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dâhiliye Fonu), 49/2446.

B.O.A.Y..A...HUS.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı), 293/77.

Telif Eserler

Akyay Bülent, Tesalya Meselesi (1881), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.

Barkan Ömer Lütfi, “Çiftlik”, TDVİA., cilt: III, İstanbul, 1992.
Baskıcı Mehmet Murat, 1800–1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim, Ankara 2005.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu (1-10 Ramazan 1274 (15-24 Nisan 1858) Tarihli ve 40 Numaralı Kanunname-i Arazi Defteri).

Bayraktar Uğur Bahadır, XIX. Yüzyıl Kuzey Yunanistan Çiftliklerinde Mücadele: Kalkandelenli Esad Bey’in Yükselişi, Boğaziçi Üniversitesi III. Atatürk Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Konferansı, 27 Mayıs 2010.

Berber Ferhat, İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

Cin Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Mirî Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Türk Medeni Kanunu Karşısındaki Durumu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt: 22 Sayı: 1, 1966.

Cin Halil, Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, Konya 1987.

Çadırcı Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara 1997.

Çakır Baki, Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl), İstanbul 2003.

Çalı Aşegül, Gazi Evrenos Bey, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Delilbaşı Melek - Arıkan Muzaffer, Hicri 859 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I, Ankara 2001.

Emecen Feridun, “Çift Resmi” TDVİA., cilt: VIII, İstanbul 1993.

Erdost Muzaffer İlhan, Osmanlı İmparatorluğu’nda Mülkiyet İlişkileri (Asya biçimi ve Feodalizm), Ankara 1989.

Genç Mehmet, “Mukataa” TDVİA., cilt: 31, 2006.

Gökaçtı Mehmet Ali, Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan, İstanbul 2001.

Gökmen Ertan, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:13, sayı: 3, Eylül 2015.

İnalcık Halil, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar", AÜ. GAMER, 1/1 2012.

İnalcık Halil, Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, İstanbul 1998.

İnalcık Halil, Türkler ve Balkanlar, BALTAM Türklük Bilgisi 3, Prizren 2005.

Jorga Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, çev. Nilüfer Epeçeli, İstanbul 2009.

Kallek Cengiz, Kile, TDVİA, cilt: 25, 2002.

Karal E. Ziya, "Ragıp Efendi Layihası", Tarih Vesikaları Dergisi, cilt: I, İstanbul, 1942.

Kayapınar Levent, Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, cilt 8/1, 2004.

Kiel Machiel, "Tesalya", TDVİA, cilt:40, 2011.

Makal Ahmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri, Ankara 1997.

Nagata Yuzo, Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme, Ankara 1997.

Pala Cenk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Örgütlenme, Ekonomik Yaklaşım, cilt: 7, sayı: 21, 1996.

Pamuk Şevket, Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi, İstanbul 2005.

Pitcher Donald Edgar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2001.

Sami Şemseddin, Kâmûsu'l-A'lâm, c. 3, İstanbul 1306.

Sarıbey Haykıran Aysun, Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler (1839-1918), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 2013.

Sezer Hamiyet, "Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftlik ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi- Bulgular", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, Sayı: 18, 2005.

Sezer Hamiyet, "Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine bir Araştırma", Belleten, cilt: LXII, sayı: 233, 1998.

Şahin Harun, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukataa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme", The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 6, June 2013.

Tabakoğlu Ahmet, Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1997.

Tozduman Terzi Arzu, Hazine-i Hassa Nezareti, Ankara 2000.

Vergisini düzenli ödeyen çiftlikler:

Çiftlik-i Karanca, Çiftlik-i Langoki, Çiftlik-i Hizmetler, Çiftlik-i Lefto Karye, Çiftlik-i Kışeri, Çiftlik-i Voyvoda-i Emlak-ı Hümayun, Aya Todor ve Manastır-ı Keşişani tabi-i Der Kaza, Çiftlik-i Sutire, Çiftlik-i Kolcu, Çiftlik-i İspasadz, Çiftlik-i Vanya Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i İslatina Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i Liraso, Çiftlik-i Hasan Kalob tabi-i Kaza-i Mezkûr. Çiftlik-i Darancı Emlak- ı Hümayun, Çiftlik-i Kırışde, Çiftlik-i Vaksa, Çiftlik-i Tolupça, Çiftlik-i Katterna, Karye-i Kısraiki, Karye-i Kalayka, Çiftlik-i Tarton, Çiftlik-i Erdan, Çiftlik-i Zolanya Emlak-ı Hümayun, Kuride Manastırı, Nahiye-i Azcana tabi-i Kaza-i Mezbur, Çiftli-i Baklalu, Emlak-ı Hümayun, Çiftli-i Yaya, Irfano Manastırı, Çiftlik-i Düşnus Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i Cuutu Sağır Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i Cuutu Kebir Emlak-ı Hümayun. Çiftlik-i Zarik, Çiftlik-i Kırcın, Çiftlik-i Bezeblü, Çiftlik-i Numi, Çiftlik-i Kıryato, Çiftlik-i, Kurbanlu, Çiftlik-i Batola, Çiftlik-i Nohud, Çiftlik-i Gezer, Çiftlik-i Varyani, Çiftlik-i Narlu Çiftlik-i Galnoz, Çiftlik-i Hasköy, Çiftlik-i Kozyaca, Çiftlik-i Orhan Ahmed Ağa, Çiftlik-i Çeltükcü, Çiftlik-i İstaka Nuşoz, Çiftlik-i Bolanya. Çiftlik-i Gorci, Çiftlik-i Belic, Çiftlik-i Şurut, Çiftlik-i Flograna, Çiftlik-i Kalasol, Çiftlik-i Peritoz, Çiftlik-i Kale, Çiftlik-i Roşka, Çiftlik-i Zaycoz, Çiftlik-i Vaçtoz, Çiftlik-i Yaleşi, Çiftlik-i Balişi, Çiftlik-i Merci-i Sağır, Çiftlik-i Meremmedci Sağır, Çiftlik-i Varyob, Çiftlik-i Cara, Çiftlik-i Kömürlince, Çiftlik-i Payaranca, Çiftlik-i Mefarik-i Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i Merci Kebir, Çiftlik-i Çası, Çiftlik-i Savakna, Çiftlik-i Ayayaraşköy, Çiftlik-i Doşko, Çiftlik-i Kuyucuoğlu, Çiftlik-i Gorgovir, Çiftlik-i Eksilü Yarık, Çiftlik-i Naklic, Çiftlik-i Karakafula, Çiftlik-i İşana, Çiftlik-i Boroyko, Çiftlik-i Yüzromos, Çiftlik-i Godozede. Çiftlik-i Kokloz, Çiftlik-i Lozeşti, Çiftlik-i Kalograni, Çiftlik-i Lince Has, Çiftlik-i Yerevetti, Çiftlik-i Dolana, Çiftlik-i Palovin, Çiftlik-i Merice, Çiftlik-i Halcazis, Çiftlik-i Kalayot, Çiftlik-i Ostarvice, Çiftlik-i Baloyto, Çiftlik-i Yozava, Çiftlik-i Cenraziz, Çiftlik-i Vilmeş, Çiftlik-i Yorgice, Çiftlik-i Norova, Çiftlik-i Eşkiyar. Çiftlik-i Yarakar, Çiftlik-i Konko, Çiftlik-i Kataklu, Çiftlik-i Komata, Çiftlik-i Evince, Çiftlik-i Karacenaz, Çiftlik-i Conka, Çiftlik-i Falamur, Çiftlik-i Aya Yorgi, Çiftlik-i Şelizoma, Çiftlik-i Beryanoz, Çiftlik-i Lonka, Çiftlik-i Ayanoyorşavi, Çiftlik-i Mandravail, Çiftlik-i Zımnaç, Çiftlik-i Vakalani, Çiftlik-i Saraylar, Çiftlik-i Mirkova, Çiftlik-i Karamol, Çiftlik-i Kozluca, Çiftlik-i Mezkur, Çiftlik-i Seliçoğlu, Çiftlik-i Orhan Ahmed Ağa, Çiftlik-i Yeritos, Çiftlik-i Kulle, Çiftlik-i Soy tara, Çiftlik-i Rayiçte, Çiftlik-i Doşko, Çiftlik-i Valhanoz. Çiftlik-i Çakalı,

XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler

Çiftlik-i Merci Sağır, Çiftlik-i Teşto, Çiftlik-i Varcup, Çiftlik-i Bâlâ, Çiftlik-i Babaranca, Çiftlik-i Serakine, Çiftlik-i Merci-i Kebir, Çiftlik-i Voyvoda, Çiftlik-i Vayna, Çiftlik-i Islatina, Çiftlik-i Verenci, Çiftlik-i Daksa, Çiftlik-i Topica, Çiftlik-i Kanaklu, Çiftlik-i Metroyolu, Çiftlik-i Kırçın, Çiftlik-i Numi, Çiftlik-i Tırnoz, Çiftlik-i Hasköy, Çiftlik-i Yaya, Çiftlik-i Vaşton, Çiftlik-i Zarka, Çiftlik-i Şurut, Çiftlik-i Kaloğrani, Çiftlik-i Yunas Manastırı, Mahalle-i Mama Der Kasaba-i Mezbure, Mahalle-i Çeşnigir Ayaz der Kasaba-i Mezbure, Mahalle-i Hacı Mustafa Bey der Kasaba-i Mezbure, Mahalle-i Kuyumcu Hamza Bey der Kasaba-i Mezbure, Mahalle-i Hacı Camii Kebir, Mahalle-i Mahmud Bey, Mahalle-i Dizdar Bey, Mahalle-i Turhat Bey, Mahalle-i Hacı Hüsyin, Mahalle-i Lolam, Mahalle-i Yusuf Bey, Mahalle-i Aya Dimitri, Mahalle-i Aya Marina, Mahalle-i Aya Piraşkevi, Mahalle-i Aya fener der Kasaba-i Merkume, Mahalle-i Aya Nikola der Kasaba-i Merkume, Mahalle-i Metropoli der Kasaba-i Merkume, Mahalle-i Beş Kişi der Kasaba-i Merkume, Mahalle-i Ayamoni der Kasaba-i Merkume, Nahiyeyi Ardan tabii Tırhala Çiftlik-i Zolaki Emlak-ı Hümayun⁵⁰.

⁵⁰ BOA. C..SM..10/541 Lef: 1-10 (29 Zilhicce 1255-4 Mart 1840)

DİN EĞİTİMİNDE FELSEFİ TEMELLENDİRME PROBLEMİ VE ORTAYA ÇIKARDIĞI SORUNLAR ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Yusuf CEYLAN*

ÖZET

Bu makalede, ülkemizde din eğitimi ve öğretiminin felsefi bakımdan temellendirme ihtiyacı ve söz konusu ihtiyacın etkili bir şekilde karşılanmamasından kaynaklanan problemler ele alınmıştır. Bu çerçevede din eğitiminde felsefi bir perspektifin oluşturulamamasının yöntemsel açıdan ortaya çıkardığı sorunlar, terminoloji problemleri ve bunların teorik ve pratik yansımaları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi Felsefesi, Felsefi Temellendirme, Kavram ve Yöntem Problemi

PHILOSOPHICAL FOUNDATION PROBLEM IN RELIGIOUS EDUCATION AND SOME EVALUATIONS OVER THE ISSUES RISEN FROM THE PROBLEM

ABSTRACT

In this article, the need of finding a philosophical foundation for a religious education and teaching in our country and problems originating from the disability to fulfill these needs efficiently have been evaluated. In this framework, the methodological issues risen from the lack of a philosophical perspective in religious education, the terminological problems and their practical and theoretical reflections have been examined.

Key Words: Philosophy of Religious Education, Philosophical Foundation, Problem of Method and Concept

Giriş

Eğitim felsefesinin tarihi, insanoğlunun eğitimin ayrı bir etkinlik alanı olduğuna dair bilincinin oluştuğu zamana kadar geri götürülebilir. İnsanlık psikolojik açıdan, bir yetiştirme etkinliği olan eğitime; belirli bilgi ve beceriler kazandırarak kişinin bireysel gelişimine, sosyolojik açıdan değerlerin ve normların aktarılması suretiyle toplumsal uyuma olan katkısının farkına varılması ile birlikte her zaman önem vermiş, onunla ilgili görüşler ileri sürmüş ve aynı zamanda bu konudaki bireysel tecrübelerini paylaşmıştır. Her ne kadar modern toplumlar kadar karmaşık, gelişmiş sosyal sistemlere ve çağdaş felsefede olduğu gibi analitik yöntemlere sahip olmasalar da, ilkel toplumların da verdikleri eğitim özünde hayata

* Yard. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, yusuf.ceylan@deu.edu.tr

karşı felsefi bir duruşu temsil eder.¹ Bu yönüyle geçmişten günümüze her eğitim faaliyetinin hayata dair bir bakış açısını içermesi bakımından felsefi bir perspektife sahip olduğu söylenebilir.

Felsefi düşüncenin gelişimi insana, özellikle de onun eğitimine dair soruları da etkilemiş ve şekillendirmiştir. Düşünce tarihinde eğitimle ilgili felsefi nitelikli temel soru, Platon'dan beri, toplumun ihtiyaçlarının ve bireylerin yeteneklerinin çeşitliliği bağlamında kimin eğitilmesi gerektiği ve nasıl eğitileceği sorusu olagelmıştır.² Ancak insanın eğitimiyle ilgili söz konusu görüşler yaygın bir şekilde ileri sürülse de eğitim felsefesinin bir bilim alanı olarak ortaya çıkışı yeni sayılır.³ Bu bakımdan eğitim süreci ve öğeleriyle ilgili soruların sistemli bir şekilde felsefi bir yöntemle ele alınıp değerlendirilmesinin yeni bir etkinlik alanı olduğu söylenebilir.

Felsefi bakış açısının eğitimde sistemli olarak yakın bir geçmişte kullanılmaya başlanması gerek Batı'da⁴ gerekse ülkemizde bütün eğitim alanlarında felsefi temellendirmenin yavaş yavaş yapılmasına neden olmuştur. Eğitimin felsefi temellendirilmesine yönelik bu eksikliğin ve çabanın din eğitimi alanına yansımaması düşünülemez. Üstelik ülkemizde eğitim felsefesinin gelişim süreci Batı'ya göre daha sonraki dönemlere rastlar. Nitekim bir eğitimcimizin, "ülkemizde eğitim felsefesi sahası neredeyse boş bir alan olarak gözükmemektedir"⁵ ifadesi bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla din eğitiminin felsefi bakımdan temellendirilmesine dair girişimler daha başlangıç aşamasında olup bu alanda araştırma ve incelemelere ihtiyaç olduğu aşikârdır.

Eğitim felsefesinin gelişimindeki gecikmenin yanında din eğitimi biliminin gelişim sürecinde yaşanan kimi sorunlar, din eğitiminin felsefi temellendirilmesinin geç gündeme gelmesinin diğer bir sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Din eğitimi bilimi gelişim aşamasını tamamlayıp hızlı bir şekilde bağımsız bir disiplin olma yolunda ilerlemektedir. Bugün din eğitimi biliminin tanımı, araştırma

¹ Howard A. Ozmon ve Samuel M. Craver, *Philosophical Foundations of Education*, Merrill, Ohio, 2003, s.1.

² Nel Noddings, *Philosophy of Education*, Westview Press, Colorado, 1998, s. 9.

³ Nigel Blake, Paul Smeyers, Richard Smith, Paul Standish, "Introduction", *The Blackwell Guide to the Philosophy of Education*, Editor(s): Nigel Blake, Paul Smeyers, Richard Smith, Paul Standish, Blackwell, Oxford, 2003, s.1.

⁴ Eğitim felsefesinin tarihsel gelişimi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Penelope Peterson, Eva Baker. Barry McGaw, *International Encyclopedia of Education*, Elsevier, London, 2010, C. 6, ss. 1-10.

⁵ Necmettin Tozlu, *Eğitim Felsefesi Üzerine Makaleler*, Elis Yay., Ankara, 2003, s. 47.

alanları, diğer bilimlerle ilişkisi, amaç ve görevleri sistematik bir şekilde araştırma konusu yapılmaktadır.⁶ Bu bağlamda, din eğitiminin görevleri arasında din eğitimi biliminin neliği üzerine düşünmenin yanında din eğitimi biliminin alt bilim dallarının neler olması gerektiği üzerinde incelemeler yapılmakta ve bu çerçevede görüşler ileri sürülmektedir. Din eğitimi bilim dalının alt bilim dalları arasında sayılan din eğitimi felsefesinin görevlerinden bazıları da şu şekilde ifade edilmektedir:

- Din eğitiminin felsefi temelleri üzerinde düşünmek,
- Din eğitimi politikalarını ve felsefesini araştırmak,
- Din eğitiminin genel ve özel amaçlarına yansıyan felsefeyi incelemek,
- Din eğitimi felsefesinin içerik belirleme-seçme ve örgütlemeye etkilerini ortaya koymak,
- Din eğitimi sürecinin işleyişi ile din eğitimi felsefesindeki tutarlılığı incelemek,⁷

Zikredilen maddelerden de anlaşıldığı üzere, din eğitimi biliminin felsefi bakımdan temellendirilmesi birden fazla alanı kapsayan, çok boyutlu bir özellik göstermekte ve birçok kavram ve konuyu içerisine almaktadır. Din eğitiminin felsefi bakımdan yeterli ve etkin bir şekilde temellendirilmesinin din eğitiminin bir bilim dalı olarak gelişimini olumlu yönde etkilemesi yanında, din eğitimi faaliyetlerinin teorik zemininin etkili ve verimli bir şekilde oluşturulmasına ve uygulamaya yansıtılmasında yapacağı katkı son derece önemlidir.

Bu çalışmada, din eğitiminin felsefi bakımdan temellendirilme ihtiyacı ve bu ihtiyacın yeterli bir şekilde karşılanamamasının ortaya çıkardığı problemler ana hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

⁶ Din Eğitimi Bilimi hakkında geniş bilgi için bkz. Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegema Yay., Ankara, 2003, ss. 1-90.

⁷ Süleyman Akyürek, *Din Eğitimi Biliminin Alt Bilim Dallarında İlişkin Bir Analiz, Kuram ve Uygulama Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri Sempozyumu (8-9 Mayıs 2009, Konya)*, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya, 2010, s. 106.

1. Din Eğitiminin Felsefi Bakımdan Temellendirilmesinde Metodolojik Problemler

Her eğitim alanı ile felsefe arasında çok yönlü ve ayrılmaz bir ilişki vardır. Bu durum, eğitime konu olan insanın çok boyutluluğundan ve felsefenin birden fazla alanının doğrudan eğitimle ilişkili olmasından kaynaklanır. Felsefenin ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji gibi temel alanları eğitimin amaçlarında ve yöntemlerinde etkisini gösterir. Diğer bir ifade ile bütün eğitim alanları ister istemez felsefenin konusu durumunda olan insan doğasından ve bilgi anlayışından hareket eder. Bu nedenle insan doğasına ve bilgiye dair temel felsefi bakış açısının bütün eğitim etkinliklerinde felsefi bir anlayışı esas alması gerekir. Ayrıca her bir eğitim alanının en başta kavramsal analize dayalı sınırlarının ve kapsamının belirlemesi süreci de doğrudan felsefi bir perspektifi zorunlu kılar. Nitekim Wilson'un da belirttiği gibi din eğitiminin sınırlarının ve kapsamının ne olduğu sorusu felsefi mahiyette olup din eğitiminin diğer alanlardan ayrılmasının ilk basamağını teşkil etmektedir.⁸

Din eğitimi felsefi bakımdan temellendirmede öncelikle dikkat çeken konu, problemlerin önemli ölçüde genel eğitim ve din eğitimi kavramlarının ve temel varsayımlarının felsefi yaklaşım ve yöntemle ele alınmamasından kaynaklanıyor olmasıdır. Eğitim felsefesinin temel ilgi alanı, eğitimin doğasını, eğitimle ilgili kavramları, sorunları ve temel kabulleri felsefi bir yaklaşımla incelemektir.⁹ Bu bakımdan din eğitiminin felsefi olarak temellendirilmesinde felsefi bir bakış açısının din eğitiminin teorisine ve pratiğine yansıtılması öncelikli olarak kabullenilmesi gereken bir durumdur.

A) Yöntem İhtiyacı ve Teorik Sorunlar

Din eğitiminde yöntemsel açıdan felsefi bir perspektifin sistemli bir şekilde kullanılmaması alanda bazı karışıklıklara neden olabilmektedir. Aslında din eğitimi ve öğretiminde hatta genel olarak eğitim alanında felsefi bakış açısı dışarıda bırakılarak eğitim kavramları ve varsayımları daha çok psikolojik, sosyolojik, pedagojik ve teolojik bir yaklaşımla ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Bu durum

⁸ John Wilson, "First Steps In Religious Education", **Priorities in Religious Education**, Edt. Brenda Watson, Falmer Press, London, 1992, s. 11.

⁹ Ahmet Cevizci, **Eğitim Felsefesi**, Say Yay., İstanbul, 2011, s. 11, Noddings, s. 7.

din eğitimi ve öğretiminin felsefi arka planında din eğitiminin teorisinde ve uygulanmasında baştan kabul edilmesi gereken disiplinler arası ayırımın ve felsefi yaklaşımın göz ardı edilmesi ile sonuçlanmaktadır. Zira eğitim felsefenin muhtevası eğitim olmasına rağmen metodolojisi felsefeden gelmektedir.¹⁰

Bir şeyin felsefesi terkibinde birinci kavram tanım alanını, ikincisi ise bakış açısını dile getirir.¹¹ Eğitim felsefesinde de bu durum geçerlidir. Eğitim inceleme alanını, felsefe ise metodolojiyi belirler. İçerik eğitim de olsa metod felsefeden gelir.¹² Bu bakımdan din eğitiminin felsefesinde de böyle bir metodolojik ayırım gereklidir ve bu metodoloji felsefeye dayandırılmak zorundadır. Eğitim felsefesi, eğitime ve eğitimle ilgili problemlere dönük felsefi bir sorgulamadır.¹³ Ancak din eğitiminin neliği ve problemleriyle ilgili sorgulamalarda ampirik olanlarla teorik olanların iç içe geçtikleri görülmektedir. Özellikle de teolojik sorular ile felsefi sorular arasında ayırım yapılamamakta, hatta bunlar birbirlerinin yerine geçebilmektedir. Bu bakımdan eğitim felsefesinin görevi, din eğitimiyle ilgili problemlere yaklaşımımızda daha çok felsefi nitelikte olan soruların sorulmasını sağlamaktır. Eğitim felsefesinde soruların niteliklerini inceleyen Schofield, gerek spekülative karakterli teolojik ve felsefi gerekse ampirik özellikteki bilimsel sorular arasında ayırma dikkat çekmekte ve eğitim felsefesinde daha çok felsefenin ve teolojinin yakın kullanımları konusunda uyarılarda bulunmaktadır.¹⁴ Din eğitiminin felsefi temellendirmesinde de benzer bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Böyle bir anlayıştan hareket edilmezse olgusal/tasviri olanla felsefi olanın birbirine girmesi kaçınılmaz olacaktır.¹⁵ Bu durumda din eğitiminde yaşanan problemlerin çözümüne katkı sunması gereken bir çaba sorunların daha da karmaşık hale gelmesine yol açar. Din eğitiminin temel varsayımlarının dayandığı metodolojik zemin konusunda karmaşa yaşanır.

Din eğitimi felsefesinde metodolojinin felsefeden gelmesi, din eğitimiyle ilgili bütün kabullerin felsefi bir sorgulamadan

¹⁰ Noddings, s. 7.

¹¹ Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Fakültesi Yay., İzmir, 2001, s. 3.

¹² Noddings, s. 7.

¹³ Oliver Reboul, *Eğitim Felsefesi*, çev. Işın Gürbüz, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 7.

¹⁴ Harry Schofield, *The Philosophy of Education: An Introduction*, Routledge, London, 1972, ss. 6-7.

¹⁵ Ahmet Arslan, *Eğitim Felsefesi, Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., Ankara, 2001, s. 245.

geçirilmesini gerekli kılar. Reboul'un ifadesiyle eğitim felsefesi yöntemsel açıdan "eğitim üstüne bildiğimiz ya da bildiğimizi sandığımız her şeyin bir sorgulamasıdır."¹⁶ Din eğitimi felsefesinde de böyle bir yaklaşım söz konusudur. Ancak din eğitimiyle ilgili sorgulamaların yine felsefî bir yaklaşımla, bütünsel, nesnel ve objektif¹⁷ bir şekilde yapılmasına ihtiyaç vardır. Aksi takdirde din eğitiminin felsefî bakımdan temellendirilmesinde, din eğitimiyle ilgili kavramsallaştırmalarda ve din eğitiminin doğasını tanımlamada sınırlı, tek taraflı ve bireysel bir bakış açısı hâkim olacaktır. Nitekim gündelik hayatta karşılaştığımız tartışmalarda bireysel ve tek yönlü bakış açılarının eğitim felsefesi gibi sunulması bunun örneklerinden biridir.

Bütün eğitim alanlarında, eğitimin temel varsayımlarının ve problemlerinin tutarlı ve bütüncül bir perspektifle ele alınması önemli bir yere sahiptir.¹⁸ Din eğitiminin uygulamasına temel teşkil eden teorik alt yapısı bütüncül bir tarzda ele alınarak değerlendirme yapılmalı ve uygulama süreçleri söz konusu zeminle tutarlılığı bakımından değerlendirilmelidir. Ülkemizde son yıllarda Batı din eğitiminin uygulamaya yansıyan yöntem ve yaklaşımları konusunda artan bir ilgi görülmektedir. Ancak bu ilgi sadece eğitimsel yönlerle sınırlı kalmakta ve din eğitimi yaklaşımlarına temel teşkil eden felsefî kabullere yeterince değinilmemektedir.

Dikkat çeken diğer bir husus, din eğitimiyle ilgili yeni kuramların temellendirilmesi çoğulculuk ve çokkültürlülük bağlamında ve daha çok sosyolojik zeminde yapılmaktadır.¹⁹ Bu durum yeni geliştirilen yaklaşımların felsefesiyle din anlayışı arasındaki ilişkinin, hatta eğitim anlayışına dayalı temel varsayımlarla eğitimsel ilkeler arasındaki ilişkinin tespitine engel oluşturmaktadır. Grimmitt'in de ifade ettiği üzere, din eğitimi yaklaşımlarında eğitim anlayışıyla felsefî temel ve din anlayışı arasında ayrılmaz bir bağ söz konusudur.²⁰ Bu nedenle benimsenen eğitimsel boyutunun dayandığı felsefenin anlaşılması amaçlardan öğrenme etkinliklerindeki tercihlere kadar bir bütün içerisinde

¹⁶ Reboul, s. 7.

¹⁷ Aydın, s.3.

¹⁸ Saffet Bilhan, *Eğitim Felsefesi*, AÜEBF. Yay., Ankara, 1991, s. 7.

¹⁹ Özellikle çoğulculuk ve çokkültürlülük konusunda bu durum daha çok göze çarpmaktadır.

²⁰ Micheal Grimmitt, *Pedagogies of Religious Education: Case Studies In The Research And Development Of Good Pedagogic Practice In RE*, McCrimmon Publishing, Essex, 2000, ss. 17-18.

kavranışı açısından zorunludur. Aksi takdirde yeni yaklaşımlar sadece yöntemsel değişiklikler şeklinde algılanacak ve her din eğitimcisinin kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanacağı yeni bir yöntem haline gelecektir.

Din eğitiminde yeni yaklaşımların benimsediği felsefi arka plan ile bu felsefenin amaçlara yansımalarının nasıl birbirleriyle ilişkili olduğunu örnek vererek göstermek yararlı olacaktır. Batı din eğitiminde inanca dayalı bir yaklaşımdan eğitimsel bir anlayışa doğru paradigma değişimi yaşanmaktadır.²¹ Bu sürecin inanca dayalı yaklaşımdan, inanca dayalı olmayan yaklaşıma yani eğitimsel yaklaşıma doğru bir evrilme ile gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu paradigma değişimi din eğitiminin neliği ile ilgili görüşlerden amaçlarına ve yöntemlerine kadar bir çok değişkenin dönüşümüne yol açmıştır. Şöyle ki, artık günümüzde akademik çevrelerde din eğitiminin doğası dinî olmaktan çok eğitimsel bir çerçevede yorumlanmaktadır. Bu dönüşümün felsefi arka planı dikkate alınmadığı zaman yeni din eğitimi anlayışını, bu anlayışla geliştirilmiş yeni yaklaşım ve yöntemlerin hedeflerinin bu anlayışla ilişkisini anlamak ve uygulama süreçlerine yansımalarını okumak zor görünmektedir.

Din eğitiminde teorik zemini oluşturan felsefi arka planla öğretim uygulamalarının münasebetinin bütüncül bir şekilde ele alınması, eğitimle epistemoloji, ontoloji ve aksiyoloji gibi temel felsefi alanlar arasında bağlantı kurulmasını gerektirir. Din eğitimindeki bilimsel inceleme ve araştırmalarda bu bağlantının kurulamaması Batı'daki din eğitimi tartışmalarının dayandığı felsefi zemini görünmez kılmakta ve kaçınılmaz bir şekilde uygulamaya yansıyan yönler öne çıkarılmaktadır. Yine örnek vermek gerekirse, Batı'da dini bilgi ve onun eğitim ve din eğitimi ile ilişkisine dair tartışmalar özellikle 1970'li yıllardan itibaren pozitivistin etkisiyle gündemde kalan meselelerin başında gelmiştir. Buradaki temel argüman; dinî bilginin rasyonellik kriterlerini karşılayamadığı için anlamsız olduğu ve objektif bilgi aktarması gereken eğitimin amaçlarıyla örtüşmediği, dolayısıyla okullarda din eğitiminin yer almaması gerektiğidir.²² Bu tartışmalar özü itibarıyla epistemoloji ile eğitim arasındaki ilişkinin bir yansımasıdır. Eğer söz konusu epistemolojik

²¹ Grimmitt, s. 5.

²² Eugene O. Iheoma, *Philosophy of Religious Education: An Introduction*, Fourth Dimension Publishers, Enugu, 1997, ss. 1-2.

arka plan dikkate alınmazsa tartışmalar sadece okullarda din eğitimini imkânı ile sınırlı kalmaktadır.

B) Hedeflerin Anlaşılması ve Pratik Sorunlar

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız din eğitiminin doğasındaki dönüşüm aynı zamanda bu alanın amaçlarının belirlenmesini de etkilemiştir. Günümüzde inanca dayalı olmayan din eğitiminin amacında daha çok anlama/anlam oluşturma öne çıkmaktadır. Bu amaçtan hareket edildiğinde öğretim süreçleri daha çok çocuklara yetişkinlerin dini tecrübe ve yorumlarının doğrudan aktarımı yerine kendilerinin dini tecrübelerini anlamlandırma ve inşa etme şeklinde işleyecektir. Bu yüzden din eğitiminin hedeflerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve bu hedeflere uygun bir şekilde etkili bir öğrenme durumunun düzenlenmesi din eğitiminin hedeflerini bağlı olduğu felsefi zeminle ilişkili bir şekilde anlamaktan geçmektedir.

Teorik eksiklikler aynı zamanda uygulama süreçlerine de yansımaktadır. Din dersi öğretmenlerinin yapılandırmacılıkla ilgili görüşleri buna örnek gösterilebilir. Öğretmenlerin yapılandırmacılıkla ilgili görüşlerini inceleyen bir araştırma felsefi boyutunun tanınmadan yapılandırmacılığın sadece pedagojik yönünün öne çıkarıldığını ortaya koymuştur.²³ İşte bu durumu felsefi açıdan teorik temellendirme eksikliğinin pratiğe yansımalarının açık bir işareti olarak yorumlamak mümkündür.

Din eğitiminin felsefi bakımdan temellendirilmesinde temel felsefe anlarıyla irtibatsızlık din eğitimi bilimi alanında yapılan bilimsel çalışmaları etkilemektedir. Dini bilginin doğası ile ilgili yapılan tartışmalarda bilgi kavramı olarak neden hareket edildiği, tartışılan bilgi kuramının felsefeye mi yoksa psikolojik süreçlere mi dayandığı gibi hususlar yeterince açık bir şekilde kavramsallaştırılamamakta ve çerçevesi çizilememektedir. Bu durum din eğitimi biliminde temel kavramlarla ilgili tercihlere yansımakta, anlam kargaşasına yol açmakta ve Tosun'un ifadesiyle:

“Din eğitimi bilimcileri, kendi aralarında ortak kavramlar üretip bu kavramlara dayalı bilimsel kavram içerikleri ve bilgileri sunmadıkları için, adeta bu alan ile ilgili olarak herkesin kendi kavram ve bilgileriyle konuşmaya devam etmelerine zemin hazırlamaktadır.”²⁴

²³ Recep Kaymakcan, *Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri (Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık)* Dem Yay., İstanbul, 2009, s. 70.

²⁴ Tosun, s. 3.

Din eğitiminin felsefi temellendirmesindeki eksiklik belki de en çok din eğitiminin amaçlarında ve tanımında kendini göstermektedir. Amaç kavramının felsefi anlamda kavramsal analizi bir yana, amaçların neye ve kime göre belirlendiği konusu tam bir belirsizlik içindedir. Hal böyle olunca din eğitimiyle ilgili olan veya olmayan herkes kendi anlayışına uygun amaç belirlemekte ve din eğitiminin bunları gerçekleştirmesini beklemektedir. Dolayısıyla din eğitiminde amaçlar bireysel ilgi ve isteklerin konusu olmaktadır. Hâlbuki din öğretiminin amaçları felsefi bir temelden hareketle bu alanın uzmanları olan din eğitimi bilimcileri tarafından oluşturulmalıdır. Zaten eğitimde amaçlar bireylerin ilgisine bırakılmayacak veya bunlar tarafından yönlendirilmeyecek kadar eğitim felsefesinin süzgecinden geçmesi gereken hayati önemde bir konudur.

2. Din Eğitiminin Felsefi Bakımdan Temellendirilmesinde Kavramsal Problemler

Bir alanın mahiyetinin ortaya konulması, kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi büyük oranda o alanla ilgili kavramların ve terimlerin tanımlanmasına bağlıdır. Ancak din eğitimi alanında, gerek din kavramının tanımında ortaya çıkan belirsizlik gerekse eğitim kavramının disiplinlere göre çok farklı tanımının yapılması nedeniyle kavramsal bir sorun yaşanmaktadır. Genel eğitimle olduğu kadar din eğitimiyle alakalı kavramlarda görülen terminoloji ile ilgili problemler bu alanın teorisine ve pratiğine yansımaktadır.

Öncelikle, eğitim kavramından felsefi manada ne anladığımız konusunda yeterli denilebilecek bir açıklık ve netlik bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle eğitim, öğretim vb. kavramlar felsefi olarak kavramsal bir analizle temellendirildiği takdirde eğitimsel terimler ve süreçler açık bir şekilde anlaşılacak ve bunlara dayalı kavram kargaşası ortadan kalkacaktır.

Din eğitiminin felsefi bakımından temellendirilmesinin önemli bir boyutu kavramsal analizle ilişkilidir. Bu alanda felsefi bir yöntemin belirlenmesinin ve uygulanmasının göstergelerinden biri de şüphesiz eğitim ve din eğitimi ile ilgili kavramların felsefi bir analizle açık seçik hale getirilmesidir. Dolayısıyla din eğitiminde kavramsal analizin kullanılması eğitim felsefesinin yönteminin uygulanması anlamına gelmektedir. Ancak gerek eğitimle ilgili genel

kavramların analizinde gerekse buradan hareketle din eğitimi ve öğretimiyle ilgili kavramsallaştırmalarda kavramsal analizin işlevsel olduğunu söylemek zor gözükmemektedir. Cumhuriyet dönemi din eğitimi literatüründe din eğitimi ile ilgili kavramları analiz eden çalışmada Osmanoğlu'nun "din eğitimiyle ilgili temel kavramların kullanılmasında bir takım sorunların bulunduğu" yönelik tespiti bu durumu desteklemektedir.²⁵ Söz konusu eksikliğin din eğitimi ve öğretimindeki kavramsallaştırmalarla ilgili bazı sorunlara yol açması kaçınılmazdır.

Din eğitimi ve öğretiminde ilgili kavram kargaşası, öncelikle genel olarak doğrudan eğitimle ilgili kavramlarda, daha sonra da din eğitimiyle ilgili kavramlarda kendini göstermektedir. Buralarda yaşanan belirsizliklerin, iletişimden bilimsel araştırmalara, eğitimsel kriterlerden din eğitimi anlayışımıza kadar birçok alanda yaşadığımız sorunları etkilediği görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse "dinin eğitiminin mi yoksa öğretiminin mi yapılacağı sorusu" sürekli karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun din eğitimi alanında en çok tartışılan konuların başında gelmektedir.²⁶ Nitekim eğitim tarihine bakıldığında doğrudan eğitimin ve öğretimin tanımıyla ilgili tartışmalar; din eğitiminin, eğitimi mi yoksa öğretimi mi esas olarak eğitimsel süreçlere yansıtacağı ilgili düşünceler, aslında kavramlar konusundaki kapalılığın, belirsizliğin ve bundan dolayı yaşanan kavram kargaşasının açık göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Kavramların felsefi bir yöntemle analizinin yapılmaması, kavramsal netliğin ve açıklığın oluşmaması ve bu yüzden temel kavramlarda ortak bir anlayışın belirlenememesinin olumsuz sonucu öncelikle iletişim süreçlerine yansır. Herhangi bir alanla ilgili kavramlar ve terimler, iletişim sürecinin sağlıklı ve etkili bir şekilde işlenmesinin temelini oluşturur. Bir başka ifadeyle, insanların din eğitimi üzerine düşünme ve bu alana dair tartışma sürecindeki iletişimleri büyük çapta din eğitimi ve öğretimiyle ilgili kavramlarına bağlıdır. Bu yüzden eğitim ve din eğitimiyle ilgili kavramların ne anlama geldiği konusundan açık ve seçik bir zihni yapıya sahip olmak hem din eğitimi ve öğretimi üzerinde fikir üretmek hem de etkili bir şekilde iletişimin gerçekleşmesinin ön şartı durumundadır.

²⁵ Cemil Osmanoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Din Eğitim Literatüründe Din Eğitiminde İlişkin Temel Kavramların Kullanışı Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname*, C. 30, S. 1, 2016, s. 158.

²⁶ Cemal Tosun, "Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimine Genel Bir Bakış", *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye*, TDV Yay., Ankara, 1996, s. 102.

Din eğitimiyle ilgili düşünme süreçlerinde temel kavramlarda ve terimlerde yaşadığımız belirsizliğin istenmeyen sonuçlarından bir diğeri, din eğitimiyle ilgili süreçler üzerinde düşünmede de kendini gösteren yüzeyselliktir. Din eğitimi ve öğretimindeki kavramların felsefi bir biçimde kavramsal analizi bu yüzeyselliğin aşılmasının başlangıç noktalarından birini oluşturur. Çünkü eğitim ve din eğitimine dair derinlemesine düşünme, kavramsal tahlili esas alan felsefi bir çözümleme ile mümkün görünmektedir.²⁷ Bu felsefi çaba daha öncede zikredildiği gibi din eğitimi ve öğretiminin temellendirilmesinde de geçerlidir.

Din eğitimi ve öğretiminde kavramsal analiz eksikliğine dayalı yüzeysellik aynı zamanda bu alanda yapılan tartışmaların niteliğini de etkilemektedir. Felsefi temelde rasyonel bir temellendirme yapılamaması tartışmaların dilinin duygusal bir tarzda işlemesine yol açmaktadır.²⁸ Rasyonel bir zeminde yürütülemeyen tartışmalar din eğitimiyle ilgili problemlerin hem ele alınış biçiminde hem de çözümüne yönelik seçeneklerin sunulmasında sorun oluşturur. Duygusal bir dilin kullanılması problemlerin çözümünde makul seçeneklerin uygulanması yerine sadece belirli bir görüşün taraftarı olma ve diğer görüşlere karşı önyargı oluşturma şeklinde bir sürece dönüşür.

Bahse konu olan kavramsal sorunun en başında eğitim, öğretim, öğrenme vb. gibi genel eğitimle ilgili kavramlar gelmektedir. Eğitimin ne olduğu, diğer kavramlarla arasında ne tür bir ilişki bulunduğu konusundaki belirsizlik ve bunu ortadan kaldıracak felsefi açıklamanın yapılamaması din eğitiminin tanımından öğretim anlayışına, amaçlarının belirlenmesinden tercih edilecek öğretim yöntemlerine kadar farklı birçok alanda anlaşmazlıklara yol açabilmektedir.

Eğitim kavramının kavramsal analizi hem Batı'da hem ülkemizde din eğitiminin doğası konusundaki tartışmaların kaynağını oluşturur. Halstead'ın ifade ettiği gibi, Batı'da din eğitimiyle ilgili temel tartışma konularından biri olan, din eğitiminin eğitimsel mi yoksa dini etkinlik mi olduğu yönündeki tartışmalar büyük çapta kavramsal bir probleme işaret etmektedir ve din

²⁷ Robin Barrow ve Ronald Woods, *An Introduction to Philosophy of Education*, Routledge, London, 2006, s. 10.

²⁸ Schofield, s. 14

eğitimiyle ilgili diğer sorunları da doğrudan etkilemektedir.²⁹ Yine Batı eğitim tarihinde din eğitiminin isimlendirilmesinde din oğretimi, din eğitimi ve dinî araştırmalar kavramları etrafında tartişmalar yaşanmış ve din oğretiminden (Religious Instruction) din eğitimine (Religious Education) doğru bir dđnüşüm yaşanmıştır.³⁰ Bugün gelinen noktada, din oğretimi daha çok inanca dayalı ve dinsel yönü öne çıkan bir eğitim anlayışını, din eğitimi ise eğitimsel karakteri ön planda olan bir yaklaşımı temsil etmektedir.³¹

Ülkemizde din eğitiminin nasıl isimlendirileceği meselesinin sürekli tartişılan konular arasında yer alması³² da aslında kavramsal bir arka plana işaret etmektedir. Sadece Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'nün adının Din Öğretimi Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmesi meselesi bile kavramsal tartişmaların etkisinin nereye kadar uzandığının canlı bir örneğidir. Ülkemizle Batı'daki din eğitimi kavramı karşılaştırıldığında, Batı'da oğretimden eğitime bir geçiş yaşanırken, ülkemizde eğitimden oğretime doğru bir değişim yaşanması da dikkati çekmektedir. Ayrıca Batı'da oğretim kavramına yüklenen bazı olumsuz özellikler de eğitimin tercih edilme sebepleri arasında gösterilmektedir.

Eğitimin mahiyetine dair felsefi bir sorgulama eksikliği doğrudan din eğitimi ile alakalı kavramsal sorunlara kaynaklık etmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, din eğitimiyle ilgili kavramların tanımında genel eğitimle ilgili kavramlar daha çok psikolojik ve pedagojik tarzda yapılmaktadır. Hâlbuki eğitim yöntemsel açıdan doğrudan eğitimin mahiyetine dair felsefi bir analizle tanımlanmalı ve din eğitimi kavramları buna göre temellendirilmelidir.

Din eğitiminin felsefi bakımdan temellendirilmesinde eğitim kavramının ne olduğunun ve eğitimle ilgili diğer kavramlarla ilişkisinin açığa çıkarılması gerekir. Eğitimle ilgili olmayan yanlış kavramsallaştırmalar, eğitim olgusunun farklı yönleri arasındaki

²⁹ J. Mark Halstead, Religious Education, *Encyclopedia of Religion*, Edt. Lindsay Jones, C. 11, 2005, s. 7731.

³⁰ Alan Brown, The Statutory Requirements for Religious Education 1988–2001, *Issues in Religious Education*, Edt. Lynne Broadbent and Alan Brown, RoutledgeFalmer, London, 2002, s. 3, Recep Kaymakcan, *Günümüz İngiltere'sinde Din Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul, 2004, s.24.

³¹ Batı'da din eğitimiyle ilgili kavramsallaştırmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Jeff Astley, *The Philosophy of Christian Religious Education*, Religious Education Press, Birmingham, 1994, ss.7-11.

³² Cemal Tosun, *Türkiye'de Din Eğitimi*.....s. 102.

ilişkiler ve eğitim etkinliklerinin spesifik yönleri ancak kavramsal bir açıklıkla ortaya konulabilir.³³ Eğitim ile öğretim arasında ayrımdan hareketle din eğitimi ve öğretiminin de birbirinden farklı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Hatta ülkemizde din eğitiminde ortaya çıkan problemlerin ve istenilen verimin elde edilememesinin kaynağında din eğitiminin değil, onun yerine din öğretiminin yapılmasından kaynaklanan bir takım sebeplerin yer aldığı yönünde yaygın bir kanaat söz konusudur. Bazı ulusal gazetelerde yer alan yazılarda bunun örneklerine sıkça rastlamak mümkündür.³⁴

Eğitimin felsefi analizine dayanmadan sadece eğitim ile öğretim arasında var olan farka bakarak din eğitiminin verilışı üzerinde fikir beyan etmeden önce aslında bu ayrımın hangi kritere dayanarak yapıldığının düşünülmesi gerekir. Eğitim ile öğretim arasındaki söz konusu ayrım eğitim felsefecileri arasında ne kadar kabul görmektedir? Böyle bir ayrım hangi eğitim felsefesi yaklaşımından yola çıkmaktadır? gibi sorular sorulmadan mevcut ayrımın olduğu gibi kabul edilmesi de şaşırtıcı bir durumdur. Din eğitiminde işlevsel olan bu tür kabullerin bilgi temeli ancak felsefenin işe koşulmasıyla ortaya çıkacaktır.³⁵ Bu tür bir sorgulamanın geri planda kalması din eğitiminin kavramsal düzeyde felsefi temellendirmesinin yüzeysel bir şekilde ele alındığının açık kanıtıdır. Bu da din eğitimi biliminde ortak bir dilin ve terminolojinin, anlam birliğinin ve referans çerçevesinin oluşmasına mani olmaktadır.³⁶

Din eğitimi alanında temel kavramlar konusunda ortak bir anlayışın olmadığı ortadadır. Esasen bu durumun en önemli sebeplerinden biri, yukarıda da dile getirilmeye çalışıldığı gibi, eğitim ve öğretim kavramlarına yüklenen anlamdadır. Eğitim ve öğretim kavramları tanımlanırken her bir kavram birbirinin karşısında konumlandırılmakta ve her birinin ayrı etkinlikleri kapsadığı varsayılmaktadır. Bu anlayışa göre, dinin eğitimi yapılırsa öğretimi yapılamaz, öğretim amaçlanırsa eğitim dışarıda kalmak ya da bırakılmak zorundadır. Hâlbuki eğitim felsefesinden hareket edildiğinde eğitimin genel bir kavram olduğu ve diğer bütün

³³ Barrow ve Woods, s. 10.

³⁴ Dursun ve Karaman'ın yazıları örnek verilebilir. (Dursun, 6.7.2006); (Karaman, 11.6.2006).

³⁵ Paul H. Hirst ve R. S. Peters, "Education and Philosophy", *Philosophy of Education: Major Themes in the Analytic Tradition*, Edt. Paul H. Hirst ve Patricia White, Routledge, London, 1998, s. 28.

³⁶ Osmanoğlu, s. 158.

kavramları kapsayıcı bir niteliğin bulunduğu görülecektir. Bu yönüyle eğitim, öğretim gibi diğer eğitimsel kavramlar gibi doğrudan eğitimsel bir etkinliği/süreci değil bütün eğitimsel süreçlerin ilkesini belirleyen ve kriterlerini oluşturan şemsiye bir kavramdır.³⁷

Eğitim kavramının; eğitimsel süreçlerin ve etkinliklerin kriterlerinin belirlenmesinde genel ve kapsayıcı niteliği din eğitimi ile din öğretimi arasındaki ayrımının yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Her ne kadar amaçlı, planlı ve programlı eğitimsel etkinlikler din öğretimi olarak tasnif edilip informal süreçlerden farkı ortaya konuluyorsa da bu ayrım felsefi olmaktan çok uygulamaya dönüktür, yani eğitimsel süreçlerle ilgili olup pratik amaçlıdır. İster informal ister formal olsun bütün öğrenme etkinlikleri bir amaç çerçevesinde gerçekleşir. Bu bakımdan öğrenmeyi klavuzlama faaliyeti olarak öğretim sürecinde de bir amaç söz konusudur. Eğitim, öğrenme gerçekleştiği zaman nihai olarak gerçekleşir. Diğer bir anlatımla, eğitim kavramının içerisinde öğretim de öğrenme de yer aldığı için her öğretim faaliyeti aslında eğitimin gerçekleşmesine hizmet eder.³⁸ Dolayısıyla eğitimin olmadığı yerde öğretim de yoktur demek yanlış olmayacaktır.

Eğitimin doğasıyla ilgili tartışmaların bir yansıması olarak din alanındaki eğitim faaliyetinin öğretim mi yoksa eğitim mi olacağı konusunda yapılan ayrımların toplumsal alanda da bir takım yansımaları görülmektedir. Kendilerine göre benimsetmeyi veya uygulamayı hedef alan eğitimden yana olanlar uygulamadaki başarısızlıkları ve olumsuzlukları din öğretimi kavramına hamletmektedirler. Onların karşısında yer alan ve laiklik ilkesini de göz önünde bulunduran diğer kesim ise din öğretimi kavramsallaştırması ile din ve vicdan özgürlüğü arasında bir ilişki kurma eğilimindedir.³⁹ Eğitimin mahiyeti felsefi bir perspektifte ele alındığında yaşanan bazı tartışmaların temelsiz ve tutarsız olduğu görülmektedir. Üstelik temellendirme iyi yapılmadığı için tartışmalar çoğu zaman politik bir soruna dönüşmekte ve eğitim felsefesi alanında tartışılması gereken bir konu politikanın, siyasal yönelim ve uygulamaların konusu haline getirilmektedir. Politik soruna dönüşmesi kaçınılması zor bir durumdur da; çünkü politik duruşumuz eğitim felsefesini etkiler. Fakat “eğitim” kavramını bireyi

³⁷R.S. Peters, “What is An Educational Process”, *The Concept of Education*, Edt. R.S. Peters, RoutledgeFalmer, London, 1967, s.1.

³⁸Peters, s. 2.

³⁹Tosun, Türkiye’de Din Eğitimi..... s. 103.

ve öğrenmeyi öne çıkararak tanımlayabildiğimiz takdirde ortak bir anlam yüklemeyi başarmak belki mümkün hale gelebilecektir.

Din eğitiminin felsefi bakımından iyi bir şekilde temellendirilmesi ve kavramsal açıdan belirli bir anlayış birliğinin sağlanması din eğitimi alanıyla doğrudan ilgilenenler kadar ilgilenmeyenler açısından da önemlidir. Din eğitiminin doğasının nasıl olacağı sorusu din eğitimcileri kadar diğer meslek gruplarını da ilgilendirmektedir. Örneğin, din dersleri çoğu zaman mahkemelerde dava konusu olabilmektedir. Geçen yıl çocuklarının zorunlu din dersinden muaf tutulması talebiyle açılan bir davada mahkeme aileyi haklı bulmuş, kararın gerekçesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde eğitiminin değil öğretiminin yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Wilson'un haklı olarak belirttiği gibi, eğitim tüm toplumu ilgilendiren bir konu olması nedeniyle sadece eğitimcilerin değil eğitimle ilgilenen herkesin felsefi bir perspektife sahip olmasını zorunlu kılmaktadır.⁴⁰

Din eğitimi ve öğretiminde felsefi temellendirmede kavramsal düzeyde ortaya çıkan diğer bir problem, din eğitiminin eğitimsel kriterlerini belirlemedir. Bu belirsizliğin gerek eğitim kriterlerinin belirlenmesinde, gerekse eğitim anlayışının oluşturulmasında yanlış anlayışların ve uygulamaların oluşmasına yol açması kaçınılmazdır. Eğitim felsefesinin alana tam anlamıyla aktarılamaması sonucu okul öncesinden yükseköğretime kadar her kademedeki yapılan din eğitimi, hatta informal yollardan gerçekleştirilen tüm din eğitimi etkinliklerinin eğitimsel anlamda geçerliliğini belirleyecek kriterler belirlenmemektedir. Dolayısıyla din eğitiminin yapıldığı bütün formal ve informal din eğitimi türlerinde eğitimsel aktivitelerin aynı oranda doğru ve geçerli şekilde yapıldığı kabul görmektedir. Hâlbuki felsefenin eğitime uygulanmasının en yararlı sonuçlarından biri eğitimsel olanla olmayan arasında ayrımı ortaya koyacak kriterlerin belirlenmesi ve öğrenme etkinliklerinin söz konusu ilkeler çerçevesinde işlerlik kazanmasının sağlanmasıdır.⁴¹

Sonuç

Din eğitimi ve öğretiminin bilimsel olarak temellendirilmesinin bir boyutunu da felsefi temellendirme oluşturmaktadır. Din eğitimi ve öğretiminin felsefi bir zeminde temellendirme sürecinin gerek eğitim felsefesinin gerekse din eğitimi

⁴⁰ John Wilson, *Preface To The Philosophy of Education*, Routledge, London, 1979, s. 1.

⁴¹ Schofield, s. 9.

biliminin gelişim sürecine bağlı ve yavaş bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir.

Din eğitimi ve öğretiminde gözlemlenen temellendirme sorununun metodolojik ve kavramsal açıdan bir takım uzanımlarının ve istenmeyen sonuçlarının olması kaçınılmazdır. Nitekim din eğitimi dair dünden bugüne yaşanan tartışmalarda söz konusu eksikliklerin bir yandan bilimsel sorunların ve bir yandan da toplumsal olumsuzlukların nedeni olduğu görülmektedir. Din eğitimi ve öğretiminin yöntemsel açıdan felsefi bir perspektifle ele alınarak temellendirilmesi, temel varsayımlarının ve problemlerinin bu bakış açısıyla çözümlenmesi, hem din eğitimi teorisinin daha sağlam bir zemine dayandırılmasına hem de teori uygulama tutarlılığının oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Din eğitimi metodolojik açıdan felsefi bir yaklaşımdan hareket edilmesi öncelikli bir mesele olarak karşımızda durmakta ve böyle bir yaklaşımın bu alanın temel kabullerinin arkasında yer alan teolojik, felsefi ve ampirik olanın birbirine karışmasını önleyecek tek çıkar yol gibi görünmektedir. Yöntemsel açıdan bu durum, doğrudan eğitimin mahiyetine dair felsefi sorgulamanın ve din eğitimi ile ilgili kavramların bu bağlamda ele alınmasının gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Felsefi bir yöntemle din eğitiminin temellendirilmesi din eğitimi teorisinin bütüncül, tutarlı ve derinlemesine bir düşünme ile oluşturulmasına ve uygulamada karşılaşılan sorunların çözülmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak ister eğitimle ister din eğitimi ile ilgili olsun kavramsal analizin din eğitimi anlayışının oluşmasındaki etkisi ve bu anlayışın program geliştirmeden öğretmen yetiştirmeye, öğretim yöntemlerinin seçiminden materyal tasarımına kadar bir çok sürece katkısı inkar edilemez. Ayrıca din eğitimi eğitimsel olanın kriterlerinin belirlenmesi de felsefi bir temellendirme ile yakından ilişkidir. Dahası din eğitiminin felsefi olarak temellendirilmesinde din eğitimi ve öğretiminin amaçları, bilgi anlayışı, insan modeli gibi hususlar felsefi bir perspektiften öncelikli ve önemli konular olarak inceleme konusu yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akyürek, Süleyman (2010), "Din Eğitimi Biliminin Alt Bilim Dallarına İlişkin Bir Analiz", *Kuram ve Uygulama Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri Sempozyumu* (8-9 Mayıs 2009, Konya), Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya, ss. 95-113.

Brown, Alan (2002), "The Statutory Requirements for Religious Education 1988–2001", *Issues in Religious Education*, Edt. Lynne Broadbent and Alan Brown, RoutledgeFalmer, London, ss. 3-14.

Arslan, Ahmet (2001), Eğitim Felsefesi, **Felsefeye Giriş**, Vadi Yay., Ankara.

Astley, Jeff (1994), *The Philosophy of Christian Religious Education*, Religious Education Press, Birmingham.

Aydın, Mehmet (2001), *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yay., İzmir.

Barrow Robin ve Woods, Ronald (2006), *An Introduction To Philosophy of Education*, Routledge, London.

Bilhan, Saffet (1991), *Eğitim Felsefesi*, AÜEBF. Yay., Ankara.

Blake, Nigel. Smeyers, Paul, Smith, Richard. Standish, Paul. "Introduction" (2003), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Education*, Edt. Nigel Blake, Paul Smeyers, Richard Smith, Paul Standish, Blackwell, Oxford.

Cevizci, Ahmet (2011), *Eğitim Felsefesi*, Say Yay., İstanbul.

Dursun, Davut. Vatandaşın Din Eğitimi Talebi Nasıl Karşılancak, *Yeni Şafak*, 6 Temmuz 2006.

Grimmitt, Micheal (2000), *Pedagogies of Religious Education: Case Studies In The Research And Development Of Good Pedagogic Practice In RE*, McCrimmon Publishing, Essex.

Halstead, J. Mark (2005), "Religious Education", *Encyclopedia of Religion*, Edt. Lindsay Jones, C. 11, ss.7731-7736.

Hirst Paul H. ve Peters, R. S. (1998), "Education and Philosophy", *Philosophy of Education: Major Themes in the Analytic Tradition*, Edt. Paul H. Hirst ve Patricia White, Routledge, London.

Iheoma, Eugene O. (1997), *Philosophy of Religious Education: An Introduction*, Fourth Dimension Publishers, Enugu.

Karaman, Hayrettin. İmam Hatipler ve İlahiyatlar Nasıl Korunur, *Yeni Şafak*, 11 Haziran 2006.

Kaymakcan, Recep (2009), *Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri (Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık)*, Dem Yay., İstanbul.

Kaymakcan, Recep (2004), *Günümüz İngiltere'sinde Din Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul.

Noddings, Nel (1998), *Philosophy of Education*, Westview Press, Colorado.

Osmanoğlu, Cemil (2016), "Cumhuriyet Dönemi Din Eğitim Literatüründe Din Eğitiminde İlişkin Temel Kavramların Kullanışı Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname*, C. 30, S. 1, ss. 157-205.

Ozmon Howard A. ve Craver Samuel M. (2003), *Philosophical Foundations of Education*, Merrill, Ohio.

Peters, R.S. (1967), "What is An Educational Process", *The Concept of Education*, Edt. R.S. Peters, RoutledgeFalmer, London.

Peterson, Penelope., Baker. Eva, McGaw, Barry (2010), *International Encyclopedia of Education*, C. 6, Elsevier, London.

Reboul, Oliver (1991), *Eğitim Felsefesi*, çev. Işın Gürbüz, İletişim Yay., İstanbul.

Schofield, Harry (1972), *The Philosophy of Education: An Introduction*, Routledge, London.

Tosun, Cemal (1996), "Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimine Genel Bir Bakış", *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye*, TDV Yay., Ankara, ss. 95-111.

Tosun, Cemal (2003), *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegema Yayıncılık, Ankara.

Tozlu, Necmettin (2003), *Eğitim Felsefesi Üzerine Makaleler*, Elis Yay., Ankara.

Wilson, John (1979), *Preface To The Philosophy of Education*, Routledge, London.

Wilson, John (1992), "First Steps In Religious Education", *Priorities in Religious Education*, Edt. Brenda Watson, Falmer Press, London.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA KURULAN SPORLA İLGİLİ KULÜP, CEMİYET VE DERNEKLER

Arif KOLAY*

Öz

İkinci Meşrutiyet sonrası dönem, sadece siyasi alanda değil her alanda canlanmanın yaşandığı bir dönemdir. Siyasi, sosyal ve iktisadi konularda çeşitli amaçlara yönelik farklı kategorilerde pek çok dernek, kulüp ve cemiyet kurulmuştur. Kurulan cemiyetlerin bir kısmı da sporla ilgilidir.

Tanzimatla beraber yapılan yeni düzenlemelerle, vakıflar ve devlet desteği ile gerçekleştirilen güreş çeşitleri, binicilik, cirit, okçuluk gibi ananevi spor dallarının uygulama alanları epeyce daraltılmıştır. Bu süreçte Batı ile ilişkilerin yoğunlaşmasıyla diğer alanlarda olduğu gibi sporda da Batı etkisi görülmeye başlamıştır. Dolayısıyla modern spor ülkemize bu dönemde girmeye başlamıştır. Başlangıçta azınlıklarca, daha sonraları da Türk gençleri tarafından başta futbol olmak üzere benimsenen sporlar, 1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet sonrasında küllüpleşmeye, dernekleşmeye başlamıştır. Ülkenin değişik şehirlerinde sporla alakalı kulüpler ve dernekler kurularak faaliyete geçmiştir. Bu alanda faaliyetlerin en yoğun olduğu yer gerek başkent olması gerekse barındırdığı nüfus çeşitliliği bakımından şüphesiz İstanbul olmuştur.

Bu dönemde İstanbul'da kurulan sporla ilgili dernek, kulüp ve cemiyetlerin isimleri, kuruluş tarihleri ve amaçları makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet, Kulüp, Cemiyet, Dernek, Spor

SPORTS CLUBS, SOCIETIES AND ASSOCIATIONS IN İSTANBUL IN THE LAST PERIOD OF OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

In the post-Second Constitutional period every area has experienced a revival, along with the political arena. Many associations, clubs and societies have been established in different categories for various purposes in political, social and economic areas. Some of the foundations are related to sports.

* Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/Kütahya; arif.kolay@dpu.edu.tr

The application areas of traditional sports branches such as wrestling, riding, javelin and archery which was being practised with the support of foundations and state, have been narrowed considerably as a result of Constitutional regulations. In this process, the western influence began to appear in the sport as well as in other areas with the intensification of relations with the West. Therefore, modern sports began to enter the country during this period. The sports, initially adopted by minorities and later by Turkish youth, especially football, started to be practised under the roof of clubs and associations after the declaration of Second Constitutional Monarchy in 1908. In different cities of the country, sport related clubs and associations were established. In this area, the most concentrated place for such activities was İstanbul because it was the capital city and had population diversity.

The names of the associations, clubs and societies related to sports established in Istanbul during this period, their establishment dates and aims constitute the subject of the article.

Key Words: *Ottoman State, II. Constitutional Monarchy, Club, Society, Association, Sports*

Giriş

Spor, kişisel veya toplu yarışlar biçiminde yapılan, bazı kurallara göre uygulanan beden hareketlerinin tümü şeklinde tanımlanmaktadır. Günümüzde spor, genelde atletik sporlar, dövüş ve mücadele sporları, takım sporları, atlı sporlar, su sporları, kış sporları, mekanik sporlar, havacılık sporları vb. çeşitli dallara ayrılır. Tarihsel süreçte sporun -bilinçli ve aynı zamanda bir spor faaliyeti olarak- ilk kez nerede yapılmaya başlandığı bilinmemektedir.

Fakat spor türlerinin insanların doğaya uyma ve onunla baş etme zorunluluklarından ortaya çıktığı konusunda yaygın bir kanı vardır. İnsanoğlu hayatını sürdürebilmek için hep mücadele halinde olmuştur. Bu mücadele halinde iken çalışması, avlanması, kaçması, kovalaması, bunları yaparken çeşitli aletler kullanması aslında birer spor faaliyetidir. Yine tarihsel süreç içerisinde insanlar savaş, oyun, yarışma, eğlence, dini seremoni vs. gibi etkinlikler yapmışlardır. Bu etkinlikler daha sonra spor olarak kabul edilen duruma dönüşmüştür.

Spor ve daha da profesyonel olarak olimpiyat oyunlarının başlangıcı ile ilgili yaygın kanaat antik Yunan dönemi olmakla

beraber, bu dönemden önce Anadolu, Mısır ve Mezopotamya'da spor kültürünün varlığı ile ilgili bulgular mevcuttur. Sporun modern hale gelmesinde sanayileşme, kentleşme, sekülerleşme gibi makro değişim süreçlerinin etkisi büyüktür¹.

Türklerin ilk yerleşim bölgesi karasal iklimin hüküm sürdüğü ve coğrafi şartların zor olduğu Orta Asya coğrafyasıydı. Bu zor şartlarda hayatlarını devam ettirebilmek için vücutlarını sürekli zinde tutmaları gerekiyordu. Avlanma yapabilmeleri için hızlı ve dayanıklı olmaları gerekiyordu. Günlük hayatta karşılaşılan zorluklar karşısında mücadele etme Türklerin kabiliyetini artırmıştı. Ayrıca göçebe hayat sürdürdükleri için at ve binicilik konusunda oldukça yetenekli olmuşlardır. Yine okçuluk Türkler tarafından dünyaya tanıtılan bir spor olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde de spora önem verilmiştir. İlk dönemlerde binicilik, avcılık, kılıç sporları, dağcılık, güreş ve ok atma sporları da kurallarıyla yapılan spor faaliyetleridir. Dünyanın en eski spor organizasyonlarından biri olan Kırkpınar güreşleri de Osmanlı döneminde başlamıştır. Osmanlılar sporu, atalarında olduğu gibi savaş eğitimi amacıyla uygulamış ve teşkilâtlandırmışlardır. Bundan dolayı beden eğitimi ve spor, askeri eğitim kurumları, saray eğitim kurumları ve halk eğitimi veren tekke gibi kurumlarda ders olarak değil talim olarak yer almıştır. Türk İslâm tasavvufunun ana merkezleri olan vakıflar ve tekkeler, sanat, din, felsefe, spor, vb. alanlarda halkı yetiştiren birer halk okulu ya da yaygın eğitim kurumlarıydı. Bu tekkelerin bazıları spor tekkeleri olarak teşkilâtlandırılmıştır. Buralarda esas branş ata sporumuz güreş olsa da binicilik, cirit, okçuluk, gürz vb. diğer spor dalları da bu tekkelerde yapılırdı. Osmanlı'nın gelişme sürecinde bu tip spor faaliyetlerine büyük önem verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde bu tip kurumlar amaçları dışında kullanılmaya başlayınca sosyal fonksiyonlarını kaybetmiştir. Geleneksel spor örgütlenmesinden kulüpleşmeye geçiş

¹ Ali Tekin-Gülcan Tekin, "Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları" *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* Haziran 2014 Haziran 2014 Yıl 7, Sayı XVIII, s. 122 vd.

Tanzimat döneminden sonra olmuştur. Tanzimatla birlikte diğer alanlarda olduğu gibi, sporda da batıcılık etkisini göstermiştir².

Ülkemizde spor özellikle de futbol yakından takip edilen bir uğraşı alanıdır. Değişik dallarda faaliyet gösteren çok sayıda amatör ya da profesyonel kulüpler bulunmaktadır. Dolayısıyla sporun bilimsel olarak ele alınması gereklidir. Böyle bir potansiyelden dolayı beden eğitimi ve spor ile ilgili son dönemlerde bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Bunlar daha çok güncel spor faaliyetleriyle alakalıdır. Oysa bugün faaliyet gösteren pek çok spor kulübü ya da derneği Osmanlı döneminde kurulmuştur. Bunlarla ilgili bilgiler ise arşivlerde bulunmaktadır. Bunların araştırılıp ortaya çıkarılması güncel spor araştırmalarına katkı sağlayacaktır.

İkinci Meşrutiyet Dönemi ve Derneklerin Kurulmasıyla İlgili Gelişmeler

XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın başları Osmanlı Devleti'nde önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Sultan İkinci Abdülhamid³ bu döneme damgasını vuran padişah olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılında 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi ilan edilerek yürürlüğe girdi. Bu anayasa ile ilk defa Osmanlı Devleti'nin genel yapısı, organları, bunlar arasındaki ilişkiler, vatandaşların temel hak ve hürriyetleri bir kanun metni içerisinde düzenlenmişti. Ardından yeni meclis oluştu ve çalışmalarına başladı.

² Fikret Soyer, "Osmanlı Devletinde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1 (2004), s. 211 vd.

³ Sultan Abdülhamid'in iktidara gelmesi olağan şartlarda olmamıştır. 1876 yılı dört aylık süre dâhilinde üç farklı padişahın (Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid) tahta çıktığı yıl olmuştur. Sultan Abdülaziz (1861-1876), bir askeri darbeyle meşrutiyet yanlısı kesim tarafından görevden uzaklaştırıldı. Tanzimat'ın öncülerinden olan Fuat Paşa 1869'da, Ali Paşa da 1871'de vefat etti. Böylelikle Sultan Abdülaziz siyasi gücü tekrar saraya taşıma fırsatına kavuştu. Sultanın bu yöndeki gayretleri, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın harekete geçmesine sebep oldu. Amaç V. Murad'ı padişah yapmak idi. Mithad Paşa'nın da destek vermesiyle Hüseyin Avni Paşa ile beraber Süleyman Paşa tarafından 1876 Mayısının sonlarında Dolmabahçe Sarayı kuşatılarak Abdülaziz tahttan indirildi yerine V. Murad geçirildi. Sultan V. Murad, bu süreçte Avrupa kültürüne duyduğu ilgiden dolayı Mithad Paşa için uygun bir hükümdardı. Dolayısıyla Midhat Paşa aklında olan reformları V. Murad sayesinde gerçekleştirebilecekti. Fakat V. Murad'ın ciddi sağlık problemleri vardı. Bundan mütevellid Padişahlık görevlerini ifa edemediği için Sultan Murad da 1876 yılı Ağustos ayının son gününde tahttan indirildi ve II. Abdülhamid tahta çıkarıldı. Kemal Karpat-Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)" (Çeviren: Nasuh Uslu), *Türkler*, Cilt 12, s. 873.

Ancak Meclisin ikinci çalışma döneminde Osmanlı-Rus Savaşı'nın gidişatı ile ilgili olarak padişahı da itham altında bırakacak şekilde tartışmaların olması, padişah II. Abdülhamid'in 14 Şubat 1878'de Meclisi kapatmasına neden oldu ve 1908 yılına kadar meclis açılmadı.

Meclisin tatil edilmesi Abdülhamid'e karşı ciddi bir muhalefet oluşmasına yol açtı. Başlangıçta gizli ve küçük gruplar halinde başlayan muhalefet gücünü ve etkisini gittikçe artırarak büyük bir baskı unsuru haline geldi ve İkinci Abdülhamid Meşrutiyeti tekrar ilan etmek zorunda kaldı⁴.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı, Birinci Meşrutiyet'ten çok farklı gelişmelerin, olayların ve geleneklerin ortaya çıkmasına neden oldu. Toplum hayatında toplantı özgürlüğü ve değişik seviyelerden insanların bir araya gelmelerinin zeminini oluşturan dernek, kulüp ve cemiyetlerin kurulması bu dönemin en önemli gelişmeleriydi. II. Meşrutiyetle başlayan sosyal çözülme ve dağılma, beraberinde temel bir gelişmenin yani cemiyetleşmenin önünü açmıştı. Bu dönemde gerçekleşen cemiyetleşme faaliyetlerinin en büyük sebebi; siyasi otoritenin Meşrutiyet'le birlikte sahibiyet değiştirmesi ve hatta ilk zamanlar için söyleyecek olursak ortadan kalkmasıdır. Önceden kurulmuş olan cemiyetler olmasına rağmen Osmanlı'da çok cemiyetli sosyal hayata II. Meşrutiyetten sonra geçildiğini söylemek mümkündür⁵.

Osmanlı Devleti'nde cemiyetlerin yani siyasi, meslekî, edebi ve sosyal gruplaşmaların temelinde, Batı dünyasında olduğu gibi ekonomik gelişmeleri ve kentleşme olgusunu bulmak pek mümkün değildir. Bu topraklarda modern anlamda cemiyetlerin ortaya çıkışı ve bu yeni sosyal olayın bir mevzuata kavuşturulması ihtiyacı, Meşrutiyet'ten sonra gündeme gelmiştir. 1908'de ikinci kez yürürlüğe sokulan ve 1909 yılında yapılan düzenlemelerle yeni bir içerik kazanan Kanun-ı Esasî'nin ilave 120. maddesiyle⁶ bütün

⁴ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", Osmanlı Devleti Tarihi I, (Editör: E. İhsanoğlu), İstanbul 1999, s. 118-119.

⁵ Cafer Yalçın, Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ayrılıkçı Arap örgütü El-La Merkeziye Cemiyeti 1912-1916, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2005, s. 38-39.

⁶ Kanun-ı Esasî'nin ilave 120. maddesi şöyledir: "Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı içtimaa maliktir. Devleti Osmaniyenin temamiyeti mülkiyesini ihlal ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tağyir ve Kanunu Esasi ahkâmı hilafına hareket

Osmanlı vatandaşlarına, kimseye önceden haber vermeden teşkilatlanma ve toplantı hakkı veriliyordu⁷.

Kanun-ı Esası'nın getirdiği yenilikler arasında en çabuk kavranan ve hemen yararlanılmaya başlanan haklardan biri de cemiyet kurma hakkı olmuştur. İlk cemiyetlerin ortaya çıkışından sonra bir kanun boşluğu veya yokluğu hissedilmiş ve 16 Ağustos 1909 tarihinde Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır⁸. Bu kanuna göre dernek, birkaç kişinin malumat ve çalışmalarını, ticari olmayan gayeler haricinde bir araya getirdiği bir birimdir ve önceden izin alma koşulu yoktur. Cinsiyet ve kavim esaslarına göre siyasal dernekler kurulamayacağı esası kabul edilmiştir. Yasa genelde yasaklayıcı değil, düzenleyici bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte derneklerin hükümet tarafından denetlenmesi ve kapatılabilmesi esası yasada yer almıştır. Dernekler yörenin en yüksek mülkî amirinin izni ile denetlenebilmekteydi. Ayrıca Meşrutiyet döneminde siyasi partilerle ilgili bir kanun olmadığından tüm kuruluşlar Cemiyetler Kanunu'na bağlı olarak etkinlik göstermişlerdir. Bu yüzden II. Meşrutiyet döneminde dernek-parti ayırımı olmamıştır. Belki de bu karışıklıklar gereği parti niteliğinde veya doğrudan doğruya siyasi programlı, ancak yapısal özelliği iktidarı ele geçirme amacıyla görünmeyen cemiyetler de kurulmuştur⁹.

1908 sonrasında hemen her sosyal ve etnik grup ya da bunların daha alt dilimleri bir cemiyet çerçevesinde güvenlik veya kendini ifade duygusu aramışlar, bu cemiyetlerle bir şeyler başarma heyecanını bulmaya çalışmışlardır. Ancak o dönem için önemli bir özgürlük sayılan cemiyet kurma hakkı Osmanlı Devleti gibi birçok unsuru bünyesinde barındıran bir devlette, her zaman olumlu

ve anasırı Osmaniyeyi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve adabı umumiyyeye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi ale'l-ittlâk hafi cemiyetler teşkili de memnudur". <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>

⁷ Cafer Yalçın, ag.t., s. 39.

⁸ Kurulacak kulüplerle ilgili zaman zaman nizamnameler çıkarılmıştır. Mesela 29 Mayıs 1335 tarihli belgede bu gibi kulüplerin kurulması öncesinde polis müdüriyet-i umumisinden izin alınması gerektiği ifade edilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.HMŞ. 6-2/12-39; Başka bir belge de kurulan cemiyet ve kulüplerin mühürlerinin nasıl olması gerektiği ile ilgilidir. BOA, DH.HMŞ. 19/16; Diğer bir belgede de bu kulüp ve cemiyetlerden bilgi talep edilerek sık sık takip edildiği anlaşılıyor. Bunlarla ilgili ayrıca bkz. BOA, DH.KMS. 16/19; DH.MKT. 677/45; DH.MKT. 1083/8.

⁹ Cafer Yalçın, ag.t., s. 40.

sonuçlar doğurmamıştır. Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan unsurlar bunu fırsat bilerek milliyetçi eğilimli cemiyetler kurmuşlardır. Özgürlük ve hürriyet adına cemiyetlere tolerans gösterilmiş ve kısa sürede etnik özellikleri ön plana çıkaran cemiyetler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kurulan cemiyetler ya tamamen bir unsurun sözcülüğünü yapmayı esas almış veya başka görünümde yine aynı amaca hizmet etmeye çalışmışlardır. Ayrımcı cemiyetler, Anadolu'yu çevreleyen bölgelerde Rumeli'de, Doğu illerinde ve Arap topraklarında görünürde edebiyat veya sosyal yardım amaçlı, aslında tamamen siyasal cemiyetler koşulların baskısı altında ortaya çıkmışlardır. Bunların öteki cemiyetlerden farkı yalnızca milliyetçi olmaları değil, bunun ötesinde doğrudan doğruya özerklik ve bağımsızlık amaçlı ve eylemci olmalarıdır. Bu cemiyetler hızla örgütlenerek amaçlarını gerçekleştirebilmek için terör yöntemlerine başvurmuşlar, isyancı hareketleri beslemişlerdir¹⁰.

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte eğitim ile ilgili konularda Fransızlardan etkilenildiğinden, spor eğitiminde de Fransızların etkisi olduğu görülmektedir. Fransızca eğitim veren Mekteb-i Harbiye'de ilk kez 1863 yılında Avrupai tarzda yapılan cimmastik etkinlikleri, "Riyazat-ı bedeniye" adıyla ders programına dâhil edilmiştir¹¹. Bu da spora olan ilgiyi artırmıştır.

Ülkemizde geleneksel spor yapısından kulüpleşmeye geçiş Tanzimat döneminde yani XIX. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Jimnastik sporunun okul programlarında yer aldığı 1863 yılı ülkemizde spor ve sporun yönetimi için başlangıç noktası kabul edilir. Yine Osmanlı Devletinde spor yapmak amacıyla 1867 yılında Sultan Abdülaziz zamanında İngiliz emekli amirallerinden Hobart Paşa tarafından "Imperid Yachting and Boating Clup" adıyla spor kulübü kurulmuştur. İstanbul Moda'da faaliyet gösteren Moda Futbol ve Rugby adlı spor kulübü de 1896 yılında İngilizler tarafından kurulmuştur. İlk Türk spor kulübü ise Reşat Danyal ve Fuat Hüsnü tarafından 1899 yılında kurulan Blavk Stockings'tir. İngiliz aileler de 1894 yılında İzmir'in Bornova ilçesinde Football and Rugby Clup'ü kurmuşlardır. Moda 1896, Kadıköy 1899, Black Stockings 1899,

¹⁰ Cafer Yalçın, ag.t., s. 41-44.

¹¹ Veli Onur Çelik-Nefise Bulgu, "Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24/2010, s. 141.

İmagine 1900, Elpis 1900, Beşiktaş 1903¹², Galatasaray 1905 ve Fenerbahçe 1907 yıllarında kurulmuştur. Bilge'ye göre ilk Türk kulübü 1903 yılında Beşiktaş Terbiye-i Bedeniye adıyla İstanbul'da kurulmuştur¹³.

Osmanlı'nın Son Döneminde Sporla İlgili Kurulan Cemiyet, Kulüp ve Dernekler

Yukarıda kısaca değinildiği üzere II. Meşrutiyet sonrası dönem, sadece siyasi alanda değil her alanda canlanmanın yaşandığı bir dönemdir. Siyasi, sosyal ve iktisadi çeşitli amaçlara yönelik ve farklı kategorilerde kurulan cemiyetlerin bir kısmı da sporla ilgilidir. Bu dönemde İstanbul'da kurulan sporla ilgili dernek, kulüp ve cemiyetleri eğitici, bilgilendirici ve bazı spor dallarını öğretici olarak gruplandırabiliriz. Bunların kuruluş tarihleri, amaçları, idarecileri ve idare merkezleri ile ilgili bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

Eğitici ve Bilgilendirici Kulüp ve Dernekler

Fenerbahçe Spor Kulübü

Kuruluş Amacı: Memlekette terbiye-i bedeniye ve fikriyenin tamimine çalışmak ve gençleri hayatla mücadeleye alıştırmak ve esfâr-ı askeriye (askerî seferlere) alıştırmak.

İdare Merkezi: Kadıköy Kuşdili Çayırı'nda.

Kuruluş Tarihi: 1907 (Rumi 1323).

İdare Heyeti: Reis-i umûmî Hamid Hüsnü Bey, reisi Fuad Bey, kaptan-ı umûmî Galip Bey, kasadar Hakkı Bey, kâtib-i umûmî Hüseyin Hüsnü Bey.

Fatih İdman Yurdu

Kuruluş Amacı: Memlekete fikren ve bedenlen cevval bir unsur yetiştirmekten ibarettir.

¹² Harun Özmaden, *Cumhuriyet Dönemi İlk Spor Teşkilatı Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (1922-1936)'nın Yapılanma Sürecinde Beden Eğitimi ve Sporun Fonksiyonları Fonksiyonlardaki Değişimler ve Toplumsal Hayata Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 14.

¹³ Fikret Soyer, "Osmanlı Devletinde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme", *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1 (2004), s. 216-217.

İdare Merkezi: Fatih civarında Fethah Caddesi 18 numaralı Saka Kıraathanesi bitişiğindeki binada.

Kuruluş Tarihi: 20 Ağustos 1921 (20 Ağustos 1337).

İdare Heyeti: Reis-i umûmîsi Hayri Bey, kâtib-i umûmîsi tüccardan Akif Hayri Bey, kasadar Cezmi Bey, kaptan-ı umûmî Şakir Hamdi Bey, müşavirler tüccardan Şevket Bey ve Zühdü Bey¹⁴.

Kanlıca Terbiye-i Bedeniyye Yurdu

Kuruluş Amacı: Osmanlı gençliğinin feyizli bir istikbal kazanmasını temin edecek esbâba tevessülden (sebeplere sarılma) ibarettir.

İdare Merkezi: Kanlıca'da Abdurrahman Tevfik Bey'in köşkü.

Kuruluş Tarihi: 15 Ağustos 1919 (15 Ağustos 1335).

İdare Heyeti: Reisi Hafız Süleyman Bey, kâtib-i umûmî Kudret Tevfik Bey, muhasip Cevat Fazıl Bey, azalar Fuad Bey, Ali Bey ve Müsaid Bey¹⁵.

Kumkapı Terbiye-i Bedeniye Yurdu

Kuruluş Amacı: Ülkesine layık genç, kuvvetli, çevik, gürbüz ve ahlaklı nesiller yetiştirmek.

İdare Merkezi: Kumkapı'da

Kuruluş Tarihi: 5 Temmuz 1919 (5 Temmuz 1335).

İdare Heyeti: Reis-i umûmî Mehmed Bey, reis-i sâni Raif Bey, kâtib-i mes'ul İhsan Bey, murahhas mes'ul Celal Bey, kasadar Fahri Bey, tahsildar Feyzi Bey ve idare memuru Hüseyin Bey¹⁶.

Kadıköy Gençler Birliği Spor Kulübü

Kuruluş Amacı: Gençliğin fikrî ve bedenî inkişafına ve müddet-i kemaline çalışmak.

İdare Merkezi: Kadıköy, Kuşdili'nde.

Kuruluş Tarihi: 9 Ekim 1920 (9 Teşrinievel 1336).

¹⁴ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 3.

¹⁵ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 5.

¹⁶ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 5.

İdare Heyeti: Mesullerden Kadıköy'de Pekmezoğlu tarlasında Mezra Sokağı'nda 3 numarada mukim Ahmed Rahmi ve Kadıköy Sultanisi muallimlerinden Mehmed Efendi¹⁷.

Osmanlı İzciler Derneği

Kuruluş Amacı: Vatanın nesl-i âtisini (gelecek nesillerini) temin edecek zinde kuvvetler yetiştirmek.

İdare Merkezi: Kadıköy Altıyol ağzında Yeni Mehmed Ağa Apartmanı.

Kuruluş Tarihi: 28 Eylül 1919 (28 Eylül 1335).

İdare Heyeti: Reisi Asaf Paşa, Azalar: Niyazi Bey, Kasım Cemil Bey, Alaaddin Bey, Mahir Bey, Mehmed Bey, Mehmed Resul Bey, Ziya Bey, Şahin Bey ve Ahmed Bey¹⁸.

Makriköy Gençler Birliği

Kuruluş Amacı: Gençliğin fikri ve bedeni inkişafı için çalışmak.

İdare Merkezi: Makriköy İstasyon civarındaki Pasajda. (Daha sonra Makriköy'de Domuzdamı'nda Kumluk Karakolu civarında 3 numaralı haneye nakledilmiştir).

Kuruluş Tarihi: 10 Temmuz 1919 (10 Temmuz 1335).

İdare Heyeti: Mesul murahhası Abdülkadir Bey, kâtib-i umûmî Kazım Ahmed Bey, muhasibi Selahaddin Bey, Azalar: Talha Bey, Hayri Bey, Muzaffer Bey, Ahmed Cevat Bey.

Daha sonra kâtib-i umûmîliğe İlhami Bey, mesul murahhaslığa Tevfik Bey, muhasipliğe Hayri Bey ve azalıklara Muzaffer Bey, Cemaleddin Bey seçilmiştir¹⁹.

Makriköy Spor Kulübü

Kuruluş Amacı: Terbiye-i bedeniye ve fikrîyenin gelişmesine hizmet etmek

İdare Merkezi: Makriköy Zeytinlik Mahallesi Çarşı Yolu'nda Altun (Avras?) İdman Kulübü binasında.

¹⁷ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 6.

¹⁸ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 8.

¹⁹ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 2.

Kuruluş Tarihi: 13 Aralık 1919 (13 Kânunuevvel 1335).

İdare Heyeti: Mesul reislerden Bedri Ziya, Azalar Fazıl bey, Halid Bey, Nuri Bey, Ali Reşad Bey.

Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti

Kuruluş Amacı: (belirtilmemiş)

İdare Merkezi: Binbirdirek'te 10 numaralı hanede.

Kuruluş Tarihi: 1915 (1331).

İdare Heyeti: Reisi Esad Paşa, azalar İsmail Hakkı Bey, Harun Reşid Bey, Ziya Bey ve Şekib Bey²⁰.

Milli Olimpiyat Cemiyeti

Kuruluş Amacı: Başka ülkelerde mevcut olan teşkilatlar hakkında bilgilenmek, sporla ilgili neşriyat yapmak.

İdare Merkezi: Jandarma Mektebi yakınındaki hususi dairede.

Kuruluş Tarihi: 26 Haziran 1922 (26 Haziran 1338).

İdare Heyeti: Kurucularından Karesi eski mebusu Rasim Bey, Karahisar eski mebusu Kamil Bey, İhsan Rüşdü Bey²¹.

Kadıköy Uhuvvet (Dostluk) Kulübü

Kuruluş Amacı: Terbiye-i bedeniye, sanayi-i nefise aksâm-ı mütenevviasının terakkisine (güzel sanatların çeşitli dallarını geliştirmeye) çalışmak ve insanların boş vakitlerini iyi bir şekilde geçirmelerini sağlamak.

İdare Merkezi: Kadıköy'de Çukurbostan karşısında Tefik Eczahanesi üstünde.

Kuruluş Tarihi: 1892 (1308)

İdare Heyeti: Reisi Hacı Galip Bey, kâtib-i umûmî Kemaleddin Bey, muhasebeci İbrahim Bey, komiser tüccardan Sadık Bey, veznedar Celal Bey.

²⁰ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 4.

²¹ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 6.

Mülahaza: Reis Kemaleddin, muhasebeci Ekrem, komiser Hamdi, veznedar Celal, kâtib-i umûmî İhsan Ziya Beyler bilahare seçilmiştir²².

Kadıköy Terbiye-i Bedeniye İdman Kulübü

Kuruluş Amacı: İstanbul gençlerine futbol, tenis, yarış, güreş ve benzer eğlenceler tertip etmek ve musikiye ait tertibatta bulunmak.

İdare Merkezi: Kadıköy Gül Sokağı Apollon Tiyatrosu üstünde.

Kuruluş Tarihi: 16 Ağustos 1919 (16 Ağustos 1335).

İdare Heyeti: Reisi Caka Toplu, aza Cozer Caka Toplu, Maid Marniyoviç, Herman Frais ve Aleksan Ailol Efendi²³.

Hilal Spor Kulübü

Kuruluş Amacı: İdman ve sporla iştigalden ibarettir.

İdare Merkezi: Erenköy'de Edhem Efendi Caddesi'nde, 72 numaralı hanede.

Kuruluş Tarihi: 9 Ekim 1919 (9 Teşrinievvel 1335).

İdare Heyeti: Reisi Deâvî Vekili Fethi Bey, kaptan-ı umûmîsi İhsan Bey, kâtip Selahaddin Bey, veznedar Burhaneddin Bey ve idare memuru Mehmed Rifat Bey²⁴.

Yeni Spor Tettebbu Kulübü

Kuruluş Amacı: İstanbul'da gerek misafireten ve gerek daimi olarak ikamet edenlere güzel bir mahall-i ictima arz ile suret-i umumiyede sporun neşr ve tamimine çalışmaktan ibarettir.

İdare Merkezi: Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de 115 numaralı mahalde.

Kuruluş Tarihi: (yırtık okunamadı).

İdare Heyeti: Reisi: (yırtık okunamadı)²⁵.

²² BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 6.

²³ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 6.

²⁴ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 10; Hilal Spor Kulübü Erenköy ve Göztepe spor kulüplerinin birleşmesiyle kurulmuştur. BOA, DH.HMŞ. 4/4 (H-25-01-1338).

²⁵ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 11.

1920 senesinde yapılan seçimde eski heyete ek olarak kâtipliğe Ertuğrul Mümtaz Bey getirilmiştir²⁶.

Bazı spor Dallarını Öğretici Kulüp ve Dernekler

Nişantaşı Terbiye-i Bedeniye Yurdu

Kuruluş Amacı: Her türlü idman oyunları ile mübârezât-ı (uğraşı, mücadele, kavga) bedeniye ve askeriyede bulunmak maksadıyla.

İdare Merkezi: Şişli'de Keşiş Sokağı'nda 48 numaralı binada.

Kuruluş Tarihi: 12 Nisan 1916 (30 Mart 1332).

İdare Heyeti: Reisi ve mesul Murahhası kurucularından Edirne eski mebusu Faik Bey, kâtib-i umûmîsi ve veznedar Onur Bey.

Nişantaşı Sanayi-i Nefise ve Spor Kulübü

Kuruluş Amacı: Kendi muhiti dâhilindeki gençleri mütalaa ve sanayi-i nefise ve spor ile iştigal işinde tenvir (aydınlatma) ve irşâd ve vücutlarını takviye etmeye çalışmaktan ibarettir.

İdare Merkezi: Nişantaşı'nda Teşvikiye Camii müstemilatındaki odalarda.

Kuruluş Tarihi: 25 Eylül 1920 (25 Eylül 1336).

İdare Heyeti: Reisi Rıfat Bey mahdumu Ressam Mehmed, Reis-i sâni Mustafa Vasfi Paşazade Burhaneddin, reis-i sâni Miralay Nuri Beyzade Necmi, kâtib-i umûmî Salim Efendi mahdumu Hayri, fenni müşavir Şükrü Efendi mahdumu Sezai Beylerden ibarettir²⁷.

Vefa İdman Yurdu

Kuruluş Amacı: İdmanla iştigal ederek kuvve-i afüvv (affeden) ve sağlam fikirler yetiştirmek maksadıyla kurulmuştur.

İdare Merkezi: Şehzadebaşı'nda Darülfünun karşısında daire-i mahsusada.

Kuruluş Tarihi: 12 Aralık 1916 (29 Teşrinisani 1332).

²⁶ Cemiyetlerle ilgili geniş bilgi için bkz. BOA, DH.EUM. 6. Şb. 53-78.

²⁷ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 7; BOA, DH.HMŞ. 4/4 (H-16-01-1339).

İdare Heyeti: Mühendis Ekrem Bey, Mehmed Nuri ve Saim Turgud Efendi²⁸.

Vahdet-i Bedeniye Yurdu

Kuruluş Amacı: Mübârezât-ı (uğraşma, çalışma) bedeniye ve terbiye ile iştigal etmekten ibarettir.

İdare Merkezi: Anadolu Hisarı'nda Göksu Deresi ağzında.

Kuruluş Tarihi: 8 Ekim 1919 (8 Teşrinievvel 1335).

İdare Heyeti: Müessisînden Vasfi Azmi, Mehmed Suad ve Cemil Bey. **Reisi:** Çelebizade Said Tevfik Bey. **Azalar:** Kazım Bey, Kamil Bey, Fahri Bey ve Necati Bey²⁹.

Yukarıdakilerden başka 1916 başından Temmuz ayına kadar, Darüşşafaka Terbiye-i Bedeniye Kulübü, Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü, Rehber-i Sanayi Terbiye-i Bedeniye Kulübü, Erenköy Spor Kulübü ve Eyüp İdman Yurdu³⁰, Bakırköy Spor Kulübü³¹, Çengelköy Spor Kulübü³², Eminönü Spor Kulübü³³, Kadıköy Kuşdili'nde İttihad ve Spor Kulübü³⁴, Maliye Memurları Spor Kulübü³⁵ unvanlı cemiyetler, Dâhiliye Nezareti'ne alelusul beyanname sunularak kurulmuş ve faaliyete geçmişlerdir.

İkinci Meşrutiyet sonrasında kurulan bu cemiyet ve derneklerin kuruluş amaçlarına bakıldığında başta gençleri bedenlen ve zihnen diri tutmanın amaçlandığı görülmektedir.

Beden ve fikir eğitimini yaygınlaştırmak, ülkenin gençlerini hayat mücadelesine, sıkıntılara ve askeri seferlere (savaşlara) alıştırmak, gençliğin feyizli bir istikbal kazanmasını sağlamak,

²⁸ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 8; DH.EUM. AYŞ. 64/48.

²⁹ BOA, DH.EUM. 6. Şb. s. 8.

³⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ. 64-48.

³¹ BOA, DH.HMŞ. 4/4 (H-22-03-1338).

³² BOA, DH.HMŞ. 4/4 (H-11-09-1338).

³³ Eminönü Spor Kulübü'nün kuruluş amacı "gençlerin terbiye-i bedeniyesine hizmet etmek" olarak açıklanmıştır. BOA, DH.HMŞ. 4/4 H-23-01-1340).

³⁴ BOA, MF.MKT. 1234/10; DH.UMVM. 117/38; MF.MKT. 1216/34. Kadıköy İttihad ve Spor Kulübünün kuruluş amacı nizamnamesinin birinci maddesinde "Her nevi sporlarla şan-ı memleketin kuvva-yı maddiye ve maneviyesinin tevsiat ve tekemmülatına hadim bir müessesat-ı hayriyedir" şeklinde ifade edilmiştir. BOA, DH.UMVM. 117/16.

³⁵ Kurucusu Defterdar Ali Hikmet Bey'dir. Gençler ve özellikle Maliye memurları için kurulmuştur. BOA, HR.İM. 5/58 (22 Teşrinisani 1926).

ülkesine layık, kuvvetli, çevik, gürbüz ve ahlaklı nesil yetiştirmek, sadece beden eğitimi vermek değil aynı zamanda gençlere güzel sanatların resim, müzik, sinema, tiyatro gibi diğer dallarını öğretmek, insanların boş vakitlerini iyi bir şekilde geçirmelerini sağlamak, sporun mevcut olan futbol, teniz, güreş vb. bütün dallarıyla gençlerin alakadar olmasını sağlamak, gençlerin başka ülkelerdeki spor faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olması dolayısıyla bunun için dergi, gazete vs. neşriyat yapmak gibi hususlar amaçlanmıştır.

Cemiyet ve dernekler bu doğrultuda hareket etmeye çalışmışlar, yukarıda ifade edilenlerden başka çeşitli konularda yardım amacıyla yarışmalar, eğlenceler tertip etmişlerdir³⁶. Fakat Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı çıkması nedeniyle faaliyetleri sınırlı kalmıştır.

Dernek ve cemiyetler kurulma aşamasından sonra bunların birleşip bir birlik ve lig kurma gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu amaçla çalışmalar yapılmış ve 1922'de İstanbul'da Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı ismiyle Türk sporunun ilk yönetim teşkilatı kurulmuştur³⁷.

Sonuç

Osmanlı toplumu üzerinde Tanzimattan itibaren Batının etkisi her alanda iyice hissedilmeye başlamıştır. Spor faaliyetleri de bu alanlardan birisidir. Batı menşeli spor faaliyetleri başlangıçta azınlıklar vasıtasıyla ülkemize girmiştir. Daha sonra bunlar Türk gençleri tarafından da benimsenmiştir. Bunlar içerisinde en çok ilgi gören spor günümüzde de olduğu gibi futboldur.

Başlangıçta daha çok amatörce yapılan faaliyetler 1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet sonrasında kulüpler ve dernekler bünyesinde yapılarak profesyoneleşmeye başlamıştır. Yeniden ilan edilen Meşrutiyet ve anayasa ile bu tip dernek ve cemiyetlerin açılmasının önü açılmıştır. İlk cemiyetlerin ortaya çıkışından sonra bir kanun boşluğu veya yokluğu hissedilmiş ve 16 Ağustos 1909 tarihinde Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır. Ülkenin değişik bölgelerinde özellikle İstanbul, İzmir ve Selanik gibi şehirlerde çok

³⁶ Mesela Aralık 1921'de Kadıköy İttihad Spor Kulübü bir müsamere tertip etmiştir. Buradan elde edilen gelirden Darülaceze'ye pay ayrılmıştır. BOA, DH.UMVM. 117/16 (25 Kanunuevvel 1337).

³⁷ Özmaden, a.g.t., s. 53.

sayıda dernek ve cemiyet tesis edilerek faaliyete geçmiştir. Bu alanda faaliyetlerin en yoğun olduğu yer gerek başkent olması gerekse barındırdığı nüfus çeşitliliği bakımından şüphesiz İstanbul olmuştur.

Fakat bu dönemde art arda patlak veren Balkan savaşları ve devamında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sebebiyle ciddi boyutta organizasyonlar yapamamışlardır.

Bazı derneklerin kuruluş amaçlarına bakıldığında özellikle gençlerin fiziki yapılarını güçlendirmek gayesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun yanında genleri savaşa hazırlama gayesi ile kurulan dernekler de dikkat çekicidir. Sporla ilgili kurulan bu kuruluşların amacı sadece beden terbiyesi ve savaşa hazırlamak değildir. Bunların yanında resim, müzik gibi güzel sanatların diğer alanlarına ve ilmi çalışmalara da yönlendirmeler olduğu görülmektedir. Yine ülkenin gençlerini hayat mücadelesine, alıştırmak, sıkıntılara göğüs gerbilecek duruma getirmek ve daha da önemlisi ahlaklı bireyler yetiştirmek bu amaçlar da dikkati çekmektedir.

Yine kurucuları ve diğer yöneticilerin profiline bakıldığında memur, esnaf, tüccar, doktor vb. toplumun her kesiminden insanın kulüp ve derneklerde faaliyet gösterdiği görülmektedir.

Dernek ve cemiyetlerin kurulması olgusu daha sonra bunların bir araya gelerek lig ve birlik kurma ihtiyacını ortaya çıkaracaktır. Nitekim 1922'de İstanbul'da Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı ismiyle Türk sporunun ilk yönetim teşkilatı kurulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA, DH.EUM. 6. Şb.
- BOA, DH.EUM. AYŞ. 64/48.
- BOA, DH.HMŞ. 19/16.
- BOA, DH.HMŞ. 19/16.
- BOA, DH.HMŞ. 4/4.
- BOA, DH.HMŞ. 6-2/12-39.
- BOA, DH.KMS. 16/19.
- BOA, DH.MKT. 1083/8.
- BOA, DH.MKT. 677/45.
- BOA, DH.UMVM. 117/16.
- BOA, DH.UMVM. 117/38.
- BOA, MF.MKT. 1216/34.

BOA, MF.MKT. 1234/10.

BOA, HR.İM. 5/58 (22 Teşrin-i sani 1926).

Telif Eserler

BEYDİLLİ, Kemal, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti Tarihi I*, (Edt. E. İhsanoğlu), İstanbul 1999, ss. 64-135.

ÇELİK, Veli Onur-Nefise BULGU, "Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/2010; ss. 137-147.

Engin, Vahdettin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, İstanbul 2007.

Karpat, Kemal -Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)" (Çev. Nasuh Uslu), *Türkler, XII*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 1590-1514.

ÖZMADEN, Harun, *Cumhuriyet Dönemi İlk Spor Teşkilatı Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (1922-1936)'nın Yapılanma Sürecinde Beden Eğitimi ve Sporun Fonksiyonları Fonksiyonlardaki Değişimler ve Toplumsal Hayata Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999.

SOYER, Fikret, "Osmanlı Devletinde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, Ankara 2004, ss. 209-225.

TEKİN Ali -Gülcan Tekin, "Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları" *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* Haziran 2014 Haziran 2014 Yıl 7, Sayı XVIII, ss. 122 vd.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Komisyon), Ankara 2004.

Yalçın, Cafer, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ayrılıkçı Arap örgütü El-La Merkeziye Cemiyeti 1912-1916*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2005.

Ekler

Ek: 1-a

<p>مرکز دارایی</p>	<p>مفصله نامیسی</p>	<p>جمعیت غوثی</p>
<p>میزاد و باقی نوبت مبارک چراغ امانی را کشتی و اهدا</p>	<p>فکر و محاسن معاشرت عاقلانه و سنجیده و قیام بر اصول اخلاقی نیز از اجولان هفتصفا آورده</p>	<p>نقدیه بکاره بار و محبتی</p>
<p>فکر و محبت و سنجیده نوبت مبارک و از نوبت مبارک</p>	<p>محکم فکر اهل ایمل و سنجیده سوسه انجمنه فکریه سید سبک نهالی و تقوی سینه و محاسن معاشرت و نیکو کردن بر مصلحت و نوبت مبارک هفتصفا آورده</p>	<p>فکر و محبت و سنجیده ایمل و سنجیده</p>
<p>فکر و محبت و سنجیده نوبت مبارک و از نوبت مبارک</p>	<p>محکم فکر و سنجیده فکریه سنجیده و سنجیده سنجیده سنجیده و سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده</p>	<p>فکر و محبت و سنجیده</p>
<p>بدن و فکرم محال با سنجیده و از نوبت مبارک</p>	<p>ضایع نسیب فکریه سنجیده ایمل سنجیده سنجیده سنجیده نیز از نوبت مبارک سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده</p>	<p>فکر و محبت و سنجیده</p>
<p>فکر و محبت و سنجیده نوبت مبارک و از نوبت مبارک</p>	<p>محکم فکر و سنجیده فکریه سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده و سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده</p>	<p>فکر و محبت و سنجیده</p>
<p>فکر و محبت و سنجیده نوبت مبارک و از نوبت مبارک</p>	<p>محکم فکر و سنجیده فکریه سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده و سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده</p>	<p>فکر و محبت و سنجیده</p>
<p>فکر و محبت و سنجیده نوبت مبارک و از نوبت مبارک</p>	<p>محکم فکر و سنجیده فکریه سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده و سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده</p>	<p>فکر و محبت و سنجیده</p>
<p>فکر و محبت و سنجیده نوبت مبارک و از نوبت مبارک</p>	<p>محکم فکر و سنجیده فکریه سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده و سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده سنجیده</p>	<p>فکر و محبت و سنجیده</p>

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul'da Kurulan Sporla İlgili Kulüp, Cemiyet ve Dernekler

Ek: 2-b

No	İsim	Nispeti
6	<p>6. مدرسة</p> <p>تیسہ سالانہ ، جامعہ کراچی ، قومی کونسل ، وزیر داخلہ اور وزیر تعلیم کے زیر اہتمام قائم کیا گیا۔</p>	<p>نائب رئیس</p> <p>7-8</p> <p>رئیس: جناب عبدالکرم ، نائب رئیس: جناب عبدالرحیم ، جناب عبدالغنی ، جناب عبدالغنی ، وزیر داخلہ اور وزیر تعلیم کے زیر اہتمام قائم کیا گیا۔</p>
	<p>رئیس: جناب طربو ، اعضاء: جناب فیض الملوک ، مائتہ ماریوٹیج</p> <p>تدریس: ڈاکٹر عبدالغنی ، اعلیٰ اسکول انڈیا اور سرگودھا۔</p>	<p>رئیس: جناب طربو</p>
	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق ، اعضاء: جناب فیض الملوک ، مائتہ ماریوٹیج</p> <p>تدریس: ڈاکٹر عبدالغنی ، اعلیٰ اسکول انڈیا اور سرگودھا۔</p>	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق</p>
	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق ، اعضاء: جناب فیض الملوک ، مائتہ ماریوٹیج</p> <p>تدریس: ڈاکٹر عبدالغنی ، اعلیٰ اسکول انڈیا اور سرگودھا۔</p>	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق</p>
	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق ، اعضاء: جناب فیض الملوک ، مائتہ ماریوٹیج</p> <p>تدریس: ڈاکٹر عبدالغنی ، اعلیٰ اسکول انڈیا اور سرگودھا۔</p>	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق</p>
	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق ، اعضاء: جناب فیض الملوک ، مائتہ ماریوٹیج</p> <p>تدریس: ڈاکٹر عبدالغنی ، اعلیٰ اسکول انڈیا اور سرگودھا۔</p>	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق</p>
	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق ، اعضاء: جناب فیض الملوک ، مائتہ ماریوٹیج</p> <p>تدریس: ڈاکٹر عبدالغنی ، اعلیٰ اسکول انڈیا اور سرگودھا۔</p>	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق</p>
	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق ، اعضاء: جناب فیض الملوک ، مائتہ ماریوٹیج</p> <p>تدریس: ڈاکٹر عبدالغنی ، اعلیٰ اسکول انڈیا اور سرگودھا۔</p>	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق</p>
	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق ، اعضاء: جناب فیض الملوک ، مائتہ ماریوٹیج</p> <p>تدریس: ڈاکٹر عبدالغنی ، اعلیٰ اسکول انڈیا اور سرگودھا۔</p>	<p>رئیس: جناب مونس اور توفیق</p>

OKUL SOSYAL HİZMETİNDE OKUL BAĞLANTILI HİZMETLER

Emel YEŞİLKAYALI¹

ÖZ

Öğrencilerin yaşam koşulları, aile içi sorunları, sağlık, sosyal ve ekonomik ihtiyaçları, akademik işlevlerini ve okula devamlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu çok yönlü ihtiyaç ve sorunlarla baş edebilmek, meslekler ve kurumlar arası işbirlikleri ve toplumsal katılım gerektirmektedir. Aynı zamanda bu işbirliklerinin bütüncül bir bakış ve kapsayıcı bir yaklaşımla bir araya getirilerek, koordine edilmesi ve okullarla ve öğrencilerle buluşturulması gerekmektedir. Bu okul-toplum işbirliği yaklaşımları, dünyada okul sosyal hizmetinin de başlangıcını oluşturmaktadır. Günümüzde ise, okul sosyal hizmetinin uygulandığı ülkelerde, "okul-bağlantılı hizmetler" olarak adlandırılmakta ve okulların sosyal hizmet birimlerinde sağlanan hizmetlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda, ülkemizde de çeşitli sosyal projeler ile örnekleri görülmeye başlayan "okul bağlantılı hizmetler", okul sosyal hizmetine duyulan ihtiyacı göstermesi açısından da önemlidir. Bu nedenle, bu makalede "okul bağlantılı hizmetler" in tanıtılması ve ülkemiz uygulamaları için önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Okul sosyal hizmeti, okul bağlantılı hizmetler, okul-toplum işbirliği

SCHOOL-LINKED SERVICES IN THE SCHOOL SOCIAL WORK
ABSTRACT

The economic, health and social needs of the students can negatively affect their academic function and attendance. To cope with these multiple needs and problems is required cooperation between professions and institutions and social participation. At the same time, these collaborations need to be coordinated with a holistic approach and an inclusive approach and brought together with schools and students. These school-community cooperation approaches are also the beginning of school social service in the world. Today, in the countries where the school social service is implemented, it is called "school-linked services" and is regarded as one of the services provided in the social services of the schools. In recent years, "school-linked services" that are beginning to be seen through examples of social projects in our country are important in terms of showing the need for school social services. For this reason, it is aimed to introduce "school-linked

¹Yrd. Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, eyesilkayali@mynet.com

services" in this article and make suggestions for its implementation in our country.

Key Words: *School social work, school-linked services, school community cooperation*

Giriş

Öğrencinin akademik işlevlerini yerine getirmesine engel olan bireysel, ailevi, çevre ve toplum düzeyinde pek çok sorun olabilir. Öğrenci evden aç geliyorsa, zihinsel bedensel ya da ruhsal sağlık sorunları varsa, yasa dışı faaliyetlerin yoğun olduğu bir mahallede yaşıyorsa, evde ve okulda konuşulan dil farklıysa, ebeveynlerinin eğitim düzeyinin düşük olması nedeni ile yeterli aile desteği alamıyorsa, aşırı yoksul bir aile ve çevre içerisinde yaşıyorsa, kalabalık bir sınıfta ve fiziksel donanımı yetersiz bir okulda öğrenim görüyorsa, okul dışındaki boş zamanlarını verimli bir şekilde değerlendiremiyorsa, akademik işlevlerini yerine getirmesi hatta bazen okula devam etmesi çok güçtür.

Bu nedenle, okulların temel amacı öğrencileri eğitmek olsa da, öğrencinin başarısını ve okula devamını olumsuz etkileyen faktörlerin bütüncül bir bakış açısıyla irdelenmesi gereklidir.

Bu gibi durumlarda, multidisipliner bir ekip çalışması ile yürütülen okul sosyal hizmeti devreye girer. Okul sosyal hizmeti ile, "eğitsel düzenlemelerde öğrencilerin potansiyellerinin en üst seviyesine ulaşmalarını sağlamak için, okul, aile ve topluluk yaşamında öğrenciye destek sağlamayı" (Constable, 2009; akt., Richard ve Sosa, 2014) hedefleyen hizmetler ve mesleki müdahaleler sunulur. Bu hizmet ve müdahalelerin sunulmasında, "okul sosyal çalışmacıları, okul, ev ve toplum arasında bir köprü görevi görür" (NASW,2012). Okullarda görev yapan sosyal çalışmacıların temel amaçları, doğrudan sosyal hizmet sağlamak değil, öğrencilerin öğrenmesini ve eğitimini sağlamak için olanak oluşturmak ve önündeki engelleri kaldırmaktır.

Ancak, çocuk, genç ve ailelerin, öğrenme, gelişim, sağlık ve esenlik ile ilgili artan problemleri, çocuk ve ailelere hizmet sunan çeşitli meslek elemanları ile çocuk refahı alanındaki kurum ve kuruluşların da daha fazla işbirliğini gerektirmektedir(Briar-Lawson vd., 1997). Özellikle "dezavantajlı toplumlarda yaşayan risk altında yer alan öğrencilerin eğitim başarılarını geliştirmek için tek bir çözüm yoktur." (Dupper, 2003: 188).

Çocukların ihtiyaç ve zorlukları, diğer çoğu toplumsal ihtiyaçlar ve zorluklar için erken uyarı sistemi olduğundan, birbirine

bağlı sorunları çözmek için sağlık ve sosyal hizmet sağlayıcılarının diğerleriyle bir araya gelerek işbirlikleri oluşturmasına gerek vardır. Bu karşılıklı gereksinim, problem tanımlama ve çözmenin geleneksel yollarından uzaklaşan yenilikçi stratejileri zorunlu kılar (Briar-Lawson vd., 1997).

Aynı zamanda, ekolojik sistem bakış açısına göre, sorunları çözebilmek için öğrenciyi çevresi içinde ve içinde bulunduğu çevrenin ve toplumun sorunları ile birlikte ele almak gerekmektedir. Bu durum, bazen okulların bir toplum merkezi gibi çalışmasını gerekli kılar. Ancak okulların bu kadar çok hizmeti bir arada yürütmesinin beklenmesi hem imkânsızdır, hem de haksızlıktır. Bu nedenle, dezavantajlı ve risk altındaki öğrencilerin çeşitli, karmaşık ve mikro, mezzo, makro düzeylerdeki çok yönlü sorunlarına çözüm bulmak, okullar, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler gibi çeşitli kurum ve kuruluşların birlikte çalışmasını ve aralarında bağ kurulmasını gerektirir. Bu bağ kurma, okul sosyal hizmeti kapsamındaki okul bağlantılı hizmetlere işaret eder.

Ülkemizde okul sosyal hizmeti henüz başlamamış olmasına rağmen, okul bağlantılı hizmetler olarak tanımlanabilecek üniversite-okul-sivil toplum kuruluşu işbirliği ile yürütülen bazı projelere rastlanmaktadır (Yeşilkayalı, 2016a: 20; İstanbul Kalkınma Ajansı [İSTKA], 2016). Özellikle kalkınma ajanslarının mali destek verdikleri projeler incelendiğinde, okul bağlantılı hizmetler kapsamındaki çeşitli projelerin giderek daha fazla mali destek aldığı görülmektedir. Ancak bu program ve projelere sosyal çalışmacıların nasıl dahil edildiği belirsizdir.

Örneğin, "Geleceğim Güvende" isimli proje, İSTKA tarafından desteklenen projelerden birisidir (Bağcılar Belediyesi, 2017). Proje ile, Bağcılar ve Zeytinburnu ilçelerindeki 10-14 yaş arasındaki okul devamsızlığı yüksek olan, risk altında bulunan çocuklara ve ailelerine psikolojik ve sosyal destek hizmeti sunulması amaçlanmaktadır. Proje, ilgili kaymakamlıklar, belediyeler ve İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü tarafından uygulanmaya başlamıştır. Projede 300 aileye ev ziyaretinin yapılmasının hedeflendiği ve bu ziyaretlerin psikolojik danışman ve rehber öğretmenler tarafından gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ancak, projede görev alacağı belirtilen meslek elemanları arasında sosyal çalışmacı bulunmamaktadır.

Öte yandan ülkemizde özellikle son on yıldır okul sosyal hizmeti ile ilgili akademik çalışmalar yoğunlaşmasına rağmen, okul bağlantılı hizmetler hakkında bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Bu çalışmaların bazılarında, liselerde çeteye katılma potansiyeli olan bir

grup öğrenciyle sosyal grup çalışması yapılarak sonuçları değerlendirilmiş (Duman, 2000); okul sosyal hizmetinin kapsamı ve sosyal çalışma mesleği içindeki yeri ele alınmış (Duman, 2001); okul sosyal çalışmacılarının rolleri ortaya konulmuş (Özbesler ve Duyan, 2009; Özkan ve Kılıç, 2014); ilköğretim düzeyinde aile katılımını sağlamada sosyal çalışmacı ihtiyacının ortaya çıkarılması amaçlanmış (Karakaya, 2012); aile danışmanlığı hizmetlerinin okul temelli olarak sunulması incelenmiş (Kılıç, 2014); okul sosyal hizmetinin okul terki üzerindeki potansiyel etkisi (Özkan ve Selçik, 2016), okul sosyal hizmeti uygulamalarında yaklaşım ve model örnekleri incelenmiştir (Yeşilkayalı, 2016b). Bunların yanı sıra, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği yayını olan “Sosyal Hizmet” dergisi, 2014 yılında “Okul Sosyal Hizmeti Özel Sayısı” çıkartmış, ancak bu sayıda da okul bağlantılı hizmetlerden söz edilmemiştir. Sadece, okul sosyal hizmeti ile ilgili bir pilot proje çalışmasının da içinde yer aldığı “Yoksulluk Bağlamında Okul Sosyal Hizmeti Uygulama Modelleri” isimli kitapta, okul bağlantılı hizmetlere kısaca değinilmektedir (Yeşilkayalı, 2016a).

Öğrencilerin eğitimlerinin önünde engel oluşturan çok yönlü ihtiyaçlarının okul bağlantılı hizmetleri gerekli kılması ve ülkemiz literatüründe bu konuda hiçbir çalışmaya rastlanmamış olması nedeni ile, “okul-bağlantılı hizmetler”in tanıtılması gerekli ve önemli bulunmuştur. Bu nedenle bu makalede, “okul-bağlantılı hizmetler” in tanıtılması ve ülkemiz uygulamaları için önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.

Bu amaçla, önce okul bağlantılı hizmetlerin hangi ihtiyaçtan kaynaklandığının anlaşılması için tarihsel gelişimi, ne olduğu ve bu hizmetlerin uygulanmasında sosyal çalışmacıların görev ve rolleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra, okul bağlantılı hizmetlerin sınıflandırılmasına uygun olarak uygulama örneklerinden söz edilecek ve son olarak ülkemiz uygulamaları için önerilerde bulunulacaktır.

1. Okul Bağlantılı Hizmetler Nedir?

Okul bağlantılı hizmetler, Amerika Sosyal Çalışmacılar Birliği (National Association of Social Workers [NASW], 2012:13) tarafından, okul sosyal hizmet birimlerinde sosyal çalışmacılar tarafından yürütülen hizmetlerden birisi olarak sayılsa da, aynı zamanda okul sosyal hizmetinin başlamasına öncülük etmiş bir okul-toplum işbirliği yaklaşımıdır. Briar-Lawson vd. (1997) ile Bronstein ve Mason (2016: 18), bu işbirliği çabalarını, 1890'lara, Jane Adams'ın

önderliğinde kurulan ve toplumsal yardım merkezi ya da yerleşim evleri olarak da nitelendirilen, "Hull House"ların kuruluşuna dayandırmaktadır.

Adams'ın okullarla işbirliği içinde gerçekleştirdiği bütüncül, aileye desteği de içeren, toplum temelli stratejileri ile, çocukları geleceğin demokratik vatandaşları olarak yetiştirmeyi ve çocuk emeğinin istismarını durdurmayı amaçladığı ifade edilmiştir. Bu çalışmaların örtük amacı da, ebeveynlerde ve ailede algılanan problemleri gidermekti (Briar-Lawson vd., 1997).

Yerleşim evlerinde, okul sosyal hizmetinin de başlangıcı sayılan pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Özellikle göçle gelmiş, dil bilmeyen, yoksul, eğitimsiz halkın eğitimi ve çocuklarının okula kaydı ve devamı hedeflenmiş ve bunun için okullarla işbirliği yapılarak öğrenciler evlerinde ziyaret edilmiş ve ihtiyaç tespiti ve müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar, çeşitli işbirliklerini gerektiren, göçmen ailelere dil öğretimi ve meslek edindirme eğitimlerinin yanı sıra, hijyen ve çevre sağlığı eğitimlerinin de verilmesi ile sürmüştür.

Ancak bu işbirlikleri zamanla zayıflamıştır. 20. yüzyıl boyunca çoğu okul ve çocuk hizmetleri kuruluşu giderek artan bir şekilde aileden kopmaya başlamıştır. Bu durum hem okulları hem de çocuklara yönelik hizmet yürüten kuruluşları, aslında kime hizmet verdikleri konusunda yabancılaştırmıştır (Briar-Lawson vd., 1997).

Bununla birlikte 20. yüzyıl boyunca, dünyada ekonomik buhran ve savaşların etkilerinin en yıkıcı olduğu dönemlerde, okul-toplum işbirliği çabaları görülmektedir. Örneğin, Bronstein ve Manson (2016: 31) 1930'lardaki Büyük Buhran'da, Batı Harlem'deki Benjamin Franklin Ortaokulunun, hijyen ve çevre sağlığı, kötü konut koşulları, çete ilişkileri gibi sosyal sorunlar için okul-toplum işbirliğini resmi olarak kullanan ilk okul olduğunu belirtmektedir. Bronstein ve Manson (2016: 32), II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise dikkatin iyice okul bağlantılı hizmetlere odaklandığını Astoria Planı olarak adlandırılan bir okul-toplum bağlantısı programının kabul gördüğünü ve yaygınlaştığını belirtmektedir.

1970'lerde, okul sosyal hizmetinin ilk başladığı ülke olan Amerika Birleşik Devletler'inde Sağlık, Eğitim ve Refah Bölümü tarafından bir dizi yenilik duyurusu yapılmıştır. Okul bağlantılı hizmetler, okul başarısızlığı riski olan okul çağı çocuklarına yardım için bir strateji olarak önerilmiştir (Delgado, 1998). Ancak yoksul bölgelerdeki çocuklar ve ailelerine sağlık ve refah hizmetlerini ulaştırmada etkili olduğu ortaya çıkan bu hizmetlerin, tamamen okul dışına çıkarılması konusunda özel hekimlerin yaptığı baskıya

dayanamayan Başkan Reagan, 1981’de bu hizmetlere verdiği bütçe desteğini kesmiştir. Ama aynı dönemde New Jersey ve Kaliforniya eyaletleri, okul bağlantılı hizmetler için hatırı sayılır kaynak ayırmaya başlamıştır. 20. yüzyılın son on yılında, okul bağlantılı hizmetlerde büyük bir artış yaşanmıştır. Bugün okul bağlantılı hizmetler, güçlü toplumların iyi bir eğitimle kurulabileceği, diğer yandan da iyi bir eğitimin etkili bir okul çevresinde verilebileceği kabul gördüğü için desteklenmektedir. Bu aynı zamanda, okullar ve toplulukların kaderinin birbirine bağlı olduğu anlayışının kabul görmesidir (Bronstein ve Mason, 2016: 33-35).

Okul temelli ve okul bağlantılı hizmetler (eğitim, sağlık, refah ve sosyal hizmetlerin birlikte verilmesi), ihtiyaçlara uygun, acil ve kapsamlı hizmetlerin, işbirliğine dayalı problem çözme yöntemleriyle birbirine bağlantılandırılmasını vurgulayan bir sistem yaklaşımı olarak yarar sağlar (Ritter vd., 2009: 57).

Okul bağlantılı hizmetler, Hare (1995’den akt. Bronstein ve Mason, 2016: 18) tarafından, “çocuklar ve ailelerine, çeşitli sağlık hizmetlerinin ve sosyal hizmetlerin okulda ya da okul yakınında, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve okul işbirliği ile sağlandığı yenilikçi hizmet dağıtım sistemi” olarak tanımlanmakta ve bu tanım geniş kabul görmektedir (Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears, 2002).

Okullardaki işbirlikli programları açıklamak için bazıları “okul bağlantılı hizmetler” yerine “tam hizmet okulları” (Briar-Lawson vd., 1997); bazıları da (Delgado, 1998) “okul temelli hizmetler” terimini tercih etmektedir. Her bir terimin tercih edilme nedeni aşağıda açıklanmaktadır. Ancak, hangi terim kullanılırsa kullanılsın, bu hizmetler bir işbirliği yaklaşımını gerektirir.

“Tam hizmet okulları” terimini tercih eden Briar-Lawson vd. (1997), bu okulların bazılarının, “çocuklar, gençler, ebeveynler ve diğer topluluk üyeleri için, günlük, haftalık, aylık ve tam yıl programlar” sunduklarını ve “aynı zamanda ekonomik ve toplumsal gelişmeyi teşvik ettiğini” belirtmektedir. Bu okullar için bazılarının “tam hizmet okulları” terimini tercih etmesinin nedeninin de, adeta toplum merkezi gibi çalışarak, sadece öğrencilere değil, okul çevresinde yaşayan topluluk üyelerine de, tüm yıl ve bazen hafta sonları da hizmet verilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

“Okul temelli hizmetler” terimini tercih edenlerin üç gerekçesi, bulunmaktadır. Bu gerekçelerden ilki, okulların işbirlikli programları planlamak ve bu programlara rehberlik etmekten sorumlu anahtar oyuncular arasında yer almasına rağmen, her

zaman bu programların başlatıcıları olmamasıdır. Diğer gerekçe, bazı hizmetlerin okul tarafından koordine edilse de, okulda verilemez olmasıdır. Son gerekçe ise, okul personelinin öngörülen program hizmetini sağlayacak donanım ve yeterlilikte ve işbirliği çabalarına liderlik edecek pozisyonda olmayabileceğidir (GAO, 1993: 2-3; akt. Delgado, 1998).

“Okul bağlantılı hizmetler” terimini tercih eden Bronstein vd. (2012), okul bağlantılı hizmetleri, okul-toplum işbirliği modelleri içinde yer alan hizmetlerden birisi olarak ele almakta ve tam-hizmet okullarından ayırmaktadır. Tam hizmet okullarının, sağlık, sosyal ve gençlik hizmetlerinin okullara entegre edildiği bir merkez olarak hizmet verdiğini belirtmektedirler.

Okul-bağlantılı hizmetler ise, okul-temelli sağlık klinikleri ile okul ve diğer ilgili toplum kuruluşlarını birleştiren aile ve gençlik hizmetleri merkezlerini içermektedir (Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears, 2002; Bronstein ve Mason, 2016). Bu hizmetler ile, tüm öğrencilere destek sunmak için, sosyal refah hizmetleri okullarla bağlantılandırılmaktadır (Cousins vd., 1997; Delgado, 1998; Bronstein vd., 2012). Dolayısıyla, “okul bağlantılı hizmetler” terimi, aynı zamanda kapsayıcı bir terim olması nedeniyle de tercih edilmektedir. Bu makalenin yazarı da, aynı nedenle “okul bağlantılı hizmetler” terimini tercih etmektedir.

Okul temelli ve okul bağlantılı hizmetler, anında ve kapsamlı olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu hizmetlerin içinde, bireysel, grup ve aile danışmanlığı ve terapisi; ergen grup çalışması; akademik destek, boş zaman değerlendirme etkinlikleri yanında; açlığı ve yetersiz beslenmeyi engellemek için ücretsiz ya da indirimli sabah kahvaltısı ve öğle yemeği vermek de bulunmaktadır. Bu hizmetlerin çoğu, bir okul sosyal çalışmacısı, okul psikoloğu, okul öncesi öğretmeni, çocuk gelişimi uzmanı, okul sonrası program danışmanı ya da yetişkinler için okuma yazma programı öğretmeninden oluşan bir ekip tarafından oluşturulmaktadır (Ritter, Vakalahi ve Kiernan-Stern, 2009). Bu nedenle okul bağlantılı hizmetler, bütüncül bir bakış ve okul içinde ve dışında disiplinlerarası bir ekiple iş birlikli çalışmayı gerektiren hizmetlerdir.

Eğitim reformunu savunanlar ile çoğu sağlık ve sosyal çalışma profesyoneli de, bütün çocuklar ve aileleri için sağlık ve sosyal hizmet sunmada bu yaklaşımı mantıklı ve etkili bulmaktadır (Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears, 2002; Bronstein ve Mason, 2016; Cousins vd., 1997; Delgado, 1998; Bronstein vd., 2012). Bunun nedenlerinden birisi, çoğu çocuğun, çoğu gün okulda olması nedeni ile, okuldaki ve

okulla bağlantılı olan hizmetlere, okul dışındaki hizmetlerden çok daha kolay erişebilmesidir. Diğer bir nedeni ise, okulların, hem çocuk hem de ailesi ile bağlantı kurulabilen yegâne kuruluşlar olmasıdır. Bu nedenle okullar, çocukların aileleri ile etkileşim halinde iken, toplumda yaşanan sosyal, psikolojik, ekonomik ve hatta politik problemlerle de etkileşimlerden kaçınmazlar (Cousins vd., 1997). Dolayısı ile okullar yalnızca öğrencilere değil, ailelere de ulaşmak, hizmetlere erişimlerini kolaylaştırmak, kaynaklarla bağlantılandırmak, davranış değişikliği sağlayarak gelişme ve güçlenmelerini desteklemek için de en uygun yerlerdir.

Ancak özellikle yoksul, dezavantajlı öğrenciler ve ailelerinin çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için bir ekip çalışması içinde olsa dahi, okulda verilen hizmetler tek başına yeterli değildir. Sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, yerel yönetimler ve sosyal refah hizmetleri sağlayan çeşitli kurum ve kuruluşların işbirliklerine ihtiyaç vardır (Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears, 2002). Okullar aynı zamanda bu kurum ve kuruluşların sağladıkları hizmetlerin birleştirilerek, işbirliği planlamalarının ve hizmetlerin dağıtımının yapılabileceği yerlerdir.

Bu gibi durumlarda okul sosyal çalışmacıları, “okul iklimini geliştirmek, özel ihtiyaçları olan öğrencilere hizmet sağlamak, öğrenciler için savunuculuk yapmak, ebeveyn katılımını sağlamak ve toplum kaynaklarıyla öğrencileri bağlantılandırmak için yardım sağlamak” (Alvarez, Bye, Bryant, ve Mumm, 2013) gibi görevler üstlenirler. Sosyal çalışmacılar aynı zamanda, okullar, sosyal ve sağlık hizmetleri kuruluşları ve aileleri içeren yeniliklerde/değişimlerde liderlik rolü üstlenirler (Briar-Lawson, 1997).

SSWAA (2017), okullarda sosyal hizmet birimlerinde sağlanan hizmetleri, dolayısıyla okul sosyal çalışmacısının görevlerini altı temel başlık altında sınıflamıştır. Bu başlıklar, dolaylı hizmetler, öğrenci hizmetlerini sağlama, ebeveyn/öğrenci hizmetleri, okul personeli hizmetleri, okul-toplum bağlantısı, bölge hizmetleridir. Bu hizmetlerden okul-toplum bağlantısı hizmetleri, “okul bağlantılı hizmetler”i kapsamaktadır. Bu hizmetlerin neler olduğu aşağıda verilmiştir.

1. Öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için toplum kaynaklarını harekete geçirmek ve koordine etmek.
2. Okul çevresine geliştirmek için, sosyal refah kuruluşlarından yeterli desteği almak.

3. Öğrencilerin ve ailelerin ihtiyaçlarını karşılamak için topluluk/okul hizmetlerini geliştirmek ve yeni hizmetlerin geliştirilmesi için savunuculuk yapmak.
4. Her bir çocuğun ihtiyaçlarına etkin bir şekilde cevap verecek sistemi oluşturmaya ve geliştirmeye yardım.

Görüldüğü gibi bu hizmetler yalnızca öğrencileri ve ailelerini değil, okul çevresini de kapsayan hizmetlerdir. Okul bağlantılı hizmetlerin sunulmasında sosyal çalışmacıların da bağlantı kuruculuk, kaynak sağlayıcılık, savunuculuk, vaka yöneticiliği gibi rolleri bulunmaktadır. Bu hizmetler, aynı zamanda, birey ve ailelerle çalışma gibi mikro düzeydeki beceri ve müdahaleleri; eğitimin önünde engel oluşturan politika ve hizmetlerin oluşturulması ve geliştirilmesi için makro düzeydeki beceri ve müdahaleleri; tüm sistemler arasındaki ilişki ve etkileşimleri sağlamaya yönelik mezzo düzeydeki beceri ve müdahaleleri gerektirmektedir. Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears (2002), okul bağlantılı hizmetlerin, özellikle yoksul öğrenciler ve ailelerinin karşı karşıya kaldığı çeşitli riskleri azaltmak, çok yönlü ihtiyaçlarına cevap vermek, mikrosistemleri ekosistemlerine bağlantılandırmak ve aynı zamanda eğitimsel başarıyı ve buna yönelik mesleki başarıyı arttırmak için giderek daha fazla önerildiğini belirtmektedir.

Bu nedenle, makalenin devam eden bölümünde okul toplum işbirliğini içeren okul bağlantılı hizmetler sınıflandırılarak açıklanmıştır.

2. Okul Bağlantılı Hizmet Uygulamaları

Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears (2002), okul bağlantılı hizmetleri, “okul sonrası programlar”, “aile-toplum-okul işbirliği programları” ve “erken müdahale programları” olarak üç ana başlık altında sınıflandırmıştır.

Ancak, Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears (2002), okul bağlantılı hizmet sınıflamalarını açıklarken, aile-okul-toplum işbirlikleri içerisinde, “okullardaki sosyal çalışma müdahalelerini yönetmek için yeni yöntemler”den birisi olarak, “üniversite-okul işbirliği”nden söz etmektedir. Bununla birlikte, Bronstein vd. (2012) ve Dupper (2003: 195) gibi yazarlar da, okul-toplum işbirliği yaklaşımının bir örneği olarak “üniversite-okul işbirliği”ni açıklamaktadır.

Bu nedenle bu makalede, okul bağlantılı hizmetler, “okul sonrası programlar”, “aile-toplum-okul işbirliği programları”,

“üniversite-okul işbirliği” ve “erken müdahale programları” olarak dört ana başlık altında ele alınarak açıklanacaktır.

2.1.Okul Sonrası Programlar

Bu programlar, yetişkin rehberlik ve denetiminde okul saatleri dışında yapılan ve tüm çocukları kapsayan program ya da aktiviteleri içermektedir (Mahoney, Larson ve Eccles, 2005). OSP’ın en önemli amacı, dezavantajlı öğrencilere fırsatlar tanıyarak, akademik başarıyı arttırmaktır (Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears, 2002). Bu amaca ulaşmak için, okul çağı çocuklarına rehberlik, güçlendirme, boş zaman değerlendirme, özel dersler ve diğer fırsatlar sağlanır (Greenberg, 2013).

Okul sonrası programların eğitim çağındaki çocukların programlarına dâhil edilmesi için iki önemli gerekçe sunulmaktadır. Bu gerekçelerden ilki, okul çağı çocuklarını ergenlik çağına zorluklarına hazırlamak ve okul başarısını sadece sınavlardan alınan notlara odaklamadan, öğrenmek için gösterilen çabaya verilen anlamı geliştirmektir. Diğer gerekçe ise, akran etkilerine karşı daha hassas olan okul çağı çocuklarının, okul sonrası programlar ile kendilerine benzer akran grupları ile etkileşim içinde ve birlikte gelişme fırsatı bulmalarındır (Greenberg, 2013).

Okul sonrası programların, örnek bir programın tanıtımı üzerinden daha iyi somutlaşabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, O’Donnell, Michalak ve Ames (1997) tarafından geliştirilerek uygulanan bir program, çok düzeyli müdahaleleri içermesi ve hedef tanımlı risk faktörlerine yönelmesi nedeni ile seçilmiştir. Bu program, “düşük gelirli ve farklı etnik gruplardaki çocuk ve gençlerdeki problemleri azaltmak için, özel risk faktörleri göz önünde bulundurularak ve gençler arasında paylaşılan olumlu sosyal normlar ve bağ kurmanın olumlu etkileri kullanılarak tasarlanmıştır.” (O’Donnell, A. Michalak, ve B. Ames, 1997).

Programın ortaklarını, üç ilkokul, bir ortaokul, bir üniversitenin sosyal hizmet bölümü, bir kilise, bir çocuk rehberlik merkezi, bir sanat müzesi ve de ilçe denetimli serbestlik birimi oluşturmaktadır. Semtin çocuklarına yönelik iş birlikli önleme programını, bu kurumların temsilcileri ve topluluk sakinleri bir araya gelerek tasarlamışlardır. Semtin gençleri, mentör ve okul sonrası program kolaylaştırıcıları olarak yetiştirilmiş ve maaşa bağlanmıştır. Kurum temsilcileri, topluluk üyelerinden ve mentörlerden oluşan bir yönetim komitesi, her ay program performansını değerlendirmek,

problemleri çözmek, başarıları kutlamak ve programı düzenlemek için bir araya gelmişlerdir.

Her okul, program alanı ve malzeme bağışlamıştır. Aynı zamanda okul çevresinden mentör ve program kolaylaştırıcısı olarak yetiştirilecek gençleri belirlemiştir. Bu gençlerin projede maaşlı olarak istihdam edilmesi ve öğrenim gördükleri liselerde akademik kredi ile ödüllendirilmesi sağlanmıştır.

Her ay, tüm organizasyon ortakları ve mentör ve program kolaylaştırıcısı olarak hizmet veren gençlerle değerlendirme toplantıları yapılsa da, programın genel değerlendirmesinden üniversite sorumlu olmuştur. Üniversite, diğer program ortakları ile birlikte mentör ve program kolaylaştırıcılarına kapsamlı eğitim sağlamıştır. Aynı zamanda her okula, mentörlere direktörlük yapan bir üniversite öğrencisi görevlendirmiştir. Sosyal hizmet bölümünün araştırma ekibi, programın rehber gençler, çocuklar, program ortakları üzerindeki etkilerini ve sonuçlarını değerlendirmiştir.

Kilise, çocukları, aileleri ve rehberleri bir araya getirmek için ders aktiviteleri ve “aile geceleri” düzenlemiştir.

Sanat müzesi, çocukların hem okuldaki duygularını ifade etmelerine yönelik, hem de “aile gecesi” aktivitesi olarak görülecek bir sergiye ev sahipliği yaparak, bir öz-farkındalık sanat çalışması yürütmüştür.

Denetimli serbestlik birimi, suç işlemeye eğilimli gençlere hem bireysel hem aile danışmanlığı sağlamıştır.

Çocuk rehberlik merkezi, çocuklarla, rehberlerle ve ailelerle çalışmış ve projeye sosyal çalışmacı görevlendirmiştir.

Söz konusu okul sonrası program, iki yıl süresince, dört okulda eş zamanlı olarak haftada üç gün, günde iki saat boyunca uygulanmıştır. Değerlendirme sonuçları, programın yalnızca okul sonrası programdan yararlanan çocukların değil, ortaklar ve rehber gençler açısından da kazanımlar elde edildiğini göstermiştir (O'Donnell, A. Michalak ve B. Ames, 1997).

Çeşitli araştırma sonuçları, okul sonrası programların okul başarısını, okula devam oranlarını, olumlu sosyal davranışı, sınıfa uyumu arttırdığını göstermektedir (Montanez vd., 2015; Greenberg, 2013; Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears, 2002).

2.2.Aile-Okul-Toplum İşbirlikleri

Okul bağlantılı hizmetlerden olan “aile-okul-toplum işbirlikleri”, öğrencilerin okuldaki çok boyutlu ihtiyaçlarını tanımlama ve karşılama, aile odaklı bir işbirliği yaklaşımıdır. Bu

yaklaşımında, kurumlar arası, kurum içi, meslekler arası aile odaklı bir işbirliği gerçekleşmektedir (Anderson-Butcher ve Aschton, 2004).

Aile-okul-toplum işbirliklerinin en bilineni, "Aileler ve Okullar Birlikte" (Families and Schools Together [FAST]) Programıdır. Bu program, Amerikalı sosyal çalışmacı Lynn McDonald tarafından 1988 yılında geliştirilmiş, önleyicilik ve erken müdahale bakımından aileleri işin içine katarak güçlendiren en etkili iş birlikli programlardan birisi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri dışında, beş ülkede uygulanmış ve yaygınlık kazanmış çok ödüllü bir programdır (McDonald ve Frey, 1999: 2; akt. Dupper, 2003: 196).

Program, okul topluluğundan eğitilmiş bir ebeveyn, bir sosyal çalışmacı veya diğer okul profesyonelleri, yerel bir ruh sağlığı kurumundan bir klinik sosyal çalışmacı ve bir madde bağımlılığı danışmanı tarafından yürütülen sekiz yapılandırılmış ebeveyn görüşmesini içermektedir. Görüşmeler aile birliğini güçlendirmek, ebeveyn-çocuk arasındaki olumlu duyguları ve etkileşimleri arttırmak ve programa katılan ebeveynler arasında sosyal destek inşa etmek için gerçekleştirilen, aile aktivitelerini, ebeveyn-çocuk rol terapisini içermektedir. Sistematik değerlendirmeler Aileler ve Okullar Birlikte programının çocuk, ebeveyn ve toplum çıktılarını geliştirmedeki etkililiğini belgelendirmektedir (Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears, 2002).

2.3. Üniversite-Okul İşbirlikleri

Üniversite-Okul işbirliklerinin genel amacı, okul bağlantılı hizmetlerin amacına uygun olarak, devlet okullarındaki öğrencilerin çok boyutlu sorunlarını işbirliği yaklaşımı ile önleme, erken müdahale ve okul başarısını arttırmaktır. Bu nedenle, daha önce diğer örneklerde de görüldüğü gibi, diğer okul bağlantılı hizmetlerin her birisi okul-üniversite işbirliğini içermektedir. Ancak, kurumlar ve meslekler arası işbirliklerinin dezavantajlı ve risk altındaki öğrenciler üzerindeki olumlu etkilerinin kanıtlanmasıyla ve giderek daha fazla uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, üniversiteler, kendi misyon ve görevlerini gerçekleştirmek için de okullar ile işbirliğine girmeyi amaçlamaya başlamıştır. Üniversite-okul işbirliklerinin ayrı bir başlık altında ele alınmasının nedeni de, bu ikincil amaca ve faydaya dikkat çekmektir.

Üniversiteler, okullar ile işbirliği yaparak, mesleğe aday öğrencilerini ve yeni mezunlarını, meslekler arası işbirliğine yönelik çalışmaları yürütmeye ve geliştirmeye uygun niteliklerde hazırlamayı (Knapp vd., 2003: 137); araştırma uygulamaları ve son sınıf

öğrencilerine staj imkanı sağlamayı (Bronstein ve Kelly, 1998) hedeflemektedir. Böylece okul-üniversite işbirlikleri ile, hem topluma hizmet sunulması; hem de, uygulamalı araştırmaların ve işgücünün geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Bronstein vd., 2012).

Üniversitelerin, “yurttaşlık bilincini” de destekleme yoluyla, toplum işbirliğini sağlamadaki merkezi rolü giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu işbirliklerinde, topluluklarla birlikte ve aynı zamanda topluluklardan öğrenme gibi de faydalar bulunmakla birlikte, birtakım zorluklar da bulunmaktadır. Üniversiteler tarafından yapılan işbirliği planlamalarında, bu zorluklardan belki de en önemlisi, farklı felsefi temelleri içeren disiplinlerin farklı bakış açılarının bir araya getirilmesidir (Bronstein vd., 2012).

2.4. Erken Müdahale Programları

Erken müdahale programları, genç, yalnız, bekâr, yoksul veya çalışan ebeveynlerin hem kendileri hem de çocukları için, olumlu sosyal ve akademik sonuçları nedeniyle giderek daha fazla desteklenmektedir. Bu gibi programlar müdahaleleri birleştirerek, hem çocukların ve ebeveynlerinin bedeb ve ruh sağlığını koruyup arttırmakta, hem de okulun ve ailelerin kaynaklarını arttırmaktadır. Bu programlar, okullar aracılığıyla sunulmakta ve okul-bağlantılı hizmetler yaklaşımına uygun olmaktadır (Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Mears, 2002).

Okul bağlantılı erken müdahale programlarına bir örnek, bu alandaki programlara öncülük eden, Şikago Çocuk Ebeveyn Merkezi Programı’dır (Chicago Child-Parent Center Program [CPC]). Bu program ile “kentin yoksul bölgelerindeki 3-9 yaş arasındaki çocuklara ve ailelerine eğitim ve aile destek hizmetleri sunulmaktadır.” (Reynolds, 2000). Şikago Çocuk Ebeveyn Merkezleri (CPC) ile ilgili uzun dönemli araştırma sonuçları, okul öncesi yılları süresince okul başarısını güçlendirme ve aileleri destekleyerek güçlendirmenin ve katılımlarını sağlamanın, akademik başarıyı ve bir üst öğrenime devam oranlarını arttırdığını, okul terkini ve çocukların suça yönelmesini azalttığını göstermektedir (Reynolds, 2000; Reynolds vd., 2001).

Öte yandan işbirliği, yalnızca öğrencilere ve okullara değil, okullarla işbirliği yapan sosyal hizmet ve toplum kurum ve kuruluşlarına da fayda sağlar. Okullarla işbirliği yapan kurum ve kuruluşlar, böylece daha fazla kişiye ulaşabilirler, çalışmalarını için kamuoyu desteğini arttırabilirler, bazen maliyetlerini kazanca çevirebilirler ve okulun imkânlarına ve uzmanlığına erişim

sağlayabilirler. Bazı durumlarda da okul bağlantılı hizmetler, okullarla işbirliği yapan kurum ve kuruluşlar ile diğer kurum ve kuruluşların işbirliğini sağlamaya aracılık eder (Davies, 1996: 15).

Yukarıda açıklanan program örneklerinde de görüldüğü gibi, “kapsamlı ve entegre bir program dizisi, öğrenmenin önünde engel oluşturan tüm aile sorunlarını ve ihtiyaçlarını tanımlayarak minimize eder ve sağlıklı gelişimi destekleyerek öğrenciyi öğrenmeye hazır hale getirir” (Delgado, 1998). Bu programların başarılı olması için, toplumu harekete geçirecek ve programlara politik destek sağlayacak güçlü bir liderlik; sorunlu gençleri tanıma ve müdahale etmede ve hizmetlerle bağlantılandırmada, hizmetlerin çocukların ihtiyaçlarını karşıladığından emin olmak için yönlendirmeleri izlemede iyi yetişmiş program personeli; son olarak, ihtiyaç duyulan hizmetlerle gençleri bağlantılandırmak için multidisipliner takımlar hayati öneme sahiptir (Government Accountability Office [GAO], 1993; akt. Delgado, 1998).

Sonuç

Okul bağlantılı hizmetler, özellikle dezavantajlı öğrenciler ve ailelerinin çoklu ihtiyaçları ve sorunları ile, eğitim kurumlarının tek başına mücadele etmesinin mümkün olmadığı ve bu kesimlere en kolay okullar aracılığı ile ulaşabileceğinin kabul edilmesiyle ortaya çıkmış bir okul-toplum işbirliği yaklaşımıdır.

Sağlık, eğitim, sosyal hizmetler alanındaki ayrıışmışlık ve sistemlerin koordinasyonundaki bağlantıların yokluğu ve boşluklar, özellikle dezavantajlı öğrenciler için, eğitime katılım ve okul başarısının önünde engeldir. Sosyal çalışmacılar, okul bağlantılı hizmetler aracılığı ile tüm bu hizmet ve sistemlerin etkili ve işlevsel bir şekilde birbirine bağlantılandırılmasında anahtar konumda olabilirler.

Bununla birlikte, okul temelli ve okul-bağlantılı hizmet modellerinin her soruna çözdüğü ileri sürülmektedir. Temelde bu hizmetler aile, okul ve toplum ekzosistemlerini; aynı zamanda etkileşimleri, süreçleri ve sistemler arasındaki ilişkileri içeren mezzosistemleri işaret etmektedir. İrdelenme ihtiyacı duyulan diğer önemli kamu politikası ile ilgili sorunlar, ekolojik-sistem perspektifinin diğer düzeylerini hedefleyen müdahalelere gerek duymaktadır. Bu noktada, yoksul toplulukları ve bölgeleri daha varlıklı topluluk ve bölgelerle bir araya getiren yenilikçi politikalar ve programlar olması, insan, sosyal ve kültürel sermaye kaynaklarını içeren kaynakların paylaşımını kolaylaştırabilir. Böyle programlar,

yoksul öğrencilerin başarısını olumlu etkileyebilir ve aşırı yoksullar ile orta ve zengin sınıfı topluluklar arasındaki kopukluğu giderebilir (Jozefowicz-Simbeni ve Allen-Maers, 2002).

Ülkemizde, okul sosyal hizmeti son yıllarda çok tartışılrsa da, hatta 2016 yılı sonuna kadar başlatılması kararı alınsa da (Resmi Gazete, 2013), henüz başlamamıştır. Bununla birlikte, okul-toplum işbirliğini içeren çeşitli okul bağlantılı projeler oldukça popülerdir. Okul sosyal hizmetinin başladığı ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde, okul bağlantılı hizmetlerin başarılı ve olumlu etkilerinin kabul görmesiyle okul sosyal hizmetinin başladığı düşünülürse, ülkemizde de son yıllarda popülerleşen okul bağlantılı projelerin, okul sosyal hizmetinin ayak sesleri olduğu söylenebilir.

Başka bir açıdan da, özellikle sivil toplum kuruluşlarının sosyal sorunlara çözüm bulmak amacıyla geliştirdiği ve uyguladığı okul bağlantılı projeler, okul sosyal hizmetine çok fazla ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesidir. Ancak ülkemizde sosyal çalışmacıların bu projelere dâhil edilip edilmediği, dahil ediliyorsa nasıl bir rol ve görevi olduğu belirsizdir.

Özellikle yoksul, engelli, göçmen öğrenci ve ailelerin yoğun olduğu dezavantajlı bölgelerde, öğrenmenin önünde engel olan çok yönlü ihtiyaçlar ve sorunlara çözüm bulabilmek için, çeşitli kurum ve kuruluşların hizmetlerinin bir araya getirilmesi, meslekler arası multidisipliner bir çalışma, ihtiyaç sahiplerinin mobilize edilmesi, yeni hizmet ve sistemlerin harekete geçirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sosyal çalışmacıların rol tanımları arasında yer alan kaynak ve destek sağlayıcılık, çeşitli kuruluşlar ve meslek elemanları arasında bağlantı kuruculuk, vaka yöneticiliği, danışmanlık, savunuculuk gibi rollerin üstlenilmesi gerekmektedir.

Sosyal çalışmacılar, insan ve topluma yönelik çeşitli disiplinlerden ve yerel bilgiden edinilmiş olan eklektik bilgi temelleri; insanları çevresi içinde ve çevresi ile birlikte ele alan bakış açıları; insanları ve sistemleri bir araya getiren, uygulama temelli eğitimleri ve mesleki birikimleri yanında; insan hakları, insan onuru ve değeri, sosyal adalet gibi ilkeleri temel alan etik ilke ve değerleri ile yukarıda sözü edilen rolleri yerine getirmek üzere yetiştirilmektedirler.

Bu nedenle, öğrencilerin eğitimlerinin önünde engel oluşturan ihtiyaç ve sorunlara çözüm bulmak için, okul sosyal hizmeti acilen başlatılmalı, okullarda ya da sivil toplum kuruluşlarında çalışan sosyal çalışmacılar, çocukların eğitim ve tüm gelişimleriyle ilgili riskleri azaltmak ve kaynakları arttırmak için erken müdahale programlarına dâhil edilmelidir.

Üniversitelerin sosyal hizmet bölümleri, daha fazla öğrencisini okullarda uygulama ve staj yapmaya yönlendirmelidir. Bu yönlendirmelerde, okulların kadrolarında sosyal çalışmacı bulunmadığı için, üniversite öğretim elemanlarının hem eğitim hem de uygulama danışmanı olarak görevlendirilmesine özen gösterilmelidir.

Diğer önemli nokta da, çok farklı ihtiyaç ve sorunlara tek başlarına çözüm bulmaları mümkün olmayan eğitim kurumları, sivil toplum kuruluşları ile işbirliğine daha açık hale gelmelidir. Bu işbirlikleri kamu politikaları ile de desteklenmelidir.

Son olarak, “okul bağlantılı hizmetler”in ruhuna uygun olarak, özellikle dezavantajlı okul bölgelerinde, aile ve çocuk merkezleri hayata geçirilmelidir. Bu merkezler, halen Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde hizmet veren Çocuk Destek Merkezleri ya da Aile Danışma Merkezlerinden farklı olarak, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı ve İlçe Rehberlik ve Araştırma Merkezleri ile bağlantılı çalışmalıdır. Böylece, okullarla bağlantılı hizmetlerin verilmesi ve işbirliklerinin koordine edilmesinde yetki karmaşası daha az yaşanarak, sağlıklı, yeterli ve verimli müdahaleler gerçekleştirilip, hizmetler sunulabilir.

Kaynakça

ALVAREZ, Michelle, BYE, Lynn, BRYANT, Randy ve MUMM, Marie (2013), “School Social Workers and Educational Outcomes”, *Children & Schools*, 35(4), ss. 235-243.

ANDERSON-BUTCHER, Dawn ve ASHTON, Deb (2004), “Innovative Models of Collaboration to Serve Children, Youths, Families, and Communities”, *Children & Schools*, 26(1), ss. 39-53.

<http://www.bagcilar.bel.tr/icerik/174/14884/risk-altindaki-cocuklara-destek-projesi-gelecegin-guvende.aspx>, (18.07.2017)

BRIAR-LAWSON, Katharine, LAWSON, H.A., COLLIER, C. ve JOSEPH, A. (1997), “School-Linked Comprehensive Services: Promising Beginnings, Lessons Learned and, Future Challenges”, *Social Work in Education*, 19(3), ss. 136-148.

BRONSTEIN, Laura ve KELLY, Timothy (1998), “A Multidimensional Approach to Evaluating School-Linked Services: A School of Social Work and County Public School Partnership”, *Social Work in Education*, 20, ss. 152-164.

BRONSTEIN, Laura, ANDERSON, Elizabeth, TERWILLIGER, Susan ve SAGER, Kristen (2012), “Evaluating a Model of School-based

Health and Social Services: An Interdisciplinary Community-University Collaboration”, *Children & Schools*, 4(3), ss. 155-165.

BRONSTEIN, Laura ve MASON, Susan (2016), “*School-linked Services, Promoting Equity for Children, Families, and Communities*”, Columbia University Press, New York.

COUSINS, Linwood H., JACKSON, Kai ve TILL, Michael (1997), “Portrait of a School-Based Health Center: An Ecosystemic Perspective”, *Social Work in Education*, 19(3), ss. 189-202.

DAVIES, Donald (1996), “Partnerships for Student Success”, *New Schools/New Communities*, 12, ss. 14-21.

DELGADO, Melvin (1998), “Linking Schools, Human Services, and Community: A Puerto Rican Perspective Social Work in Education”, *Social Work in Education*, 20(2), ss. 121-130.

DUMAN, Nurdan (2000), *Ankara Liselerinde Çeteye Katılma Potansiyeli Olan Öğrenci Grupları ve Okul Sosyal Hizmeti*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

DUMAN, Nurdan (2001), *Türkiye İçin Yeni Bir Sosyal Hizmet Alanı Olan Okul Sosyal Hizmeti'nin Kapsamı ve Sosyal Hizmet Mesleği İçindeki Yeri. Prof. Dr. Nihal Turan' a Armağan-Sosyal Hizmette Yeni Yaklaşımlar ve Sorun Alanları*, Aydınlar Matbaası, Ankara.

DUPPER, David (2003), *School Social Work: Skills and Interventions for Effective Practice*, John Wiley & Sons, New Jersey.

GREENBERG, Jeff (2013), “Determinants of After-School Programming for School-Age Immigrant Children”, *Children & Schools* 35(2), ss. 101-111.

İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA), <http://www.istka.org.tr/content/pdf/cGE.pdf>, (06.01.2017)

JOZEFOWICZ-SIMBENİ, Debra ve ALLEN-MEARES, Paula (2002), “Poverty and Schools: Intervention and Resource Building through School-Linked Services”, *Children & Schools*, 24(2), ss. 123-136.

KARAKAYA, Serap (2012), *İlköğretim Okullarında Ailenin Eğitime Katılımı ve Okul Sosyal Hizmeti*, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Yalova.

KNAPP, Michail S., BARNARD, Kathryn, BRANDON, Richard N., GEHRKE, Nathalie J., SMITH, Albert J. ve TEATHER, Edward C. (2003), *University-Based Preparation for Collaborative Interprofessional Practice*, The Politics of Linking Schools and Social Services (Edited) Louise Adler and Sid Gardner, Falmer Press, London.

MAHONEY, Joseph, LARSON, Reed ve ECCLES, Jacquelynne (2005), *Organized Activities as Contexts of Development: Extracurricular Activities, After-School And Community Programs*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.

MONTAÑEZ, Evelyn, BERGER-JENKINS, Evelyn, RODRIGUEZ, James, MCCORD, Mary ve MEYER, Dodi (2015), "Turn 2 Us: Outcomes of an Urban Elementary School-based Mental Health Promotion and Prevention Program Serving Ethnic Minority Youths", *Children & Schools*, 37(2), ss. 100-107.

National Association of Social Workers (NASW) (2012), NASW Standards for School Social Work Services. <https://c.ymcdn.com/sites/sswaa.site-ym.com/resource/resmgr/imported/naswschoolsocialworkstandards.pdf> (18.07.2017)

RICHARD, Alfred ve SOSA, Liprandi (2014), "School Social Work in Louisiana: A Model of Practice", *Children & Schools*, 36(4), ss. 211-220.

O'DONNELL, Julie, MICHALAK, Elizabeth A. ve AMES, Ellen B. (1997), "Inner-City Youths Helping Children: After-School Programs to Promote Bonding and Reduce Risk", *Social Work in Education*, 19(4), ss. 231-241.

ÖZBESLER, Cengiz ve DUYAN, Veli (2009), "Okul Ortamlarında Sosyal Hizmet", *Eğitim ve Bilim*, 34(154).

ÖZKAN, Yasemin ve KILIÇ, Esra (2014), "Çocuk ve Aile Odaklı Sorunların Çözümünde Okul Sosyal Hizmet Uzmanlarının Önemi:Uzmanların Çocuk ve Ailelerle Çalışmada Sahip Oldukları Beceriler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(3), ss. 397-412.

ÖZKAN, Yasemin ve SELÇİK, Ozan (2016), "Okul Sosyal Hizmetinin Okul Terki Üzerindeki Potansiyel Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(43), ss. 1275-1281.

Resmi Gazete (14.12.2013), <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131214-15.htm>. (20.07.2015).

REYNOLDS , Arthur (2000), *Success in early intervention: The Chicago Child-Parent Centers*. University of Nebraska Press, Lincoln.

REYNOLDS Arthur, TEMPLE Judy, ROBERSON Dylan ve MANN Emily (2001), "Long-Term Effects of an Early Childhood Intervention on Educational Achievement And Juvenile Arrest: A 15-Year Follow-Up of Low-Income Children in Public Schools", *Journal of American Medical Association*, 285, ss. 2339-2346.

RITTER, Jessica A., VAKALAHİ, Halavelau F.O. ve KIERNAN-STERN, Mary (2009), *101 Careers in Social Work*, Springer Publishing Company, New York.

School Social Work Association of America (SSWA) (2017), <http://www.sswaa.org/?page=721> (18.07.2017)

YEŞİLKAYALI, Emel (2016a), "1. Bölüm", Emel Yeşilkayalı ve Fulya Giray Sözen, *Yoksulluk Bağlamında Okul Sosyal Hizmeti Uygulama Modelleri 1-55*, SABEV, Ankara.

YEŞİLKAYALI, Emel (2016b), "Okul Sosyal Hizmetinde Yaklaşım ve Model Örnekleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), ss. 135-152.

HALK HİKÂYESİ İLE MODERN ROMAN ARASINDA KALMIŞ BİR İZMİR ROMANI: AĞANIN OĞLU

Muzaffer ÇANDIR¹

ÖZ

Ağanın Oğlu romanı Raif Nezih Atakul tarafından 1926 yılında İzmir’de yayımlanmıştır. Ebat olarak uzun hikâye, kısa roman tarzında yazılan eser hâlâ yeni harflerle basılmamıştır. İzmir’de basılan az sayıdaki romanlardan biri olan bu eser, edebiyat dünyası tarafından tanınmamaktadır. Bu eserin önemi, hem tarihi halk romanı olması, hem de halk hikâyesi formuna yakın bir şekilde kurgulanmış olmasıdır. Yer yer halk hikâyesi özelliği de gösteren eser, bu özelliği ile halk hikâyesi ile modern roman arasında değerlendirilmesi gereken bir özelliğe sahiptir. İçinde yazıldığı yıllardaki İzmir şehrinin yaşam özelliklerinin de bulunduğu romanda baba oğul iki ağanın hayatı üzerinden kadınların ihaneti ve onlara güvenilmemesi gerektiği teması öne çıkarılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Raif Nezih Atakul, Halk Romanı, İzmir’de Edebiyat, Ağanın Oğlu,

AN IZMIR NOVEL THAT IS STUCK BETWEEN FOLK TALE AND MODERN NOVEL: AĞANIN OĞLU

ABSTRACT

The novel Aganın-Oglu was published by Raif Nezih Atakul in 1926 in İzmir. In terms of its size it is a long story written in a style of a short novel, and it has still been not published in the new alphabet. Only a few novels were published in Izmir and this novel is one of them and it was recognized by the world of literature. The importance of this writing is that it is a historical folk novel and at the same time it is a folk story. Partly a folk story, it can be identified as a text between a folk story and a modern novel. The main story line of this novel proceeds through the life of two landowners, father and son, and the betrayal of women and that one must never trust them, while describing the lifestyle of Izmir in those years when the action of the novel takes place.

Key Words: Raif Nezih Atakul, folk novel, literature in Izmir, Ağanın Oğlu.

¹ Yrd. Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mail: candir45@yahoo.com

GİRİŞ

Bu makalede bütün toplumların en çok ilgi gösterdiği bir anlatı olan modern romanın ilk şekli destandan başlayarak halk hikâyesine, oradan da modern öyküye evrilme süreci anlatılacak, sonra da bir İzmir romanı olan *Ağanın Oğlu*² adlı kısa romanın halk hikâyesine benzeyen tarafları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Makaleye böyle başlamamızın nedeni, *Ağanın Oğlu* romanının hem uzun hikâyeye, daha çok da arasındaki türkülere ve anlatım şekline bakılınca bir halk hikâyesine benzemesidir. Bu durum makalenin devamında örneklerle ayrıntılı olarak ortaya konacaktır.

Göçebe hayatının anlatısı olan destanlar insanların hayatta kalmak için tabiat şartlarıyla ve başka topluluklarla yaptığı mücadeleler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu mücadeleler anlatılırken toplumun geneli yerine bir kahraman öne çıkarılmış, toplumların varoluş mücadeleleri bu kahramanın etrafında anlatılmıştır. Destan tipleri toplumun ortak tipleridir. “Toplum, daha önce yaşamış ve zihinlerde iz bırakmış tiplerin bütün iyi özelliklerini kendi dönemine taşımış ve bu dönemin parlayan tipine bunları yerleştirmiştir.”³

Destan kahramanı yalnız kendi özelliklerine değil, daha önce yaşamış kahramanların özelliklerine de sahiptir. Toplum, idealize ettiği bu kahramana, kendisinde olmasa bile bütün olumlu özellikleri vermekte cömert davranır. Aslında bu özellikler kahramanın şahsında toplansa da toplumun ortak özellikleridir. Buradaki kahraman, bu özelliklerin yalnız bir taşıyıcısıdır. Toplumlar bu özellikleri bir kahramanın ağzından anlatarak gelecek nesillere hem nasıl olunması gerektiğini hem de kendi toplumsal erdemlerini ifade etmiş olurlar.

Buradaki destan kahramanına atfedilen özellikleri bir çeşit destan diyebileceğimiz evliya menkıbelerinde de görebiliriz. Tasavvuf edebiyatında menkıbe destandan ayrı bir tür olsa da olağanüstü dini ve ahlaki özelliklerin bir insanda toplanması bakımından destana benzetilebilir. Menkıbelerdeki bu abartılı dini ve ahlaki özellikler, toplumun olmasını istediği, ancak toplumun genelinde olabilecek özelliklerdir.

Kurmaca metinlerden hikâye ve romanın ilk örneklerinin destanlar olduğu bilinmektedir. Sonraki yıllarda destan yerini diğer anlatı türlerinden masal, efsane ve halk hikâyesine bırakmıştır.

² Raif Nezi (Atakul), *Ağanın Oğlu*, Bilgi Matbaası, İzmir 1926. 78 s.

³ Sevtap Yazar, “Destan, Halk Hikâyesi ve Masal Arasındaki İlişkiler ve Bu Unsurların Destanlara Yansımaları”, s. 7, (<http://web.deu.edu.tr/~ilyas/edebiyat/destan.htm>)

Halkın düş gücü ile devamlı büyüyen ve zenginleşen bu geleneksel türler, hemen her toplumda vardır ve halkın kurmaca anlatı ihtiyacını karşılamaktadır. Bu halk anlatıları Divan şairlerince edebiyattan sayılmayıp ikinci plana atılınca kendine daha çok köy ve kasabalarda yer bulabilmişlerdir.

Modern roman tahlillerinde ele alınan kahramanlar analiz edilirken “idealize edilmiş tip” diye bir sınıflama yapılır. Bu idealize tip, aslında destan ve menkıbelerdeki abartılı kahramanın bir benzeridir. Aralarındaki fark eski türlerdeki kahramanlarda abartının dozunun ayarlanamamasıdır.

Zamanla yarı göçebe veya yerleşik düzene geçen toplumda kişisel kahramanlıklar yerini iç çatışmalara ve insanların bireysel sorunlarına bırakır. Yerleşik düzenin eserleri konu itibarıyla daha çok bireysel duygulardır ve bunun başında da aşk konusu gelir. Halk edebiyatının halk hikâyeleri olarak bildiğimiz alt unsuru, bu gelişimin ürünleridir. Genellikle nazım ve nesir karışık olarak söylenen bu hikâyelerin iç motifleri eski anlatımlar olan destan ve masaldan alınmış malzemelerdir.

Halk hikâyelerini destandan ayıran en belirgin özellikler, tarihi bir olayın olmaması, nazım – nesir karışık olması, şahısların ve çevrenin gerçeğe yakın tasviri ile aşk konusunun ağırlıklı olarak anlatılmasıdır.

Hikâye terimi ilk defa dokuzuncu yüzyılda Cehiz tarafından kullanılmış olup; Arapça hakeve kökünden türeyen bu kelime, “anlatma, benzetme, tarih, destan, kıssa, masal, rivayet” manalarını ifade eder. Destan ile hikâye arasında bir geçiş kabul edilen Dede Korkut’ta “boy” olarak ifade edilen hikâye kavramı Türkiye’de değişik terimlerle isimlendirilmiştir. “Anadolu sahasında kullanılan hikâye teriminden başka, türküsüz hikâyelere kara hikâye, kısa hikâyelere kıssa, serküşte (sergüzeştten bozma) dendiği bilinmektedir.”⁴

Ahmet Saçkesen halk hikâyelerini, destandan modern romana geçiş aşamasında ortaya çıkmış bir tür olarak değerlendirmek doğru olacaktır⁵ derken, Boratav: “Halk hikâyeleri destanîleşmiş masallar veya destanîliklerini kaybetmiş masallarla çok karışmış masallar” veya “eskiden destanların gördükleri vazifeleri üzerine almış yeni ve

⁴ Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara, 2003, s.3.

⁵ Ahmet Saçkesen, *İzmir’de Yaşayan Âşıklardan Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 17. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

orijinal bir nev'in mahsulleri"⁶ olarak değerlendirir. Otto Spies de "Halk hikâyeleri, bir sevgiliyi elde etme yolundaki maceraları anlatan masallardır"⁷ diyerek farklı bir tanım getirir.

Halk hikâyeleri, destan döneminin sonunda ortaya çıkmış eserlerdir. Halk hikâyelerinde tarihi olayların daha az olması, nazım-nesir karışık bir yapının bulunması, zamanla nesir kısmının ağırlık kazanması, olaylar ve kişiler bakımından gerçeğe daha yakın olması bunları destanlardan ayıran en önemli özelliklerdir. Bu durumdan hareketle halk hikâyeleri destanla roman arasındaki geçiş döneminde ortaya çıkan "epico-romanesque" ürünler olarak adlandırılabilir. Halk hikâyeleri gerek konu bakımından gerekse şekil bakımından hem epik eserlerin özelliklerini taşımakta hem de modern romandaki tip ve olayları içermektedir.⁸

Türk halk hikâyelerinde, hikâye kahramanı günlük hayatta zor rastlanabilecek idealist bir kişiliğe sahiptir. Hikâye kahramanının bu özelliği, halk hikâyelerinin konularını güzellik duygusundan ve yüceltilmiş düşüncelerden almasını sağlar. Hikâyeci olaylara akıl ve mantığıyla bir çözüm bulamayınca hayal ve sembollerden faydalanır. Böylece hikâye kahramanı normal bir insanın yapabilecekleri yanında, arzu ettiklerini de gerçekleştirebilecek özelliklere sahip olur. Kendi içinde tutarlı olmak şartıyla halk hikâyelerinde her çeşit olay yer alabilir.⁹

Türk halk hikâyelerini âşıklar ya yaşanmış bir olaydan belli gelenekler doğrultusunda veya yaşadığı kabul edilen bir âşığın hayatı ve maceralarını esas alarak oluşturmuşlar, bu konuları geliştirip işleyerek düzenlemişlerdir. Olayların sınıflandırılması veya sıraya konulması anlamına gelen "tasnif" terimi, Türk halk hikâyelerinin doğuşu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Âşık, hikâyenin konusunu tespit ettikten sonra, geleneğe göre nelerin nesirle anlatılacağını, nerelere şiir konulacağını planlar. Bu planın ardından olay mantığını, hikâye tasnif geleneğini, dinleyici çevrelerinin istek ve eğilimlerini, kendi kabiliyetini ve hikâye anlatımında rastlanan hazır kalıpları kullanarak tasnifi tamamlar.¹⁰

⁶ Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Adam Yayınları, İstanbul 1988, s. 34.

⁷ Öcal Oğuz, *Halk Hikâyeleri Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008.

⁸ Fikret Türkmen. "Hikâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XVII, s. 488.

⁹ Nurettin Albayrak, "Türk Halk Hikâyelerinin Genel Özellikleri", *Osmanlı Araştırmaları XXVI*, İst. - 2005. s. 17

¹⁰ Albayrak, "Türk Halk Hikâyelerinin Genel Özellikleri", s.5

Hikâyeyi modern anlamda değerlendiren araştırmacılar çoğunlukla Türk edebiyatında hikâye ve romanı Tanzimat'la başlatırlar. Ancak Türklerin bu türde, İslâmiyet'ten önceki dönemlere kadar giden bir geleneğe sahip olduğu bilinmektedir. İslâmiyet'in kabulünden Tanzimat'a kadarki dönem içinde ise hikâye tarzına uygun manzum ve mensur pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlar destanlara ve efsanelere kadar uzanan bir çizgide kısmen tercüme veya bir çeşit uyarlama yoluyla meydana getirilmiş, kısmen de şairlerin muhayyilesinden doğmuş veya bizzat yaşanmış olayların hikâyeyi çağrıştıran örnekleridir.¹¹

Klâsik Türk edebiyatının bir türü olan manzum - mensur küçük hikâyeler, diğerlerine nispeten çok farklı özellik gösterirler. Bunların konuları daha gerçekçidir. Bir kişinin başından geçen ya da iki üç kişi arasında cereyan eden, zaman ve mekânı belli bu tür hikâyelerde olaylar İstanbul, Bursa, İzmir, Kastamonu, Konya vb. yerlerde ve çoğunlukla tarihi belli bir zaman diliminde gerçekleşir. Türk toplum hayatının belli bir cephesini göstermesi bakımından konu birliğine sahip bu tür hikâyelerin her biri aynı zamanda bir tarihî belge değeri taşımaktadır.

Tanzimat sonrası hikâye ve romancılığında bu tür eserlerin önemli ölçüde etkisi görölmektedir. Modern Türk Edebiyatında, hikâye ve romanın köklerinde Batılı örnekler yanında klâsik edebiyatın bu tür örneklerinin de etkisi bulunmaktadır.

Öte yandan halk hikâyeleri de, aynı dikkatle ve modern öykü tekniğiyle incelendiğinde, bunlarda tasvirlerin zayıf olduğu, doğa tasvirlerinin belli şemalar içinde sınırlı kaldığı, hareketli metinlerin anlatılmasında pek başarılı olunmadığı, kurmaca dünya yaratmaktan çok ders vermenin amaçlandığı görölecektir. Bu bakımdan halk hikâyeleri, devrinin sanat zevkini aksettiren belli bir formun dışına çıkamaz. Bu zevk, bu dikkat, bu dünyaya bakış tarzı, Divan edebiyatına vücut veren kültürden ayrı düşünölemez.¹²

Buraya kadar Türk hikâyeciliğinin geçmişten günümüze kadar yaşadığı tarihsel süreç böylece ele alındıktan sonra İzmir'de 1926 yılında yayımlanan romana geçebiliriz. Biçim itibariyle romandan çok hikâyeye, modern hikâyeden çok halk hikâyesine benzeyen eser, bu türlerin hepsinin özelliklerini taşıması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

¹¹ Hasan Kavruk, "Divan Edebiyatında Hikâye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.17, s. 491.

¹² Kavruk, s.495.

Romanın Özeti

İzmir ve Ege bölgesinin en zengini olan Yusuf Ağa, seksen yaşında, hasta bir adamdır. Ölmeden tek çocuğu ve varisi olan yirmi yaşındaki Ahmet'i çağırır ve ona sakın evlenme diye vasiyet eder ve ölür. Bütün miras kendisine kalan Ahmet, kısa süre sonra bu vasiyetin nedenini araştırır. Babasının uzun zamandır yanında bulunan evin yaşlı dadısı Ayşe Bacı'dan babasının gençliğinden itibaren üç evlilik yaptığını fakat hepsinde de aradığı mutluluğu bulamayıp ihanete uğradığını, bu yüzden oğlunun da kendi kaderini yaşamaması için böyle vasiyet ettiğini öğrenir. Bunun üzerine geçmişi olmayan bir esire ile evlenir. Bu evlilikten bir de kızı olan Ahmet Ağa aradığı mutluluğu bulur fakat vasiyeti çiğnemiş olur.

Bir gün şehirde dehşetli bir veba salgını başlar. Konağa da bulaşan hastalığa karşı hekim getirmeye giden Ağa'nın aniden geçici olarak kalbi durur ve yere yığılır. Öldü diye üstündekileri soyup mezarlıkta bir çukura atarlar. Burada bir süre sonra kendine gelen Ağa, başından geçenleri hatırlayıp ne yapacağını düşünürken ayağına takılan bir mücevher torbası hayatını değiştirir.

Hırsızların bıraktığı bu mücevher torbası ile hayatını rahatça geçirebileceğini düşünen Ağa, evine gitmez, biraz ortalıkta dolaştıktan sonra Manisa'ya gidip orada meşhur Pir Ahmet kahvesine takılır. Bir süre sonra konağının tavrını merak ederek tanınmamak için hoca kıyafeti giyip Ağa'nın eski bir arkadaşı sıfatıyla evine gider. Evdekiler Ağa'nın öldüğüne inanıp bir süre üzüldükten sonra normal hayatlarına dönmüşlerdir.

Akşam mahallenin küçük kahvesine gittiğinde kahvedekilerin aralarındaki konuşmalardan çocukluk arkadaşı Hasan ile karısının seviştiğini, yakında evleneceklerini öğrenir. Bir gün gizlice bahçeye girdiğinde bu duruma gözleriyle şahit olur.

Kendini belli etmeden konağa sık sık gelen Ağa, pahalı hediyelerle kendini sevdirebilir ve Hasan ile karısının dostluğunu kazanır. Bunların evlenmelerini de sineye çeken Ağa, düğün gecesi konakta büyük bir yangın çıkartarak intikamını alır. İçinde kızının da yanacağını ise kendine şöyle kabul ettirir:

“—Ah... Sen, sen de bir kadın olmayacak mıydın? Sen de ihanet, riya ve hırs gibi sefil arzuları taşıyan ve rast geldiğini hırpalayan, ağlatan ve yakan bir şey olmayacak mıydın? O halde yan! Sen de yan! Sen de inle! Sen de haykır! Sen de kıvrın, sen de geber!”¹³ Bu cümleler aslında romanın da özünü oluşturmaktadır.

¹³ Raif Nezh, *Ağanın Oğlu*, s. 36.

Fakat yağın aşırı yağmurun etkisiyle sığındığı Kadifekale'nin surları yıkılır ve Ağa altında mahsur kalır, kurtulmaya çalışır fakat kurtulamaz, sonunda geçici cinnet geçirip delirir ve Manisa tımarhanesine yatırılır.

Tımarhanenin görevlisi Keleşoğlu delilere karşı çok acımasız, karısı Gülsüm ise çok şefkatlidir. İlk geldiğinde epey dayak yiyen Ağa, daha sonra cinnet hali geçip kendine gelince buradan kaçmanın yollarını aramaya başlar. Sonunda bir gece bir yolunu bulup kaçmayı başarır.

Ağa'nın Hasan ile karısının evlendikleri gece konakta çıkardığı büyük yangında evdeki herkes yanarak ölmüş, yalnızca Ağa'nın küçük kızı Zeliha, gözlerini kaybetmiş olarak kurtulmuştur. Hayatta kimsesi olmayan âmâ kızı İzmir'in kadısı Kadı Osman, çocuğun malına el koymak için yanına alır. Kadı Osman'ın evinde onun karıları ve çocukları tarafından devamlı tartaklanan ve aşağılanan Zeliha, dayanacak gücünün kalmadığı bir gece yarısı konakta büyük bir yangın çıkarak kendisiyle beraber Kadı Osman'ın bütün ailesinin yok olmasını sağlar.

Bir gün Akhisar'da Deli Murat'ın işlettiğı büyük kahveye üstü başı harap bir adam girer. Bir şeyler anlatmak istediğı belli olan bu adama sıcak içecek verip oturturlar ve nereden gelip nereye gittiğini sorarlar. Dilenci kılıklı adam: "Kim olduğumu, başımdan neler geçtiğini değil fakat vaktinizi hoşça geçirecek bir İzmir masalı söyleyeceğim: Bir varmış bir yokmuş" diyerek kendi hayatını anlatmaya başlar. Herkes masal dinler gibi dinler fakat fazla etkilenmezler. Toplanan üç beş akçeyle adamı gönderirler. Kimse bu anlattıklarının gerçek olduğuna inanmaz, bu hikâye de kulaktan kulağa yayılır ama İzmir Ağa'sı art arda gelen bu felaketler sonucu unutulur.

Bir süredir ortalıkta görünmeyen Ahmet Ağa, bakımsız, dilenci kılıklı biri olarak Bursa'da ortaya çıkar. O gün Bursa'nın ağalarından Mustafa Ağa evlenmektedir. Dışarıdaki coşkuyu tıpkı kendi düğününe benzeten, bu coşkunun sonunda da kendi düştüğü felaketlerin aynen yaşanacağını düşünen dilenci kılıklı adam, bu evliliğe mani olmayı kafasına koyar ve bunun planını yapar.

Düğün gecesi camide yatsı namazından sonra çiftin mutluluğı için eller açılırken İzmir'in ağası birden bire ağaya kalkıp yüksek bir sesle:

-Durunuz, beni dinleyiniz! Diyerek kendi başından geçenleri anlatmaya başlar. Hikâye bitince güvey olan ağa, bu hikâyeden çok

etkilenir ve ağlamaya başlar. Hatta zifaf odasına götürülürken kendisine yapılan teselliler bile fayda vermez.

Sabah olduğunda şehirde yeni evlenen ağa ile karısının hançer ile öldürüldüğü haberi duyulur fakat kimin yaptığı belli değildir. Zaptiye başı olay gecesi camide hikâye anlattığı için meczup kılıklı adamdan şüphelenip hapse atar. Orada suçunu itiraf etmesi için vurulan şiddetli kırbaç darbelerine dayanamayan İzmir'in bahtsız ağası ölür ve ebedi huzuru ancak böyle yakalar.

Olay şöyle meydana gelir. Camide dinlediği hikâyeden etkilenen güvey, gözleri yaşlı olarak içeri girer fakat konuşmak istese de konuşamaz. Karşısındakinin suskunluğundan da şüphelenip kendisinin aynı hikâyedeki ağa gibi aldatıldığını sanıp hançerle önce gelini sonra da kendisini öldürür. Hikâyeye, yazarın şu kısa değerlendirmesiyle biter:

"Ah ey kadın! Bazı gaddar olursun, bazı da işte böyle mağdur! Tarihin bu uzun ve olgun derinliklerinde hâlâ senin kanlı izlerin yaşıyor. Fakat sana kan kusturan afacanlar da eksik olmuyor. O halde sen nesen? Sen şusun ki: İyilik de fenalık da senin için yapılır... Sen biri meleik biri şeytan olan bu iki yavrunun anasıdır. Fakat babası da erkekler!

Romandaki Halk Edebiyatı Unsurları

Romanın başında, isminin hemen altında "Tarihi halk romanı" ifadesi yer almaktadır. Buradaki halk romanı ifadesiyle sanat kaygısı gütmeksizin, sürükleyici olaylarla geniş okur kitlelerinin ilgisini çekmek amacıyla yazılan romanlar kastedilmiştir. Buna göre değerlendirecek olursak *Ağanın Oğlu* romanına halk hikâyesi tadında bir tarihi halk romanı veya popüler roman diyebiliriz.

Tarihi roman türü, kişileri, konuları ve geçtiği zaman bakımından diğer romanlardan ayrılır. Konular ve kişiler, dolayısıyla mekânlar, tarihi olaylarla ilişkilidir. Bu tür romanlarda yazarlar hayal güçlerini kullanarak, olayın geçtiği tarihe uygun olarak hikâyelerini biçimlendirirler. Türün gereği olarak yazar hem bir tarihçi gibi hem de bir sanatçı gibi davranma zorunluluğundadır. Bu tür romanlar açısından her zaman tarihi karıştırma durumuna düşme tehlikesi vardır.¹⁴

Bu durum, yaşlı, bilge hikâyeye anlatıcıları için de geçerlidir. Yazıya geçirilmiş olan hikâyeler herkes tarafından okunabilir,

¹⁴ Erkan Erginci, "Halk Hikâyesi Anlatıcısı ve Romancı İlişkisi Bağlamında Murat Sertoğlu'nun Battal Gazi Romanı", *Milli Folklor*, 2005, Yıl 17, Sayı 67, s. 2.

ulaşılabilir hale gelince hikâye anlatıcılarının yerini yazarlar almaya başlamıştır. Halk hikâyeleriyle konu olarak da pek çok ortak yönleri olan tarihî romanlar için bu durum daha belirgindir.

Bu tarihi halk romanı türü eserlerde göze çarpan en belirgin özellik dildeki basitliktir. Karakterler çoğu zaman yüzeyseldirler ve daha çok tip olarak tarif edilirler. Hikâyeyi karakterler değil aksiyon sürükler. Psikolojik yönleri zayıf olan eserlerde kullanılan insani duygular genel anlamda aşk, sevgi, nefret, intikam, vatan sevgisi duyguları etrafında yoğunlaşır. Tarihi romanın başkışisi genelde varoluşunu sorgulayan bir kişi değil, Forster'in terimlerini kullanarak söylemek gerekirse, yuvarlak değil düz bir karakterdir ve bu yüzden romanın başında hangi özelliklere sahipse romanın sonunda da aynı özelliklere sahiptir. Roman, karakterin değişimini değil hareketlerini, yaptıklarını anlatır.¹⁵

Yukarıdaki tanıma göre değerlendirecek olursak, *Ağanın Oğlu* romanında nefret ve intikam duygusu öne çıkmaktadır. Hatta bu duygu o kadar öne çıkar ki Ağa intikamını evi yakarak alır, âmâ kızı Zeliha da Kadı Osman'ın evini bir gece yakarak kendisi de dâhil konaktaki herkesin ölümüne neden olarak intikamını alır. Kahramanın en öne çıkan özelliği intikam duygusudur. Eser, bu duygunun etkisiyle devam eder ve biter.

Bu konuda Alemdar Yalçın, tarihi romanlara yaklaşımı şu şekilde açıklıyor: “Haklı veya haksız olduklarını tartışmadan, yıllarca aydınlarımızın göz ardı ederek, küçümseyerek baktıkları Ebu Müslim, Battal Gazi, Zaloğlu Rüstem, Köroğlu gibi piyasa kitapları geniş kitlelerin kahramanlıklarını paylaşmak istedikleri insanların maceralarını anlattığı için tutulmuştur. Şurası bir gerçektir ki aydınlarımız batıda tarihi romana dönüş başlamadan önce geçmişe yönelmeyi hep küçümsemişlerdir.”¹⁶

Bu alıntıda geçen efsanevi tarihi halk kahramanlarından Zaloğlu Rüstem aşağıda gelecek olan şiirde de geçmektedir. Bir halk kahramanı olan bu ismin şiirde kullanılması, yine tezimizi güçlendiren bir örnek olması bakımından önemlidir.

Bu eserle ilgili taradığımız kaynaklarda ayrıntılı bir bilgiye rastlayamadık. Fakat bugüne kadar birkaç araştırmacının ilgi alanına giren yazar ve eserle ilgili bazı bilgilere de ulaştık. Eserle ilgili ilk kaynakta şu bilgiler verilmiştir. “Vakası II. Mahmut devrinde geçen

¹⁵ Erginci, s.3.

¹⁶ Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı: 1920-1946*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 258.

bu “tarihi halk romanı” şehrin en zengini olması dolayısıyla İzmir Ağası olarak tanınan Yusuf Ağa ile oğlu Ahmet’in birbirine çok benzeyen trajik hikâyeleri anlatılır. Her ikisi de hanımlarının ihanetine uğrayarak bedbaht olan bu iki kahramanın hikâyeleri çerçevesinde İzmir ve çevresinin adet ve geleneklerine dair birçok malzeme romanda kullanılmıştır. Bu bakımdan folklorik bir değeri olan eserde kadınlar çoğunlukla olumsuz bir bakış açısından görünürler”¹⁷

Romanla ilgili bulduğumuz ikinci bilgi ise Bilkent Üniversitesi’nde yaptırılmış olan bir tezdır. Burada da romanla ilgili şu bilgiler yer almaktadır. “Raif Nezih’in *Ağanın Oğlu* (1926) kitabı ise, “tarihi halk romanı” ibaresi taşımasına rağmen bugüne kadar fark edilmemiş tarihi romanlardan bir tanesidir. *Ağanın Oğlu* kitabı “Sultan Mahmud’un Hüsrev Paşa’ya öldürttüğü meşhur kâtip Mehmed Efendi’den evvel 1200 senelerinde İzmir’in sahipkıranı bir Yusuf Ağa vardı” cümlesiyle başlar. Bu kitabın tarihi bir diğer özelliği ise tarihi romanların tümü İstanbul’da basılırken, İzmir Bilgi Matbaası’ndan çıkmış olmasıdır.¹⁸ Buradaki bilgiler eseri görerek verildiği için doğru bilgilerdir.

Son olarak üçüncü bir kaynakta da şöyle bir bilgi mevcuttur: “1923 yılında Yelki Matbaası’nda basılan iç içe iki büyük hikâyenin birleşmesinden meydana gelen Ağanın Oğlu isimli romanda, bir ağa ile oğlunun kadınların ihanetine uğraması işlenmiştir”¹⁹ Burada verilen bilgide iki önemli okuma hatası yapılmıştır. Bunlardan biri romanın yayın tarihinin 1926 olmasına rağmen 1923 yazılması, ikincisi de yayımlandığı matbaanın Bilgi Matbaası olduğu halde yanlış okuma yapılarak Yelki Matbaası denmiş olmasıdır. Ayrıca bu eser, iki büyük hikâyenin birleşmesiyle oluşmamış, birbirine benzeyen iki hayatın bir bütünlük içinde anlatılmasıyla meydana gelmiştir.

1926’da eski harflerle yayınlanmış olan bu matbu eserin öncelikle türünün tespiti gerekmektedir. *Ağanın Oğlu*, tür olarak roman diye tanıtılsa da yapısı itibarıyla daha çok hikâyeye benzemektedir. Şahıs kadrosu oldukça dar olup geriye dönüşler pek görülmez. Düz çizgi şeklinde akıp giden vaka tekdir ve baştan sona

¹⁷ Ömer Faruk Huyugüzel (Prof. Dr.), *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, Kültür Bak. Ankara 2000, s. 503.

¹⁸ İsmail Uygun, “*Cumhuriyet Dönemi Tarihi Romanları 1923-1946: “Eski” Kahramanların Yeni Söylemleri*”, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. 2014, s. 81. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

¹⁹ Turan Akkoyun (Dr), “Raif Nezih Atakul”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Ocak 1997, S. 37, s. 54-57.

aynı düşünceyi işler. İzmir ve çevresinin âdet ve geleneklerine dair birçok malzemenin kullanıldığı roman bu bakımdan folklorik bir değer taşımaktadır. Burada bu âdet ve geleneklerle folklorik özellikleri gösterilmeye çalışılacaktır.

Bilindiği gibi Milli Edebiyat döneminden itibaren edebiyatta halka yönelme, milli ve yerli kültür değerlerinin işlenmesi, kısaca halka doğru anlayışı öne çıkmıştır. Bu anlayış milli mücadeleden sonra da devam etmiş, milli kültür oluşturma kaygısı hep canlı tutulmuştur. Yazarın böyle bir romanı Cumhuriyetin ilanının hemen sonrasında yazmasının amacı edebi bir eser ortaya koymaktan çok halkın dikkatini çeken bir konuyu anlatıp onlardaki okumaya olan ilgiyi artırmaktır. Bu yönüyle romanın teması yeni Cumhuriyetin altı umdesinden “Halkçılık” ilkesine uygundur.

Ağanın Oğlu romanında konu olarak kadınlara güven duyulmaması gerektiği dile getirilmiştir. Bu ana fikir etrafında gelişen olaylar romandaki baba Yusuf Ağa ve oğlu Ahmet Ağa'nın hayatına giren çeşitli kadınlar üzerinden verilmiştir.

Yazarın bu konuyu seçmesindeki amacı, halkı evlenmekten ve kadınlardan soğutup nefret ettirmek değildir. Çünkü romanda evlenip de bahtsız olan, ihanete uğrayan kişiler yalnız Yusuf Ağa, oğlu Ahmet Ağa ve Bursa ağası Mustafa Ağa'dır. Böyle ele alınmasının nedeni yazarın ağılık sistemi üzerinden eski Osmanlı yönetimine getirmek istediği eleştiridir.

Roman İzmir ağası Yusuf Ağa'nın abartılı mal varlığını sayarak başlar. Öyle ki Ağa, İzmir'in neredeyse tamamının sahibidir ve İstanbul'a tek başına gönderdiği vergi çok büyük bir yekûn tutmaktadır. Burada benzerine ancak masalarda karşılaşılabilecek zenginlik şöyle ifade edilir. “*Şimdiki Hapishane, Damlacık, İki Çeşmelik, Çorak Kapı, Kaleiçi, Vezir Hanı ve hükümet konağı hudutları içinde büyücek bir kasabadan ibaret olan o zamanki İzmir, hemen de kâmilen bu Ağa'nın mülkü idi*”²⁰

Bu kadar zengin olan birisinin mükemmel değilse de en azından normal bir evlilik yapması beklenir. Fakat mal varlığı olarak normalin çok üstünde olan ağanın evlilik bakımından bahtsız olması, yazarın bu tiplerden intikam almak veya yeni Cumhuriyet'in yetiştireceği insanlar arasında bu tiplere yer olmadığını vermek istemesi olabilir. Ayrıca bu tema, her zaman tartışma konusu olan paranın mutluluk getirmediği tezine de uygundur.

²⁰ Raif Nezih, *Ağanın Oğlu*, s. 1.

Romandaki bu kadın şikâyeti Tanzimat romanlarında görülen erkek karakteri kurtarma motifi üzerine kurulan eserleri akla getirmektedir. Burada kadının tehlike olarak algılanışı öne çıkmaktadır. Tanzimat dönemi erkek karakterleri Ali Bey, Felatun Bey, Bihruz Bey gibi yitik karakterler, tehlikeli kadın kurbanı olarak realist halk hikâyeciliğini devam ettirirler.²¹

Halk hikâyesi tadında anlatılan, diyalogların çok az olduğu, abartılı benzetme ve betimlemelerle süslenen romanda Türk romanlarının olmazsa olmazı olan kahramanların âşık olması teması yoktur. Hem Yusuf Ağa hem de oğlu Ahmet Ağa yaptığı bütün evliliklerde âşık olmamışlar, hanımları tarafından bile sevilmemişlerdir. Bu durumun halk hikâyelerinin genel özelliklerine aykırı olduğu gibi, romanlarda da bu kadar aşksız bir örneğine rastlamak pek mümkün değildir.

Romanı benzediği halk hikâyesi unsurları bakımından değerlendirecek olursak en başta ele almamız gereken konu kahvehanelerdir. Sonra diğer unsurlar gelir.

1) Kahvehaneler: Kahvehaneler, tarihi seyri içinde âşıklık geleneğinin en önemli icra mekânlarından ve Osmanlı toplumunda halkın sosyalleşmesinin en temel kurumlarından biridir. Buralar meddahların, kuklacıların, halk hikâyesi anlatıcısı olan âşıkların sık uğradığı mekânlardır. Özellikle 17. yy.dan itibaren büyük şehirlerde ve yerleşim yerlerinde açılan âşık kahvehaneleri bu tür faaliyetlerin merkezi olmuşlardır. Yine bu yüzyıldan itibaren pek çok ünlü âşıklar, başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin âşık kahvehanelerinde çalıp söylemişler, geniş halk kitleleri tarafından tanınmalarını burada sağlamışlardır.

Fuad Köprülü, 18. yy.da saz şairlerinin kahvehanelerde ellerindeki sazlarıyla şiirler söylediğini, bu yıllardan itibaren saray tarafından âşıkların kontrol altında tutmak için âşık kethüdalığı kurduklarını ve otuz kadar aşığın saray tarafından maaşa bağlandığını belirtir.²² Âşıklar kethüdalığının Sultan II. Mahmut tarafından kurulduğuna ve Sultan Abdülaziz'in bizzat kahveye giderek, bazen de saraya davet ederek âşıkları dinlediğine bakılırsa 19. yüzyılda âşık kahvelerinin İstanbul'da oldukça revaçta olduğu

²¹ Nuran Kekeç, "Sözlü Edebiyattan Tanzimat Romanına Giderken 'Anlatı', 'Anlatıcı' Ve 'Aşk Olgusu'nun Dönüşümü", *Millî Folklor*, 2011, Yıl 23, Sayı 92, s. 5.

²² M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, 5. cilt, Ankara 1964.

anlaşılır.²³ Bu dönemde sadece İstanbul'da değil, Anadolu'nun belli başlı kültür merkezlerinde de âşık kahvehanelerinin sayısı artmıştır.

Konusunu II. Mahmut döneminde İzmir'de yaşanmış olaylardan alan bu kısa romanın içinde birden çok yerde kahvehane ismi geçmektedir. Bu yönüyle de eser halk hikâyesine benzemektedir. İzmir, Manisa, Akhisar ve Bursa'da Ahmet Ağa'nın çeşitli kahvelere devam etmesi, Ağa'nın bazı bilmediklerini kahvelerdeki konuşmalardan öğrenmesi, son olarak da dilenci kıyafetiyle başından geçenleri hikâye tadında kahvehanelerde halka anlatması bu eseri halk hikâyesine benzetmektedir. Bu durum yazarın hem halk hem de kahvehane kültüründen haberdar olduğunu, eserin ise modern romanın halk hikâyesi motifleriyle farklı bir özelliğe büründürülmek istendiğini göstermektedir.

Örneğin, romanda geçen ilk kahvehane için şu ifadeler yer alır: "İçeriye giren yabancı'nın selamını koyu dumanlar fışkıran çubuklarını ağızlarından çıkarmadan aldılar. Vakit yatsıyı biraz geçmişti. Manisa'nın bu meşhur Pir Ahmet kahvesinde şehrin belli başlı ihtiyarları keyiflerini çatıyorlardı. Yabancı kapı yanı bir minderin üstüne diz üstü oturdu. O zaman fakir ve garip olanlar böyle oturur, köşe minderlerine bağdaş kurmuş ağniyanın hitabına mazhar olmadıkça ağız açmazlardı. Bu devirlerin fakirlerle zenginleri kahvehanelerde bir araya getiren güzel bir itiyadı vardı. Fakat buralarda bir tutam bıyıkları olmayanlar bulunmazdı."²⁴ Görüldüğü gibi yazar burada yalnız kahvehaneden bahsetmez, oradaki oturma adetlerinden de bahseder.

Kahvehanelerle ilgili ikinci örnek ise şöyledir: "O gece mahallenin küçük kahvesinde Hasan'ın kurtulduğunu öğreniyordu. Ağa bu dedikoduları ufak kahvenin orta halli insanlarından dinliyordu. Ve sonra içlerinden biri iki telli sazını alarak çalmaya başladı."²⁵ "Her akşam yine ufak kahvenin dumanları arasında, o aşğın sazını dinlemeye gidiyordu. Buranın müdavimleri hep eskiden tanıdığı ve bazısına ekmek yedirdiği adamlardı. İçlerinde akarının kiracısı olanlar da vardı. Fakat hiç biri bu dertli Hoca'nın, vebadan ölen İzmir Ağa'sı olduğunu bilmiyordu."²⁶

²³ M. Nazmi Özalp, "Osmanlı Döneminde Türk Musikisi", *Türk Yurdu*, cilt: 19-20, sayı 148-149, Aralık 1999 - Ocak 2000.

²⁴ Raif Nezih, *Ağanın Oğlu*, s.26.

²⁵ *Ağanın Oğlu*, s. 30

²⁶ *Ağanın Oğlu*, s.32

Bu örneklerde de kahvedeki bir aşığın halkı etkileyen olay üzerine sazını çalıp söylemesi, âşıkların kahvehanelerdeki durumuyla birebir benzetilmektedir.

Son olarak romanda geçen üçüncü kahvehane, Ağa'nın tımarhaneden kaçıp dilenci kılığında gezdiği sırada uğradığı kahvehanedir. Bu örnek de âşıklar tarafından kahvelerde halk hikâyesi anlatımına güzel bir örnektir.

"Akhisar'ın büyücek kahvesini Deli Murat işletiyordu. Tiryakilerin sedirlere yaslanıp, çubuklarını tutturdıkları bir akşam, üstü başı harap bir dilenci bu kahvenin kapısından içeri girmişti. Kim olduğumu, başımdan neler geçtiğini değil fakat vaktinizi hoşça geçirecek bir İzmir masalı söyleyeceğim: Bir varmış bir yokmuş... Diye tutturarak bütün başından geçenleri anlattı. İhtiyarlar buruşuk gözlerini kırparak çubuklarını sık sık, derin derin çekerek, orta yaşlılar ağzına girecek gibi eğilerek dilenciyi dinlediler. Sonra tuttular, Deli Murat'ın gezdirdiği tepsiye birkaç akçe bıraktılar ve bir masal kahramanı gibi sözlerini bitiren dilenci, yine bir masal kahramanı gibi çekildi gitti."²⁷

2) Halk Türküleri: "Türk halk şiirinde sosyal konular, insanların çeşitli nedenlerle çektikleri acılar, bu arada kadının toplum içindeki yeri dolayısıyla katlandığı eziyetler özellikle anonim ürünlerde sık rastlanan konulardandır."²⁸ Burada kısa dördlüklerle ve halkın diliyle ifade edilen olaylar, halk şiirinin dar kalıpları içinde ancak bu kadar güzel ifade edilebilir.

Romandaki halk türkülerinin söyleyeni belli değildir. Bu yüzden anonim olarak değerlendirilmektedir. Fakat söyleyişteki basitlik, kafiye düzenindeki acemilik, kelime seçiminde düşülen tekrarlara bakılırsa bu şiirler usta bir aşığa ait değil, belki yazarın bizzat kendisi tarafından romanı yazarken aceleyle karalanmış sözler olduğu düşünülebilir.

Bu romanın halk edebiyatı anlatı formuna benzeyen önemli özelliklerinden biri de kısa vakanın içinde dört tane anonim halk türküsünün yer almasıdır. Devamlı halkın gözü önünde olan ve yaptığı yardımlarla büyük sevgi ve saygı duyulan Ağa'nın başına gelen her olumsuz durum halkı üzmüş, ona uygun bir türkü yakılmıştır. Bu yakılan türkülerden ilki şöyledir:

Ağam ağam, benim ağam...

²⁷ Ağanın Oğlu. s. 45.

²⁸ Doğan Aksan, *Halk Şiirimizin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 45.

Ben olamam senin, ağam
Sonra sana (Demir) ağam
Kıyar elbet bir gün olur...

Vazgeç ağam bu sevdadan
Gönlüm, ona vurgun inan
Ayıplasin, varsın duyan
Ben olamam senin ağam

Bu türkü Yusuf Ağa'nın, daha yirmi yaşlarında "ateşli bir genç iken" Aydın Beyi Hasan Ağa'nın kızı Zehra ile yaptığı evlilik ve sonrası gelişen olayların arkasından Zehra'nın ağzından söylenmiştir. Zehra, Ağa'nın konağına gelin geldiğı günün akşamı babasının kâhyasının oğlu ve eski sevgilisi Demir tarafından kaçırılmıştır. Kendisi belki mutlu olmuş ama bu olay Ağa'nın ilk ihaneti yaşadığı evlilik olmuştur. Bu türkü onun ağzından Ağa'ya, sevenleri ayırmak mutluluk getirmez anlamında söylenmiş bir türküdür.

Hece vezninin 4+4=8 kalıbıyla yazılan ve aaab / ccca biçiminde kafiyelenen şiir, dil olarak da oldukça sadedir ve halk şiirinin bütün özelliklerini taşımaktadır. Şiirde ahenk "ağam" kelimesinin tekrarı ve "-an" harfleriyle yapılan tam kafiye ile sağlanmıştır. Şiirde "senin olmak, cana kıymak ve vurgun olmak" gibi halk deyimlerine de yer verilmiştir. Türkünün yapısına ve acemice kurgusuna bakıldığında usta bir âşık tarafından değil, halk ağzından söylendiğı bellidir.

Eserdeki ikinci türkü de şöyledir:

Kadının fendine akıl erişmez
Zaloğlu Rüstem'le bile sevişmez
Saruhan güzeli yamandır, yaman
Bir değil uğruna, binlerce yanan

Al atın üstünde cirit oynarsın
Diş ehli fendine neden kanarsın
Yine bir başkasıyla evlenme sakın
O dertsiz başını nâra yakarsın

İlk evliliğinden umduğunu bulamayan Ağa, aradan on yıl geçtikten sonra yaşadıklarının halk arasında unutulduğunu düşünüp tekrar evlenmeye karar verir. Saruhan beyi Mustafa Ağa'nın kızı Zeynep istenir ve gösterişli bir düğün yapılır. Fakat aradan altı ay

geçmeden Zeynep bir çocuk düşürür. Bundan şüphelenen Ağa, kızı babası evine gönderir ve bir kez daha bahtsız olur. Bunun üzerine halk arasında bu türkü gizliden gizliye söylenir.

Hecenin 6+5=11'li kalıbıyla yazılmış ve aabb / ccdd biçiminde kafiyelenmiş olan bu ağıt türündeki şiirde ahenk birinci dörtlükte ilk iki mısradaki -iş harfleriyle, üçüncü ve dördüncü mısralarda ise -an harfleriyle tam kafiye yapılarak sağlanmıştır. İkinci dörtlükte ise birinci, ikinci ve dördüncü mısralarda “-ar” harfleriyle yapılan tam kafiye ile sağlanmıştır.

Şiirin dili sade olmakla birlikte halk arasında da kullanılan “fend, nar” gibi yabancı; dişi, sevişmek gibi argo kelimelere yer verilmiştir. Bu manzumede de “başını nara yakmak, kadının fendine akıl ermez” gibi deyimler kullanılmıştır. Efsanevi bir halk kahramanı olan “Zaloğlu Rüstem” ismi ise halk kültürü etkisini daha fazla göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Romanda geçen üçüncü türkü, öldüğü sanılıp arkadaşı Hasan’la evlenmeyi düşünen Esire için kahvede bir âşık tarafından saz eşliğinde söylenen türküdür.

Kimlere bıraktın gittin onu sen
O kahpe dinli pek çıktı çileden
Avradın çıkar mı hiç vefalı
Ah ağam seninki pek belalı

Eloğlu abayı yaktı karına
Yosmanın gitmiyor bu iş arına
Gel ağam gel de gör telli gelini
Kahpenin bağına sok hançerini

Daha önceki iki türkü baba Yusuf Ağa’nın uğradığı ihanet üzerine yazılmışken, bu şiir oğul Ahmet Ağa’nın düştüğü aynı durum için söylenmiştir. Hecenin 6+5=11’li kalıbıyla yazılmış, aabb / ccdd biçiminde kafiyelenmiş olan bu şiirde de ahenk ikişerli mısralar arasında yapılan kafiyelerle sağlanmıştır. Şiirin birinci dörtlüğünde ilk iki mısradaki -en harfleriyle üçüncü ve dördüncü mısralar arasında vefa - bela kelimeleri arasında uzun -â harfiyle tam kafiye yapılmıştır. İkinci dörtlükte de aynı durum tekrar etmiş, ilk iki mısradaki -karı, -arı kelimelerindeki -arı harfleriyle zengin ve tunç kafiye yapılmış, üçüncü ve son mısralar arasında ise -gelini / -hançerini kelimelerindeki “-in” harfleriyle tam kafiye yapılarak kulağa hoş gelmesi sağlanmıştır.

Şiirin dili oldukça sade olup “kahpe dinli, yosma, avrat” gibi argo kelimeler kullanılmıştır. Ayrıca “abayı yakmak, arına gitmek, bağrına hançer sokmak” söz kalıpları veya halk deyişlerine yer verilmiştir.

Romandaki dördüncü ve son türkü, Ağa'nın gözleri görmeyen kızı Zeliha'nın kendisiyle birlikte Kadı Osman'ın evindekilerin hepsini yaktığı yangının arkasından söylenmiş, uzun olduğunu sandığımız şiirin romana yalnız bir kıtası alınmıştır.

Anan gitti, baban gitti, sen gittin
Duramadın artlarınca seyrettin
Necep kıydı yangın tatlı canına
Neden girdi ecel senin kanına

Bu şiir de hecenin 4+4+3=11'li hece vezniyle yazılmış, aabb biçiminde kafiyelenmiştir. Burada da şiirde ahenk kafiye ile sağlanmış, ilk iki mısradaki -gittin / -seyrettin kelimeleri arasında -t harfiyle yarım kafiye yapılmış, üçüncü ve dördüncü mısralardaki -can / -kan kelimeleri arasında -an harfleriyle tam kafiye yapılmıştır. Ayrıca burada da “kanına girmek, ardınca seğırtmek” gibi söz kalıplarına yer verilmiş, halk dilinde “ne acaba (acep)” kelimelerinin birleşmiş hali olan “necep” kelimesi kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi romanın içinde, önemli bir olaydan sonra halk ağzıyla söylenmiş bir anonim türküye veya şiire yer verilmesi romandaki halk edebiyatı etkisine önemli bir örnektir.

3) Diğer Unsurlar: Dil ve üslup olarak da romanda birçok halk deyişlerine rastlanmaktadır. Bunlar halk deyimleri, argo kelimeler ve abartılı ifadelerdir. Halk deyimleri olarak romanda geçenler: “Sıtmanın yanında baş ağrısı mühimsenmez, kırk bin kere maşallah, buzağıya tapınan zenciler gibi” örneklerin yanında “Kırk gün kırk gece düğün yapmak”, “şehrin halkının ekseriyetle Ağa'nın ekmeğiyle geçinen insanlar” olması, “Ağa'nın servet ve nüfuzuna payan” olmaması, “huddam ve cevarisi (hizmetçi ve cariyeleri) bine yakındı” gibi abartılı sözler de az değildir.

Son olarak romanda birçok argo ve küfür denilebilecek halk ifadeleri de mevcuttur. Bunlar rastgele değil, konunun uygunluğuna göre seçilmişlerdir. “Kahpe dinli, kahpenin avradı, yosma, yüzüne tükürmek, zenan, kocakarı, piç, mercimeği fırına vermek” vb. örnekler sıklıkla kullanılmıştır. Yazar bu ifadeleri kullanırken

herhangi bir açıklama veya pişmanlık belirten bir ifade kullanmamıştır.

Türk romanında en çok Tanzimat romanında karşılaştığımız, genel olarak olumsuzluklarının anlatılıp eleştirildiği kölelik veya cariye kavramına bu romanda da rastlanmaktadır. Yazar, tarihi dönemine uygun olarak bu konuya değinirken, Tanzimat romanlarındaki yaklaşıma uygun hareket eder. Ağa'nın bir esire ile evlenmek istemesi üzerine kendisine gösterilen köle kızların teşhir sahnesi "Her bucaktan esir satıcıları, her çehrede ve güzellikte esirlerle İzmir'e gelerek Ağa'nın konağına varıyorlar, elini, yüzünü, saçını ve gerdanlarını açarak, bedbaht mallarını gösteriyor, beğendirmeye çalışıyorlardı."²⁹ İfadeleriyle verilmiştir. Bunlardan Ağa'nın beğenip bir servet vererek satın aldığı cariyenin özelliği ise yine Tanzimat romanlarındaki tasvirlerle benzetilmektedir. "Esire, beyaz tenli, kumral saçlı, koyu mavi gözleri, gür ve uzun kirpiklere bürünmüş enfes bir Gürcü güzeliydi. Börümcek entarilerin içinde letafeti daha artmış, daha dayanılmaz ve duyulmaz bir hale gelmişti."³⁰

Bütün bunlardan ayrı olarak romanda çok zengin olan Ağa'nın hastalanıp öldü diye mezara atıldıktan sonra kendine gelince evine gitmeyip farklı bir hayatı yaşamaya başlaması gibi akıl dışı olaylara da yer verilmesi, masallarda görülebilecek motiflere örnektir ve romanı halk edebiyatı formuna daha çok yaklaştırmıştır.

Sonuç:

Raif Nezih Atakul tarafından yazılmış ve 1926 yılında İzmir'de yayınlanmış olan Ağanın Oğlu isimli kısa roman, içinde birçok halk hikâyesi biçim özellikleri göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Buraya kadar olan değerlendirmemizde bu benzerlikler örneklerle gösterilmiştir. Bu güne kadar yeni harflerle basımı yapılmamış olan romanın edebiyat dünyasınca bilinmemesi doğaldır. Romanın ayrıca şahıs kadrosu, zaman, mekân, dil ve üslup özellikleri ve bilhassa içerdiği mahallî unsurlar bakımından ayrıca incelenmesi gerekir.

²⁹ *Ağanın Oğlu*. s. 17.

³⁰ *Ağanın Oğlu*. s. 18.

KAYNAKLAR:

- 1- AKKOYUN, Turan "Raif Nezih Atakul", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Ocak 1997, S. 37, s. 54-57.
- 2- AKSAN, Doğan *Halk Şiirimizin Gücü*, Bilgi Yay. Ankara 2005, 2. b. 245 s.
- 3- AKTAŞ, Şerif *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yay. Ankara 1991, 2. b. 161 s.
- 4- ALBAYRAK, Nurettin, "Türk Halk Hikâyelerinin Genel Özellikleri, Tasnifi ve Taş Baskısı Halk Hikâyelerine Bazı Katkılar", *Osmanlı Araştırmaları XXVI*, İst. 2005.
- 5- ALPTEKİN, Ali Berat *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara, 2003.
- 6- ARTUN, Erman *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Karahan Yayınevi Adana 2014.
- 7- ATAKUL, Raif Nezih *Ağanın Oğlu*, Bilgi Matbaası İzmir 1926, 78 s.
- 8- BORATAV, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Adam Yayınları, İstanbul 1988.
- 9- ERGİNCİ, Erkan "Halk Hikâyesi Anlatıcısı ve Romancı İlişkisi Bağlamında Murat Sertoğlu'nun Battal Gazi Romanı", *Millî Folklor*, 2005, Yıl 17, Sayı 67.
- 10- FİLİZOK, Rıza, *Şiirimizde Halk Edebiyatı Tesirleri Üzerine Notlar*, Ege Ün. Basımevi, İzmir 1999.
- 11- GÜNDÜZ, Osman Geleneksel Anlatım Formlarından Çağdaş Romana, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4 /1-I Winter 2009.
- 12- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, *İzmir Bilim ve Sanat Adamları*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000, 550 s.
- 13- KAVRUK, Hasan, *Divan Edebiyatında Hikâye* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.17, s. 491.
- 14- KEKEÇ, Nuran, "Sözlü Edebiyattan Tanzimat Romanına Giderken 'Anlatı', 'Anlatıcı' Ve 'Aşk Olgusu'nun Dönüşümü", *Millî Folklor*, 2011, Yıl 23, Sayı 92
- 15- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Saz Şairleri*, 5. cilt, Ankara 1964.
- 16- OĞUZ, Öcal *Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ank. 2007, 550. s.
- 17- ____, OĞUZ, Öcal, *Halk Hikayeleri Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008.

-
- 18- ÖZALP, M. Nazmi, “Osmanlı Döneminde Türk Musikisi”, *Türk Yurdu*, cilt: 19-20, Sayı 148-149, Aralık 1999 – Ocak 2000.
- 19- ÖZGÜL, M. Kayahan, “Hikâyenin Romanı”, *Hece Dergisi Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*, S. 46-47, Ekim- Kasım 2000.
- 20- SAÇKESEN, Ahmet, *İzmir’de Yaşayan Âşıklardan Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- 21- TÜRKMEN, Fikret, Hikâye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XVII, s. 488.
- 22- UYGUN, İsmail, *Cumhuriyet Dönemi Tarihi Romanları 1923-1946: “Eski” Kahramanların Yeni Söylemleri*, Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2014, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- 23- YAZAR, Sevtap, “Destan, Halk Hikâyesi ve Masal Arasındaki İlişkiler ve Bu Unsurların Destanlara Yansıması” (<http://web.deu.edu.tr/~ilyas/edebiyat/destan.htm>)
- 24- YALÇIN, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı: 1920-1946*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

“ÖTÜRÜ”, “ÖTRÜ” EDATLARININ YAPISI VE TÜRK DİLİNDEKİ GÖRÜNÜMLERİ

Serpil ERSÖZ*

ÖZET

Çalışma, Türkiye Türkçesinde (=TT) kullanılan ötürü edatının kökeni ve ötrü ile ötürü edatlarının dağılım alanlarıyla ilgilidir. Pek çok kaynakta, TT'deki ötürü edatının Eski Türkçedeki (=ET) ötrü edatından geldiği söylenir. Fakat bizce TT'deki ötürü edatı, ET'deki ötgürü edatından gelmiş olmalıdır. Aslında çok daha önceleri Marcel Erdal tarafından Türkiye Türkçesindeki ötürü edatı Eski Türkçedeki ötgürü edatı ile doğrudan ilgili görülmüştü. Ancak köken çalışmalarında bu açıklama ihmal edilmiştir. Bu sebeple, aynı köklerden farklı eklerle oluşturulmuş bu edatlara dikkat çekilmek istenmiştir.

Çalışmanın ikinci amacı ötrü, ötgürü>ötürü'nün Türk lehçeleri arasındaki dağılımında bir düzen olup olmadığını sorgulamaktır. Neticede ise bu edatların Türk lehçeleri arasındaki dağılımının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Çok genel bir ifadeyle ötrü ve ötürü daha çok Oğuz lehçeleri arasında görülmektedir. Daha ayrıntılı olarak ise; ötürü'nün batı Oğuzcada, ötrü'nün ise doğu Oğuzcada yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Kıpçak lehçelerinde ise ötürü hiç görülmemekte, ötrü'ye de ancak Oğuzca etkilerin çok olduğu Kıpçak lehçelerinde rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ötürü, Ötgürü, Ötrü, Sebep Edatları, Oğuzca

THE ETİMOLOGY OF PREPOSITIONS “ÖTÜRÜ”, “ÖTRÜ” AND THEIR APPEARANCE IN TURKİC LANGUAGES

ABSTRACT

The study is related to the origin of the preposition ötürü and the distribution areas of the prepositions of ötrü and ötürü. It is said that ötürü comes from ötrü in Old Turkic in many sources. But I think that ötürü in Turkey Turkish should have come from

* Yrd.Doç.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi, Manisa. serpilersoz@yahoo.com

ötgürü in Old Turkic. In fact, Marcel Erdal had said that the prepositon ötürü in the Turkey Turkish was directly related to ötgürü in Old Turkic long before. However it seems that this explanation has been neglected in the etimology studies. That is why the primary goal of the article is to make a reminder of this issue.

The second aim in this study is to question whether there is a pattern in the distribution of prepositions ötrü, ötgürü>ötürü between the Turkic languages. As a result, the distribution of these prepositions between the Turkish dialects is found to be meaningful. In a very general sense, ötürü and ötrü is more common among the Oghuz dialects. More specifically, it was determined that ötürü is widely used to in western Oghuz dialects, ötrü is used in eastern Oghuz dialects. Ötürü is not seen in the Kipchak dialects at all, but ötrü is only found in Kipchak dialects in which there are many Oghuz language influences.

Key Words: *ötrü, ötürü, ötgürü, prepositon of reason, Oghuz language.*

Türkçede sebep gösterme işlevinde *için, dolayı, diye, yüzünden, sebep, ötürü, ötrü* gibi çeşitli edatlar vardır. Bu çalışmanın konusu bunlar arasından yalnızca *ötürü* ve *ötrü* ile ilgilidir. Makalede öncelikle *ötürü* ve *ötrü*'nün etimolojik yapısı gündeme getirilecek, sonrasında ise bu edatların tarihî ve günümüz lehçeleri arasındaki görünüşleri incelenecektir.

TT *ötürü* edatının yapısı ve kökeni

Kaynaklarda Türkiye Türkçesindeki *ötürü* ile *ötrü*'nün genellikle aynı kelime olduğu, *ötrü*'nün ise orta hecedeki vurgusuz dar ünlünün düşmesiyle *ötürü*>*ötrü* şeklinde olduğu söylenir. Böyle bir gelişim Türkçenin genel gidişatına uygundur ve mantıklıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken küçük ama önemli bir ayrıntı vardır: Türkiye Türkçesindeki *ötürü* sözünün ortasında var olan dar ünlü, oldukça vurgulu söylenmekte ve hatta *ö.tü.rü* şeklinde hecelenerek kendini kuvvetle hissettirmektedir. İşte bu gerçek, makalenin ortaya çıkışına sebep olmuştur.

TT'deki *ötürü* edatının yapısı hakkında şimdiye kadar yapılmış açıklamalara yakından bakmak faydalı olacaktır:

Jean Deny *ötrü* edatı için önce “eskimiştir” notunu düşmüş, ardından da “Bu edat daha eskiden ikinci hecesinde vokal olmadan *ötrü* suretinde söylenirdi” (Deny 1941: 601) açıklamasıyla *ET. ötrü > TT. ötürü* şeklinde bir gelişim düşünmüştür. Bu ifadeye kitabın çevirmeni Ali Ulvi Elöve “Fikrimizce asıl *ötürü* olan ve birinci ü sü düşmüş olarak *öt(ü)rü* de söylenilmiş bulunan bu kelime, *öt-ür-ü* suretinde *ötürmek* mastarından bir haliye siygadır” diyerek Deny'nin görüşüne zıt bir not düşmüştür (Deny 1941: 601).

Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları adlı çalışmasında Zeynep Korkmaz *ötrü* edatı ile ilgili olarak önce “*ötrü* ‘.-den sonra, ..-den dolayı’ <öt-ür-<öt- ‘geç-’.” bilgisini vermiştir. Açıklama kısmında ise sırasıyla Köktürkçe, Eski Uygurca ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinden ve daha sonra da Türkiye Türkçesi ağızlarından örnekler sunmuştur (Korkmaz 2000: 64-65). Konuyla ilgili açıklamalarının ilk paragrafında *ötürü* ve *ötrü* edatlarını birlikte inceleyen Korkmaz, daha sonra ayrı bir paragrafta bu kez *ötkürü* edatını ele almıştır. Korkmaz'ın paragrafları bu şekilde oluşturması, yani *ötrü* ve *ötürü*'yü bir paragrafta, *ötgürü*'yü ise başka bir paragrafta ele alması, edatların morfolojik yapılarına göre yaptığı bir düzenlemeyi göstermektedir. Bu düzenleme Korkmaz'ın *ötrü* ve *ötürü*'yü birbirinin devamı niteliğinde değerlendirdiğinin işaretidir. Bu düzenleme ayrıca *ötrü* ve *ötürü*'de -ür- ettirgenlik ekini; *ötgürü*'de ise -gür- ettirgenlik ekini gördüğünü ima etmektedir. Korkmaz aynı bilgileri *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı eserinde de tekrarlar (Korkmaz 2014: 216, 899).

Türk Dil Bilgisi adlı eserinde Muharrem Ergin *ötürü* edatı ile ilgili açıklamasını *sebepe edatları* kısmında yapar. Ergin burada öncelikle “*için, üzere (üzre), dolayı, ötürü (ötrü), naşi, diye*” (Ergin 1993: 349) şeklinde sona gelen sebepe edatlarını sıralar. İlerleyen yerlerde ise “*ötürü (ötrü)*” hakkında kısa bir bilgi verir: “*ötürü* de *ötür-* «geçirmek» fiilinin gerundiumundan çıkmıştır: *ötür-ü. ötrü* şekli ile karışık kullanılır” (Ergin 1993: 349). Bu ifadelerden ve “*ötürü (ötrü)*” şeklindeki gösteriminden

Ergin'in de *ötürü* edatı ile *ötrü* edatının yapısını aynı gördüğü anlaşılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü adlı çalışmasında Tuncer Gülensoy da madde başı olarak aldığı *ötürü* edatının yapısını “<öt- ‘geçmek’ + -ür- ‘delmek, arasından geçmek’ + -ü fiilden edat yapan ek (=geçirerek)” şeklinde açıklamıştır (Gülensoy 2007: 676). Yani Gülensoy da Ergin ve Korkmaz gibi, bu edatın yapısında ettirgenlik eki olarak -ür- ekini görmektedir.

Türk Dilinde Edatlar adlı eserde konuyla ilgili olarak iki alt başlık bulunmaktadır. Bunlardan biri “*ötkürü*”, diğeri ise “*ötrü/ötürü*”dür (Hacıeminoğlu 1992: 70). Daha konunun başında, başlıkların bu şekilde düzenlenmesi bile Hacıeminoğlu'nun *ötrü* ve *ötürü* edatlarının yapısını birbiriyle aynı gördüğüne işaretler. Nitekim *ötrü/ötürü* başlığında ET ve EAT'deki *ötrü* edatı ile TT'deki *ötürü* edatının örnekleri sıralanmıştır.

Türk Dillerinde Sontakılar adlı kitapta da konuyla ilgili “*ötgürü*” ve “*ötrü*” şeklinde iki ayrı alt başlık yer almaktadır. Türkiye Türkçesindeki *ötürü* edatı, bu başlıklardan yalnızca “*ötrü*” maddesi altında incelenmiş (Li 2004: 370), *ötgürü* edatının ise bugün sadece Altay ve Kırgız Türkçelerinde kullanıldığını belirtmiştir (Li 2004: 368). TT'deki *ötürü* edatını, kitabın *ötrü* maddesinde ele alması ve *ötgürü* kısmında ise TT'deki örnekler hiç yer vermemesi, Li'nin TT'deki *ötürü* edatını yapıca ET'deki *ötrü* ile eş gördüğünün açık bir kanıtıdır.

Yukarıda sıralananlar dışında pek çok araştırmacı daha TT'deki *ötürü* edatını -ür- ettirgenlik ekiyle açıklamaktadır (örnek olarak bk. Oruç 1994: 518; Paçacıoğlu 2006: 444).

Kaynaklarda TT'deki *ötürü* edatının yapısı hakkında daha farklı açıklamalara da rastlanmaktadır. Örneğin İsmet Zeki Eyuboğlu “öt-ü-rü” şeklinde bir tahlil yaparken (Eyuboğlu 2006: 538), Alan Godward “[unknown; ? <o, he she, it +tür{-cause} +ü, the]” şeklinde izah etmektedir (1999: 290). Raddlof, Osmanlı sahasına ait olarak gösterdiği *ötürü* edatının yapısı için *ötü+keri* tahlilini yapmıştır (1893: 1266). *Ötrü* edatı için ise Radloff, yine Osmanlı sahasına ait olduğunu söylediği bu madde

başını *ötürü*'ye gönderme yaparak bırakmıştır (1893: 1272). Ancak bu görüşler çok taraftar bulmamıştır.

Söz konusu edatın yapısı hakkında yukarıda sıralananlar dışında bir başka açıklama daha vardır. Marcel Erdal'a ait olan bu izah şöyledir: “the petrified converb *ötgürü* appears *ötürü* in Republican Turkish”¹ (Erdal 1991: 751). Böylece Erdal, Türkiye Türkçesindeki *ötürü* ile Eski Türkçedeki *ötgürü* arasında bir bağ kurmuştur.

Köken üzerine yapılan izahlardaki (Godward'ınki hariç) ortak nokta, *ötürü* edatının *öt-* fiilinden türemiş olduğudur. Bu konuda hemen hemen bir görüş birliği sağlanmış durumdadır. Hatta araştırmacılar bu fiilin üzerinde bir ettirgenlik eki olduğu konusunda da uzlaşmaktadır. Ayrılıklar ise bu ettirgenlik ekinin ne olduğu noktasında ortaya çıkmaktadır. Pek çok araştırmacı TT'deki *ötürü* edatında ettirgenlik eki olarak *-ür-ü* görmektedir. Marcel Erdal ise bu edatın yapısında *-gür-* ettirgenlik eki olduğunu düşünmektedir.² Yani TT'deki *ötürü*'yü araştırmacıların bir kısmı ET'deki *ötrü*'ye, diğer kısmı ise *ötgürü*'ye bağlar. Bizim konuyla ilgili görüşlerimiz ise şöyledir:

1. TT'deki *ötürü* edatı, ET'deki *ötrü* şeklinden gelmiş olmamalıdır. Çünkü *ET ötrü > TT ötürü* gelişmesi için, orta hecede bir ünlü türemesi gerekmektedir. Hâlbuki hem tarihî hem de çağdaş Türkçenin bu konudaki genel eğilimi, orta hecede ünlü türetmek değil, aksine orta hecede kalan dar ünlüleri düşürmek yönündedir (Ergin 1993: 55; Tseng 2002): *ogul ~ oglan; osur- ~ osruk; kıvır- ~ kıvrım ... vs.*

Bu örnekler ışığında *ET ötrü > TT ötürü* şeklinde bir değişim yerine ancak *ET ötrü'nün* daha eski bir *ötürü* şeklinden gelmiş olma ihtimali düşünülebilir (Eraslan 2012: 308; Gabain

¹ “Donmuş *ötgürü* zarf-fiili, Türkiye Cumhuriyeti'nde *ötürü* şeklinde görünür.”

² Buradaki ettirgenlik ekinin *-ür-* mü yoksa *-gür-* mü olduğu ilk bakışta gereksiz bir ayrıntı gibi görünebilir. Ancak bu durum kökenbilgisi çalışmaları için oldukça önemli olmalıdır. Çünkü bu, ele alınan kelimenin eski şeklinin tespiti ile doğrudan ilgilidir.

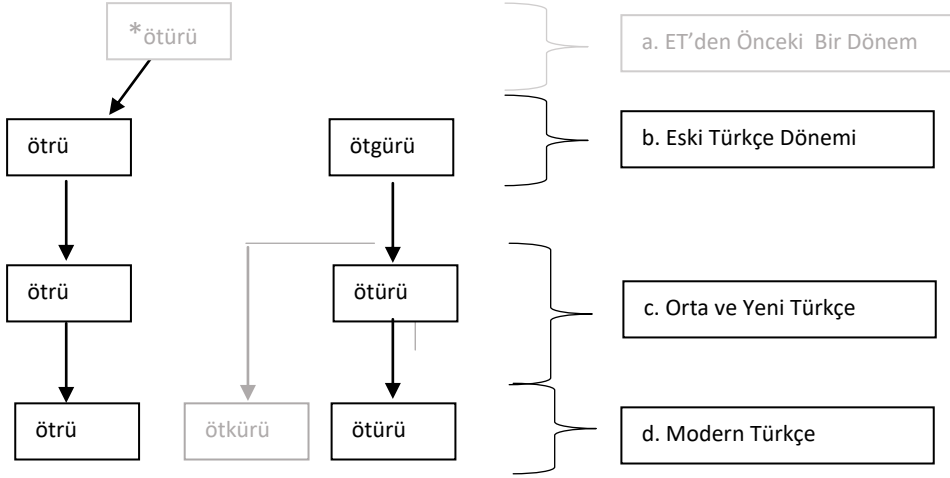
Ayrıca Türkiye Türkçesinde *ötürü* edatının orta hecedeki dar ünlüsünün düşmesiyle *ötrü* şekline dönüştüğü yolunda yapılan izah ile aynı edatın konuşma dilindeki telaffuzu birbiri ile çelişmektedir. Konuşma dilinde bu edat, orta hece ünlüsünü düşürmek yerine *ö.tü.rü* şeklinde hecelenmek suretiyle belirgin derecede vurgulu söylenmektedir. Bu durumun açıklanabilmesi için de önemli ve gereklidir.

2000: 94). Başka bir deyişle **ötürü* > *ET ötrü* şeklinde bir gelişim daha akla yatkındır. Şu halde Eski Türkçeden daha eski bir dönemde zaten orta hecedeki dar ünlüyü düşürmüş bir edatın sonraları orta hecede aynı ünlüyü tekrar türetebileceği dilin işleyişine ve kolaylık ilkesine ters düşmektedir.

2. TT'deki *ötürü* edatı, pek çok araştırmacının öne sürdüğü gibi ET'deki *ötürü* edatından da gelmiş olamaz. Çünkü Eski Türkçede *ötürü* edatına rastlanmaz.³ ET'de var olan edatlar *ötrü/ötrö* ve *ötgürü/ötkürü*'dür (Erdal 2004: 328-340; Gabain 2000: 94; Eraslan 2012: 275-308).

Dolayısıyla TT'deki *ötürü* edatının ET'deki *ötgürü* edatından gelmiş olma ihtimali artmaktadır. ET'deki *ötgürü* edatının yapısı açıktır: *öt-* fiili + *-gür-* ettirgenlik eki + *-ü* zarf-fiil eki. Ek başındaki /g/'lerin, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine (=EAT) geçerken düştüğü bilinen bir durumdur (Timurtaş 1994: 52; Üstüner 2015: 192; Şahin 2003: 43; Ercilasun 2004:457; Ergin 1993:83-84): *kapgak>kapak*, *tamgak>tamak*, *kergek>gerek*, *kulgak>kulak*, *suwgar->suvar*, *edgü>eyü*, *yalgan>yalan*, *içgerü>içerü...* vb. Bu yüzden ET'den EAT'ye geçerken *ötgürü* edatının da, ek başındaki /g/'nin düşmesiyle, *ötürü* şekline gelişmesi gerekmektedir.

³ Eski Türkçe döneminde *ötürü* şekli yalnızca bir eserde, Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinde tanıklanmaktadır. Bu aykırı durum Pelliot'un bu öykünün dilinde "-gay için -ga, -sar için -sa, sizler için siler, kergek için kerek gibi klasik eski Türkçeye göre ses açısından evrim geçirmiş çok sayıda dilsel biçim" (Hamilton 1998: 21'den naklen) olduğunu belirtmesiyle anlaşılır bir hale gelmektedir. Yani Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinin dili, döneminin diline göre ses ve biçimce ileri yönde gelişmiştir. Bu, ele aldığımız konu açısından şu anlama gelir: Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinde rastlanan *ötürü* şekli de evrim geçirmiş dilsel biçimlerden biri olmalıdır. Tıpkı *kergek>kerek* örneğindeki gibi, bu eserde rastlanan *ötürü* şeklinin de, *ötgürü* edatındaki /g/'nin düşmüş hali olması çok kuvvetli bir ihtimaldir. Bu eserden başka Eski Türkçede *ötürü* edatına rastlanmaz.

Eski Türkçe döneminde var olan *ötrü* ve *ötgürü* edatlarının devamında sonraki dönemlerde sırasıyla *ötrü* ve *ötrü* şekilleri görülür. Şemada Modern Türkçe döneminde görünen *ötkürü* edatı soluk renkle yazılmıştır. Çünkü diğerlerinden anlamca farklıdır. Makalede ele alınan *ötrü*, *ötgürü* ve *ötrü* sözleri, *sebeplendirme işleviyle donmuş* edatlardır. Ancak soluk renkle yazılan *ötkürü* sözü yalnızca “içinden, boydan boya ...” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu yüzden, Kırgız Türkçesindeki *ötkürü* ile Altay Türkçesindeki *ötküre* şekilleri bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Türk Dilinde *Ötrü* ve *Ötgürü*>*Ötürü* Edatlarının Görünümü

Ötrü, *ötgürü* ve *ötrü* edatları bugünkü pek çok Türk lehçesinde kullanılmaya devam etmektedir. Fakat bazı lehçelerde bu edatlardan yalnızca birinin daha yaygın olduğu, diğerlerinin ise hiç kullanılmadığı dikkati çekmektedir. Söz konusu edatların Türk dilindeki dağılım düzenini tespit edebilmek için Orhun, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu, Osmanlı, Türkiye, Azerbaycan, Gagavuz, Türkmen, Karay, Kırgız, Kazak, Tatar Türkçeleri seçilmiştir. Sibirya grubundaki lehçelerin durumu ise ayrıca belirtilecektir.

Orhun Türkçesi: Tespit edilebildiği kadarıyla yalnızca Tonyukuk ve Şine Usu yazıtlarında ve sadece *ötrü* edatı görülür.

Kül Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında ise söz konusu edatlardan herhangi birine rastlanmamıştır (Ergin 2015, Orkun 1994, Tekin 2014, Aydın 2007, Aydın 2014, Şirin 2016: 287).

Eski Uygur Türkçesi: Dönem hakkında bilgi sahibi olabilmek için Maytrisimit (Tekin 1976), Üç İtigsizler (Barutçu Özönder 1998), Huastuanift (Özbay 2014), Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi (Hamilton 1998), Uygurca Dört Çatik (Demirci 2015), Kuansı İm Pular (Tekin 1993) ve Altun Yaruk (Kaya 1994) adlı eserler taranmıştır. Belirtilen eserlerde *ötrü* ve *ötgürü>ötürü* edatlarının kaçar kez geçtiği aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak sunulmuştur:

Tablo: 1

	trü	ötgürü	
		> ötürü	
Eski Uygur T.	Maytrisimit	09	8 > -
	Üç İtigsizler	4	- > -
	Huastuanift		- > -
	İyi ve Kötü P.	8	- > 4
	Dört Çatik	8	2 > -
	Altun Yaruk	11	48 > -
	Kuanşı İm Pular		- > -
	TOPLA	10	58>4=6
	M		2

Tabloda dikkati çeken ilk husus *ötrü* ile *ötgürü>ötürü* sütunları arasındaki asimetric dağılımdır: Eserlerde *ötrü* 710 kez, *ötgürü>ötürü* ise 62 kez geçmiştir. Burada Eski Uygur Türkçesi dönemini karakterize eden edatın *ötrü* olduğu, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Tablonun diğer sütununda yer alan *ötgürü>ötürü*'nün ise Eski Uygurlar arasında daha azınlıkta kalan bir grup tarafından kullanıldığı düşünülebilir. Bu kısımdaki ise ağırlık ise *ötgürü* şeklindedir.⁴

⁴ Eski Uygurca metinlerde, beklenmedik şekilde, *ötürü* edatına da rastlanmıştır. Edat bu şekilde yalnızca Kalyanamkara ve Papamkara hikayesinde tespit edilmiştir. Bu eserin dili, döneminin diline göre fonetik ve morfolojik olarak nisbeten daha gelişmiş

Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi: Karahanlı Türkçesini temsilen Divanu Lugati't-Türk (Atalay 1999), Kutadgu Bilig (Arat 1979), Atebetü'l-Hakayık (Arat 1992) ve Kuran Tercümesi (Ata 2004); Harezmi Türkçesini temsilen Mukaddimetü'l-Edeb (Yüce 1993), Kısâsü'l-Enbiya (Ata 1997), Husrev ü Şirin (Hacıeminoğlu 2000), Nehcü'l-Ferâdis (Ata 1998); Kıpçak Türkçesini temsilen ise Gülistan Tercümesi (Karamanlıoğlu 1989), Münyetü'l-Guzât (Uğurlu 1987), Et-Tuhfetü'z-Zekiye Fil-Lûgati't-Türkiyye (Atalay 1945) ve Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî (Ağar 1989) adlı eserler taranmıştır. Aşağıdaki tablo, söz konusu edatların bu eserlerde kaçar kez geçtiğini gösterir:

Tablo: 2

		ötrü	ötgürü > ötürü
Karahanlı T.	Divânu Lugati't-Türk	-	- > -
	Kutadgu Bilig	125	- > -
	Atebetü'l-Hakayık	2	- > -
	Kuran Tercümesi	-	- > -
Harezmi T.	Mukaddimetü'l-Edeb	-	- > -
	Kısâsü'l-Enbiya	1	- > -
	Husrev ü Şirin	16	- > -
	Nehcü'l-Ferâdis	23	- > -
Kıpçak T.	Gülistan Tercümesi	-	- > -
	Münyetü'l-Guzât	1	- > -
	Et-Tuhfetü'z-Zekiye Fi'l-Lugati't-Türkiyye	2	- > -
	Kitâb Fi Riyâzeti'l Hayl	1	- > -
	Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî	-	1 > 2
	TOPLAM	171	3

Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde, herhangi bir istisna ile karşılaşılmasızın *ötrü*'nün kullanıldığı görülmüştür. Kıpçak Türkçesinin ise genelinde *ötrü* var iken, yalnızca bir eserde, Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî'de (=KFF) *ötgürü*>*ötürü*

şekillere sahiptir. Dolayısıyla, eserin bu özelliği göz önünde bulundurulunca *ötgürü* edatının gelişmiş şekli olan *ötürü*'ye rastlanması oldukça makuldür. Daha ayrıntılı açıklama için 3 numaralı dipnota bakınız.

edatları görülmüştür.⁵ Dolayısıyla Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesini karakterize eden edatın *ötrü* olduğu söylenebilir.⁶

Çağatay Türkçesi: Çağatay Türkçesinin Lutfi Divanı (Karaağaç 1997), Sekkaki Divanı (Eraslan 1999), Şiban Han Divanı (Karasoy 1998), Leyli vü Mecnun (Çelik 1993), Muhâkemetü'l-Lugateyn (Barutçu Özönder 1996), Babür Divanı (Yücel 1995), Hüseyin Baykara Divanı (Yıldırım 2010), Risale-i Mûze-dûzluk (Alyılmaz 2011) gibi belli başlı eserleri incelenmiş, fakat bunlarda *ötrü* edatına rastlanmamıştır.⁷ Yalnızca bir eserde, Şeyh Süleyman Efendi Sözlüğü'nde (=ŞSL), *ötrü*⁸ edatının kullanıldığı görülmüştür (Kunos 1902: 156).⁹

⁵ Tablo 2'de verileden daha çok sayıda eserin taranmasıyla oluşturulmuş Kıpçak Türkçesi Sözlüğüne göre de *ötürü* edatına bu dönemde sadece KFF adlı eserde rastlanmaktadır (Toparlı vd 2003: 213).

⁶ Peki ama KFF adlı eser neden genele aykırı bir tercihte bulundu? Bu sorunun cevabını eserin dil özelliklerinde aramak gerekecektir. KFF, Memluk Kıpçakçasına ait bir eserdir. Bu eser üzerinde çalışan Mehmet Emin Açar, KFF'nin aşağıdaki tasnifte 2.b.'ye dahil edilebileceğini belirtir (Açar 1989: XIV):

Memluk Kıpçakçası

1. Asıl Memluk Kıpçakçası

(Eserleri: Gülistan Tercümesi, Münyetü'l-Guzât, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye...vs.)

2. Oğuz-Kıpçak Karışımı Dil Yadigarları

a. Kıpçak Unsurların Hakim Olduğu Ağız

(Eserleri: Kitâb Fî Riyâzeti'l-Hayl... vs)

b. Oğuz Unsurların Hakim Olduğu Ağız

(Eserleri: Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî... vs)

KFF adlı eser, belki de taşıdığı Batı (=Oğuz) Türkçesi özellikleri yüzünden böyle farklı bir tercihte bulundu.

⁷ Rastlanmaması dikkat çekici bir durumdur. Hemen öncesindeki dönem olan Harezm ve Kıpçak Türkçeleri devresinde görülen *ötrü* edatına Çağatay Türkçesinde neden rastlanmıyor? Ayten Atay da Çağatay Türkçesinde bu edatlardan herhangi birine rastlanmamış, onun yerine sebep edatları olarak "sebebli, tufeyli ve üçün"ü tespit etmiştir (Atay 2014: 70). Tablo 2'ye göre, *ötrü* edatı Karahanlı Türkçesinde 127, Harezm Türkçesinde 40 ve Kıpçak Türkçesinde yalnızca 4 kez tanıklanmıştır. Örnek sayılarında Çağatay Türkçesine gelindikçe sert bir düşünüş yaşandığı görülüyor. Çağatay Türkçesinde *ötrü*'nün görülmemesi sebebi bu sert düşünüşle ilgili olsa gerek. Nitekim Çağatay Türkçesinin devamı olarak Özbek Türkçesinde de *ötrü* ya da *ötgürü>ötürü* edatlarından herhangi birine rastlanmamaktadır (Yaman 2005).

⁸ ŞSL adlı eser üzerine bir de Yüksek Lisans tezi hazırlanmıştır. Kunos'un *ötrü* okuduğu maddebaşı, bu tezde *ötürü* şeklindedir (Durgut 1995: 66). Çağatay Türkçesi Sözlüğü adlı eserde de bu kelime *ötürü* olarak maddebaşına alınmıştır.

Fakat bu bir örnek bütün bir dönemi kapsayamayacağı için, Çağatay Türkçesinde bu edatın artık kullanılmadığı söylenebilir.

Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi: Tarama Sözlüğü (1996)'nde *ötürü* edatına ait 29, *ötrü* edatına ait ise yalnızca 11 adet örnek sıralanmıştır. Bu rakamlar, edat tercihleri arasındaki ağırlığın *ötürü* lehine olduğunu göstermektedir.

Buraya kadar incelenen tarihî lehçeler ve bu lehçelerde hangi edatların olduğu (“X”) ya da hangi edatların olmadığı (“-”) bilgisi aşağıda bir bütün halinde sunulmuştur:

Tablo: 3

	ötrü	ötgürü > ötürü
Orhun T.	X	- > -
Eski Uygur T.	X	X > -
Karahanlı T.	X	- > -
Harezmi T.	X	- > -
Kıpçak T.	X	- > -
Çağatay T.	-	- > -
Eski Anadolu - Osmanlı T.	X	- > X

Ötrü, *ötgürü*>*ötürü* edatlarının günümüz lehçelerindeki görünüşleri ise şöyledir:

Türkiye Türkçesi: Türkçe Sözlük'te madde başı olarak yalnızca *ötürü* bulunmaktadır (2000:2236).

Azerbaycan Türkçesi: Bu lehçeye ait kaynaklarda yalnızca *ötrü* edatı görülmektedir (Altaylı 1994: 948; Axundov 1983: 556; Hüseyinzade 2007: 226; Li 2004: 370; Oruç 1994:518). Ancak İran'da Azerbaycan Türkçesine dahil edilen Erdebil ağzında *ötürü*'ye rastlanmaktadır (Karini 2009: 213).

Gagavuz Türkçesi: Yalnızca *ötürü*'nün kullanıldığı anlaşılmaktadır (Oruç 1994: 518).

⁹ Çağatay Türkçesinin onca eserinde *ötrü*'ye rastlanmazken neden yalnızca ŞSL'de görüldü? Bu, Çağatay Türkçesindeki genel eğilime aykırı durmaktadır. Caferoğlu bu eser için “özbeöz Çağatayca sayılmaz” demiştir (Caferoğlu 1984: 228). Bu, ŞSL'nin “Lugati Çağatay ve Türki Osmani” adını taşımasına rağmen, dili itibarıyla klasik Çağatayca bir eser olmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla bu eserden klasik Çağatayca dil özelliklerini taşıması beklenmemektedir. Bu sebeple ŞSL'deki *ötrü* klasik Çağatay Türkçesine ait bir unsur değildir, şeklinde yorumlanabilir.

Horasan Türkçesi: *Ötürü* edatı kullanılmaktadır (Li 2004:370).

Türkmen Türkçesi: *Ötri* edatı vardır (Söyegow 2000: 497; Tekin vd 1995: 509; Kıyasowa vd 2015: 173; Kara 2005: 116).

Günümüz Kıpçak Lehçeleri: Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar adlı eserinde Alkaya bu gruba giren lehçeler arasında sadece Kırım Tatar ve Karay Türkçesinde *ötrü* edatının kullanıldığını bildirmektedir (2002: 444). Aynı eserde *ötgürü* veya *ötürü*'nün ise hiç örneği yoktur.

Sibirya Lehçeleri ve Çuvaş Türkçesi: Sibirya lehçelerinden Hakas Türkçesindeki *ötire*, Şor Türkçesindeki *öttüre*, Tuva Türkçesindeki *öttür*, Yakutçada *ötörü* ve Çuvaş Türkçesindeki *vitir* edatları her ne kadar *öt-* fiilinin üzerine gelen bir ettirgenlik eki ile türemiş olsalar da, bu edatlar cümlelere "içinden, arasından" anlamını katmaktadırlar. Yani sebep bildirme işleviyle donmuş edatlar değillerdir (Li 2004: 368, 372). Bu yüzden konumuz dışında tutulmuştur.

Günümüz lehçelerinin edat kullanımları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo: 4

	trü	ötgürü > ötürü
Türkiye T.		- > X
Gagavuz T.		- > X
Horasan T.		- > X
Azerbaycan T.		- > X
Türkmen T.		- > -
Kırım Tatar T.		- > -
Karay T.		- > -
Kazak T.		- > -
Kırgız T.		- > -

Tabloya bakıldığında Türkiye, Gagavuz ve Horasan Türkçelerinde *ötürü*; Türkmen, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde ise *ötrü* edatının tercih edildiği görülmektedir. Azerbaycan Türkçesi ise ikili bir durum sunmaktadır. Burada zihinlerde pek çok soru şekillenmektedir: Lehçelerden bazıları yalnızca *ötürü*'yü seçerken, diğerleri neden yalnızca *ötrü*'yü tercih etti? Lehçelerin çoğunda edatlardan yalnızca biri

yaygınken Azerbaycan Türkçesinde her ikisinin birden görülme sebebi nedir? Bu edatlar günümüz kuzey ve doğu grubu lehçelerinden neden sadece Kırım Tatar ve Karay Türkçesinde var da diğerlerinde yok? Kısacası lehçeler arasında *ötrü* ve *ötürü* edatları hangi esasa göre koyulaşmış veya körelmiştir?

Bu soruları cevaplayabilmek için tarihî ve çağdaş lehçelerin edat kullanımlarına toplu halde bakmakta fayda vardır:

Tablo: 5

	ötrü	ötgürü > ötürü
Orhun T.	X	- > -
Eski Uygur T.	X	X > -
Karahanlı T.	X	- > -
Harezm T.	X	- > -
Kıpçak T.	X	- > -
Çağatay T.	-	- > -
Eski Anadolu - Osmanlı T.	X	- > X
Türkiye T.	-	- > X
Gagavuz T.	-	- > X
Horasan T.	-	- > X
Azerbaycan T.	X	- > X
Türkmen T.	X	- > -
Kırım Tatar T.	X	- > -
Karay T.	X	- > -

Tabloya göre *ötürü*'yü kullanan lehçeler, Eski Anadolu, Osmanlı, Türkiye, Gagavuz, Horasan ve Azerbaycan Türkçeleridir. Bunların hepsinin ortak özelliği Türk dilinin Oğuz grubuna dahil olmalarıdır. Şu halde yukarıdaki soruların cevabı olarak zihinlerde hemen dil ve etnik yapı ilişkisi canlanmaktadır. Fakat arada istisnalar da vardır.

Gülsevin, Türkçedeki Oğuzca olan ve olmayan unsurları tespit etmeye çalıştığı makalesinde tarihî lehçelerdeki durumun farklı yorumlara açık olmasından dolayı çözümünü “yaşayan diyalektlerin karşılaştırılmasında” bulmuştur (Gülsevin 2010: 61). Bu yüzden biz de söz konusu edatlar ile ilgili olarak dil-etnik yapı ilişkisini belirleyebilmek için öncelikle yaşayan lehçelerin durumuna bakmakta fayda görüyoruz.

Ötrü ve *ötürü* edatları tespit edilebildiği kadarıyla bugün yedi farklı lehçede yaşamaktadır. Bunlardan beş tanesi Oğuzca,

diğer iki tanesi ise Kıpçakçadır. Oğuz lehçeleri arasında söz konusu bu edatların dağılımı ilk bakışta düzensiz gibi görünebilir. Fakat, Oğuzcanın dilbilgisel özelliklerine göre kendi içinde doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığı bilgisi bu tabloyu daha anlaşılır kılmaktadır. Görüldüğü üzere edatların tercihleri ve Oğuzcanın bu şekildeki tasnifi arasında büyük bir uyum vardır:

Tablo: 6

		ötrü	ötgürü>ötürü
Batı Oğuzca	Türkiye Türkçesi	-	- > X
	Gagavuz Türkçesi	-	- > X
	Horasan Türkçesi (Korkmaz 2013:193)	-	- > X
Doğu Oğuzca	Azerbaycan Türkçesi	X	- > X
	Türkmen Türkçesi	X	-

Buna bakarak *ötrü*'nün doğu Oğuzcada, *ötürü*'nün ise batı Oğuzcada koyulaştığı görülmektedir. Bu tespit ile edatların Oğuzca içindeki görünümünün anlamlı hale geldiği söylenebilir. Fakat Kıpçak grubuna ait olan iki lehçenin (Kırım Tatar ve Karay Türkçesinin) 5 numaralı tablodaki varlığı nasıl açıklanmalı? Bunu açıklamanın iki yolu vardır: 1. Etnik yapı ile ilgili olabilir; 2. Bir etkileşim söz konusu olmuş olabilir. Eğer etnik yapı ile ilişkili olsaydı, Kıpçak grubuna giren diğer lehçelerde de bu edatlar olmalıydı. Fakat diğer Kıpçak grubu lehçelerinde *ötrü* ya da *ötürü*'ye rastlanmamaktadır. Hatta bu edatların aslında Kırım Tatar ve Karay Türkçesinin konuşma dilinde artık görülmediği, yalnızca sözlüklerde var olduğu bilgisine de sahibiz (Alkaya 2002: 444). Anlaşılan o ki, Kıpçak grubuna dahil bu iki lehçe bile *ötrü* ve *ötgürü>ötürü*'yü tam olarak benimseyememiştir. Dolayısıyla etnik yapı ile ilişki açısından bakıldığında burada anlamlı bir sonuca ulaşılamamaktadır. O halde diğer açıklama yolu olan lehçeler arası etkileşim seçeneğini irdelemek gerekmektedir. Bunun için Kıpçak grubu lehçelerinin kendi içindeki gruplanması önemlidir. Bu lehçeler üç alt gruba ayrılır (Gülsevin 2007: 303):

Tablo: 7

1. Grup	2. Grup	3. Grup
Kırgız Türkçesi	Tatar Türkçesi	Karay Türkçesi
Kazak Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kırım Tatar Türkçesi
Nogay Türkçesi		Karaçay Balkar Türkçesi
Karakalpak Türkçesi		Kumuk Türkçesi

Kıpçak lehçelerinin alt grupları ile ilgili olarak S. Gülsevin şunları söyler: “Kırgız, Kazak, Nogay ve Karakalpak Türkçesinde görülen Oğuzca unsurlar, daha ziyade Eski Türk yazı dili döneminden kalan uzantılar şeklindedir. Tatar ve Başkurt Türkçesindeki unsurlar ise, özellikle Osmanlı dönemindeki yazı dilinin kültürel etkisi olarak görülür. Karaycanın da dahil olduğu diğer grubun münasebetleri ise, hem Selçuklu dönemi, hem de Osmanlı dönemindeki ilişkiler ve coğrafi yakınlıktan kaynaklanmaktadır.” (Gülsevin 2013: 303). Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere, diğer Kıpçak lehçelerine göre Kırım Tatar ve Karay Türkçesinin de dahil olduğu 3. grup lehçelerde Oğuzca unsurlar daha fazladır. Dolayısıyla bu iki Kıpçak lehçesinde var olan *ötrü*, böyle bir etkileşimin sonucu olmuş olabilir. Böylelikle, diğer Kıpçak lehçelerinde *ötrü*'nün neden görülmediği de anlam kazanmış olur.

Fakat burada çözülmesi gereken bir başka sorunla daha karşılaşılır: Osmanlı Türkçesinde hem *ötrü* hem de *ötürü* görülüyordu. O halde Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçelerinden etkilenen Kırım Tatar ve Karay Türkçeleri niçin *ötürü*'yü almadı? Tercihini neden sadece *ötrü*'den yana yaptı?

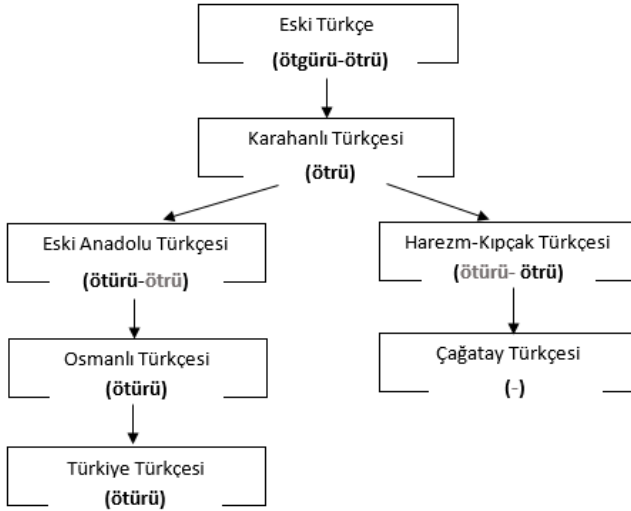
Şöyle düşünülebilir; 6 numaralı tabloda *ötrü*'nün doğu Oğuzcasına özgü olduğu anlaşılmıştı. Doğru Oğuzca'yı batı Oğuzcadan ayıran esas faktör, içinde barındırdığı Oğuzca olmayan özelliklerdir. Azerbaycan Türkçesinin Oğuz grubuna girmesine rağmen, yoğun bir şekilde Kıpçak ve Karluk gibi Oğuzca olmayan lehçelerin özelliklerini de taşıdığı bilinmektedir (Heyet 2004: 13; Yüce 1997: 513; Ceferov 2007: 8-9). Örneğin, denk çiftlerden *bulmak* yerine kullanılan *tap-*, *ısırmak* yerine kullanılan *dişle-*, *kendi* yerine kullanılan *öz* ve *dal* yerine kullanılan *budag* kelimeleri bu lehçedeki Oğuzca olmayan şekillerdir (Gülsevin 2007). Aynı durum Türkmençe için de geçerlidir. Türkmençe Oğuz grubuna dahil olmasına rağmen “Çağataycanın tesirinde gelişen bir yazı dili olduğu için

Türkçenin doğu ve kuzey kolunda yer alan lehçelere ait özellikler de taşımaktadır” (Kara 2005: 5). Örneğin Türkmencede *-An* ekinin öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılması Kıpçakça bir etkidir (İlker 1997: 102). Aynı şekilde bu lehçede var olan *kendi yerine öz, bulmak yerine tap-* sözleri de Oğuzca olmayan şekillerdir (Gülsevin 2007).

Bu bilgiler ışığında *ötrü*'nün, Oğuzca olan ve olmayan unsurları barındıran lehçeler tarafından; *ötürü*'nün ise yabancı lehçe etkilerinin olmadığı¹⁰ Oğuz lehçeleri tarafından koyulaştırıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Edatların günümüz lehçelerindeki düzenli dağılımının tarihî lehçelerdeki durumla da desteklenmesi gerekmektedir.

Eski Türkçe döneminde *ötrü* ve *ötürü* birlikte yer alır. Ardından gelen Karahanlı Türkçesi dönemi ile birlikte Türk dili lehçelere ayrılmaya başlar. Karahanlı'dan sonra gelen Harezmi ve Kıpçak Türkçeleri Türk dilinin doğu kolunu, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçeleri ise batı kolunu oluşturur. Türk dilinin tarihî dönemlerindeki bu gruplandırma ile söz konusu edatların dağılımları arasında büyük bir paralellik olduğu görülür.

¹⁰ Aslında böyle bir lehçe olamaz. Kastedilen şey, etkilerin en az olduğu lehçedir.

Harezmi ve Kıpçak döneminde edatların her ikisine de rastlanmaktadır fakat *ötrü*'nün *ötürü*'ye olan üstünlüğü dikkat çeker. Bu durum, Türk dilinin doğu kolunu oluşturan ilk dönemlerinde (Karahanlı, Harezmi, Kıpçak Türkçeleri) Kıpçak ve Karluk gibi lehçelerin kendi karakteristik özellikleri hızla koyulaşmaya başlarken, bir yandan Oğuzca etkiler de devam etmekteydi şeklinde yorumlanabilir.¹¹ Doğu kolunda modern dönemlere yaklaştıkça *ötrü*'nün de körelmeye başladığı, hatta artık Çağataycada hiç kullanılmadığı görülür. Doğu kolunda modern dönemlere gelindikçe edatların giderek körelmesi önemlidir. Bu gruptaki lehçeler öncelikle *ötgürü*'yü terk etmiş, daha sonra ise *ötrü*'den de vazgeçmiştir. Bu körelme, muhakkak ki kuzey ve doğu lehçelerinin kendi karakteristik yapıları ile ilgilidir. Bu yüzden Doğu Türkçesinin diğer özellikleriyle kaynaşmamış ve yadırganmıştır. Batı kolunun ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde ise Karahanlı döneminden gelen dilbilgisi unsurları sürdürülürken bir yandan Oğuzca ağız özellikleri konuşma dilinden hızla yazı diline girmeye başlamıştı (Korkmaz 2013: 83). EAT'de *ötürü* ve *ötrü* edatlarının her ikisinin birden varlığı bununla açıklanabilir. Fakat EAT'de ağırlık *ötürü* lehinedir. Nitekim Oğuzca özelliklerin iyiden iyiye koyulaştığı Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde ise artık yalnızca *ötürü* ile karşılaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

1. Türkiye Türkçesindeki *ötürü* edatı Eski Türkçedeki *ötgürü* edatından gelmiş olmalıdır. Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken ek ve hece başlarındaki /g/'ler düştüğü için kelimedeki *ötgürü*>*ötürü* şeklinde bir değişim yaşandığı düşünülebilir. Eski Türkçedeki *ötrü* ise, bu haliyle günümüze kadar kullanıla gelmiştir.

2. *ötrü* ile *ötürü* edatlarının kullanıldığı lehçe grupları da birbirinden farklıdır ve edatlar bu gruplandırmalara paralel bir dağılım düzeni arz etmektedir. Modern dönemde batı Oğuzcada *ötürü*; doğu Oğuzcada ise *ötrü* edatı kullanılmaktadır. Kıpçak

¹¹ Karahanlı ve Harezmi-Kıpçak Türkçesi dönemlerine ait eserlerdeki Oğuzca unsurlarla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları için bk. Gülsevin 2007, Kaymaz 2002; Aktan 2012... vb.

lehçeleri arasında ise yalnızca Oğuzca etkisinin yoğun olarak görüldüğü üçüncü alt grup lehçelerinde ve yalnızca *ötrü* edatı ile karşılaşılmaktadır. Biz bu alt grup lehçelerinden şimdilik Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde var olduğunu tespit edebildik. Ancak gelecekte bir gün bu alt gruba giren Kumuk ve Karaçay-Balkar Türkçesinde de varlığının tespit edilmesi, şaşırtıcı olmayacaktır. Söz konusu edatların yerine yaşayan Kıpçak grubu lehçelerinde *sebepe, için...* gibi cümlede aynı işlevi gören, sebep bildiren başka edatlar kullanılmaktadır.

4. *Ötrü* ve *ötürü*'nün her ikisinin de Oğuzlarca (daha çok) kullanıldığı, fakat *ötrü*'nün (ister Oğuz lehçeleri içinde olsun, ister Kıpçak lehçeleri arasında olsun, netice itibarıyla) Oğuz-Kıpçak unsurlarının birlikte görüldüğü sahalarda yaşadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple *ötürü*'nün daha saf Oğuzca, *ötrü*'nün ise *Kıpçağımsı*¹² olduğu sonucuna varılabilir.

Kaynakça

AĞAR, Mehmet Emin (1989). *Kitâbi Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

AKTAN, Bilal (2012). "Mu'înü'l-Mürîd'de Oğuzca Ses Ve Şekil Özellikleri", *DPUJSS* Number 32, Volume II, April, s.1-8.

ALKAYA, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elazığ.

ALTAYLI, Seyfettin (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, Haz.: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya – Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

_____ (1992), *Atebetü'l-Hakâyık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ATA, Aysu (1998). *Nehcü'l-Feradis III Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATAY, Ayten (2014). *Çağatay Türkçesinde Edatlar*, Çizgi Kitabevi, Konya.

¹² "Kıpçağımsı" ifadesiyle kastetilen şey, içinde yoğun bir şekilde Kıpçakça özellikler barındıran Oğuzcadır.

AXUNDOV, Ağamusa (1983). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, III. Cild*, Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı.

AYDIN, Erhan (2007). *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yayınları, Çorum.

_____ (2014). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, 2. Baskı, Kömen Yayınları, Konya.

CAFEROĞLU, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

CEFEROV, Selim (2007). *Müasir Azerbaycan Dili. II. Hisse Leksika*, Şerq-Qerb, Bakı.

DEMİRCİ, Ümit Özgür (2015). *Eski Uygurca Dört Çatık*, Kesit Yayınları, İstanbul.

DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çeviren Ali Ulvi Elöve, İstanbul Maarif Vekaleti, İstanbul.

ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

_____ (2004). *A Grammar Of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.

ERGİN, Muharrem (1993). *Türk Dil Bilgisi*, 20. Baskı. Bayrak Basım Yayın Tanıtım, İstanbul.

EYUBOĞLU, İsmet Zeki (2006). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul.

GABAİN, A. Von (2000). *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GODWARD, Alan (1999). *A Dictionary Of Turkish Etymology*, Derby, Ankara.

GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer (2007). “Kutadgu Bilig Dilinde Lehçelerin Özellikleri: Denk Çiftler”, *Turkish Studies*. Volume 2/2, s.276-299.

_____ (2010). "Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım", *Turkish Studies*. Volume 5/1, s.57-76.

GÜLSEVİN, Selma (2007). "Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar", *Turkish Studies*. Volume 2/2, s.300-306.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

HAMİLTON, James Russell (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası*, Çeviren Ece Korkut, & İsmet Birkan, Simurg, Ankara.

HEYET, Cevat (2004), "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C:1 S:1, s.7-19, Ankara.

HÜSEYİNZADE, Muxtar (2007). *Müasir Azerbaycan Dili III. Hisse Morfologiya*, Şerq-Qerb, Bakı.

İLKER, Ayşe (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARA, Mehmet (2005). *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.

KAYA, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KAYMAZ, Zeki (2002). "Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerindeki Oğuz Türkçesi Unsurları", *Türk Dünyası Araştırmaları*. 139, s.155-162.

KIYASOVA, G., GELDİMİRADOV, A., DURDIYEV H. (2015). *Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü, II. Tom K-Z*, İlim, Aşgabat.

KORKMAZ, Zeynep (2000). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

ORUÇ, Birsal (2004). *Oğuz Grubunda Edatlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÖZBAY, Betül (2014). *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZÖNDER, Sema Barutçu (1998). *Üç İtigsizler Giriş-Metin-Tercüme Notlar-İndeks XXX Levha*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

PAÇACIOĞLU, Burhan (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

RADLOFF, Wilhelm (1893). *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*, Cilt ½, Akademia Nauk, St. Petersburg.

SÖYEGOW, M., Borjakow A., Sarihanow M., Hocayew B., Ernazarow S. (2000). *Türkmen Dilinin Grammatikası, Morfolojiya*, Ruh Neşriyyat, Aşgabat.

ŞAHİN, Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tarama Sözlüğü (2006), 2. Baskı, Cilt 5, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Şinasi (1976). *Uyguca Metinler II Maytrisimit Burkancıların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

_____ (1993). *Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat – ÖLMEZ, Mehmet – CEYLAN, Emine – ÖLMEZ, Zuhâl – EKER, Süer (1995). *Türkmence – Türkçe Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları, Ankara.

TEKİN, Talat (2014). *Orhun Yazıtları*, 5. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer - Metin – Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

TOPARLI, Recep – VURAL, Hanifi – KARAATLI, Recep (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TSENG, Lan-Ya (2002). *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÜSTÜNER, Ahat (2015). *Türkçenin Tarihî Gelişmesi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

YAMAN, Ertuğrul (2005). *Özbek Türkçesinde Edatlar (Kaynakları, Ses ve Şekil Özellikleri)*, Gazi Kitabevi, Ankara.

YONG-SONG, Li (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.

YÜCE, Nuri (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (1997). "Türkler (Türk Dili)" Md. *İslam Ansiklopedisi*, C:12/2. s.445-530, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir.

HÜRRİYET GAZETESİNİN HALK ÜNİVERSİTESİ PROMOSYONU (1962-1965)

Betül BATIR*
Eminalp MALKOÇ**

Halk ya da yetişkin eğitimi, toplumların kalkınma çabaları doğrultusunda 20. yüzyılda önem kazanmıştır. Tarihsel açıdan ortaya çıkışı, 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar giden uzaktan eğitim ise dünya’da ve Türkiye’de yetişkin eğitiminin yöntemleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Uzaktan eğitimin öğretim süreci, önce mektup ve gazete gibi araçlara dayanırken zamanla teknolojinin ilerlemesi ile birlikte geliştirilmiştir. Hürriyet gazetesinin promosyon olarak 1962 yılında başlattığı Halk Üniversitesi, Türkiye’de uzaktan eğitim yöntemiyle yetişkin eğitiminin yaygınlaşmasına katkıda bulunan örnekler arasında yer almaktadır. Basın ve eğitim alanlarının kesiştiği bir promosyon uygulaması olan Halk Üniversitesi, üç sene devam etmiştir. Halk Üniversitesi’ni her yönüyle incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın temel kaynaklarını, Hürriyet gazetesinin 1962-1965 yılları arasındaki konu ile ilgili haber ve ders notlarının yanında kitap ve makale gibi araştırma eserleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gazete Promosyonu, Hürriyet Gazetesi, Halk Üniversitesi, Uzaktan Eğitim, Halk/Yetişkin Eğitimi.

THE PUBLIC UNIVERSITY PROMOTION OF THE NEWSPAPER, HÜRRİYET

ABSTRACT

Public or adult education has gained importance in the 20th century in accordance with societies’ attempts at progress. Distance education, which historically goes back to the first quarter of the 18th century, has a significant place among methods of adult education in the world and in Turkey. The process of distance education that was initially based on tools such as letters and newspapers has been developed with technological advancements in

* Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü (bbatir@istanbul.edu.tr)

** Dr.; İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü (malkocem@itu.edu.tr)

time. The Public University which was promoted by the Hürriyet newspaper in 1962 is one of the examples of distance education that contributed to the widespread adult education in Turkey. As a promotional application where media and education concurred, The Public University lasted three years. The purpose of the present study is to examine the articles or booklets that were published for Public University in the Hürriyet in detail. The main sources of the study are the news clippings and lecture notes on the subject in the Hürriyet between 1962 and 1965.

Key Words: *Newspaper Promotion, Hürriyet Newspaper, Public University, Distance Education and Training, Public/Adult Education.*

Giriş

Demokratik toplumlarda, gazetelerin siyasal işlevi, idari düzenin ayrılmaz bir parçasıdır. Gazete, kamuoyunu bilgilendiren, yön veren, dünyanın siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri hakkında halkı aydınlatan ve insanlara karşılaştırma olanağı sağlayan bir kitle iletişim aracıdır¹. Genelde kitle-iletişim araçlarının sahip olduğu, halk eğitimi vizyonu gazeteler açısından da geçerlidir².

Gazeteler, sadece ticari mal değil aynı zamanda düşünce/fikir üreten ve zamanla yarışan işletmelerdir. Basit bir formülleştirmeye basın işletmeleri, sosyal niteliği olan ekonomik ve ticari birimlerdir.

¹ Semra Atılğan, "Basın Ekonomisi ve Promosyon", *Marmara İletişim Dergisi*, S.3/Temmuz 1993, s.233.

² Ayrıntı için bkz.: Cevat Geray, *Halk Eğitimi*, 2.bs., Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s.93-254; Firdevs Güneş, "Basın Yoluyla Halk Eğitimi", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.2/1990, s.103-112; İncilay Cangöz, "Türk Basınında Tutundurma (Promosyon) Çıkmazı ve Ansiklopedi Kampanyası", *Kurgu Dergisi*, S.14/1996, s.183,186-187.

Bu yüzden kâr amacı güderek satışlarını artırma amacı taşırlar³. Bu da gazeteler arasındaki kâr amaçlı ticari rekabeti doğurmaktadır.

Gazeteler arasındaki rekabetin bir alanını -ya da rekabet yöntemlerinden birini- promosyon uygulamaları oluşturmaktadır. Bu yöntemle okuyuculara genellikle kupon karşılığı dağıtılan armağanlar aracılığı ile satışların artırılması için çaba harcanmaktadır. Türkiye’de geçmişten günümüze uzanan bir çizgide gazete promosyonlarının yaygın bir şekli olarak okuyuculara kupon karşılığı kitap dağıtılmasıyla karşılaşmaktadır. Kuşkusuz bunun en bilinen örneği okuyuculara ansiklopedi dağıtılmasıdır⁴.

³ Atılğan, “Basın Ekonomisi ve Promosyon”, s.234; Cangöz, s.186-187.

⁴ Korkmaz Alemdar, “Basında Promosyon”, *Türkiye’de Kitle İletişimi Dün-Bugün-Yarın*, Hrz.: Korkmaz Alemdar, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ankara, 2009, s.620-621; C. Murat Baykal, “Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Bakımından Gazete Promosyonları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1996/2, s.187; Cangöz, s.183-187. *Cumhuriyet*, yerli malı kullanmayı özendirmek için kuponlu promosyon faaliyetini başlatmıştı. 1960’lı yıllarda *Hürriyet*, Hürriyet İstikrazı tahvilleri ile lotaryacılık döneminin öncülüğünü yapmıştı. Nitekim 19 Aralık 1965’te “*Halktan Halka*” başlığı altında “*Hürriyet 1966 yılında okuyucularından aldığı 2 milyon lirayı geri veriyor. Kart dağıtımına bugün başlıyoruz*” şeklinde yeni bir uygulamasını ilan etmişti. *Akşam*, kumaş, Kur’an-ı Kerim dağıtmış; bu dalga *Son*, *Günaydın* gazeleriyle sürmüştü. 1980’lerin başlarında *Güneş* ile lotaryacılık hız kazanmıştı. 1990’lı yıllarda ise *Milliyet*, *Hürriyet*, *Sabah*, *Günaydın* gibi gazeteler okuyucularına (ya da gazeteyi alanlara) balon, uçurtma, traş bıçağı vs. vermişlerdi. 1992 sonbaharında *Sabah* Meydan Larousse kampanyasını başlatmış; onu *Hürriyet*’in Temel Britannica kampanyası izlemişti. *Milliyet*, Büyük Larousse kampanyasıyla 1990’ların ilk yarısına damgasını vuracak Ansiklopedi Savaşı’ndaki yerini almıştı. Genellikle gazeteler tirajlarını arttırmışlarsa da bu kampanyalar, gazeteciliğin ve basının değerinin düştüğü hakkındaki tartışmalardan gazetelerin işletme yapılarının değişmeleri, SEKA’nın kağıt üretiminin yeterli gelmemesi, kağıt ithali, kağıt fiyatlarının yükselmesi, çeşitli yayın organlarının kapanmasına kadar farklı sonuçlar vermişti. *Hürriyet*, 19 Aralık 1965; Atılğan, “Basın Ekonomisi ve Promosyon”, s.234-237; Semra Atılğan, “Türk Basınında Promosyon Çıkmazı”, *Marmara İletişim Dergisi*, S.9/Ocak 1995, s.142-145,147; Cangöz, s.191-197; Baykal, s.169-170,187. “*Promosyon canavarı*”nın “*Ansiklopedi savaşları*” dahil olmak üzere Türk basınına sürüklediği süreç hakkında anlamlı bir değerlendirme için bkz.: Uygur Kocabaşoğlu, “2000’lere Doğru Türk Basını!”, *Kebikeç*, S.2/1995, s.91-100. Bu çizginin tüketim toplumuna dönüşüm sürecindeki yerini de gözardı etmemek gerekir.

Hürriyet gazetesi, 1960'lı yıllarda kültürel gelişimi ya da eğitim ile kültür ve bilgiyi merkez alan promosyon uygulamalarına yönelmişti. Nitekim 1960'lı yılların ilk yarısında Halk Üniversitesi adı altında birkaç farklı açıdan ele alınabilecek bir uygulamanın altına imza atmıştı. Halk Üniversitesi, bir yönüyle 1960'lı yıllarda *Hürriyet* gazetesi özelinde basın promosyon anlayışını sergilerken bir başka yönden gazetenin halkın ya da yetişkinlerin eğitimine katkısını da sembolize etmektedir. Üstelik gazete, bu uygulamasıyla uzaktan eğitimin örneklerinden birini de ortaya koymuştu⁵.

Bu çalışma, Türk basın tarihi içinden eğitim alanına yönelik bir kesite odaklanarak *Hürriyet* gazetesinin Halk Üniversitesi adını taşıyan uygulamasını ön plana çıkartmaktadır. *Hürriyet* gazetesinin bu girişimi her yönüyle ele alınarak basın ve eğitim tarihindeki konumunun belirlenmesi hedeflenmiştir. Böylece gazetenin uzaktan eğitim yöntemiyle halkın eğitimine yönelik katkısının ortaya konulmasının yanında ilerleyen yıllarda oldukça farklılaşacak ve "*Promosyon Canavarı*" olarak adlandırılacak promosyon uygulamalarının 1960'ların ortalarında ne ölçüde toplumsal niteliğe sahip olduğunun bir örneğinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

1. Halk/Yetişkin Eğitimi ve Kısa Tarihçesi

Halk eğitimi olarak da tanımlanan yetişkin eğitimi için "*kitle eğitimi*", "*yetişkinler eğitimi*", "*yığın eğitimi*", "*toplum eğitimi*", "*temel eğitim*", "*sosyal eğitim*" ve "*yaygın eğitim*" gibi isimlendirilmelere gidilmektedir⁶. Yetişkin eğitimi, gelişim süreçlerini tamamlayarak, belli bir yaşam birikimine sahip öz güvenini kazanmış ve kendi sorumluluğunu üstlenmiş bireylere yönelik, içerik, düzey ve yöntem

⁵ Uzaktan eğitimin iletişim araçlarının geliştiği günümüz dünyasındaki işlevi hakkında bkz.: Aytekin İşman, *Uzaktan Eğitim*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2011.

⁶ Geray, s.1; Adil Türkoğlu, Sanem Uça, "Türkiye'de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.2/Aralık 2011, s.49; H. Eylem Kaya, "Türkiye'de Halk Eğitimi Merkezleri", *International Journal of Science Culture and Sport*, S.3/July 2015, s.270.

sınırlılığı olmaksızın gönüllü olarak herhangi bir alanda gelişimi amaçlayan ve olanak sağlayan düzenli eğitim süreçlerinin tümünü kapsamaktadır⁷. Bu eğitim, yetişkinlerle okul dışındakilere yönelmiş, düzenli, dizgeli ve örgütlü bir eğitim çabası olarak da tanımlanabilir.

Yetişkin ya da halk eğitimi, temel görev ve amaçlar gözetilerek eksiklikleri giderici eğitim, meslek ve sanat öğretimi, toplum eğitimi, genel kültür eğitimi, siyasal katılımı sağlama eğitimi şeklinde sınıflandırılabilir⁸. Bununla birlikte yetişkin eğitimi gönüllülük esasına dayandığından⁹ bireylerin yönelimleri öncelik kazanmaktadır. Bireyleri öğrenmeye iten etkenleri ise Johnston ve Rivera; daha bilgili olmak, yeni bir işe hazırlanmak, iş başında yetişmek, boş zamanı iyi ve yararlı olarak geçirmek, yeni ve ilgi çekici bireylerle tanışmak, yüklendiği işleri yerine getirmede ustalık kazanmak, kişiliğini geliştirmek ve bireylerle daha iyi ilişkiler kurmak, gelirini arttırmak şeklinde sıralamışlardır¹⁰.

Ülkelerin çağdaşlaşma ve kalkınma çabalarında bireylerin donanımları ve eğitimleri önemli olduğundan¹¹ yetişkin eğitimi

⁷ Deniz Yayla, *Türk Yetişkin Eğitimi Sisteminin Değerlendirilmesi*, MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2009, s.48.

⁸ Geray, s.1,12. Temel Eğitim, Akademik Halk Eğitimi, Genel Kültür, Demokrasi ve Yurttaşlık Bilgisi, Ev Yönetimi, Mesleki ve Teknik Eğitim, Güzel Sanatlar Eğitimi, Sosyal Hizmetler Eğitimi ve Toplum Eğitimi şeklinde de sınıflama yapılmaktadır. Türkoğlu, Uça, s.58-59. Halk/yetişkin eğitimi, devlet mekanizmasına bağlı eğitim merkezlerinin yanında çeşitli kurum ve kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, basın ve benzeri kanallarla da gerçekleştirilebilmektedir. Farklı yapıların etkin olması, eşgüdüm sorununun tartışılmasını getirmiştir. Meral Tekin, "Dünyada ve Türkiye'de Halk Eğitimi Alanının Temel Sorunları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.24, S.1/1991, s.8.

⁹ Sudi Bülbül, "Halk Eğitimcilerinin Yetiştirilmesinde Üniversitelerin Yeri ve Önemi", *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.2, Ankara, 1987, s.292.

¹⁰ İlknur Kıran, *Yaşam Boyu Eğitimin Sağlanmasında Halk Eğitimi Merkezlerinin Değerlendirilmesi: Yüreğir Halk Eğitimi Merkezi Örneği*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s.73.

¹¹ Lowe, "Bir ülkede üretimin artması, işgücünün iyi bir eğitimden geçmesine ve bu eğitimin yenilenmesine bağlıdır" görüşündedir. Tekin, s.2.

uluslararası düzeyde önem kazanmış; 20. yüzyılda bu doğrultuda çalışmalar hızlanmıştır. Üniversitelerin girişim ve katkılarıyla kalkınmış ya da kalkınmakta olan birçok ülkede yetişkinlere ve işçilere yönelik programlar yapılmış; “*Halk Üniversitesi*”¹², “*Açık Üniversite*” gibi adlarla yapılanmalara yönelinmiştir¹³.

Yetişkin Eğitimi Raporu’nun yayımlanması (İngiltere-1919), Yetişkin Eğitimi Derneği’nin kurulması (ABD-1926) ve 1930’lardan sonra üniversitelerde yetişkin eğitimleri bölümlerinin açılması, halk eğitiminin kurumlaşması/yaygınlaşmasında dönüm noktaları olarak kabul edilebilir. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra geri kalmış ülkelerin kalkınma çabalarında halk eğitimi uygulamalarının önemli yer tutması, alanın dünya genelinde hem akademik hem de uygulama düzeyinde örgütlenmesine temel oluşturmuştur. UNESCO’nun 1949’da başlattığı uluslararası konferansların (1949-Elsinore, 1960-Montreal, 1972-Tokyo, 1985-Paris, 1997-Hamburg) da halk eğitiminin öneminin anlaşılmasına ve kurumlaşmasına önemli katkıları olduğunu eklemek gerekir¹⁴.

Öte yandan 1960’lardan sonraki yıllarda yaşam boyu eğitim gündemi işgal etmekle birlikte birçok ülkede yetişkin eğitime yasal desteğin yanı sıra ayrılan finansman artırılmıştır¹⁵.

Türkiye’de yetişkin eğitime yönelik uygulama ve çalışmalar, Cumhuriyet öncesinde başlamakla birlikte geniş kapsamlı bir faaliyet Cumhuriyet döneminde sürdürülmüştür. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında halk eğitimi uygulamaları, Türkiye’deki modernleşme

¹² Halk Üniversitesi adına günümüzde bazı belediye ya da partilerin organizasyonlarında da rastlanmaktadır. <http://www.hurriyet.com.tr/konak-halk-universitesi-ne-basvurular-basladi-21515819>; http://www.ismek.ist/tr/haber_detay.aspx?RegID=1732&c.

¹³ Bülbül, 297-298.

¹⁴ Meral Uysal, Ahmet Yıldız, “Türkiye’de Halk Eğitimi/Yetişkin Eğitimi Alanının Kurumsallaşma Sorunları”, *XV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi 13-15 Eylül 2006 (basılmamış bildiri metni-www.academia.edu); Bülbül, s.297.

¹⁵ Tekin, s.4,9.

çabalarının en önemli kanallarını açmıştı. Nitekim 1928’de yeni Türk harflerinin kabul edilmesi ile halkın okur-yazar hale getirilmesi, halka toplumsal/siyasal yaşam için gerekli temel bilgilerin kazandırılması hedefleriyle açılan “*Millet Mektepleri*” ve 1932’de çok amaçlı kültür merkezleri niteliğinde kurulan “*Halkevleri*”, bu faaliyet çizgisinin belirleyici parçaları olmuştu. Köyü köy kökenli öğretmenlerin öncülüğünde kalkındırmaya yönelik “*Köy Enstitüleri*”, aynı çizgideki çalışmanın bir ürünüydü¹⁶.

1951’de temelleri atılan Halk Eğitimi Merkezleri’nin kurumsal olarak ilk oluşumu, 1952’de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesinde açılan Halk Eğitimi Büroları ile gerçekleştirilmiş; takiben 1953’te kırsalda Halk Eğitimi Odaları açılmıştır. 1956’da UNESCO’nun uzmanlarından yararlanılmaya çalışılmıştı. 1960’da MEB’e bağlı olarak kurulan “*Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü*” (HEGM), 1964’te Köy İşleri Bakanlığı’nın bünyesine alınmış ve 1967’de MEB’e iade edilerek Kültür Müsteşarlığı’na bağlanmıştır. Müsteşarlık, Kültür Bakanlığı kurulduğunda bu bakanlığa devredilmesi sonucunda HEGM, 1971’de Milli Eğitim Başmüsteşarlığı’na bağlanmıştır. 1977’de HEGM’nin örgütsel yapısında yapılan değişiklik nedeniyle Mesleki ve Teknik Eğitim Öğretim Müsteşarlığı’na bağlı Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü adı altında tekrar düzenlenmiştir. Son olarak 1983’te iki genel müdürlüğün birleşmesiyle Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü adını almıştır. Milli Eğitim Şuraları ve Kalkınma Planlarında da halk eğitiminin üzerinde önemle durulmuştur¹⁷.

¹⁶ Bülbül, s.283; İhsan Kurt, *Yetişkin Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s.35-42; Türkoğlu, Uça, s.53-54; Meral Uysal, Ahmet Yıldız, “Türkiye’de Halk Eğitiminin Kurumsallaşma Sorunları”, XV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiri Özetleri (Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi 13-15 Eylül 2006), Muğla, 2006, s.243; Kaya, s.272. Halkevlerinin yapısı ve işlevleriyle bir halkevi örneği için bkz.: Eminat Malkoç, *Devrimin Kültür Fidanlığı, Halkevleri ve Kadıköy Halkevi*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009.

¹⁷ Kurt, s.42-49; Kaya, s.272-273; Türkoğlu, Uça, s.54-57. Kapatılan Halkevlerinin binalarının halk eğitimine ayrılması görüşü ağırlık kazanmış ve düzenlemelerin Amerikalı tanınmış eğitimcilerden Watson Dickerman başkanlığında MEB uzmanlarından oluşan bir

Delayısıyla halk eğitimi etkinlikleri tarihsel açıdan örgün eğitime paralel bir gelişme göstermiştir¹⁸.

S. Bülbül, 1987 tarihli bir makalesinde, halk eğitimine olan talep/istemin giderek arttığını belirtmiş ve adı ne olursa olsun (okul dışı eğitim, sürekli eğitim vd.) halk eğitiminin Türkiye için büyük önem taşıdığını, bireysel ve toplumsal gelişimin temelini oluşturacağını, çağdaşlaşmanın temel aşamaları arasında yer aldığını vurgulamıştı¹⁹. Bu değerlendirme, 1962'de *Hürriyet*'in başlattığı uygulamanın önemini kavranmasını kolaylaştıracaktır.

2. Uzaktan Eğitimin Kısa Tarihi

Uzaktan eğitim, kökleri günümüzden yaklaşık üç asır öncesine kadar uzanan disiplinler arası bir alandır²⁰. Geleneksel nitelikteki eğitim-öğretim sorunlarına bir seçenek olarak ortaya çıkan uzaktan eğitim, eğitim etkinliklerinin planlandığı ve uygulayıcılar ile öğrenciler arası iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belirli bir merkezden sağlandığı bir öğretim yöntemidir. Nitekim United States Distance Learning Association'a göre uzaktan eğitim; *"Uydu, video, audio grafik, bilgisayar, çoklu ortam teknolojisi gibi elektronik araçların yardımıyla, eğitimin uzaktaki öğrencilere ulaştırılmasıdır"*. Uzaktan eğitim, öğretmenleri içine alan öğretim ile öğrencileri içine alan öğrenim olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Uzaktan eğitim uygulamalarında öğretmen ve öğrenci arasındaki coğrafi

heyet tarafından yürütülmesine karar verilmişti. Eminalp Malkoç, "Bir Aydınlanma Projesi Halkevlerinin Tasfiye Süreci", *Türkoloji Kültürü*, C.3, S.6/2010, s.12.

¹⁸ Türkoğlu, Uça, s.53.

¹⁹ Bülbül, s.285,290.

²⁰ Aras Bozkurt, "Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını", *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, C.3, S.2/2017, s.86.

uzaklığı nedeniyle eğitim programında elektronik araçların ya da yazılı materyal ve matbu malzemelerin kullanılması gerekir²¹.

Bu bağlamda; gazeteler aracılığıyla mektupla başlayan uzaktan eğitimin dünyada ilk örneği, 1728'de *Boston* gazetesinin "*Steno Dersleri*"dir²². 1833'te İsveç Üniversitesi'nde hanımlara mektupla kompozisyon dersi, ardından 1840'ta Isaac Pitman tarafından İngiltere Bath'da mektupla steno dersi verilmesi ve 1856'da Almanya'da uzaktan eğitim veren bir dil okulunun açılmasından sonra 19. yüzyılın son çeyreği içinde üniversitelerin organizasyonları (Pennsylvania Devlet Üniversitesi'nin uzaktan öğrenme ağı, Queenland Üniversitesi kampüs dışında açık öğretim programı, Chicago Üniversitesi'nin mektupla eğitim bölümü) uzaktan eğitimin örneklerindendi. Aynı dönemde Almanya ve İsveç'te de çeşitli uzaktan öğretim yapılanmaları gerçekleştirilmişti. Yirminci yüzyılın gelişen teknolojisi ile 1920'lerden itibaren Yeni Zelanda'da mektupla öğretim okulu kurulurken ABD'de uzaktan eğitimle ilgili radyo istasyonları kurulması, televizyon teknolojisinin gelişimiyle 1932'de ABD Iowa Üniversitesi'nde televizyonun da öğretim materyalleri arasına girmeye başlaması uzaktan eğitim alanında dünyadaki ilerlemeler arasında sayılabilir. 1939 yılına gelindiğinde Fransa'da resmi olarak Uzaktan Eğitim Merkezi kurulmuştur. Bu çizgideki çalışmaları 1910'da başlatan Avustralya'da 1949'da Üniversite Dışı Öğretim Fakültesi kurulmuştu. Uzaktan eğitime yönelik yapılanmalar Japonya (1948), Polonya (1960'ların ikinci yarısı) ve İspanya'da (1970'ler) devam etmiş; yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşmıştı²³.

²¹ Özkan Özbay, "Dünyada ve Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Güncel Durumu", *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi (INESJOURNAL)*, S.5/Aralık 2015, s.377-378.

²² Hüseyin Odabaş, "İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitim ve Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri", *Türk Kütüphaneciliği*, C.17, S.1/2003, s.24; Ali Murat Kırık, "Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Durumu", *Marmara İletişim Dergisi*, S.21/2014, s.80.

²³ Kırık, s.80-82; Özbay, s.378-379; <http://www.bcuni.eu/UzaktanEgitimTarihce.aspx>; "On-line eğitim: Mekandan, zamandan, emekten, tasarruf",

Türkiye’de uzaktan eğitim ilk kez 1927’de eğitim sorunlarının görüldüğü bir toplantıda ele alınmış; fakat bir sonuç çıkmamıştır²⁴. 1951’de Öğretici Filmler Merkezi’nin (ÖFM) kurulmasıyla uzaktan eğitimde daha aktif bir kullanıma yönelinmiştir²⁵. Uzaktan eğitim özel sektör düzeyinde Türkiye’de 1953’te FONON’un mektupla yabancı dil eğitimiyle başlamıştır. FONON²⁶, bu alandaki faaliyetlerini sistematik olarak yürüten ilk kurumdu²⁷. 1960’ta İstatistik ve Yayın Müdürlüğü bünyesinde “*Mektupla Öğretim Merkezi*” adında bir kurul oluşturulmuştur. 1962’de ise eğitimlerine çeşitli sebeplerden dolayı devam edemeyen çocuklara/yetişkinlere, aynı zamanda mesleki bilgi ve becerisini arttırmak isteyenlere mektupla öğretim yoluyla eğitim verilmesi sağlanmıştır. Teknolojik gelişmeler kanalıyla 1968’de TRT tarafından eğitsel programlar, 1973’te ise Film Radyo Televizyonla Eğitim Merkezi (FRTEM) tarafından ilkokul, ortaokul ve liseler için eğitsel programlar yayımlanmaya başlanmıştır. Ayrıca 1975’te kurulan Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu (YAYKUR) ihtiyaç duyulabilecek birçok alanda televizyon üzerinden eğitsel programlar yayınlamayı planlamıştır. 1970’lerin sonlarında yükseköğretimde uzaktan eğitim uygulamalarının geliştirilmesine yönelik MEB tarafından “*Açık Üniversite*” kurulması önerilmiştir. MEB’in 1978 tarihli bu önerisi ancak 1981’de 2547 Sayılı Kanun ile hayata geçirilebilmiş ve Anadolu Üniversitesi bünyesinde üniversite düzeyinde ilk Açık Öğretim Fakültesi kurulmuştur²⁸.

<http://www.hurriyet.com.tr/on-line-egitim-mekandan-zamandan-emekten-tasarruf-93703>.

²⁴ Kırık, s.83; Bozkurt, s.88,92-93; Özbay, s.387.

²⁵ Kırık, s.83; Bozkurt, s.88,93.

²⁶ FONON, hem Avrupa hem Dünya Açıköğretim Birlikleri’nin aktif bir üyesidir.

²⁷ Bozkurt, s.88,94.

²⁸ Kırık, s.83-84; Özbay, s.387. Türkiye’deki uzaktan eğitim uygulamalarının detaylı bir kronolojik dizini için bkz.: Bozkurt, s.88-108.

3. Hürriyet Gazetesinin Halk Üniversitesi

Türkiye’de yetişkin eğitimi alanında devlet kanalıyla çeşitli yapılanma ya da girişimlere yönelindiği gibi bazı özel kurum veya halkı aydınlatmada ve doğrudan ya da dolaylı olarak halk eğitiminde rol oynayan basın/kitle iletişim araçlarının girişimleriyle de karşılaşılmaktadır. Uzaktan eğitim yöntemiyle yetişkin eğitimi alanında, Türkiye’de ilkler arasında kabul edilebilecek organizasyonlardan biri *Hürriyet* gazetesi tarafından hayata geçirilmiştir.

Diğer coğrafyalarda başvuru olan bu eğitim modelinin *Hürriyet* aracılığıyla Türkiye’de uygulanmasında UNESCO’nun yetişkin eğitimi konusunda 1949’da başlattığı ve 1960’larda ivme kazandırdığı sürecin etkisi değerlendirilebilir. Nitekim 29 Temmuz 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesinde “*Topyekûn Halk Eğitimi İçin Faaliyete Geçiliyor*” başlıklı yazıda, ICA (International Co-Operative Alliance) Halk Eğitimi Uzmanı Dr. Deniz E. Widel ve UNESCO Halk Eğitimi Uzmanı Mr. G. Beaugrad-Chapagne’in katılımıyla Milli Temel Eğitim Merkezi üyeleri tarafından hazırlanan rapor, Milli Eğitim Bakanı Prof. Fehmi Yavuz’a sunulmuştu. Raporda, Türkiye’nin sadece okuma-yazma kursları, vatandaşlık eğitimi, sağlık eğitimi, mesleki ve teknik eğitim alanlarında değil bütünsel düzeyde yani toplu bir halk eğitimine ihtiyaç duyulduğu üzerinde durulmuştu. Bunun için uzmanlar tarafından ülke çapında halk eğitimi teşkilatı kurulması, çeşitli bakanlık, daire ve kurumlarının halk eğitimi faaliyetlerinin rasyonel bir şekilde sokulması için mevcut yapının düzenlenmesi istenilmiş ve bunun için de öneriler ortaya konmuştu.

Raporda, Halk Eğitim Merkezi Teşkilatının başbakanlığa bağlanması ve vilayetlerle kazalarda Halk Eğitimi Danışma ve İşbirliği Teşkilatı kurulmasına yer verilmişti. Bakanlıklararası bir komitenin tetkikinden sonra bütün ülkede faaliyete geçecek olan “*Halk Eğitimi Teşkilatı*”nın hedefleri arasında “*Meslek değiştirmek isteyenlerle, yeni bir meslek öğrenmek isteyenlere rehberlik ve öğretim*

yolu ile yardım etmek” de bulunmaktaydı²⁹. Gazetenin 1960 yaz ortalarında verdiği haberden de anlaşılacağı üzere yetişkin eğitiminin gündemde olduğu bir dönemde *Hürriyet*, Halk Üniversitesi’ni hayata geçirmişti.

3.1. Halk Üniversitesi’nin Açılışı

Hürriyet’in 1962’de başlattığı “*Halk Üniversitesi*” adını taşıyan eğitim seferberliği, 1965’e kadar üç dönem devam etmiştir. Böylece Türkiye’de, uzaktan eğitimde bir çığır açan mektupla öğretimden sonra gazete ile öğretimin bir örneği sergilenmişti. Nitekim 25 Kasım 1962 tarihli *Hürriyet*’te “*Gazetemiz takdim etmekle şeref duyar: Hürriyet Halk Üniversitesi*” başlığı³⁰ ile açılan üniversitenin reklam ve tanıtımı yapılmıştı.

1 Aralık 1962 (Cumartesi) tarihinde derslerin başlayacağını duyurulduğu gazete haberinde Halk Üniversitesi’nin genç, yaşlı, kadın, erkek herkesin üniversitesi olacağı, kolay ve rahat bir öğrenim imkânı sunacağı belirtilmişti. Gazetenin üç dönem için de yaklaşık aynı ifadelerin kullanıldığı ilan ve davet niteliğindeki çağrı metni şu şekildedir:

“Bir insanın, cemiyet içindeki kuvveti, bileğinden ziyade bilgisi ile ölçülür. Bilgiden maksat allâme olmak değildir. Bilgi derken, okumasını bilen ve düşünen her insanın anlayacağı şekilde, günlük hayatımızda karşılaşılabileceğimiz zorlukları yenebilmenin yollarını göstermeyi kastediyoruz. Halk Üniversitesi size bu bilgiyi verecektir.

²⁹ *Hürriyet*, 29 Temmuz 1960. Bu girişimlerde Türkiye’ye gelmiş olan çeşitli eğitim uzmanlarının görüşlerinin etkili olduğu söylenebilir. 1961-63 yılları arasında UNESCO’nun eğitim uzmanlarından Torgil Ringmar’ın raporu temel ve yetişkin eğitimi konusunda yeniden planlama yapılma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu rapor hakkında bir inceleme, Betül Batır tarafından yayına hazırlanmaktadır.

³⁰ *Hürriyet*, 25 Kasım 1962.

Hangi yaşta olursanız olunuz, öğrenmek için mevsim asla geç değildir. Ne iş yaparsanız yapınız, bilgili olmak, hattâ bildiğini tekrar gözden geçirmek faydasız değildir. Bunun faydasını günün birinde mutlaka görürsünüz.

Evin genç kızı... Halk Üniversitesi sizin içindir. Bir yerde çalışma arzunuz olmasa bile, günün birinde sizinle evlenmek isteyen kimsenin, sizi bir ecnebi dil bilmez, umumi kültürden mahrum bir insan olarak nasıl karşılayacağını hiç düşündünüz mü?

'Beni alacak, benim ayarımda biridir' kanaati yanlıştır. Velez öyle olsa bile, sizin bilgili olmanız kuracağınız yuva için faydalı değil midir? Kaldı ki sizi bilgili bir insanın sevemiyeceği hakkındaki düşünceniz, bugünün realitelerine aykırıdır. Pekâlâ bilgili bir insan tarafından sevebilirsiniz...

Biz sizi Halk Üniversitesini takip etmeğe lâyık bir genç kız addediyor ve en kıymetli cihazınızın da Bilgi Hazineniz olduğunu söylüyoruz.

Evin genç hanımı... Halk Üniversitesi sizin içindir. Çalışmak mecburiyetinde kalmıyacağınızı kabul etsek dahi, herhangi bir ahbap toplantısında umumi mevzular hakkında bir fikir beyan etmek ve bu fikrinizin de herkes tarafından beğenildiğini görmek hoşunuza gitmez mi?

Kaldı ki yarının neslini yetiştirmek mesuliyetini taşıyan sizler, çocuklarınıza karşı da bilgili olmak mecburiyetindediniz. Aksi halde, çocuğunuz büyüdüğünde anne-evlat münasebetinin devamlılığı bozulacaktır.

Biz sizi Halk Üniversitesinin en azından Umûmi Kültür ve Tıp branşlarını takip etmeğe davet ediyoruz.

Evin Yaşlı hanımı... Halk Üniversitesi sizin içindir. Oğlunuz veya geliniz, kızınız veya damadınız yahut torunlarınız hastalanırsa, onlara tavsiye edeceğiniz ilâçlar hakkında bilginiz var mı?

Bizzat kendi hastalığınız için dahi, komşu tavsiyeleri yerine, kendi kendinizin doktoru olmak istemez misiniz?

Hastalıkların nasıl teşhis edildiklerini, tedavisi için hangi ilâçların kullanıldığını, yerli ve yabancı bu ilâçların fiyatlarını bilmek, kanatlarınız altındaki bütün aile efradının sıhhati demektir.

Biz sizi Halk Üniversitesinin en azından Tıp branşını takip etmeğe davet ediyoruz.

Evin delikanlısı... Halk Üniversitesi sizin içindir. Git-gel işlerinden memur derecesine yükselmek ve daha fazla kazanmak için biraz Almanca bilmeniz kâfi gelecektir. Memleketimizde 20-30 kelime Almanca bilmenin, bir işe girmekte tercih sebebi sayıldığı kadar, Almanya'da çalışan Türk işçileri eğer meramlarını anlatıp söylenenleri anlayabilecek kadar Almanca biliyorlarsa, bilmeyenlerden 200 mark (takriben 500 lira) fazla kazanç temin ettikleri bilinen hakikatlerden biri değil midir?

Biz sizi Halk Üniversitesinin en azından Umumi Kültür ve Lisan branşlarını takibe davet ediyoruz.

Evin erkeği ve ailenin reisi... Halk Üniversitesi sizin içindir. Ailenin büyüğü olarak bütün mesuliyet sizin omuzlarındadır. Herkes sizden akıl danışacaktır. Aile içindeki huzur ve ahengi temin etmek, dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı koyabilmek ve muhitinizde saygı uyandırabilmek için her hususta bilgili olmanız gerekir.

Biz sizi Halk Üniversitesinin dört branşını da takibe davet ediyoruz.

İyice düşünün ve hakikaten öğrenmeye ihtiyacım var diyerek Halk Üniversitesinin vereceği bilgilerle kendinizi teçhiz ediniz. Kısa zamanda bunun ne kadar faydalı olduğunu görecek ve kıymetini bizzat takdir edeceksiniz.”³¹.

Hürriyet’te Halk Üniversitesi ve tanıtımına yönelik ilerleyen tarihlerde de benzer ilanlar verilmişti³². Üstelik 27 Kasım tarihinde “Halk Eğitimi, milletçe kalkınmanın temelidir” ifadeleriyle halk eğitiminin en temel işlevlerinden biri -reklam amacıyla- söylemleştirilmişti³³. Bu söylemi, “Sıhhat en büyük zenginliktir”³⁴, “1 Lisan=1 insan, 2 Lisan=2 insan”³⁵, “Hukuk; hak ve vazifelerimizi, iktisat ticaret ve kazanç yollarını öğretir”³⁶ gibi söylemler takip etmişti.

3.2. Halk Üniversitesi’nin Program ve Dönemleri

1 Aralık 1962 tarihinde Cumartesi günü başlayacak olan gazete ile öğretimin birinci dönemi (1962-63 ders yılı), Hukuk ve İktisat, Umumi Kültür, Tıp ve Lisan olarak açılan dört branştan oluşmuştu³⁷. Almanca’nın yabancı dil olarak öğretilmesi planlanmıştı. Derslerin haftalık planı ise Cumartesi günü Hukuk ve İktisat, Pazartesi günü Umumi Kültür, Çarşamba günü Tıp ve Perşembe günü Lisan (Almanca) şeklinde düzenlenmişti. Derslerin metinleri gazetenin dördüncü sayfasından okuyuculara ulaştırılmıştı. İsteyen okuyucular, haftanın belli günlerinde yarım sayfa hacmindeki

³¹ Hürriyet, 25 Kasım 1962.

³² Hürriyet, 26 Kasım 1962; Hürriyet, 27 Kasım 1962.

³³ Hürriyet, 27 Kasım 1962.

³⁴ Hürriyet, 28 Kasım 1962.

³⁵ Hürriyet, 29 Kasım 1962; Hürriyet, 22 Aralık 1963.

³⁶ Hürriyet, 30 Kasım 1962.

³⁷ Gazetede Hukuk-İktisat Kolu, Hukuk-İktisat Bölümü, Almanca Kolu/Bölümü ifadeleri kullanılmıştı.

dersleri toplu halde saklamak için gazetenin dağıttığı dosya kapaklarına ulaşabilecekti. Okuyucuların gazetenin bastığı formları doldurarak talepte bulunmalarından sonra derslerin dosya kapakları adreslerine ücretsiz gönderilecekti³⁸. Bu arada gazete tirajını korumak ya da artırmak amacıyla olsa gerek bazı promosyon taktiklerine de başvurmuştu. Bu bağlamda *Hürriyet*, Ocak 1963'ün ilk günlerinde okuyuculara eksik derslerini tamamlama olanağı tanımıştı. Eski sayılar mevcut bulunmadığından talepte bulunan ve yayınlanan kuponu dolduranlara yeniden basılmış altı dersin hepsinin ücretsiz postalanacağı gazetede ilan edilmişti³⁹.

Hürriyet'te 1963 Eylül'ünde 12.000 lira ve 12 gümüş şilt ödüllü Halk Üniversitesi Yarışması duyurulmuştu. Buna göre, MEB uzmanlarınca hazırlanan testlere okuyucular gazeteden ya da Halk Eğitim Merkezleri'nden ulaşır, bunları cevaplandırdıktan sonra vesikalık fotoğrafları ile gazeteye göndereceklerdi. Bu gönderim, Halk Eğitimi Başkanlıkları ya da Merkez Müdürlükleri aracılığıyla da yapılabilmekteydi. 100 puanlık testlerden en az 50 puan alanlar orta, 70-89 arasında puan alanlar iyi, 90 ve üstü puan alanlar ile pekiyi dereceli sertifika alacaklardı. Branşların birinci, ikinci ve üçüncü derecelerine 1000 lira ödül ve şilt hediye edilecekti. Son başvuru tarihi 25 Eylül 1963 olarak belirtilmişti⁴⁰. Nitekim gazetenin 25 Eylül baskısında, 26 Eylül ve müteakip günlerin damgasını taşıyan mektup başvurularının kabul edilmeyeceği açıklanmıştı⁴¹. Test yarışması süreci Ekim sonlarında tamamlanmıştı. Gazetede 27 Ekim'de Almanca (1. Hanife Damgacı, 2. Talat Kezer, 3. Dimitri Hariton), Tıp (1. Adnan Şeker, 2. Arif Çakez, 3. Mediha Tetiker), Umumi Kültür (1. İbrahim Mentor Driner, 2. Müyesser Ürer, 3. Aydın Karaman), Hukuk ve İktisat (1. Emel Şeylan, 2. Haluk Gürsel, 3. Feyza Tuncel)

³⁸ *Hürriyet*, 25 Kasım 1962- *Hürriyet*, 30 Kasım 1962. Form için bkz.: Ekler.

³⁹ *Hürriyet*, 6 Ocak 1963; *Hürriyet*, 7 Ocak 1963; *Hürriyet*, 8 Ocak 1963.

⁴⁰ Gazetede testlerin alınabileceği Halk Eğitim Başkanlarının listesi verilmişti. Gazeteden ulaşmak isteyenler için form yayınlanmıştı. *Hürriyet*, 17 Eylül 1963-*Hürriyet*, 24 Eylül 1963.

⁴¹ *Hürriyet*, 25 Eylül 1963.

bölümlerinin kazananları kamuoyuna açıklanmıştı⁴². Ayrıca 22.470 kişi sertifika almaya hak kazanmıştı⁴³.

Halk Üniversitesi'nin ikinci dönemi yani 1964 ders yılı, 2 Ocak 1964 Perşembe günü başlamıştır. Dönem üç branştan oluşturulmuştu. Haftada 3 ders olarak gazetede yayınlanacak derslerin günleri Perşembe Lisan (İngilizce), Cumartesi Umumi Kültür II, Salı Irklar ve Dinler Tarihi olarak planlanmıştı. Gazetenin tanıtımları, 1962 sonbaharındakine benzer şekilde yapılmış ve ilk uygulama yılında kurulan düzen geliştirilerek sürdürülmüştü. İngilizce derslerinin takibi için İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana radyolarında programlar yapılmıştı⁴⁴. *Hürriyet*'in açıklamasına göre 400.000'den fazla okuyucu dersleri takip etmiş; dönem sonunda dereceye giren 12 kişiye 12.000 lira ile 362 gram ağırlığında gümüş şiltlerin verildiği bir sınav gerçekleştirilmiş ve 45.000'in üzerinde kişi sertifika almıştı⁴⁵.

Gazete tarafından Halk Üniversitesi'nin üçüncü döneminin açılma sebebi olarak halkın/okuyucuların yoğun ilgi ve talepleri gösterilmişti. İkinci dönem tamamlandıktan sonra altı aylık bir ara verilerek "*Yeni dersler, yeni yıllar beraber başlıyor*" manşetleriyle üçüncü dönemin (1965 ders yılının) ilanları gerçekleştirilmişti.

Gazetenin 20 Aralık sayısında "*Yeni yıla yeni bilgilerle giriniz*" başlığı altında şunlar yazılmıştı:

⁴² Kazananlar meslekleri açısından ev kadınından esnaf ve öğrenciye kadar geniş bir yelpaze oluşturmaktaydı. *Hürriyet*, 27 Ekim 1963; *Hürriyet*, 15 Aralık 1963.

⁴³ *Hürriyet*, 23 Ağustos 1964.

⁴⁴ *Hürriyet*, 8 Aralık 1963; *Hürriyet*, 9 Aralık 1963; *Hürriyet*, 11 Aralık 1963; *Hürriyet*, 15 Aralık 1963-*Hürriyet*, 18 Aralık 1963, *Hürriyet*, 22 Aralık 1963; *Hürriyet*, 29 Aralık 1963.

⁴⁵ Gazetede yine dereceye girenler isim, adres ve meslekleriyle ilan edilmiş; kamuoyuna tanıtılmışlardı. *Hürriyet*, 23 Ağustos 1964; *Hürriyet*, 3 Aralık 1964. Gazetenin 23 Ağustos tarihli sayısında 46.690, 3 Aralık tarihli sayısında ise 49.690 kişinin sertifika aldığı yazılmıştı.

“Hürriyet Gazetesi, yeni bilgiler öğrenmek isteyen herkese yeni yıllara beraber Halk Üniversitesi'nin kapılarını açıyor.

Üç yıldan beri yapmakta olduğumuz bu kültür hizmetine okuyucularının gösterdiği büyük alâka ve teveccüh karşısında gazeteniz, sizler için yepyeni metodlarla hazırladığı Hürriyet Halk Üniversitesinin üçüncü dönem derslerine ocak ayının ilk haftasında başlayacaktır.

Bilgi, insanların en büyük kuvvet kaynağıdır. Bilgili bir insan iş hayatında muvaffak olduğu kadar cemiyet içinde de kendisine kıymet verilen, sayılan, aranan insandır.

Öğrenmenin yaşı yoktur. İnsan her yaşta her şeyi öğrenebilir. Hürriyet Halk Üniversitesinin dersleri, istisnasız herkes için hazırlanmıştır.

Herhangi bir sebepten okumak ve tahsilini tamamlamak imkânını bulamayan bir kimse merak ettiği konularda, günlük hayatta zihnini meşgul eden çeşitli meseleler hakkında bu derslerden bilgi edinme imkânını bulacaktır...

Hürriyet Gazetesi, herkese Halk Üniversitesinin kapılarını açarken, seve seve yaptığı bu kültür hizmetiyle yükselmek isteyen okuyucularına bilgi hazinesinin altın anahtarını vermekten ayrıca şeref duyar.”

2 Ocak 1965 Cumartesi günü Kültür Hizmeti Serisi olarak adlandırdıkları Halk Üniversitesi'nin üçüncü dönemini Hürriyet gazetesi, büyük bir iftihar kaynağı olarak ilk sayfasında duyurmuştur. Bu dönemde Resimli Yeni Metodla Almanca, Umumi Kültür III, Sanat Tarihi adlarında üç dersin planlaması, Salı günü Sanat Tarihi,

Perşembe Almanca, Cumartesi Umumi Kültür III'ün yayınlanması şeklinde yapılmıştı. Bunların her biri 25 ders olarak işlenmişti⁴⁶.

1965 yılında önceki dönemlerde olduğu gibi dersleri toplu halde kitapçık şeklinde toplamak isteyenler için bu kez beş renkli ofset baskılı kapak dosyalarının hazırlandığı, okuyucuların her hafta kesecekleri ders sayfalarını bunların içinde saklama imkânına sahip olacakları reklamı yapılmıştı. Ayrıca Sanat Tarihi derslerinin dosyalarının arka kapaklarında Leonardo da Vinci, Degas, Gauguin ve V. Gogh'tan birer tablonun orijinal renkleriyle basıldığı belirtilmişti. Daha önce olduğu gibi okuyuculardan herhangi bir ücret talep edilmemişti⁴⁷.

Özetle; Halk Üniversitesi'nin programı, okuyucuların düzenli olarak gazetede yayınlanan derslere ulaşmaları ve -gazete tarafından

⁴⁶ Hürriyet, 3 Aralık 1964; Hürriyet, 4 Aralık 1964; Hürriyet, 5 Aralık 1964; Hürriyet, 6 Aralık 1964; Hürriyet, 7 Aralık 1964; Hürriyet, 8 Aralık 1964- Hürriyet, 13 Aralık 1964; Hürriyet, 20 Aralık 1964; Hürriyet, 21 Aralık 1964; Hürriyet, 22 Aralık 1964; Hürriyet, 23 Aralık 1964; Hürriyet, 27 Aralık 1964; Hürriyet, 29 Aralık 1964; Hürriyet, 30 Aralık 1964; Hürriyet, 31 Aralık 1964.

⁴⁷ "Dosyalar Hürriyet'in size bir hediyesidir. Dersleri biriktirmeniz için beş renkli nefis ofset baskılı dosyalar hazırladık. Bu yıl kıymetli okuyucularımızın istifadeleri için her defakinden daha mükemmel krome karton üzerine 5 renkli ofset baskılı, nefis dosyalar hazırladık. Ocak ayının ilk haftasında dersler başladığı zaman okuyucularımız, dördüncü sahifemizin üst kısmında bulacakları Halk Üniversitesi derslerini kesecekler ve bunları dosyaların içerisinde saklayacaklardır. Bu dosyalardan temin etmek için okuyucularımız, sağdaki kuponu mürekkepli kalemle doldurup takip edecekleri dersleri işaretleyerek, Hürriyet Gazetesi Halk Üniversitesi Müdürlüğü-İstanbul adresine postalamaları kâfidir... Dosyalar için hiç bir ücret talep edilmeyeceği gibi, ayrıca bunların posta ücreti de gazetemize aittir. Bu dosyalar, içinde biriktireceğiniz derslerle beraber yuvanızın bilgi hazinesi olacaktır. Renkli dünya şaheserlerini veriyoruz. Sanat Tarihi derslerimize ait dosyaların arka kapağında yine beş renkli ofset baskılı nefis Dünya Şaheserlerini bulacaksınız. Leonardo da Vinci, Degas, Gauguin ve V. Gogh'tan birer tabloyu orijinal renkleriyle bu kapakların arkasında göreceksiniz. Yeryüzü ve Gökyüzü Tabloları. Ayrıca Umumi Kültür derslerine ait dosyanın arkasında da yeryüzü ve gökyüzünün tabakalarını, denizlerin derinliklerini gösteren renkli tablolar bulacaksınız". Hürriyet, 3 Aralık 1964-Hürriyet, 8 Aralık 1964. Kapakların görünüş ve örnekleri için bkz.: Ekler.

1963 sonbaharında “*Halk Üniversitesi Yarışması*” şeklinde ifade edilen- her ders için hazırlanmış testlere katılarak bölüm sertifikası almaları esasına dayanmaktaydı⁴⁸. Halk Üniversitesi’nin birinci dönemi 9 aylık ve diğer dönemleri 6 aylık dersler halinde düzenlenmişti. Program sonunda derslere devam eden okuyucuların öğrendiklerini ölçmek amacıyla gazetenin belirlediği yer ve tarihlerde, temin edecekleri testleri almaları istenmişti. Okuyucuların posta yoluyla ya da İstanbul’da yaşayanların -arzu ederlerse- bizzat testleri aldıktan sonra cevapları yeniden gazete merkezine göndermeleri ve böylece değerlendirmeye alınmalarıyla eğitim süreci tamamlanabilmekteydi. Dolayısıyla her bir okuyucudan kendi öğrendiklerini ölçmesi beklenmişti. Gazetede ilgili birim tarafından değerlendirilen test sonuçları ve dereceye girenlerin bilgileri Hürriyet gazetesinde ilan edilmesiyle dönem sona ermekteydi.

Halk Üniversitesi’nin faaliyet gösterdiği yıllar ve ders dönemleri şöyleydi:

Birinci dönem, 1962-63 ders yılı/Aralık 1962-Eylül 1963 (9 ay, 40 haftalık ders).

İkinci dönem, 1964 ders yılı/Ocak 1964-Temmuz 1964 (6 ay, 25 haftalık ders).

Üçüncü dönem, 1965 ders yılı/Ocak 1965-Temmuz 1965 (6 ay, 25 haftalık ders)⁴⁹.

⁴⁸ Sertifika örnekleri için bkz.: Ekler.

⁴⁹ Ders yılı isimlendirmeleri ve sınıflandırması Hürriyet Halk Üniversitesi’nin vermiş olduğu sertifikalardan alınmıştır. *Umumî Kültür*, Hürriyet Halk Üniversitesi, 1963; *Almanca*, Hürriyet Halk Üniversitesi, Yabancı Dil No:1, 1963; *Hukuk ve İktisat*, Hürriyet Halk Üniversitesi, 1963; *Tip*, Hürriyet Halk Üniversitesi, 1963; *Umumi Kültür II*, Hürriyet Halk Üniversitesi; *Irklar ve Dinler Tarihi*, Hürriyet Halk Üniversitesi; *İngilizce*, Hürriyet Halk Üniversitesi, Yabancı Dil No:2; *Umumi Kültür III*, Hürriyet Halk Üniversitesi; *Resimli Yeni Metodla Almanca*, Hürriyet Halk Üniversitesi; *Sanat Tarihi*, Hürriyet Halk Üniversitesi, Hürriyet Halk Üniversitesi Sertifikaları (Betül Batır Özel Arşivi).

3.3. Dersler Hakkında

Halk Üniversitesi'nin birinci döneminde (1962-63 ders yılı) dört dersi takip edecek okuyucuların neler öğrenecekleri, hangi edinimleri kazanacakları *Hürriyet*'in 25-30 Kasım 1962 tarihleri arasındaki promosyonuna yönelik tanıtım ya da reklam sayfalarında verilmişti. Bunlar kısa ders tanımlarını da içermektedir.

Hukuk ve İktisat Bölümü'nü takip edecek okuyucuların günlük hayatta sık sık karşılaştıkları ve yasal düzleme dökülmesi muhtemel birçok konu hakkında bilgi sahibi olmaları öngörülmüştü. Tanıtımda üzerinde durulan konular arasında, boşanmalar, miraslar, ev sahibi-kiracı meseleleri, temyiz mahkemesinin vermiş olduğu enteresan kararlar, kanunun emrettiği ve yasak ettiği hareketler, senetlerin, bonoların hazırlanması, vadeler ve ciroları, vergi zamanları, vergi cezaları ve itirazları, banka ve noter muameleleri ile bilumûm ortaklıkların kurulması ve bozulmaları, belediye yasakları ile bu yasakların ceza ve itirazları vardı⁵⁰.

“Halk Üniversitesi'nde umumi kültür bölümünü takip edecek olan okuyucularımız, bu bölümde çeşitli konularda, gayet kısa ve tatlı

⁵⁰ Derslerin başlamasından bir gün önce 30 Kasım 1962 tarihli *Hürriyet* gazetesinde “Yarın ilk mevzu: Hukuk ve İktisat” başlığı altında şunlar yazılmıştı: “Hukuk; hak ve vazifelerimizi, iktisat ticaret ve kazanç yollarını öğretir. Pratik bir hukuk ve iktisat bilgisi, sizin için bir can kurtaran simididir. Kanun bazen uyur. Kanunun uyuduğu yerde, haksızlık kendini gösterir. Kanunun uyandırmak ve haksızlığı bertaraf etmek sizin bilgili olmanıza bağlıdır. Kendisini veya sevdiklerini, icabında müdafaa edebilme imkânlarını verecek bilgilere sahip bir insanın duyduğu emniyet hissi, şahsı ve ailesi için, en büyük garantidir. Ticari hayat, birtakım şekli kaidelere göre, cereyan eder. Bilfarz aldığınız çek veya bonoda, bir kelimenin veya sadece tarihin yokluğu, size binlerce lira kaybettirebilir. Kurduğunuz ortaklık hakkında; resmi daireler, bankalar ve eşhasla olan münasebetlerinizde birtakım ticari örf ve âdete riayet şarttır. Hayatın binbir girinti ve çıkıntısında, karşılaştığınız engelleri kolaylıkla aşabilme imkânlarını verecek pratik hukuk ve iktisat bilgilerini, yarından itibaren, *Hürriyet*'in Halk Üniversitesi'nde bulacaksınız. Bu hususta bilgi sahibi olmak için mutlaka bir tecavüze veya bir zarara mâruz kalmayı beklemeyiniz.” *Hürriyet*, 30 Kasım 1962.

bir uslûpla kaleme alınmış yazılar bulacaklardır.” cümlesiyle başlayan tanıtım yazısında, Umumi Kültür dersinin içeriğinin Türk tarihinin önemli olayları, tarihi simaların hayat hikayeleri, Türk isimlerinin anlamları, Türkçe’de kullanılan ve asırlar boyunca değişerek bugünkü şekillerini almış bulunan kelimelerin ana kökleri gibi konulardan oluştuğu belirtilmişti. Aynı bölümde ilim konusunda merak uyandıran birçok konunun ele alınacağı ve *“Hayvanlar rüya görürler mi?, Şimşeklerden elektrik elde edilebilir mi?, Zencilerin rengi neden siyahtır?”* gibi soruların cevaplarını, bu bölümde bulmanın mümkün olduğu üzerinde durulmuştu. Ayrıca okuyucuların tabiat, teknik, coğrafya gibi birçok alanda bilgi sahibi olabileceği hatırlatılmıştı⁵¹.

Gazeteye göre Tıp Kolunu takip edecek okuyucuların bilgi sahibi olacakları başlıca konular şunlardı⁵²: İnsan vücudunu teşkil

⁵¹ Gazete uygulamasına ilgi çekmek amacıyla kamuoyuna çeşitli örnekler sunmuştu. Halk Üniversitesi’nin halk için hazırlanmış ve halkın anlayacağı şekilde kolay ve rahat öğrenim imkânı sağlayacağı belirtilmiş ve ilanda halk çocuğu olan Edison’un eğitim hayatından hareketle okuyucular bu öğretim kampanyasına davet edilmişti: *“Elektrik enerjisini ışığa çevirerek, dünyayı nura kavuşturan Edison, ilk mektebi bitirmeden hayata atılmak zorunda kalan bir halk çocuğu idi. Tahsilini yarıda bırakmış veya bırakmak mecburiyetinde kalmış her insan, bir Edison olamaz ama, kendini pekâlâ hayata karşı mücehhez kılabilir. Fazladan alacağınız bilgiler, sizleri işinizde ve hayatınızda daha ileri götürecek ve sizden az bilenlere nazaran daha üstün bir mevkie geçmenize yardım edecektir. 14 saatten daha uzun olan kış gecelerini değerlendirerseniz, bunların meyvalarını elle tutulabilir şekilde göreceksiniz, kendinizin dolayısıyla aile ve muhitinin hayat seviyesini de yükseltmiş olacaksınız”* Hürriyet, 27 Kasım 1962.

⁵² *“Haftaya bugün Tıp dersleri başlayacaktır”* başlığı altında tıp biliminin gerekliliğinin işlendiği gazetenin tanıtım yazısında sağlığın en büyük zenginlik olduğu hatırlatılarak şu cümlelere başvurulmuştu: *“Sıhhatli olmak istiyorsanız bilgili olunuz. Bilgisiz insan, ‘hiçbir yaraya merhem’ olamaz. Bu itibarla, sıhhatinizle alâkalı faydalı bilgilere sahip olursanız, herhangi bir hastalığı yarı yarıya yenmiş sayılırsınız. Hürriyet’in Halk Üniversitesi, Tıp branşında sizlere bu faydalı ve pratik bilgileri verecektir. Hastalıkların teşhisini, tedavilerinde kullanılacak yerli ve yabancı ilâçları ve bu ilâçların fiyatını Hürriyet’in Halk Üniversitesi’nde bulacaksınız. Her hafta bugün TIP konusunda neşredeceğimiz pratik bilgileri takip ediniz. Bu hususta bilgi sahibi olmak için, hasta olmayı beklemeyiniz.”* Hürriyet, 28 Kasım 1962.

eden et, kemik ve sinir sistemi; vücutta kalp, mide, karaciğer, akciğer, böbrekler, safra kesesi vs. gibi organların yapısı, çalışma şekilleri ve vazifeleri; insanları tehdit eden bütün hastalıklar, teşhisleri, tedavileri ve bu hastalıklara yakalanan insanların alması gereken ilaçlarla bu ilaçların fiyatları; mikropların çeşitleri, sebep oldukları hastalıklar; sağlık açısından kuvvetlendirici proteinlerle vitaminler ve buldukları gıdalar; zararlı alışkanlıklar ve bu alışkanlıkların yarattığı etkiler; salgın hastalıklarda dikkat edilmesi gereken noktalar.

Almanca ile ilgilenen okuyucuların, yeni ve pratik metotla dil öğrenecekleri ileri sürülmüştü⁵³. Bu bölümde Almanya'ya giden bir insanın kullanmak zorunda kalacağı cümleleri, bir Alman turistle karşılaştığı zaman iletişim kurmak için bilmesi gereken kolay ve pratik sözleri, fazla gayret sarf etmeden öğrenme olanağına sahip olacakları belirtilmişti⁵⁴. Öte yandan Halk Üniversitesi faaliyete geçtikten sonra ilk Almanca dersinin yer aldığı 6 Aralık 1962 tarihli *Hürriyet*'te "*Neden Almanca öğreniyoruz?*" sorusu şöyle cevaplanmıştı:

⁵³ 29 Kasım 1962 tarihli gazetede yabancı bir dil bilmenin ve bu bağlamda Almanca bilmenin önemi üzerinde durularak Halk Üniversitesi'nde takip edilecek Almanca dil öğrenimini değerlendirilmişti. Bir yabancı dil bilmenin önemi ve gerekliliği gazetede şu cümlelerle anlatılmaktadır: "*Dilini bildiğiniz memleket size; yalnız hudutlarını değil, kalbini de açacaktır. Her insan, yeryüzünde bir yer işgal edecektir. Bu yerin iyi bir mevki olması, herkesin arzusudur. Fakat, istemek kâfi gelmeyip, o yere hak kazanabilmek için gerekli bilgilere sahip olmak lâzımdır. 1 insanın 1 insan* [Gazetede hatalı yazılmıştır; lisan yazılmalıydı] *addedildiği bu dünyada, ana dilinizden gayrı yabancı bir dil bildiğiniz takdirde, kıymetinizin iki misli artacağı şüphe götürmez bir hakikattir. İki kişiye bedel bir yeri işgal edebilirsiniz kazancınızın, içtimaî mevkiinizin, göreceğiniz hürmetin ne derece yüksek olacağını düşününüz. Lisan, vatanınızda olduğu kadar, memleket hudutları haricinde de size kıymet ve mevki kazandıracak büyük bir üstünlüktür. İnsanı diğer canlılardan ayıran vasfı, konuşabilen bir yaratık olmasıdır. Konuşabilme vasfı, Allahın insanlara bir lütfudur. Allahın bu lütfunu iki misli değerlendirmek isteyenlere, Hürriyet Halk Üniversitesi'nin Lisan branşında Almanca öğrenme arzusunu taşıyanların hizmetinde olacaktır."* *Hürriyet*, 29 Kasım 1962.

⁵⁴ *Hürriyet*, 25 Kasım 1962- *Hürriyet*, 30 Kasım 1962.

“Neden Almanca dersleri vermeyi kararlaştırdık? Bu sorunun cevabı şudur: Almanya hâlen ticaret yaptığımız memleketler arasında en mühim yeri işgal etmektedir. Bu memlekete yapmış olduğumuz ihracat senede 51 milyon 400 bin doları bulmaktadır. Almanya’dan yaptığımız ithalat ise, senede 87 milyon dolar civarındadır. Almanya’ya göndermiş olduğumuz işçilerin sayısı 20 bini bulmuştur. Bundan başka, Almanya Müşterek Pazarın kurulmasında önyak olan bir devlettir. Bu itibarla yarın Türkiye de Müşterek Pazara girdiği vakit, bir taraftan Almanya ile diğer taraftan Almanca konuşulan Avusturya, İsviçre gibi memleketlerle ticari ve kültürel münasebetlerimiz artacaktır. Bu bakımdan okuyucularımıza gayet kolay ve yepyeni bir metodla Almanca öğrenmek imkânını vermekle yerinde ve çok faydalı bir işe başladığımızı inanıyoruz.”⁵⁵.

Halk Üniversitesi’nin ikinci ders yılında (1964), dil dersi olarak İngilizce’nin verilmeye başlanması göze çarpan bir değişiklikti. Öte yandan bu yılın programında önemli bir gelişme öğretim sürecinin araçlarından biri olarak gazetenin yanında radyonun da kullanılması özellikle uzaktan eğitim açısından değerlendirildiğinde önemli bir atılımdı. Nitekim İngilizce dersleri için İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana’da yani dört büyük ilin radyosunda gazetenin belirttiği saatlerde 10’ar dakika derslerin tekrarı, özellikle telaffuzun duyulması sağlanmıştı. Gazetede ki derslerin tanımlanmasına yönelik bir yazıda şunlar ifade edilmişti:

“Halk Üniversitesi İkinci Kısımda okunacak dersler arasında İngilizce Bölümündeki derslerde uygulanacak metod daha çok pratiğe dayalı olarak doğrudan cümlelerle başlayacaktır. Ayrıca dersler radyoda da devam edecektir. Belli zamanlarda radyoyu da takip ederek daha faydalı hâle gelebilecektir.

İstanbul Radyosunda: 18.50-19.00

Ankara Radyosunda: 18.05-18.15

⁵⁵ Hürriyet, 6 Aralık 1962.

İzmir Radyosunda : 18.00-18.10
Adana Radyosunda: 18.20-18.30

saatleri arasında dinleyebilirsiniz.

Gazeteniz Hürriyet sadece lisan dersleri için Türkiye'nin dört büyük radyosunda (Ankara, İstanbul, İzmir, Adana Radyolarında) her Perşembe günü onar dakika satın almıştır".

Ayrıca okuyuculara pratik yaptırmak amacıyla *Fatoş* karikatür dizisinin İngilizcesinin yayınlanacağına yer verilmiştir.

Umumi Kültür dersinin konuları arasında Siyaset ve Demokrasi, Teknik Bilgiler, Doğum Kontrolü gibi başlıklar vardı. Irklar ve Dinler Tarihi'nde ise şu sorulara cevap aranacaktı: Dünya'da yaşayan insanlar nasıl olup da ayrı ayrı ırklar teşkil etmişlerdir? Dünyada kaç çeşit insan vardır? İnsanlar kaç dil konuşur? İptidai dinlerden semâvi dinlere kadar dünyada mevcut bütün dinlerin özellikleri nelerdir? İslamiyet dünyada nasıl yayılmıştır? Ayrıca bu bölümde insan topluluklarının örf ve adetlerinin de yer alacağı konular mevcuttu⁵⁶.

Üçüncü döneme denk düşen 1965 ders yılında öncelikli değişiklik dil dersinde yapılmıştı. Yabancı dil olarak bu kez ilk dönemde olduğu gibi yine Almanca öğretimi tercih edilmişti. Bu arada Umumi Kültür dersi verilirken Sanat Tarihi programa eklenmişti.

Halk Üniversitesi'nde Almanca dersinin tercih edilmesinin nedeni gazeteye şu ifadelerle yansımıştı:

⁵⁶ *Hürriyet*, 8 Aralık 1963-*Hürriyet*, 29 Aralık 1963; *İngilizce*, Hürriyet Halk Üniversitesi, Yabancı Dil No:2 (Betül Batır Özel Arşivi).

“Yakın yıllara kadar memleketimizde bir yabancı dil bilmek, ilim ve fikir adamlarının, bazı kimselerin inhisarında idi. Halbuki bugün kadın, erkek çalışan, mesleğinde yükselmek isteyen herkes için ana dilinden başka bir dil öğrenmek şart oldu. Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, önümüzdeki üç yıl zarfında Almanya’ya daha 300 bin Türk işçisinin gitmiş olacağını söyledi. Bu gerçekler bizi Halk Üniversitesinin 1965 yılı döneminde tekrar Almanca lisanını seçmeye mecbur bıraktı...”

Bu ifadelerin yanında dile öncelik verilmesi önerisinin altı çizilmiş ve Almanya ile Avusturya’ya gideceklere Halk Üniversitesi aracılığı ile bir fırsat tanındığı vurgulanmıştı.

Almanca dersinin tanıtımlarında farklı bir metod uygulanacağı üzerinde durulmuş ve resimli olarak ele alınacak⁵⁷ 25 dersin tamamının pratik yapılarak öğrenileceği belirtilmişti. Bu doğrultuda okuyucuların her ders gününün gecesinde İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana radyolarında yayınlanacak özel programları dinleyerek Almancayı duyarak ve anlayarak öğrenecekleri ileri sürülmüştü. Nitekim gazetenin Aralık 1964 tarihli sayılarında dil öğretimine vurgu yapılarak *“Hem gazetede hem de radyoda”, “Resimli Almanca”, “Basit ve pratik metot”, “Hürriyet 6 ayda Almanca öğretiyor”, “Halk Üniversitesi Yuvarızın Bilgi ışığıdır”* başlıklarıyla eğitimle ilgili promosyon halk için davetkar kılınmaya çalışılmıştı.

1965 yılı derslerinden Umumi Kültür III’te işlenecek konular, Medeniyet Tarihi, Astronomi ve Psikoloji olarak üç temel bölüme ayrılmış ve dersler, 25 hafta olarak planlanmıştı. Sanat Tarihi’nde ise medeniyetin doğmasıyla beraber insanların nasıl güzele doğru yöneldikleri ve asırlar boyunca muhtelif sanat kollarında ne gibi eserler meydana getirdikleri, bu güzel eserleri meydana getiren sanatçıların tanıtımı üzerinde durulması öngörülmüştü. Ayrıca

⁵⁷ İngilizce kitabında yayınlanmış *Fatoş* karikatür dizisine benzer şekilde Almanca ders kitabında da *Bizimkiler* karikatür dizisi yayınlanmıştı. Bkz.: Ekler.

Türkiye’de ve dünyada ilgi görmüş olan minyatür, halıcılık, nakkaşlık, camcılık, seramik, gümüş ve altın işlemleri gibi sanat dallarının eserlerinden bahsedileceğine tanıtımlarda yer verilmişti⁵⁸.

3.4. Takipçilerinin Gözünden Halk Üniversitesi

Hürriyet, 20 Aralık 1964 tarihli sayısında “Mezunlar ne diyor?” başlığı altında “*Öğrenmenin yaşı yoktur, insan her yaşta, her şeyi öğrenebilir*” söylemiyle Halk Üniversitesi katılımcılarının sesine yer vermişti. Gazetenin bu yayını, her ne kadar reklam ve promosyon açısından ele alınması gerekiyorsa da Halk Üniversitesi’ni takip edenlerin kimlikleri ve bu uygulamanın/promosyonun etkisini ortaya koyması bakımından kuşkusuz değer ifade etmektedir. Gazete, üniversite takipçilerinin görüşlerini şöyle aktarmıştı:

“Cezmi Kurtkara: Türkiye Çimento Sanayii İştirâkler Şubesi müdürlerinden olan Cezmi Kurtkara adındaki Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakülteleri mezunu okuyucumuz da Halk Üniversitesi’ni dikkatle takip ettiğini söylemekte: ‘Halk Üniversitesinin dersleri bana İngilizcenin temelini son derece iyi bir şekilde öğretmiş bulunuyor. Böylece bildiğim bir dile ikincisini eklemek fırsatını elde ettim, demektedir.

Cazibe Şahinli: İkinci dönem derslerinden Umumi Kültür’de birincilik kazanan iki çocuk annesi ve lise mezunu 38 yaşındaki Cazibe Şahinli adlı okuyucumuz ise şunları söylüyor: ‘Halk Üniversitesini ilk dönemden beri takip ediyorum. Birinci dönemde de Umûmi Kültür ve Tıp derslerinden ‘Pekiyi’ derece almıştım. Halk Üniversitesinden kazandığım gümüş şildi hayatım boyunca saklayacağım.

Fikret Bodur: İkinci devrede Umûmi Kültür derslerinden derece alan iki çocuk babası 44 yaşındaki Fikret Bodur: ‘Bir ortaokul öğrencisi olduğum sıralarda 1938 de yakalandığım şiddetli zatülcenp hastalığı yüzünden tahsile ara verdim ve devam etmek bir türlü kısmet olmadı.

⁵⁸ *Hürriyet*, 3 Aralık 1964-*Hürriyet*, 29 Aralık 1964.

Okuyamadığım için kendimi eksikli hissediyordum. Ama Hürriyet Halk Üniversitesi içimden bu hissiyatı silip attı.

Sadi Alper: Geçen devrede Irklar ve Dinler Tarihinde birincilik alan 22 yaşındaki Sadi Alper ise: 'Hürriyet Halk Üniversitesi'nin ilk döneminde Hukuk ve İktisat dersleri bana, Maliye memuru olduğum için mesleğimde çok faydalı olmuştur. Irklar ve dinler tarihi dersleriyle de pek çok yeni şeyler öğrendim. Umûmi kültürümün Halk Üniversitesi sayesinde geliştiğini muhitimde görmekteyim' demektedir"⁵⁹.

Hürriyet'teki söylemler bağlamında dönem "bilgi asrı"ydı ve böyle bir dönemde gazetenin aktarımına göre Halk Üniversitesi sadece halkın olumlu görüşlerini kazanmamıştı. Aynı zamanda MEB'nin de desteğini almıştı. Nitekim 10 Aralık tarihli sayısının 5. sayfasında MEB tarafından valilere gönderilen 30 Haziran 1964 tarih ve 1311 sayılı tamim yayınlanmıştı. Tamimdeki "Hürriyet Gazetesi Halk Üniversitesi'nden halkımızın yetiştirilmesi bakımından çok olumlu sonuçlar alınmıştır." cümleleri, bu uygulamanın başarısı ve olumlu katkılarının resmi olarak da kabul gördüğü anlamını taşımaktaydı⁶⁰. Bu noktada özellikle testlerin hazırlanmasında ve okuyucuların testlere ulaşmalarında MEB uzmanlarından yararlanıldığını, Halk Eğitimi Başkanlıkları ya da Merkez Müdürlükleri ile işbirliği yapıldığını da değerlendirmek gerekmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Hürriyet gazetesinin Halk Üniversitesi, halk/yetişkin eğitimi uzaktan eğitim ve basın promosyonu gibi toplumsal açıdan önem arz eden üç alanın ilginç bir kesişme noktası olarak görülebilir. Gazetenin yetişkinlere yönelik başlatmış olduğu uzaktan eğitim ya da açık öğretim şeklinde nitelendirilebilecek bu eğitim ve kültür hizmetiyle dönemin konjonktürü de göz önüne alınarak özellikle genel kültür,

⁵⁹ Hürriyet, 20 Aralık 1964.

⁶⁰ Hürriyet, 10 Aralık 1964.

temel bilimler ve yabancı dil açısından toplumsal bir katkı sağlanmasına çalışılmıştı.

Halk Üniversitesi büyük ölçüde kültürel anlamda birtakım bilgi eksikliklerini ve yetersizliklerini giderme çizgisinde bir etkinlikti. Bununla beraber okuyucu kitlesini yüksek bir seviyeye getirme ve görünürde üniversite mezunu yapma motivasyonu ile bir tatmin sağlama bakımından da önemli bir uygulama olarak görülebilir. Halk Üniversitesi, uzaktan eğitime dayalı olarak bugünkü karşılığı ile üniversite diploması veren bir kurum olmasa da 1960'ların Türkiye'sinin şartları düşünüldüğünde bir "üniversite" kelimesi dahi o dönem halkını heyecanlandırmaya yetmiş olmalıdır. Özellikle eğitim imkânsızlıkları içerisinde olan ve çeşitli sebeplerle eğitim hakkını alamamış bir halk kitlesine yüksek eğitim olanağı sunmak hiç yoksa özgüven sağlanması noktasında küçümsenmeyecek kadar büyük bir hizmetti.

Gazetenin kültür ya da eğitim ağırlıklı bu promosyonunda gazete ücreti dışında fazladan bir ücret talep edilmediği gibi herkese ve her kesime fırsat eşitliği tanınarak göz ardı edilemeyecek düzeyde bir kitleye ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu da uygulamanın halktan olumlu tepki ve talep gördüğü anlamına gelmektedir. Zaten bu talep uygulamanın 3 yıl sürmesinin nedenini oluşturacaktı.

Hürriyet'in Halk Üniversitesi promosyonunun kamuoyu tarafından benimsendiği sayısal verilerle de izlenebilmektedir. 1 Aralık 1962 tarihli *Hürriyet*'te, çok büyük talep karşısında bazı gecikmelerin hoş görülmesi talep edilmiş⁶¹; 9 Aralık'ta ise 115.079 adetlik taleple karşılaşıldığı ve 90.069 adetlik talebin karşılandığı

⁶¹ "Dosyalar hakkında: Muazzam talep karşısında, geceli-gündüzlü çalışılmasına rağmen, birkaç günlük gecikme olursa, okuyucularımızın bunu hoş görmelerini rica ederiz. Birkaç gün içinde, postacı mutlaka kapınızı çalacak ve arzu ettiğiniz hususi dosyaları size teslim edecektir. *Hürriyet* Halk Üniversitesi'nin hepinize uğurlu olmasını temenni ederiz. Tahminlerimizin üstünde bir alâka uyandıran *Hürriyet*'in Halk Üniversitesi için okuyucularımızın istedikleri husûsî dosyaları göndermekteyiz". *Hürriyet*, 1 Aralık 1962.

duyurulmuştu⁶². Gazetede ki açıklamalar, 18 Aralık'ta bu talebin 258.000'e yükseldiğini göstermektedir⁶³. Gazete, 17 Kasım 1963'te "Satılan her 100 gazeteden 34'ü Hürriyet'tir" açıklaması bağlamında İstanbul'da 325.158 satışla tirajdaki birinciliğini ilan etmişti⁶⁴.

Genelde halk eğitiminde çeşitli eğitim uzmanlarının etkisiyle kısa sürede verimli iş yapılmasının hedeflendiği değerlendirilebilir. Halk Üniversitesi uygulamasında da çağın teknolojik donanımlarından eğitim hedefleri doğrultusunda etkin düzeyde yararlanıldığı ileri sürülebilir. Özellikle yabancı dil derslerinde radyodan yararlanılması metod çeşitliliği bakımından eğitimde olması gereken bir özelliği yansıtmaktadır.

Bu olumlu ve verimli uygulamaları yanında biraz teknik bir bakış açısıyla Halk Üniversitesi'nin eğitim yönetimi ve denetimi gibi alanlarda birtakım eksik yönlerinin bulunduğu söylenebilir. Örneğin, ders notlarının kimler tarafından ve nasıl hazırlandığı, ders takibi, ölçme ve değerlendirmenin nasıl yapıldığı, testlerin nasıl hazırlandığı, sınavların nasıl yapıldığı hakkında belirgin verilerle

⁶² "Gazetemize bugüne kadar 115.079 adetlik talep alındı. Bunlardan bugüne kadar 90.069 adedi okuyuculara gönderilmiş olup geri kalan 25.010 adet en az beş gün içinde postalanacaktır. 20.795 adet Hukuk-İktisat, 28.015 adet Lisan (Almanca), 20.366 adet Tıp, 20.893 adet Umûmî Kültür." Hürriyet, 9 Aralık 1962, s.1.

⁶³ "Hürriyet Halk Üniversitesi ümit ettiğimizden çok daha büyük alâka görmüştür. Biz başlangıçta 160 bin kadar taleple karşılaştığımızı tahmin ederek her ders için 40 ar bin dosya bastırmıştık. Halbuki böyle olmadı. Tahminlerimizde yanılmışız. Bugüne kadar vâkî talepler 258 bin 531 i buldu. Bu yüzden, bütün teknik imkânlarımızı seferber ederek yeniden basmaya başladığımız dosyalar dünden itibaren geceli gündüzlü çalışan ekiplerimiz tarafından okuyucularımızın adreslerine postalanmaktadır. En geç sekiz gün zarfında dosyalarınıza kavuşacağınızı bildirir, elimizde olmayan gecikmeden dolayı da özür dileriz". Hürriyet, 18 Aralık 1962, s.1. Aralık 1963'te 258.531 kişiye ulaşıldığı belirtilmişti. Hürriyet, 8 Aralık 1963, s.8. 31 Ekim 2003'teki "Hürriyet'in 20 bininci sayısı" başlıklı haberde ise "1962 Hürriyet 'Halk Üniversitesi' kurarak eğitim seferberliğine girdi. 258 bin okuyucu bu üniversiteyi takip etti." cümlesine yer verilmişti. <http://www.hurriyet.com.tr/hurriyet-in-20-bininci-sayisi-38509664>

⁶⁴ Hürriyet, 17 Kasım 1963, s.1.

karşılaşılmamaktadır. Bu noktada kimler tarafından hazırlandığı bilinmeyen testlerin ne kadar bilgiyi ölçmeye yönelik olduğu ve sınavın objektifliği de tartışılabilir. Zaten testi alan her okuyucunun ev şartlarında kendi kendini ne derece ve ne kadar doğru şartlarda test ettiğini belirlemek imkânsızlık derecesinde güçtür.

Sonuç olarak; *Hürriyet*'in Halk Üniversitesi, promosyon kategorisinde ele alınması gereken bir basın faaliyeti idi. Bununla birlikte önemli yanı promosyon olarak sonraki yıllardan farklı olmasıydı. Özellikle 1980 sonrasının promosyon faaliyetlerinden farklılık arz ettiğini belirtmek gerekir. 1980 sonrasının promosyon faaliyetlerinde “tüketim” olgusu ve tüketim ürünleri ön plana geçerken, Halk Üniversitesi “*eğitim ve kamu yararı*” yönü baskın bir promosyondur. Uzaktan eğitim yöntemiyle de olsa kitle eğitime ve kültürel gelişmeye yöneliktir. Bu da neoliberal politikaların hakim hale geldiği 1980'lerde kitle iletişim alanında yaşanan dönüşümlerle ilgilidir. Basının, basın alanı dışından patronların ve holdinglerin denetimi altına girdiği, tekelleştiği, her şeyden evvel kâr maksimizasyonuna yöneldiği ve tüketim teşvikinin ağır bastığı bu dönemden farklı olarak, 1960'ların başlarında gazetelerin kamu yararını gözetme ve eğitim gibi misyonlar üstlenmelerinin henüz sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki; bugün Avrupa Birliği genelinde ulaşılan 12.5 olan yaşam boyu öğrenme oranı, Avrupa Birliği'ne aday bir ülke olarak Türkiye'de 2.9'lara kadar gerilemiş; Birliğe uyum sürecinde bu oranın artırılması önemli bir amaç olarak ele alınmasına karşın, 2010'lu yılların ortalarında istenilen düzeye ulaşamamıştır⁶⁵. Bu istatistik, kitle eğitimi açısından geçmişteki adımların değerlendirilmesi kadar anlamlandırılması açısından da önemlidir.

Öte yandan *Hürriyet*'in Halk Üniversitesi'nin Türkiye'de 2000'li yıllara uzanan uzaktan eğitim uygulamalarının (Anadolu Üniversitesi'nin Açık Öğretim Fakültesi gibi) gelişim sürecinde

⁶⁵ Kaya, s.276.

gölgede kalmış bir aşama olduğu; fakat uzaktan eğitim sürecinin örnek alınabilecek (belki de alınmış) niteliklere sahip bir aşaması olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

Kaynakça

Bildiri, Makale, Kitap ve Tezler

ALEMDAR, Korkmaz (2009), "Basında Promosyon", *Türkiye'de Kitle İletişimi Dün-Bugün-Yarın*, Hrz. Korkmaz Alemdar, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ankara, ss.620-621.

ATILGAN, Semra (1993), "Basın Ekonomisi ve Promosyon", *Marmara İletişim Dergisi*, S.3/Temmuz, ss.233-237.

ATILGAN, Semra (1995), "Türk Basınında Promosyon Çıkmazı", *Marmara İletişim Dergisi*, S.9/Ocak, ss.141-148.

BAYKAL, C. Murat (1996), "Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Bakımından Gazete Promosyonları", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.2, ss.168-202.

BOZKURT, Aras (2017), "Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını", *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, C.3, S.2, s.85-124.

BÜLBÜL, Sudi (1987), "Halk Eğitimcilerinin Yetiştirilmesinde Üniversitelerin Yeri ve Önemi", *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.2, Ankara, ss.282-300.

CANGÖZ, İncilay (1996), "Türk Basınında Tutundurma (Promosyon) Çıkmazı ve Ansiklopedi Kampanyası", *Kurgu Dergisi*, S.14, ss.183-200.

GERAY, Cevat (1978), *Halk Eğitimi*, 2.bs., Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara.

GÜNEŞ, Firdevs (1990), "Basın Yoluyla Halk Eğitimi", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.2, ss.103-112.

İŞMAN, Aytakin (2011), *Uzaktan Eğitim*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

KAYA, H. Eylem (2015), "Türkiye'de Halk Eğitimi Merkezleri", *International Journal of Science Culture and Sport*, S.3/July, ss.268-277.

KIRAN, İlknur (2008), *Yaşam Boyu Eğitimin Sağlanmasında Halk Eğitimi Merkezlerinin Değerlendirilmesi: Yüreğir Halk Eğitimi Merkezi Örneği*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

KIRIK, Ali Murat (2014), "Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Durumu", *Marmara İletişim Dergisi*, S.21, ss.73-94.

KOCABAŞOĞLU, Uygur (2003), "2000'lere Doğru Türk Basını!", *Kebikeç*, S.2/1995, ss.91-100.

KURT, İhsan (2000), *Yetişkin Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

MALKOÇ, Eminoalp (2009), *Devrimin Kültür Fidanlığı, Halkevleri ve Kadıköy Halkevi*, Derlem Yayınları, İstanbul.

MALKOÇ, Eminoalp (2010), "Bir Aydınlanma Projesi Halkevlerinin Tasfiye Süreci", *Türkoloji Kültürü*, C.3, S.6, ss.5-17.

ODABAŞ, Hüseyin (2003), "İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitim ve Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri", *Türk Kütüphaneciliği*, C.17, S.1, ss.22-36.

ÖZBAY, Özkan (2015), "Dünyada ve Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Güncel Durumu", *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi/The Journal of International Education Science (INESJOURNAL)*, S.5/Aralık, ss.376-394.

TEKİN, Meral (1991), "Dünyada ve Türkiye'de Halk Eğitimi Alanının Temel Sorunları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.24, S.1, ss.1-12.

TÜRKOĞLU, Adil, UÇA, Sanem (2011), "Türkiye'de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.2/Aralık, ss.48-62.

UYSAL, Meral, YILDIZ, "Türkiye'de Halk Eğitiminin Kurumsallaşma Sorunları", XV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiri Özetleri (Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 13-15 Eylül 2006), Muğla, 2006, s.243.

UYSAL, Meral, YILDIZ, Ahmet (2006), "Türkiye'de Halk Eğitimi/Yetişkin Eğitimi Alanının Kurumsallaşma Sorunları", XV.

Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi
13-15 Eylül 2006 (basılmamış bildiri metni-www.academia.edu).

YAYLA, Deniz (2009), *Türk Yetişkin Eğitimi Sisteminin Değerlendirilmesi*, MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara.

İnternet Siteleri

<http://www.bcuni.eu/UzaktanEgitimTarihce.aspx>

“On-line eğitim: Mekandan, zamandan, emekten, tasarruf”,

<http://www.hurriyet.com.tr/on-line-egitim-mekandan-zamandan-emekten-tasarruf-93703>

<http://www.hurriyet.com.tr/hurriyet-in-20-bininci-sayisi-38509664>

<http://www.hurriyet.com.tr/konak-halk-universitesi-ne-basvurular-basladi-21515819>

http://www.ismek.ist/tr/haber_detay.aspx?RegID=1732&c

Sürelî Yayınlar

Hürriyet (1960-1965)

**POLITICIZING THE PERSONAL: DORIS LESSING'S
"TO ROOM NINETEEN" AND "HOW I FINALLY LOST MY HEART"
AS FICTIONAL VERSIONS OF SECOND WAVE FEMINISM'S SLOGAN**

Mine ÖZYURT KILIÇ¹

ABSTRACT

This article aims to show that although Doris Lessing rejects the relatively narrow categorisation of her writing as "feminist", the two short stories she wrote in 1963, "To Room Nineteen" and "How I Finally Lost My Heart", make the claims of second wave feminism visible. As they illustrate a wholistic attitude that sees human beings beyond labels, the stories' emphasis on the need to bridge the artificial gap between public and private realms supports the second wave feminism's slogan: "The personal is political!" The article argues that as social constructs that conceptualize different realms of everyday life, public and private spaces are understood as gendered, therefore a separation between them is part of a patriarchal political structure that imposes a restriction on women's personal lives. As a writer who problematizes artificial divides in social life, Doris Lessing clearly imbues her works with this consciousness that goes hand in hand with the central discussions of second wave feminism's consciousness raising groups.

Doris Lessing, second wave feminism, gender and space, private versus public space

Doris Lessing is a writer who is always at odds with divides such as East/West, black/white, sane/insane, mind/soul. Both her fictional and non-fictional writing feature Lessing as an exponent of wholeness" which would offer a healing attitude for individual lives and in society. Considering her whole *oeuvre*, one can see that the seeds of ideas explored in her novels that problematise fragmentation are already available in her stories like "To Room Nineteen" (1963) and "How I Finally Lost My Heart." (1963). Written in the heyday of second wave feminism, these two stories mark the movement's overriding spirit as they feature Lessing's wholistic attitude. While they become the fictional versions of second wave feminism's statement "The personal is political!", they also deny the

¹ Assoc. Prof. Mine Özyurt Kılıç, Fulbright Research Scholar, Harvard University, mail: mozyurtkilig@gmail.com

patriarchal social organisation that separates the domestic and the social. Lessing asserts that “unless we consciously and actively choose that personal wholeness and recognition of our inherent oneness with others and with nature [...] we shall destroy all, or almost all, of the life on this planet” (qtd. in Bazin, 1999: 33). In this sense, her fiction is a variation on the theme that by clustering human existence around certain labels like male/female, black/white, master/servant, public/private, modern society imposes divisions that intensify depression, loneliness and inequality.

Hunter and McIntosh call Doris Lessing’s interest in fervent rejection of binaries as an “unwavering commitment to a spirituality in which the person, the globe, and the very universe are all pieces in a cosmic puzzle or connected nodes on a network” (1999: 109). The realisation that universe is a wholistic system in which individual and the universe continually interact gains its impetus from the criticism of the public/private divide Lessing explores both in her stories and *The Golden Notebook*. As Lessing signals in her preface to *The Golden Notebook*, keeping separate notebooks Anna Wulf falls prey to fragmentation which is one of the root causes of the writer’s block: “She keeps four, not one because, as she recognises, she has to separate things off from each other, out of fear of chaos, of formlessness, of breakdown” (27). The novels’s omniscient narrator follows: “But in the inner Golden Notebook, things have come together, the divisions have broken down, there is formlessness with the end of fragmentation--the triumph of the second theme, which is that of unity” (28). Through this theme of unity, Lessing aims to enable the individual to relate meaningfully to others and to the world (Schlueter, 1973: 2). This theme of unity Lessing famously works in her seminal novel which was adopted by the feminists of her time is also achieved by an effective representation of the public/private divide in the two stories “To Room Nineteen” and “How I Finally Lost My Heart”. As the isolating effects of this dichotomy aggravate depression in the lives of the female protagonists, Lessing’s thematic emphasis on unity becomes more explicit.

This article aims to show that although Doris Lessing rejects the relatively narrow categorisation of her writing as “feminist”, the two short stories she wrote in 1963, “To Room Nineteen” and “How I Finally Lost My Heart”, make the claims of second wave feminism visible. As they illustrate a wholistic attitude that sees human beings

beyond labels, the stories' emphasis on the need to bridge the artificial gap between public and private realms supports second wave feminism's slogan: "The personal is political!" The article

argues that as social constructs that conceptualize different realms of everyday life, public and private spaces are understood as gendered, therefore a separation between them is part of a patriarchal political structure that imposes a restriction on women's personal lives. As a writer who problematizes artificial divides in social life, Doris Lessing clearly imbues her works with this consciousness that goes hand in hand with the central discussions of second wave feminism's consciousness raising groups.

"Smiling, Treasuring Anonymity"

"To Room Nineteen" reveals that it is thorough going beyond their limiting private realms that women can achieve fulfilling lives to assert their humanness instead of being confined into a domestic bliss. The story does this by showcasing Susan Rawling as a victim an isolating domestic life. Seyla Benhabib's argument in "Models of Public Space about the public/private divide in social life can be read as the very background to Susan's tragic downfall which culminates in her suicide. In this article, Benhabib contends that:

In the tradition of the Western political thought down to our days, the way in which the distinction between the public and the private spheres has been drawn has served to confine women, and typically female spheres of activity like housework, reproduction, nurturance, and care of the young, the sick, and the elderly, to the 'private' domain, and to keep them off the public agenda in the liberal state. (1998: 85)

Lessing's story heavily relies on the depression and the final breakdown of its central character Susan Rawlings. At the onset of the story, Susan is a woman in her late twenties, having a well-paid job and a "set" of friends.² She has a "talent for commercial drawing"

² This recalls the mental deterioration of Mary in *The Grass is Singing* (1950) who experiences a similar depression after moving into a farm house quitting her job in the town for marrying Tony Marston. There, even though as a woman Mary's

and a rich sense of humour (2302). Susan meets Matthew, a “subeditor on a large London newspaper”. They marry “amid general rejoicing” and with a dream of “buying a house and starting a family”. Matthew is a sophisticated husband, space-conscious enough to agree “wisely” on moving into a new house since “it might seem like a submission of personality on the part of the one whose flat it was not” (2302). Thus, both Susan and Matthew find it convenient to move into a new house to “start a family”. Soon they do start it as Susan becomes pregnant and gives up her job. In a summary narration that adds an ironic tone to the so-far very traditional account of the Rawlings’ “happy” marriage, the narrator states that: “[...] with their “four healthy children”, in their “large white gardened house” in Richmond” they are “happy” (2302).

Read against the sentence that opens the story, “This is a story, I suppose, about a failure in intelligence: The Rawlings’ marriage was grounded in intelligence” (2301), the narrator’s description of the Edenic bliss gains an ironic dimension which reinforces the critical stance Lessing takes towards the lifestyle she describes in the story. Their married life which almost discards an exchange of emotions and revolves merely around a set of logical decisions to bring physical comfort is doomed to fail. The mind/soul divide dominating their thinking goes hand in hand with the public/private divide that imprisons Susan into a life of motherhood. As a natural result of this debilitating perspective, the fairy-tale bliss of the Rawlings does not last long since “They had everything they had wanted and had planned for”, yet these things cannot generate happiness (2302).

The background information about the blissful stage of the marriage is revealed in a single page punctuated by a “Yet” signalling the disquiet and “certain flatness” that Susan, now a housewife, starts to feel. That flatness is narrated in the remaining twenty-two pages of the story, which makes the inevitability of disproportion structurally visible too. The process of deterioration in their life starts with Susan’s determination to quit her job for the sake of children. The narrator’s ironic “they had everything they had wanted” reinforces the idea that in a life divided into categories as work and home, despair is unavoidable. Susan cuts all her ties with

isolation is more acute, both Tony and Mary suffer the consequences of a life centred upon a series of dichotomies such as nature/culture, black/white, private/public, rich/poor and so on.

the public world and work; bearing no sign of sociability, she becomes almost a prisoner in a big house. While she spends all her day inside doing practically nothing other than making life easier for the family, Matthew works outside to be at home only for dinner and a good night's sleep. Thus, the cleavage between work and home soon dominates the story as a threat to the peace of this "happy" middle class family. As Gardiner notes, "To Room Nineteen" cites the values of "market" and "home", of "sophisticated city and of pastoral retreat" and "often of men and women struggling with each other as characteristic of Lessing's narratives (1989: 85). Obviously, behind the tragedy of Susan Rawlings who cannot cope with an unrewarding life within the walls of "home" lies the public/private divide. In a vicious cycle, her domestic duties render Susan into a depressed wife who cannot reach Matthew, a husband who now enjoys a serious extra-marital relationship. Failing to get out of depression, Susan resolves to end her life.

The plot structure of this story validates the overriding argument of second wave feminism that women's individual experiences are inextricably connected with the larger social, cultural and historical context. "To Room Nineteen" represents the argument that the unfair division of labour in patriarchal middle-class family turns out to be a trap, and Lessing shows that in fact, it is the family ideal they follow that brings the downfall of their relationship: "Their life seemed to be like snake biting its tail. Matthew's job for the sake of Susan, children, house and garden [...] And Susan's practical intelligence for the sake of Matthew, the children, the house and the garden (2302). This life that rests upon the public/private divide fails to bring satisfaction. Susan starts questioning what "the centre of her life", her "reason for being" is. She believes that it must be her love for Matthew and Matthew's love for her, yet their love cannot reproduce in a climate of divisions. Thus, their relationship can be understood as emblematic of the modern urban bourgeoisie. As Hareven surveys in her article "The Home and The Family in Historical Perspective":

The concept of home as a private retreat first emerged in the lives of bourgeois families in eighteenth-century France and England, and in the United States among urban, middle-class families in the early part of the nineteenth century. Its

development was closely linked to the new ideals of domesticity and privacy that were associated with the characteristics of the modern family--family that was child-centred, private, and in which the roles of husband and wife were segregated into public and domestic spheres, respectively. (1991: 258)

Therefore, the segregation of the roles of Matthew and Susan, namely the public/private divide, leaves a single place for them to share the day totally lived apart. This single space is "the big married bedroom": "They lay beside each other talking and he told her about his day, and what he had done, and whom he had met; and she told him about her day (not as interesting, but that was not her fault)" (2303). Susan does not meet anyone except the "devil", the demon in the form of a man, which is merely the fabrication of her depressed mind. She gradually loses her sanity, and Matthew, completely unaware of how Susan feels, happens to be "like other husbands, with his real life in his work and the people he met there [...]" (2314). Apparently, it is only the nocturnal bodily closeness in the bedroom that keep Susan and Matthew as a "couple." Since their relationship's only source of liveliness is the limited time spent in the bedroom sleeping, it soon becomes vulnerable to the physical attraction that Matthew can easily find outside. They think:

They had avoided the pitfall so many of the friends had fallen into--of buying a house in the country for the sake of the children; so that the husband became a weekend husband, a weekend father, and the wife always careful not to ask what went on in the town flat which they called (in joke) a bachelor flat. (2303)

Their love, "the wellspring" cannot suffice to beat the divide between the two sets of lives lived separately.

Lacking a social environment that would support her as an individual, Susan loses her talent, her sense of humour, and her communication skills. She is now dependent on Matthew. As Watkins notes, "one of the most striking aspects of Lessing's story is the fact that her heroine has no friendships with other women" (28), and I'd change this as: She has no friends at all. To illustrate Susan's loneliness both as the result of and the reason for the decay in their relationship, the narrator gives a visual image of Susan as a lonely woman who looks at herself sitting in a big chair by the window in

the bedroom. The only people Susan is in contact with are those who offer service in return for money. Other than Mrs. Parkes, the daily help, and Sophie Traub, the au-pair, she has no one to talk to. As such, Susan is like the twentieth century counterpart of the *fin de siècle* "angel in the house" or "bird in a gilded cage." As Roberts notes in *Living in A Man-Made World*, "Physical separation of home from work restricts the horizons of those confined in it" (1991: 22) and restricts opportunities for social relations outside the home. Typically, Susan's best pastime is just helping Mrs. Parkes cook and clean, doing some sewing for children, and picking them up from school. To use Watkins' term, Susan's is a "middle-class predicament", namely an isolation caused by "enforced leisure" (2001: 27). Susan seems to have internalised the idea that with her cleaning lady, au-pair and big house, she must feel happy; failing to do so, she loses her wholeness and starts to feel more and more imprisoned in her own consciousness which fabricates a demon to "appear and claim her" (2307). She considers telling Matthew about the "enemy" she sees, the face of a man threatening her with a grin on his face, but gives up the idea at once for she rightfully assumes that Matthew would say "What enemy, Susan darling? [...] Perhaps you should see a doctor?" (2307). She realises that she is all alone living with a stranger and she feels totally frustrated: "She saw what she had been dreading: Incredulity. Disbelief. And fear. An incredulous blue stare from a stranger who was her husband, as close to her as her own breath" (2309).

The cleavage of work and home brings a more fatal blow to Susan, this time from the outside world: Matthew goes to a party, takes a girl home and sleeps with her. Employing "intelligence" as they often do, they resolve the "whole thing": Matthew "confesses", she "forgives", and they agree that this is "not important." Yet, there remains "something inassimilable about it" (2304), which is the knowledge that without a drastic change and re-ordering in their lives that would naturally cure the root cause, this would recur. It is evident that the public/private dichotomy feeds the mind and soul divide only to deteriorate Susan's victim status. Naturally, the intellectual "forget and forgive" response to the affair does not work on emotional level: "Strange, but they were both bad-tempered, annoyed" (2304). The acceptance of the affair as something unimportant, while it is a symptom of the decay in their blissful state,

serves as the point of no return in their tragedy which culminates in a more serious affair on the part of Matthew. The result is Susan feels “like a visitor”, “a prisoner” who has “nothing to do with” all that is happening in the house. Feeling already “out of it”, she does not know what it is she contributes to the big white house (2309).

Analysing the gendered nature of domestic space also reinforces the argument that what Susan experiences on a private level is conditioned by the politics of space. Susan wants to open a niche in this big house to induce in her both a sense of belonging and freedom. All she wants is to be free “from the pressure of time, from having to remember this or that” (2308). In pursuit of a place which environmental psychology designates as a place to “approach” rather than “avoid”, a place which is associated with “movement toward, exploration, friendliness, improved performance, and voiced preference or liking” (Mehrabian, 1976: 6), Susan first thinks of locking herself in the bathroom, then decides to use the “spare room” in the attic. Domestic realm is associated with femininity, but as the public/private divide bestows power upon men, women are reduced to a prisoner status even in this feminine-associated realm. Thus, ironically, despite the spaciousness of the house, it is either the bathroom or the attic Susan can think she has a right to use.³ Eventually, she turns the empty attic room into a “room of her own,” but it practically becomes the “Mother’s Room” (2308). Interestingly, the public/private dichotomy which is problematic itself also gives rise to an equally problematic understanding of privacy. Feeling “even more caged than in her bedroom”, Susan features a perfect “mad woman in the attic” with a cardboard sign on the room that reads: “PRIVATE! DO NOT DISTURB!” (2308).

To understand the gendered nature of space in the story, one should note the fact that house plans intensify hierarchies of class and gender. For instance, in the house plans of London in the 19th century, the servants’ rooms were distributed between the basement and the attic; they were separated so that guests and servants never see one another. Interestingly, female servants had to pass through the family’s staircase to reach their bedrooms, thus allowing the family to survey and control the movements. It was the location of ideology of the home which emphasized the gulf between the sexes

within the bourgeoisie (Roberts, 1991: 21). In Susan's case, in addition to suffering from the public/private divide, she can enjoy privacy only in the most marginal space in the household, or in the "anonymity" of "Room 19 of Fred's Hotel."

All the people in the story except Susan conceptualise privacy as a state of keeping something secret, of withdrawal rather than as a basic human need, which further marginalizes Susan. Her children find their mother's need for privacy as something bizarre. They "chase" her in some game pounding up the stairs and tiptoeing downstairs like *criminal conspirators* (2310, my emphasis). Therefore, the Mother's Room ceases to be a shelter for Susan and becomes another family room. Possessed by the "devil" "lurking in the garden" to "get into" her and "take her over", Susan now dreams of having a room "anonymous" where she can go sit by and hide when children are at school: She decides to rent a room in a hotel (2311). However, as a married woman, and a mother, she finds it difficult to accept this need and judges that what she wants is not normal:

She had to accept the fact that after all she was an irrational person and to live with it. Some people have to live with crippled arms, or stammers, or being deaf. She would have to live knowing she was subject to a state of mind she could not own. (2310)

Still feeling that the best way to defeat the "devil" haunting the house is to find a room outside to feel free, she takes action. This liberation from the bounds of the domestic realm through occupying an anonymous place, a hotel room, immediately works its healing effect on Susan. She simply sits in "Room 19" with no pressure of time, and soon this "very sordid hotel room" turns out to be a place "where she is happy" (2320). She feels "How very much she belongs" and intuits that "the room had been waiting for her to join it" (2316). In a sense, in this hotel room, Susan celebrates the meeting of the public and private until her secret hours of bliss are interrupted by Matthew who associates Susan's need for privacy with a possible secret affair she hides from public. Like his children who often act as "criminal conspirators" towards their mother, Matthew sends a detective to find out what Susan does in this room. As he learns that the visits are

regular, he rests assured that Susan is having an affair. The story shows that the public/private divide in the Rawlings' marriage leads not only to a complete lack of understanding but also to alienation. Even when Susan is lying with Matthew in their marital bed with her head lying on Matthew's shoulder, she hears "the blood pounding through her ears: I am alone. I am alone, I am alone" (2321). In this life of loneliness, ironically "Room 19", a public space, is the only setting she can find for privacy. But, confinement of the hotel room furthers the divide and as a solution, she can only think of suicide.

Clearly, in this story, Lessing writes the fictional version of the famous slogan of second wave feminism in the late 1960s, slightly ahead of its time: "The personal is political!" This slogan fought against the mind-set that associates the public with men and the private with women for this segregation perpetuates the power relationships (Whelehan, 1995: 13). Therefore, it encouraged women to show that "the public/private distinction maintained in all phallogocentric political discourses is founded on the ideology of male dominance, and contributes to maintenance of the equilibrium of such dominance" (65). With such a mindset, radical feminists of the 60s sought to "elevate" such issues like marriage, childcare, sexuality, health and work-which are considered as "personal aspects of women's lives" to matters of political concern (73). Therefore, Lessing's "To Room Nineteen" can be understood as the summa of these discussions about divisions in modern individual's everyday lives and their sad consequences. She suggests that an understanding of work and home/ public and private as separate realms generates inequality and insanity, and that to transform women's lives, the personal and political, public and private should be brought back together.

"Madam you're mad-shall I escort you to your home?"

Mezei and Briganti cite Doris Lessing among Anita Brookner, Margaret Drabble and Fay Weldon as writers showing "how the home [...] entraps and stifles women" (2002: 843) and who "deconstruct myths of domestic bliss" (844). If "To Room Nineteen" does deconstruct the myth of domestic bliss to show that that domestic space only breeds alienation from public life, "How I Finally Lost My Heart", a story that can be read in parallel terms with *The Golden Notebook* (Fallon et al., 2013: 247), reveals the false beliefs

that lead to the divide. As the title of the story suggests, Lessing shows how women lose their sanity when they follow the myths of domestic bliss engendered by romance and enchantment which only imprison them in a life of isolation and alienation from public life. Like "To Room Nineteen", "How I Finally Lost My Heart" describes how unbearable life becomes when a woman devotes all her time and energy to find the "Right Man" and secure a relationship.

This time rather than depicting the process of deterioration, Lessing focuses on the awakening of her protagonist to the limiting nature of her private life which reduces her to a female subject seeing men only in terms of sexual intimacy and marriage. Like Susan in "To Room Nineteen", the protagonist of "How I Finally Lost My Heart", whose nameless existence in the story reduces her to a common prototype, chooses to liberate herself from the suffocating bounds of the private realm and unite with the life outside. While the Susan finds solace in an anonymous room, the latter seeks her integrity in public space.

"How I Finally Lost My Heart" also pictures a reconciliation through which Lessing gives clues about the possible ways of achieving sanity. The storyline perfectly juxtaposes the crisis of two women who suffer from alienation in separate realms. A sense of reconciliation is achieved, when the two, who are complete strangers to each other, happen to interact in public. Therefore, it can be suggested that the story dissects the segments of a stultifying myth of domestic bliss and shows the ways to liberate women before they become victims of their much-protected private lives. In doing this, it also supports the idea that what seems to be a personal problem is in fact a direct result of a social life organised mainly around the patriarchal ideals of sex and marriage.

Rather than a married woman, this time Lessing places an unmarried, independent woman who, after many disappointing relationships, is awakened to the fact that she has been trying to live up to the expectations of the public world. The first-person narration of the love affairs she has had is filled with clichés from popular woman's magazines: She maintains that "*a serious* love is the most important business in life, or nearly so" (92, my emphasis). To find the "real one", she believes, "we have the right to taste, sip, and sample a thousand people on our way to the *real* one" (93). Clichés dominate her discourse when she reviews her relationships one by

one: “B and I *clicked*, we went off like a bomb,” (93) “B and I got on like house on fire” (93, my emphasis). And interestingly, as she catalogues her most recent date as a potential “C”, she comments on her own discourse and thinks about the expressions she chooses: “He might turn out to be *the one*”, “perhaps it will be *serious*” (94, my emphasis).

This awareness about the words she uses contributes to the critical evaluation of her attitude towards the love affairs she has. Her analysis of the language she uses to describe her experiences of romantic love adds the story a significant layer of discourse since the analysis comprises a juxtaposition of two different registers in language. While clichés are part of the public, her analysis employs a series of thoughts and emotions that are part of her private space. In other words, signifiers of two separate realms used in her process of thinking mark the separation between private and public experience of romantic love. The language itself that the story problematizes becomes a catalogue of the expectations encircling women. The heroine of the story suddenly realises that she is merely reproducing the female model publicized in magazines, namely a woman who, as a proof of her attraction, must always have a boyfriend. This realisation comes just before she prepares to go out with the potential “Right Man”, “C”; as a result, she decides to call this potential boyfriend and drop the date. With the epiphanic moment she experiences about the superfluosity of her affairs, she switches from a private to an authorial voice that foreshadows the liberating step she takes towards merging with the public life. Thus, with a need to share her insight she immediately addresses the reader: “At this moment, dear reader, I was forced simply to put down the telephone with an apology” (95).

This change of attitude, i.e. refusing to seek romance, starts a process of mature reflection; she admits that she has become a prisoner of this reductive experience of love: “My heart was in a state of inflation after having had lunch with A, tea with B, and then looking forward to C” (95). She intuits that in pursuit of the “Right Man”, she has denied the needs of her heart which Lessing portrays as a solid “unknown, largish, lightish object” her fingers stretch out “desperately to encompass” (95). This grotesque image of the young woman talking on the phone to C, *literally* with her heart in her hand intensifies the sense of alienation that pervades her. As the divide between what she feels and what she does gets bigger and bigger, she

fails to act and needs a pause for introspection. Therefore, after telling C "some idiotic lie about having flu" (96), she spends four days alone in her flat examining her heart through forty years "heartbeat by heartbeat" (96). She sees that the heart which has long lost contact with reality--that is fresh air--needs protection; to feel safer, she wraps a scarf around her hand and tin-foils the heart. This "examination" of the heart functions as a step she takes towards bridging the gap between her public self and her genuine feelings. "Heartbeat by heartbeat", she comes to terms with her *self* as she realises that she has forced herself to be in love, to be a girlfriend, a wife, to comply with the roles imposed by a patriarchal society when she was not in fact excited about these roles.

To reinforce the argument that transgression of the public/private divide leads to a therapeutic experience, the protagonist's deep retrospective thinking about her past love affairs encourages her to go beyond her small world and go outside. She first starts hearing "[t]he tap-tap-tapping [...] the sound of high heels on a pavement" and "the pigeons on her windowsill cooing" (97). Like Susan of "To Room Nineteen", she feels "happy and exhilarated" when she feels a sense of liberation from the claustrophobic divide between the private/public and becomes a part of the world outside. With these sounds that herald a life beyond her limited experience of the world, she realizes that life is not just about her domestic needs and relations with men. After this epiphanic moment, she confidently proclaims: "I had no problems in this world," and starts feeling relaxed. As a physical response to her sudden realisation, "the heart that stuck to [her] fingers [becomes] quite loose" (97). Unlike Susan, she chooses life and walks outside. As her "loose" heart also signifies, she releases herself from madness in a way described by R. D. Laing, one of the founders of the anti-psychiatry movement. Interestingly, in one of her interviews, Lessing expresses her respect for Laing by calling him "a key authority figure" who was active around the same time as second wave feminists (qtd. in Kaup, 1993: 129).

In his *Politics of Experience* (1967), Laing argues that madness can be overcome through a voluntary inner journey of self-discovery that the schizophrenic takes in order to integrate the divisions in his soul. He sees madness as a "natural healing process" to cure fragmentation of the soul, to eradicate false dualities and to put an end to polarisation of individual and society (105). Thus, following Laing's argument, it can be suggested that the protagonist achieves

sanity and this sanity drives her to merge with life outside, with the “crowds of people”, the public: “I understood that sitting and analyzing each movement or pulse or beat of my heart through forty years was a mistake” (97). Lessing portrays her recovered appetite for life as something contagious as if to suggest that a healthy person cannot help but communicate. She goes down the underground and gets into a train where she meets a woman talking on her own. While she thinks that people on the train classify this woman as mad, she does not use the word “mad”; with her new awareness about life and her need to connect with the world not just as a woman but a human being, she describes her as a woman “clearly alone in the crowded compartment” “looking inwards” (99). Understanding the woman’s need for love and care, she communicates with her and even offers her heart. She gently gives her tin-foiled heart to the mad woman, as she repeats the sentence-- evocation of a deep resentment and disillusionment-- “A gold cigarette case, well, that is a nice thing. [...] I am going to wait at home for you, but you gave her a gold case” (99).

This meeting of two women, a sufferer of the divide between her brain and her heart, and a victim of a divided consciousness “publicly accusing her husband or lover”, ends the story on a note of optimism: In an instinctive response to this unconditional love, the woman, “with a groan or a mutter of relieved and entirely theatrical grief” pours a motherly care and affection on the heroine’s heart:

[She] leaned forward, picked up the glittering heart, and clutched it in her arms, hugging it and rocking it back and forth, even laying her cheek against it, while staring over its top at her husband as if to say: Look what I’ve got, I don’t care about you and your cigarette case. I’ve got a silver heart. (101)

Among “the pleased congratulatory nods and similes” this act of caring and sharing leaves behind, the heroine walks “out on the platform, up the escalators, into the street, along to the park” (101). This is clearly an image of a liberated *flâneuse* “strolling in the crowd, observing but not observed”, freely “roaming the public spaces” (Massey, 1994: 243). This suggests that she finally becomes free from the burden of the heart, laden with the gendered expectations of the society, and starts to enjoy the right to be in public both as an independent woman and as an individual with a sense of responsibility for community. This public position she finally

achieves functions as a cure for her depression caused by a split between what one feels and what one reasons; she frees herself from this threat to her oneness and from the limits of false "privacy", of an isolating romance. She simultaneously liberates herself from the shunning effect of the blinds, curtains, walls; and now she faces the city and sees faces: In a sense, the *flaneuse* stops the hub-hub of her mind and released from, to use Hannah Arendt's term, the "shadowy interior of the household" (qtd. in Benhabib, 1998: 85), she feels herself one with the outside world. Thus, she exclaims:

No heart. No heart at all. What bliss. What freedom...
Hear that sound? That's laughter, yes.
That's me laughing, yes, that's me. (101)

I think this therapeutic laughter which recalls the carnivalesque spirit that Bakhtin celebrates is not only the product of a sense of community, but it also serves as the justification of what Lessing asserts in her preface to *The Golden Notebook*: "This theme of 'breakdown', that sometimes when people 'crack up', it is a way of healing, of the inner self's dismissing false dichotomies and divisions, [...]" (27). It is obvious that although she refused to be seen as a feminist writer in the idiom of second wave feminists, her stories not only heavily rely on women's claim to the public space but also showcase the organic link between their private and public experiences. As they find solace in sharing their intimate experiences with people surrounding their small worlds, the female protagonists of both stories imply that private experiences can change only when their intrinsic value to the whole can be acknowledged. Thus, these two oft-anthologized Lessing stories can be read as the embodiments of second wave feminism's motto: "The personal is political!" through which the literary space they create serves as consciousness raising group that contributes to the self-awareness of the reader.

WORKS CITED

- Bazin, Nancy Topping (1999), "Androgyny or Catastrophe: Doris Lessing's Vision in the Early 1970s." *Spiritual Exploration in the Works of Doris Lessing*. London: Greenwood.
- Benhabib, Seyla (1998), "Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas" *Feminism: The Public and the Private*. Ed. Joan B. Landes. Oxford: Oxford.

-
- Fallon, Erin, et al. (2013), *A Reader's Companion to the Short Story in English*. New York: Routledge.
- Gardiner, Judith Kegan (1989), "Gendered Choices: History and Empathy in the Short Fiction of Doris Lessing." *Rhys, Stead, Lessing and the Politics of Empathy*. Indiana: Indiana UP.
- Hareven, Tamara K. (1991), "The Home and The Family in Historical Perspective." *Social Research* 58 (1), pp. 253-85.
- Hunter, Melanie and Darby McIntosh (1999), "A Question of Wholes': Spiritual Intersecting, Universal Re-Visioning in the Work of Doris Lessing." *Spiritual Exploration in the Works of Doris Lessing*. London: Greenwood.
- Kaup, Monika (1993), *Mad Intertextuality. Madness in Twentieth-Century Women's Writing*. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag.
- Laing, Ronald D. (1967), *The Politics of Experience*. New York: Penguin Books.
- Lessing, Doris (1986), "To Room Nineteen". *The Norton Anthology of English Literature*. Ed. M.H. Abrams. Vol.2. New York: Norton.
- (1988), "How I Finally Lost My Heart" *The Doris Lessing Reader*. New York: Alfred A. Knopf.
- (1994), "Preface to *The Golden Notebook*". *Small Personal Voice*. London: Flamingo.
- Massey, Doreen (1994), *Space, Place, and Gender*. Minneapolis: U of Minnesota P.
- Mehrabian, Albert (1976), *Public Places and Private Spaces: The Psychology of Work Play and Living Environments*. NY: Basic Books Inc.
- Mezei, Kathy and Chiara Briganti (2002), "Reading the House: A Literary Perspective". *Signs*, Vol. 27, No. 3, pp. 837-846.
- Roberts, Marion (1991), *Living in a Man-made World: Gender Assumptions in Modern House Design*. London: Routledge.
- Schlueter, Paul (1973), *The Novels of Doris Lessing*. Illinois: Southern Illinois UP.
- Watkins, Susan (2001), *Twentieth-Century Women Novelists: Feminist Theory into Practice*. New York: Palgrave.
- Whelehan, Imelda (1995), *Modern Feminist Thought: From The Second Wave to 'Post-Feminism'*. Edinburgh: Edinburgh UP.
-

**ANAMUR ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN KELENDERİS
KÖKENLİ BİR GRUP SİYAH FIRNİSLİ SERAMİK****Volkan YILDIZ¹****ÖZ**

Anamur'da müze kurma çalışmaları 1976 yılında müze binasının temelinin atılmasıyla başlamıştır. 1990 yılında inşaat işlemlerinin tamamlanmasıyla birlikte başlayan teşhir ve tanzim çalışmaları 1992 yılında sonuçlandırılmıştır. Bu zamana kadar sağlıklı bir müze binasının olmaması nedeniyle; Anamur ve civarında çeşitli şekillerde bulunan eserler Silifke, Alanya ve Erdemli Arkeoloji Müzelerine koruma ve sergileme amaçlı gönderilmiştir. Söz konusu eserler 1990- 1992 yılları arasında Anamur Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. Özellikle Erdemli Müzesi'nin kapatılmasından sonra bu müzeden de birçok eser Anamur Arkeoloji Müzesi'ne nakil edilmiştir. Konumuzu oluşturan Kelenderis kökenli siyah firnisli seramikler de bu eserler arasında yer almaktadır. Bu seramikler, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Kelenderis'te yoğun bir şekilde yürütülen kaçak kazılarla veya tesadüfen bulunup Erdemli Müzesi'ne satılmıştır. Bu eserler olasılıkla Kelenderis nekropollerinde bulunmuş olmalıdır. Müzede 23 adet 11 farklı formda siyah firnisli seramik tespit edilmiştir. Anamur Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda bulunan Kelenderis kökenli siyah firnisli seramikler arasında stemlessler, bolsallar ve bodur lekythoslar en yoğun buluntu grubunu oluştururlar. Bu seramiklerin en erken örnekleri M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenirken, en geç olanlar ise M.Ö. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine aittirler.

Anahtar Kelimeler: *Anamur Arkeoloji Müzesi, Kelenderis, Attika Seramiği, Siyah Firnisli Seramik*

¹ Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi, MANİSA/TR. E-posta: yildiz.volkan@cbu.edu.tr.

Bu çalışma yazarın, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalında "Akhamenid Dönemde Kilikya Bölgesi ve Yakın Çevresinde Attika Seramiği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Çalışma, 2009 yılında Koç Üniversitesi Suna&İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) tarafından doktora bursuyla desteklenmiştir. Bu destekleri için AKMED ve değerli yetkililerine sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca Anamur Arkeoloji Müzesi'ndeki çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen arkeolog Murat KALAS ve tüm müze çalışanlarına göstermiş oldukları yakın ilgi ve yardımlarından dolayı çok teşekkür eder, şükranlarımı sunarım. Çizim ve fotoğrafların düzenlenmesindeki yardımlarından dolayı ise arkeolog Gülçin KARAKAŞ'a ve arkeolog Cihangir ALDEMİR'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

**A GROUP OF BLACK GLAZED POTTERY OF CELENDERIS ORIGIN
FROM THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF ANAMUR
ABSTRACT**

The works for establishing a museum in Anamur began with laying the foundations of the museum building in 1976. The arrangement and exhibition works were started after the completion of the construction works in 1990 and were concluded in 1992. Until that time, due to the lack of a proper museum in Anamur, the artifacts from Anamur region had been sent to the Archaeological Museums of Silifke, Alanya and Erdemli for protection and exhibition. These artifacts were brought to the Archaeological Museum of Anamur between 1990-1992. Especially after the shutting down of Museum of Erdemli, many artifacts from there were transferred to the Archaeological Museum of Anamur. A group of black-glazed pottery of Celenderis origin, the material of this paper, are among these artifacts. These vases were found in Celenderis during the intense illegal excavations of 1960s and 1970s or by chance and then were sold to the Museum of Erdemli. They are probably from the necropoleis of Celenderis. 23 black-glazed vases in 11 different forms were detected in the museum. Among the black-glazed pottery of Celenderis origin in the collection of the Archaeological Museum of Anamur, stemless, bolsals and squat lekythoi are the largest groups of finds. The earliest examples of these vases are from the last quarter of the 6th century BC and the latest examples are from the third quarter of the 4th century BC.

Keywords: *The Archaeological Museum of Anamur, Celenderis, Attic Pottery, Black-Glazed Pottery*

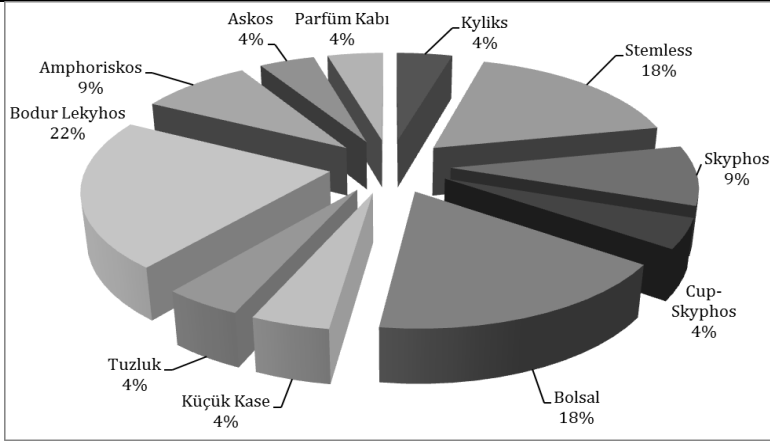
1- Giriş

Mersin İlinin en batıdaki ilçesi olan Anamur'da, 1976 yılında başlanılan müze kurma çalışmaları 1990 yılında tamamlanmıştır. Neticede 1992 yılında teşhir ve tanzim çalışmalarının sonuçlanmasıyla da Anamur Arkeoloji Müzesi açılmıştır. Daha önceki yıllarda Anamur ve civarında çeşitli şekillerde bulunan eserler Silifke, Alanya ve Erdemli Müzelerine koruma ve sergileme amaçlı gönderilmiştir. Anamur Arkeoloji Müzesi'nin açılmasıyla birlikte söz konusu eserler 1990- 1992 yılları arasında Anamur Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. Özellikle Erdemli Müzesi'nin kapatılmasından

sonra bu müzeden de birçok eser Anamur Arkeoloji Müzesi'ne nakil edilmiştir.

Konumuzu oluşturan Kelenderis kökenli siyah firnisli seramiklerde Anamur Arkeoloji Müzesi'ne taşınan bu eserler arasında yer almaktadır. Bu malzemeler, Kelenderis kazılarının başlamasından çok önceleri, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Kelenderis'te yoğun biçimde yürütülen kaçak kazılar sonucunda veya tesadüfen bulunmuş ve Erdemli Müzesi'ne satılmıştır. Müze envanter kayıtlarına göre "Gilindire'den (adlı kişiden) satın alınmıştır" biçiminde ifadelerin bulunduğu eserlerin varlığı, hiç olmazsa bazı eserlerin geliş yerinin Kelenderis olduğunu öğrenmek açısından oldukça önemlidir (Zoroğlu, 1994: 58). Ayrıca, Aydıncıklılardan toplanan bilgiler ve 1986 yılından beri devam eden Kelenderis kazılarında elde edilen bilimsel sonuçlar, bu seramiklerin, hatta buluntu yeri belli olmayan bazı eserlerin bile Kelenderis kökenli olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır². Bu veriler bize, Kelenderis kökenli siyah firnisli seramiklerin olasılıkla Kelenderis antik kentinin nekropollerinde bulunmuş olduğunu gösterir. Kelenderis kazılarında bulunan nekropol buluntuları da bu görüşü desteklemektedir. Müzede yaptığımız çalışmalar sonucunda 23 adet ve 11 farklı formda Kelenderis kökenli siyah firnisli seramik tespit edilmiştir (Grafik 1).

² Kelenderis nekropollerinde farklı tarihlerde defineciler tarafından yapılan yoğun kaçak kazılarda bulunan birçok arkeolojik buluntu arasında Attika üretimi vazolar ilk sırada yer almaktadır. Bu vazolar yoğun olarak Erdemli Müzesi'ne ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne satılmıştır. Söz konusu vazolar Erdemli Müzesi'nin kapatılmasından sonra Anamur Arkeoloji Müzesi'ne nakledilmiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne satılan vazolar ise Alanya'da müze kurulmasına karar verilmesiyle Alanya'ya nakledilmiştir. Adana, Karaman, Ereğli ve Nevşehir Arkeoloji Müzelerinde bile Kelenderis kökenli Attika vazoları bulunmaktadır. Bu faaliyetler sonucunda, Anamur ve Silifke Müzelerinde Kelenderis kökenli Attika vazolarının sayısı her geçen gün artmıştır. Farklı müzelere satılan bu eserlerin birçoğunun envanter kayıtlarında satan kişilerin ismi bile yazmaktadır. Bu kişiler Aydıncık ilçesi sakinleridir. Bu kişilerden hayatta olanlarla yapılan görüşmeler sonucunda Klasik ve Hellenistik döneme tarihlenen ve farklı gruplara ait birçok seramiği farklı müzelere sattıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca 1966 ve 1971 yıllarında Adana Arkeoloji Müzesince yapılan kurtarma kazılarında bulunan eserler arasında Attika kökenli vazolar da bulunmaktadır. 1971 yılı kazıları daha sonra Batı ve Doğu nekropollerini olarak adlandırılan alanda gerçekleştirilmiştir. Bu duruma benzer bir durum ise Silifke Arkeoloji Müzesi tarafından 1982 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte müze tarafından Kelenderis'te kurtarma kazısı yapılmıştır. Bu kurtarma kazısında da Attika üretimi vazolarla yine karşılaşmıştır.

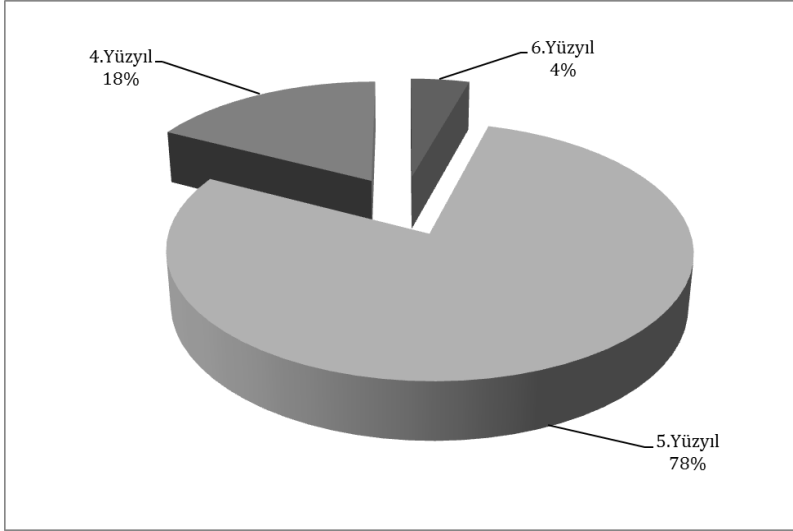
Grafik 1: Anamur Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Kelenderis Kökenli Siyah Firnisli Seramiklerin Formlara Göre Dağılımı.

2- Anamur Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Kelenderis Kökenli Siyah Firnisli Seramikler

Kilikya Bölgesi'ndeki müzelerde bulunan Kelenderis buluntuları arasında, çoğunluğu pişmiş toprak vazolar oluşturmaktadır. Pişmiş toprak buluntular arasında sayıca az fakat hatırı sayılır orandaki bir grubu da Attika siyah ve kırmızı figürlü vazoları ile siyah firnisli vazolar oluşturur. Bunlar hem ressamı veya grupları saptanmış Attika atölyelerinden gelmiş ve böylece kolaylıkla tarihlenebilir olmaları, hem de Kelenderis'in Hellas ve Atina ile ilişkilerinin kanıtlanması açısından çok değerli arkeolojik belgelerdir (Zoroğlu, 1994: 60).

Anamur Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda bulunan Kelenderis kökenli siyah firnisli seramikler zengin bir form repertuarına sahip olmalarının yanı sıra, özellikle açık formların tondolarına yapılan baskı, rulet, palmet, dil motifi veya kazımayla yapılmış bezemelere sahip olmaları açısından da önem taşımakta ve M.Ö. 6. yüzyılın sonu ile M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir (Grafik 2). Söz konusu örneklerin büyük çoğunluğu Attika'nın çok kaliteli, gözeneksiz, katkısız ve yoğun kiline ve parlak kaliteli firnislerine sahiptirler. Örneklerimizin bazılarının firnislerinde buluntu durumlarına bağlı olarak, yer yer dökülmeler tespit edilmekte; bazılarında ise yer yer yüzeyde kireç tabakasına rastlanmaktadır. Söz konusu örnekler o devrin lüks kap kacakları olup birçok farklı coğrafyaya özellikle de Akdeniz havzasındaki birçok yere ithal edilmişlerdir. Bu çalışmada ele alınan siyah firnisli

seramiğin büyük çoğunluğu M.Ö. 5. yüzyıla aittir, (Grafik 3) bunların gerek kil özellikleri gerekse de firnis kaliteleri M.Ö. 5. yüzyıl Attika üretimi olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda bakıldığında örneklerimizin yakın benzerleri yine Kelenderis nekropollerinde gerçekleştirilen bilimsel kazılarda bulunan örneklerle benzemektedir, bunlar arasında, skyphoslar, kylikler, kantharoslar ve askoslar yer almaktadır (Zoroğlu, 1994: 62).

Grafik 2: Anamur Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Kelenderis Kökenli Siyah Firnisli Seramiklerin Yüzyıllara Göre Dağılımı.

3- Anamur Arkeoloji Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Kelenderis Kökenli Siyah Firnisli Vazolar³

3.1.Kylikler (Fig.1)

Antik dönemde de genellikle kylikler olarak adlandırılan bu kap, genellikle bir içki kabı olarak kullanılmaktaydı. Attika atölyelerinde çok fazla sayıda üretilmiş olan kyliklerin geniş, sığ gövdesi, yatay iki kulbu ve ayaklı kaideleri genel özellikleridir (Richter ve Milne, 1935: 24-25; Sparkes ve Talcott, 1970: 88; Coşkun, 1999: 9).

³ Anamur Arkeoloji Müzesi'nde bulunan diğer Attik vazolar için bkz. Yıldız, 2013a: 147-156.

Anamur Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Kelenderis kökenli siyah firnisli seramikler arasında bir adet kyliks yer almaktadır (Kat.No.1; Fig.1). Anamur örneğimiz, Sparkes ve Talcott tarafından yapılan sınıflama uyarınca C tipi içbükey dudaklı kyliks grubuna girmektedir. Bu tip kyliksler, siyah firnisli kyliksler içerisinde en yaygın olanıdır. İçbükey profilli, dudaktan gövdeye sert bir geçiş vardır. Sığ gövdeli kap güçlü, dengeli ve kullanışlı bir ayağa sahiptir. Birçok yönden standartlara sahip olan bu tip kylikslerde ayak rezerve bir torus içerir. Kaidenin konik şekilli alt yüzeyinin merkezi ve oturma düzlemi dışında vazo tamamen firnislidir. Geç örneklerde ise kaide altı merkezi nokta ve firnis bant ile bezelidir. Ayak, kaideye geçişte dar bir plastik banda sahiptir. Ağız kenarı hizasına kadar yükselen kulplar rezerve panel içermektedir. M.Ö. geç 6. yüzyıl ve erken 5. yüzyılda formun gelişimi azdır. 6. yüzyıla göre ayak incelik ve uzar. Kaidenin üst kısmı ayağa doğru yükselir. Erken örneklerde dikkatlice yapılan plastik bant azalır. Bu bandın plastik karakteri en sonunda, düz ayak üzerinde iki kazıma yiv haline döner. Erken örneklerdeki içbükey profilli yüksek dudak geç örneklerde alçalır. Bu değerlendirmeler, bu tipin M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreğinde ilk ortaya çıktığında ağır, iri ve hantal bir görünüme sahip olduğunu, fakat gelişim süreci içerisinde daha zarif bir hal aldığını göstermektedir (Sparkes ve Talcott, 1970: 91-92; Coşkun, 1999: 10). İncelemekte olduğumuz Kelenderis kökenli kyliks örneğinin gövde ve kaide profili bakımından ve diğer merkezlerdeki ele geçen benzer örnekleri yardımıyla M.Ö. 525-500'e tarihlenmesi gerektiği görülmektedir. Bu bağlamda, Attika'da M.Ö. 6. yüzyılın son dörtlüğünde ortaya çıkan bu tip kylikslerin (Sparkes ve Talcott, 1970: 91), aynı tarihlerde Kelenderis'te de kullanıldığı görülmektedir.

3.2.Stemless (Fig.2-5)

Ayaksız kyliks anlamında kullanılan "stemless", adından da anlaşılacağı gibi ayak dışındaki bölümleri ile (gövde ve kulplar) kyliksler ile büyük benzerlik gösterir. Arkaik dönemde çok nadir olan stemlessler, M.Ö. 480'den sonra kylikslerin popülerliklerini yitirmesi ile moda olup çok sayıda üretilmeye başlanmıştır. Skyphoslar ile popülerlik açısından çok yakın olan stemlessler, başlangıçta sığ gövdeli, genelde içbükey dudaklı veya ilave kenarlı idi. M.Ö. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde sade dudaklı tipleri daha çok tutulmaktadır. Kazıma ve baskı bezemeli stemless örnekleri ise aynı yüzyılın ikinci çeyreğinde oldukça artmıştır. M.Ö. 4. yüzyılın başlarından sonra stemlesslerin üretimi eski yoğunluğunu yitirir ve

“cup-kantharos” olarak adlandırılan form ile kantharosların üretimi artmaya başlar (Sparkes ve Talcott, 1970: 98; Coşkun, 1999: 15).

Sparkes ve Talcott'un yaptığı sınıflamaya göre stemlessler ebatlarına göre; büyük stemlessler ve küçük stemlessler olmak üzere başlıca iki ana gruba ayrılırlar (Sparkes ve Talcott, 1970: 98; Coşkun, 1999: 15; Coşkun, 2004: 94).

Stemlessler, Anamur Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda dört örnekle temsil edilir (Kat.No.2-5, Fig.2-5). Bu örneklerin tamamı büyük tipin narin sınıfına girmektedir. Büyük tipin narin sınıfı, M.Ö. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde ortaya çıkar ve M.Ö. 4. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar devam eder (Sparkes ve Talcott, 1970: 98; Coşkun, 1999: 16). Form açısından sade kenarlı stemlesslere benzeyen bu tipi, sade kenarlılardan ayıran özelliği iç yüzünde sahip olduğu çentiktir. Erken örnekler ağır bir görünüme sahiptir ve geniş bir kaide üzerinde yükselirler. M.Ö. 5. yüzyılın ortasında bu görünüm tamamen incelenerek, narin bir hal alır. Yeni kaide formu yüksek, ince ve daha dekoratiftir. Gövdeden çıkan kulplar ağız hizasına kadar yükselir ve bazen ağız hizasını biraz aşar. Kaide iki parçadan oluşmaktadır. Bir üst parça (boyun) ve bunun altında, dış yüzünde bir yivle ikiye bölünen ve boyundan daha geniş olan alt parça bulunmaktadır. Kaide iç yüzeyi dış bükey profilli olup, oturma düzlemi daima düzdür (Sparkes ve Talcott, 1970: 98 vd.; Coşkun, 1999: 16). Bu sınıfa ait örneklerin çoğunun tondosunda kazıma ya da baskı bezeme görülür.

İncelemekte olduğumuz grupta yer alan stemless örneklerinde, ayağın alt kısmı, boyundan daha yüksektir, kısa boynun üzerindeki sığ kase, dışa doğru açılmaktadır. Örneklerimizin iç kısmında kenardan gövdeye geçişte çentik yer almaktadır. Kulplar hepsinde ağız kısmını ya çok az aşmakta ya da ağız kısmı hizasındadır. Kat. No.2- 5'in tondolarında yer alan kazıma çizgi bezemeler dikkat çekicidir. Bunlardan Kat.No.2, 3 ve 5'te yer alan kazıma bezekler oldukça özensizken Kat.No.4'te görülen bezekler oldukça özenlidir. Kat.No.2 'de tondonun merkezinde kesik çizgiler yer alırken bu çizgilerin etrafında oldukça özensiz işlenmiş dil motifi yerleştirilmiştir. Kat.No.3 ve 5'te tondonun merkezinde düzensiz ve özensiz kesik çizgiler mevcuttur. Kat.No.4'te ise, tondonun merkezinde 2 sıra yumurta dizisi motifi, 2 adet dil motifi ve dış sırada ise birbirine bağlı palmetler oldukça özenli bir şekilde işlenmiştir. Söz konusu malzemeyi, gerek profilleri gerekse özellikle Atina Agorası'ndaki (Sparkes ve Talcott, 1970:102-103, Pl.22/483,487), Pamphylia'daki Karaçalı Nekropolü'ndeki (Çokay-Kepçe,2006: 52-

54, 118-120, SFr43-SFr47) ve Silifke Arkeoloji Müzesi'ndeki (Zoroğlu,2009:15, fig.22(2047), Pl.IX/4-6) yakın benzerleri yardımıyla M.Ö. 420-400 aralığına tarihlemek mümkündür.

3.3.Skyphos (Fig.6-7)

Açık ağızlı, alçak kaideli, derin gövdeli ve yatay iki kulplu bir içki kabı olan skyphos uzun süre kesintisiz olarak kullanım görmüş bir formdur. Skyphoslarda gövdeye oranla çok küçük boyutlu olan kulplar, kabı tutup kaldırmak için birer tutamak olmaktan ziyade, kaldırma esnasında kabı kavrayan parmakların dayanması işlevine yöneliktir. Skyphosun kulpları ayrıca kap kullanılmadığı zaman kabı asmak için de gerekiydiler (Coşkun, 1999: 4).

Attika'da M.Ö. 6. yüzyıldan M.Ö. 4. yüzyıla kadar kullanım açısından çok popüler olan skyphoslar Sparkes ve Talcott tarafından beş grupta toplanmıştır: Korinth Tipi, Meyilli Kulplu Tip, A Tipi (Attika), Melez Tip, B Tipi (Sparkes ve Talcott, 1970: 81; Durukan ve Alkaç, 2007: 117). Anamur Arkeoloji Müzesi'nde Kelenderis kökenli siyah firnisli toplam iki adet skyphos (Kat.No.6-7; Fig.6-7) mevcuttur. Bu örnekler, skyphoslarla ilgili olarak yukarıda belirtilen tipoloji kapsamında A ve B tipine girmektedirler.

A tipi skyphoslar, Korinth tipinin adaptasyonu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tip skyphoslar ilk olarak M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında görülmeye başlamıştır (Sparkes ve Talcott, 1970: 84; Coşkun, 1999: 6). Attika tipi skyphoslar kalın cidarı, ağır ve torus şeklinde çıkıntı yapan halka kaidesi, güçlü kulpları ve tamamıyla firnisli rezervsiz gövdesi ile Korinth tipi skyphoslardan ayrılmaktadırlar. Kat.No.6 skyphosların A tipine girmektedir. Ağız dış bükeyliği iyice artmış, ayak daralmış ve yükselmiştir. Kabı tutan kişinin, ayağı bir sap gibi kavraması söz konusudur (Çokay-Kepçe, 2006: 44). Ağız dışa dönüklüğü, ağız hemen altına yerleştirilen yatay kulplar, kulp altındaki şişkin kısım söz konusu skyphosların tipik özellikleridir. Anamur Müzesi örnekleri arasında yer alan A tipi skyphos profil özellikleriyle M.Ö. 375-350'ye tarihlenen Atina Agorası örneğine (Sparkes ve Talcott, 1970: 84-85,Pl.16/350) ve Pamphylia'daki Karaçalı Nekropolü'ndeki iki adet skyphosa yaklaşıyor (Çokay-Kepçe, 2006: 44, 106-107 SFr 13-14).

Anamur Arkeoloji Müzesi koleksiyonundaki skyphoslar arasında bir başka örneğimiz olan Kat.No.7, B tipine girmektedir. B tipi skyphoslar temel olarak A tipi skyphoslara benzer bir gövde yapısına sahiptir ve büyük bir olasılıkla M.Ö. 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Sparkes ve Talcott, 1970: 86; Coşkun, 1999: 8). Kat.No.7, hafif içe dönük kenarlı, küresel gövdeli, torus halka kaidelidir. Biri

dikey diğeri yatay olarak yerleştirilmiş kulplara sahiptir. Söz konusu profil özellikleri nedeniyle M.Ö. 480-450'ye tarihlenen bir Atina Agorası buluntusuna yaklaşıır (Sparkes ve Talcott, 1970: 86-87, 260, Fig.4/361, Pl.17/361).

3.4.Cup-Skyphos (Fig.8)

Derin bir içki kabı olan cup-skyphos, kulplarının ağız kenarından değil de, gövdenin daha alt bölümünden çıkıp, yukarıya doğru yükselen şekli ile stemlesslere benzemektedir. Fakat daha derin bir kap oluşuyla stemlesslerden ayrılmaktadır. Siyah firnisli cup-skyphoslar Atina Agorasında üç alt grupta toplanmıştır. Bunlar: Erken tip, ince kenarlı tip, kalın kenarlı tip (Sparkes ve Talcott, 1970: 109-112; Coşkun, 1999: 20).

Anamur Müzesi'nde Kelenderis kökenli bir adet cup-skyphos bulunmaktadır (Kat.No.8; Fig.8). Örneğimiz kalın kenarlı tipe girmektedir. Kalın ağız kenarlı örneğimiz, derin gövdeli, dışa çekik kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve halka kaidelidir. Cup-skyphosun iç bezeme alanında kazıma konsantrik bir daire ve damga ile yapılmış bağlı dört palmet yer almaktadır. Bu tip Attika'da M.Ö. 420 yıllarında stemlesslerden esinlenerek üretilmeye başlanmıştır (Sparkes ve Talcott, 1970: 111-112; Coşkun, 1999: 22; Çokay-Kepçe, 2006: 46). Örneğimizin yakın benzerleri, Atina Agorasında (Sparkes ve Talcott, 1970: fig.6, Pl.27, 621), Pamphylia'daki Karaçalı Nekropolü'nde (Çokay-Kepçe, 2006: 46, 108-109, SFr 19-20) ve Silifke Müzesi'nde (Zoroğlu, 2009: 18, Pl. X/5- 7) görülmektedir. Bu bağlamda bu örnekler yardımıyla bizim örneğimiz de M.Ö. 400-375 tarihlerine ait olmalıdır.

3.5.Bolsal (Fig.9-12)

Bolsal, Bol(ogna) ve Sol(onica) isimlerinden türetilmiş bir kelimedir (Sparkes ve Talcott, 1970: 107; Coşkun, 1999: 19; Alkaç, 2006a: 13). Bir tür kase olan bu formun tipik özellikleri, sığ bir gövde, ağız kenarına doğru dik bir şekilde yükselen gövde profili, özenle hazırlanmış bir kaide ve ağız kenarının hemen altına yerleştirilmiş iki yatay kulptan ibarettir. İç yüzü genellikle baskı bezeme ile süslenen bolsalların bu bezemeleri genelde basit düzenlemelere sahiptir. Bolsallar, M.Ö. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Attika'da yükselişe geçmiştir (Sparkes ve Talcott, 1970: 107-108; Coşkun, 1999: 19; Alkaç, 2006a: 13). M.Ö. geç 5. yüzyılda çok popüler olan bolsallar, yeni yaratılmış ve sağlam, dayanıklı olan kantharoslarla arasındaki rekabet yüzünden M.Ö. 4. yüzyılda popülerliğini yitirir. Fakat buna rağmen bu yüzyılın sonlarına dek üretimi hala devam etmiştir.

Anamur Arkeoloji Müzesi'nde Kelenderis kökenli siyah firnisli toplam dört adet bolsal bulunmaktadır (Kat.No.9-12; Fig. 9-12). Bunların, sığ gövdeli, torus halka kaideli ve ağız kenarının hemen altına eklenmiş iki yatay kulpları vardır.

Anamur bolsallarına genel olarak bakıldığında, kaliteli parlak siyah firnisli Kat.No.10 hariç, diğerlerinin mat firnisli oldukları görülmektedir. Ayrıca Kat.No.9'da yoğun kireç tabakası ve firniste yoğun dökülme mevcutken Kat.No.11 ve 12'de hatalı fırınlama veya kapların fırına yanlış yerleştirilmesinden dolayı, firnisteki kırmızı tonlarındaki renk dalgalanması farkedilmektedir. Kat.No.11 ve 12'nin iç yüzünde bir daire etrafına damgayla yapılmış dört palmetten oluşan bezeme sistemi görülmektedir.

İncelemekte olduğumuz Anamur Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda yer alan bolsallar, yakın benzerlerini, Atina Agorası'nda (Sparkes ve Talcott, 1970: 107- 108, Fig. 6/ 541, Pl. 24/541), Pamphylia'daki Karaçalı Nekropolü'nde (Çokay- Kepçe, 2006: 50-52, 114-117, SFr 35-41) ve Silifke Müzesi'nde (Zoroğlu, 2009: 15-18, Pl. X/1- 4) bulur. Bu bağlamda, söz konusu bolsalları profilleri ve benzerlerinden hareketle yaklaşık olarak M.Ö.430-400 aralığına tarihlemek mümkündür.

3.6.Küçük Kase ve Tuzluk (Fig.13-14)

Bu tipe giren kaseler tipolojik olarak ikiye ayrılmaktadır. Küçük kaseler ve tuzluklar farklı tiplerde karşımıza çıkmasına rağmen, bunların işlevleri kullanıldıkları süre boyunca yaklaşık olarak aynı kalmıştır. Daha çok mutfaklarla ilişkili olan küçük kaseler ve tuzluklar, bu kullanımlarının yanı sıra ölçü kabı, boya kabı vb. işlevlerle de kullanım görmüşlerdir (Sparkes ve Talcott, 1970: 133; Coşkun, 1999: 38). Sparkes ve Talcott tarafından yapılan sınıflama uyarınca küçük kaseler kendi içinde dik gövdeli, geniş ağız kenarlı, erken ve kalın, geç ve ince, düz dipli, dışa çekik ağız kenarlı ve geniş oturma düzlemlili olmak üzere yedi alt gruba ayrılmaktadır (Sparkes ve Talcott, 1970: 133 vd.).

Anamur Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Kelenderis kökenli siyah firnisli seramikler içinde küçük kase ve tuzluk grubuna giren birer örneğimiz mevcuttur (Kat.No.13-14, Fig.13-14). Kat.No.13, küçük kaselerin alt tiplerinden dışa çekik ağızlı grubuna girmektedir. Söz konusu kaselerin dışa doğru çıkıntı yapan ağız kenarı, dışbükey profilli gövdeleri ve halka kaideleri mevcuttur. Ağız kenarında çıkıntı yapan kısım tamamen yataydır. Bu tipe giren küçük kaselerde form gelişimi oldukça azdır. Kat.No.13'ün iç yüzünde hem bir sıra dil motifinin etrafında dört adet hem de içinde dört adet palmetten

oluşan bezeme sistemi görülmektedir. Örneğimizin en yakın benzeri Atina Agorası'nda görülmektedir (Sparkes ve Talcott, 1970: 135, 299, fig.9/880). Agora örneğinin yardımıyla Anamur küçük kasesi M.Ö. 400-375 yılları arasına tarihlenebilir.

Anamur Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Kelenderis kökenli siyah firnisli bir diğer örneğimiz tuzluk grubuna giren Kat.No.14'tür. Sparkes ve Talcott tarafından yapılan sınıflama uyarınca tuzlukların şu alt tipleri görülmektedir: Dış bükey profil, ekhinus profil, içbükey profil, kaideli ve melez tip (Sparkes ve Talcott, 1970: 133 vd.). Anamur örneğimiz kaideli tuzluklar grubuna girmektedir. Bu tip Sparkes ve Talcott tarafından kendi içinde ikiye ayrılmıştır (Sparkes ve Talcott, 1970: 133). Bunlardan ilki erken ve disk kaideye sahip olanlar, ikincisi ise geç ve halka kaideye sahip olanlardır. Disk kaideli bu tip tuzluklar M.Ö. 5. yüzyıla aittir ve sayıca azdır. Ayak çemberi genelde rezervedir ve gövde ile kaidenin birleşme noktasında ince rezerve bir bant bulunur. Halka kaideli geç seri M.Ö.4. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde yoğunur (Sparkes ve Talcott, 1970: 137 vd.; Coşkun, 1999: 43; Coşkun, 2006: 93). Anamur örneği, bu tipin geç ve halka kaideli tipine girmektedir. Örneğimiz, Atina Agora'sındaki (Sparkes ve Talcott, 1970: 137-138, 303, Fig.9. 949, Pl. 34. 949), Sardes'teki (Schaeffer, Ramage ve Greenewalt, 1997: 119, Pl. 56. 580) ve Mersin Arkeoloji Müzesi'ndeki (Yıldız, 2013b: 745, 750, Fig.8a-c.) yakın benzerleri yardımıyla M.Ö. 350-325 yıllarına tarihlenmelidir.

3.7. Bodur Lekythos (Fig.15-19)

Bu tip lekythosların karakteristik özellikleri, torus halka kaide, basık küresel gövde, kısa silindirik boyun, omuz üzerine tutturulmuş dikey şerit kulptur. Anamur Arkeoloji Müzesi'nde Kelenderis kökenli beş adet bodur lekythos mevcuttur (Kat.No.15-19; Fig.15-19). Bunlar Sparkes ve Talcott'un Atina Agorası buluntularında yaptığı sınıflamaya göre "patterned" grubuna aittir (Sparkes ve Talcott, 1970: 151, 153-154). Bu tip lekythoslarda gövdenin üst kısmında, omuzun hemen altında rezerve bir süsleme bandı mevcuttur ve burası genelde ince çizgi, S kıvrımları gibi motiflerle bezelidir (Sparkes ve Talcott, 1970: 154).

İncelemekte olduğumuz koleksiyonda bulunan Kat.No.15, 17, 18 ve 19 bodur lekythos örnekleri mat siyah firnislidir. Ayrıca firniste yer yer dökülmeler ve kireç tabakası görülmektedir. Kat.No.16 ise diğer örneklerimize göre parlak siyah firnisli ve kalitelidir. Bunların gövdesinin üst kısmında, omuzun hemen altında farklı ebatlarda düzensiz olarak bırakılmış yalın alan mevcuttur. Kat.No.18'in yalın alan olarak bırakılmış bant bezemenin üzerinde S kıvrımı ve

noktalama süsü yapılmıştır. Diğer örneklerde bu alan boş bırakılmıştır. Kat.No.15-19'un yakın benzerleri Atina Agorasında (Sparkes ve Talcott, 1970: 154, 315, Pl.38/1124, 1125, 1128) ve Pamphylia'daki Karaçalı Nekropolü buluntuları arasında (Çokay-Kepçe, 2006: 41, 103, SFr2) yer almaktadır. Benzerleri yardımıyla örneklerimiz M.Ö. 425-400 yıllarına tarihlenebilir.

3.8.Amphoriskos (Fig. 20-21)

Amphoriskoslar, büyük sivri dipli amphoraları ve şarap testilerini taklit eden, parfümleri ve değerli yağları taşımak için kullanılan minyatür amphoralardır. Sparkes ve Talcott'un Atina Agorası buluntularında yaptığı sınıflamaya göre amphoriskosların iki farklı tipi mevcuttur. Erken örnekler M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenirken geç örnekler ise 5. yüzyılın 2. yarısına aittir ve bu geç örnekler baskılı sınıf olarak adlandırılmışlardır (Sparkes ve Talcott, 1970: 155-156).

Anamur Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Kelenderis kökenli siyah firnisli seramikler arasında iki adet amphoriskos mevcuttur (Kat.No.20-21; Fig.20-21). Örneklerimiz baskılı sınıfa aittir. Bu gruba ait örnekler üzerinde baskı olarak yapılmış bezemeler mevcuttur. Formun genel özellikleri, yumurta biçimli gövde, dışbükey iki profilli kaide, dar ve kısa boyundur. Boyun ile omuzun birleşme noktasında bilezik vardır. Boyundan omuz üzerine tutturulmuş iki adet dikey ince şerit kulpludur. Tıpkı lekythoslarda olduğu gibi bu amphoriskos örnekleri de içindeki değerli sıvıyı tutabilmek için huni formu ağızlıdır. Ağız, küçük bir tıpa veya kapak ile kapatılacak kadar dardır. Kat.No.20, mat siyah firnislidir. Ayrıca firniste yer yer dökülmeler ve kireç tabakası görülmektedir. Kat.No.21 ise parlak siyah firnisli ve kalitelidir. Kat.No.20 ve 21'in omuz ve gövdesi üzerinde baskı süslemeler görülmektedir. Kat.No.20'de gövde üzerinde palmet bezeme ve yivler arasında meander yer alırken Kat.No.21'de omuzdan gövdenin alt bölümüne kadar dört sıra palmet bezeme ve yine yivler arasında bir sıra meander yer almaktadır. Örneklerimizin yakın benzerleri Atina Agorası'nda mevcuttur (Sparkes ve Talcott, 1970: 156, Pl.39/1150, 1159). Benzerleri yardımıyla örneklerimiz M.Ö. 430-400 yıllarına tarihlenebilir.

3.9.Askos (Fig.22)

Askos, parfüm, yağ vb. sıvılar için kullanılmış bir kap türüdür (Sparkes ve Talcott, 1970: 158; Coşkun, 1999: 64). Attika'da M.Ö. 5. yüzyılda görülmeye başlanan form, M.Ö. 4. yüzyılın içlerine kadar farklı tiplerde devam eder (Sparkes ve Talcott, 1970: 157 vd.). Anamur Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Kelenderis kökenli seramikler arasından askoslar tek örnekle temsil edilmektedir (Kat.No.22;

Fig.22). Örneğimiz form özellikleri açısından, Atina Agorası'ndaki sığ tipin temsilcisi olan ve hemen hemen hepsi, M.Ö. 430-350 yıllarına tarihlenen örnekler genel özellikleriyle uymaktadır. Özellikle, M.Ö. 430-400 yıllarına tarihlenen askoslar, düzleşmiş üst kısımlarıyla Anamur Kat.No.22 ile benzeşmektedir. Anamur askosunun üst kısmı, söz konusu örneklerdeki gibi, döneminin profil gelişimine uygun olarak, neredeyse düz denilebilecek bir form gösterir. Ayrıca yan duvarla üst kısmın birleşme yeri, çıkıntılı yapılmak suretiyle vurgulanmıştır. Sepet kulp, oval kesitiyle ağız kenarından gövdenin diğer ucuna bağlanmaktadır (Çokay-Kepçe, 2006: 42). Tüm özellikleri ve benzerleri göz önüne alındığında Kat.No.22, M.Ö.430-400 yıllarına tarihlenebilir (Beazley, 1927: 41, Pl.XLVIII/31; Dimitriu ve Alexandrescu, 1965: 45, Pl.41/6; Sparkes ve Talcott, 1970: 158-159, 318, Pl.39/1174-1176; İslar, 1973: 45, Taf.28/16; Çokay- Kepçe, 2006: 41-42, 103/SFr 3).

3.10.Parfüm Kabı (Fig.23)

Parfüm kabı, tıpkı lekythoslar, amphoriskoslar ve askoslar gibi parfüm ve çeşitli yağlar için kullanılmış bir kap türüdür. Formun erken örnekleri Atina Agorasında M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve M.Ö. 4. yüzyılın son çeyreğine kadar kullanılmaya devam etmiştir(Sparkes ve Talcott, 1970: 162-163, 320). Erken örnek sayısı oldukça azdır. M.Ö. 5. yüzyıl sonundan itibaren sayıca daha fazla örnek mevcuttur. Bu örnekler yardımıyla form daha iyi bilinir bir hale gelmiştir. Anamur Arkeoloji Müzesi'nde Kelenderis kökenli siyah firnisli seramikler arasında bir adet parfüm kabı mevcuttur (Kat.No.23; Fig.23). Kat.No.23, oldukça kaliteli parlak siyah firnislidir. Geniş ve huni formu ağızlı, dar ve kısa boyunlu, armut gövdeli ve ağız kenarından omuz üzerine tutturulmuş dikey kulpludur. Atina Agorası'ndaki parfüm kaplarından bazılarında kaideler rezerve bırakılmış bazılarında ise tamamen siyah firnislidir. Ayrıca en erken örnekleri arasında kırmızı figürlü olanları da görülmektedir (Sparkes ve Talcott, 1970: 162-163). Atina Agorası'ndaki yakın benzerleri göz önüne alındığında Kat.No.23, M.Ö. 425-400 yıllarına tarihlenebilir (Lamb, 1930: 39, Pl.XLI/1; Sparkes ve Talcott, 1970: 162-163, 320, Pl.39/1201).

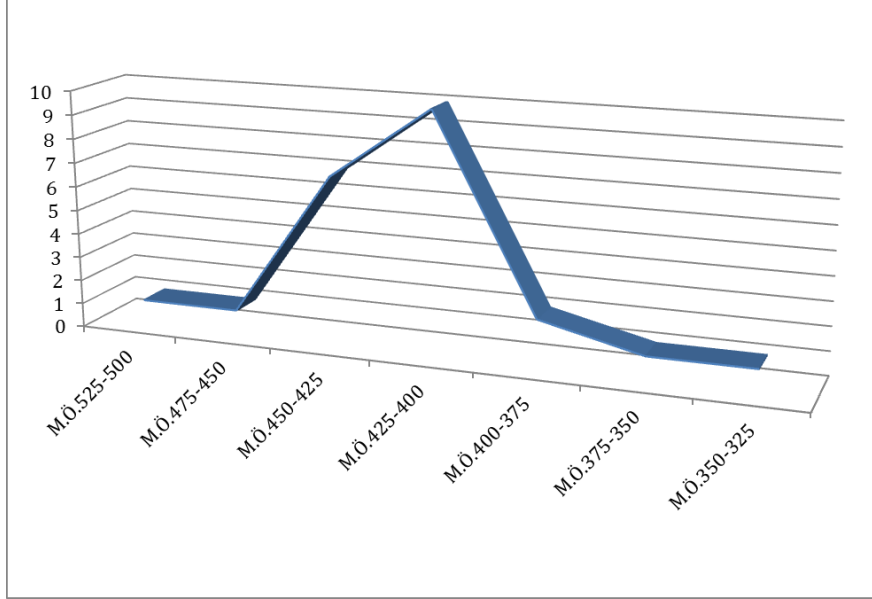
4- Sonuç

Anamur Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda Kelenderis kökenli 23 adet siyah firnisli seramik tespit edilmiştir. Bu seramikler, kap formları açısından değerlendirildiğinde bodur lekythoslar, stemlessler ve bolsallar en yoğun formlardır. Bu formları, skyphos, kase, amphoriskos, kyliks, cup-skyphos, askos ve parfüm kabı

izlemektedir. Buluntular genellikle 2,5 YR 4/6 kırmızı, 2,5 YR 5/6 kırmızı, 2,5 YR 5/8, 5 YR 6/6 kırmızımsı sarı, 7,5 YR 6/4 açık kahverengi, 10 YR 6/1 gri kil renklerine sahiptir. Hamur çoğunlukla iyi elenmiş, katkısız, iyi pişmiştir. Yüzeyi pürüzsüz ve serttir. Anamur siyah firnislilerinde firnis, genellikle fırça ya da sünger yardımıyla sürülmüştür. Buluntular genellikle kaliteli, parlak firmise sahiptir. Bazı örneklerde firnis mattır. Buluntuların firnisleri, 2,5 YR 2,5/1 kırmızımsı siyah ve 10 YR 2/1 siyah renklerine sahiptir. Siyah firnisli seramiklerden stemless, cup-skyphos, bolsal, kase ve amphoriskos gibi formların iç yüzünde ve üzerinde damgalar, palmetler, dil motifleri, yumurta dizisi gibi bezemeler görülmektedir.

Bu seramiklerin Attika kökenli ve Attika'dan ithal edilmiş olmaları, Kelenderis ile Attika arasında doğrudan veya dolaylı bir ticaretin olduğunu göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Ayrıca söz konusu seramiklerin Kelenderis'te sayıca fazla bulunması, kent M.Ö. 6., 5. ve 4. yüzyıllardaki sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda bakıldığında Attika üretimi seramikler, döneminin kaliteli ve pahalı ithal ürünleridir. Bu örneklerin Kelenderis'e ulaşmış olması, kentin ekonomisinin canlılığını, zenginliğini de göstermektedir. Tıpkı Kilikya Bölgesi genelinde ve diğer Attika seramiği gruplarında olduğu gibi bu seramik grubunda da benzer sonuç ortaya çıkmaktadır. Kelenderis'te M.Ö. 6. yüzyılın ortasından itibaren Attika seramiği sayısında yavaş yavaş bir artış görülmektedir. Bu artış Attika seramiği gruplarında özellikle M.Ö. 5. yüzyılda zirve yapar. Bu dönem bölgenin Pers hakimiyetinde olduğu dönemdir. Perslerin Kilikya Bölgesini tüm seferleri için (örneğin Mısır, Kıbrıs, Batı Anadolu ve Yunanistan seferlerinde kara kuvvetlerini ve donanmalarını bölgede toplamışlardır) üs olarak kullanması sayesinde bölgenin Attika ve Batı Anadolu ile ticari, ekonomik, sosyal ilişkileri artmıştır. Antik kaynaklar, söz konusu seferlerde, özellikle Kilikyalı denizcilerinde yer aldıklarını belirtmiştir. Batı Anadolu, adalar ve Attika üretimi seramiklerin bölgeye gelmesinde şüphesiz bu durumda etkisi büyük olmalıdır. Bu dönemde tabii ki Bing'inde (Bing, 1971: 100 vd.) söylediği gibi, Batı Anadolu'da artan sikke darlığı ile ham madde ihtiyacının karşılanması için Kilikya Bölgesi'nin gümüş madenlerine artan yoğun ilgi de Batı Anadolu ile ilişkilerin artmasının bir başka nedeni olmalıdır. Ayrıca bu noktaları Kelenderis'in M.Ö. 425'teki Attik-Delos deniz birliği listesinde yer alması desteklemektedir (Yıldız, 2013a: 202).

Anamur siyah firnislileri M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreği ile M.Ö. 4. yüzyılın üçüncü çeyreği arasında tarihlendirilmektedir (Grafik 3).

Grafik 3: Anamur Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Kelenderis Kökenli Siyah Firnislil Seramiklerin M.Ö. 6.-4. Yüzyıllara Göre Sayısal Dağılımı.

Anamur siyah firnislilerinin benzerlerine bölge genelindeki müze koleksiyonlarında ve kazılarda sıkça rastlanmaktadır. Siyah firnislil seramik örnekleri, Alanya Arkeoloji Müzesi'nde (Yıldız, 2013a, 147), Silifke Arkeoloji Müzesi'nde (Zoroğlu, 2009: 15-25, Pl.IX-XIV; Yıldız, 2013a:142), Mersin Arkeoloji Müzesi'nde (Yıldız, 2013a: 147; Yıldız, 2013b:743-755) ve Tarsus Arkeoloji Müzesi'nde (Alkaç, 2006b: 60-61, fig.9) bulunmaktadır. Nagidos (Alkaç, 2006a: 13-27; Durukan ve Alkaç, 2007:112-154), Soli (Yıldız, 2013a:163-168) ve Tarsus'ta (Hanfmann, 1963: 32 vd., 292 vd.) yapılan kazılarda da bu gruba giren örnekler bulunmuştur. Kilikya Bölgesi kentleri arasında Kelenderis Attika seramiklerinin en yoğun görüldüğü merkezlerin başında gelmektedir. Bu bağlamda bakıldığında, Attika seramikleri pahalı ürünler olmasına rağmen, Kelenderis'te daha çok kolay taşınabilen küçük vazolar ve özellikle de figürlü seramiklerde ikinci üçüncü kalite Attika ürünleri tercih edilmiştir. Dolayısıyla Kelenderis kökenli siyah firnislileri yaşam standartları çok yüksek olmayan, alım

gücü düşük kişiler tarafından, genellikle de mezarlara ölü armağanı olarak konma amacıyla, kullanılmış olmalıdır.

5- KATALOG

(Katalogda kullanılan kısaltmalar; Kat.No: Katalog Numarası, Yük: Yükseklik, A.Ç.: Ağız Çapı, K.Ç.: Kaide Çapı, G.G.: Gövde Genişliği, C. K.: Cidar Kalınlığı)

Katalog No: 1 (Fig.1) **Müze Envanter No:** 2.260.90 **Form:** Kyliks **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 8,1 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 17,3 cm; **A.Ç. (İçten):** 16,1 cm; **G.G. (Kulplu):** 25,4 cm; **K.Ç:** 8,2 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/6 (red) **Firnis:** 2,5 YR 2.5/1(reddish black)- 10 YR 2/1 (black) Kil, gümüş mika ve kireç katkılıdır. Yüzeyde yer yer kireç tabakası görülmektedir. Ağız kenarının bir bölümü eksiktir. 4 parça halinde olup yapıştırılmıştır. **Tanım:** İç bükey profilli kenarlı, kenardan gövdeye sert bir geçiş yapmıştır, sığ gövdeli, güçlü, dengeli ve kullanışlı bir ayağa sahiptir. Ayaktan kaideye geçişte dar bir plastik bant mevcuttur. Disk biçimli kaidelidir. Gövde üzerinden çıkan yatay kulpludur ve kuplar ağız kenarı hizasına kadar yükselir. **Karşılaştırma:** Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.19/403- 405. **Tarih:** M.Ö. 525- 500.

Katalog No: 2 (Fig.2) **Müze Envanter No:** 2.214.90 **Form:** Stemless **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 4,7 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 14,5 cm; **A.Ç. (İçten):** 13,8 cm; **G.G (Kulplu):** 20,6 cm; **K.Ç:** 7,5 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/6 (red)**Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika katkılıdır. Kulpun biri eksiktir. **Tanım:** Kenar ucu yuvarlatılmış, sığ gövdeli, kenardan gövdeye geçişte çentikli, çift profilli halka kaidelidir. Kaide basamaklandırılmıştır. Gövdeden çıkan yatay kulplar ağız kısmı hizasındadır. **İç bezeme:** Tondonun merkezinde kesik çizgiler yer alırken bu çizgilerin etrafında oldukça özensiz işlenmiş dil motifi yerleştirilmiştir. **Karşılaştırma:** Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.22/483,487; Çokay- Kepçe, 2006: 118-120, SFr 43-SFr47; Zoroğlu, 2009:15, fig.22 (2047), Pl.IX/ 4-6.**Tarih:** M.Ö. 420-400.

Katalog No: 3 (Fig.3) **Müze Envanter No:** 2.325.90 **Form:** Stemless **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 4,9 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 14,8 cm; **A.Ç. (İçten):** 13,8 cm; **G.G (Kulplu):** 20,6 cm; **K.Ç:** 7,9 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 7,5 YR 6/4 (light brown) **Firnis:** 10 YR 2/1 (black) Kil, gümüş mika katkılıdır. Kulpun bir tanesinin ucu eksiktir. **Tanım:** Kenar ucu

yuvarlatılmış, sığ gövdeli, kenardan gövdeye geçişte çentikli, çift profilli halka kaidelidir. Kaide basamaklandırılmıştır. Gövdeden çıkan yatay kulplar ağız kısmı hizasındadır. **İç bezeme:** Tondonun merkezinde düzensiz ve özensiz kesik çizgiler yerleştirilmiştir. **Karşılaştırma:** Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.22/483-487; Çokay- Kepçe, 2006: 118-120, SFr 43-SFr47; Zoroğlu, 2009:15, fig.22 (2047), Pl.IX/ 4-6. **Tarihleme:** M.Ö. 420- 400.

Katalog No: 4 (Fig.4) **Müze Envanter No:** 2.110.90 **Form:** Stemless **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 6,2 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 20,3 cm; **A.Ç. (İçten):** 19,4 cm; **G.G (Kulplu):** 28,3 cm; **K.Ç:** 11,2 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 4/6 (red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika katkılıdır. Yüzeyde yoğun miktarda kireç tabakası görülmektedir. **Tanım:** Kenar ucu yuvarlatılmış, sığ gövdeli, kenardan gövdeye geçişte çentikli, çift profilli halka kaidelidir. Kaide basamaklandırılmıştır. Gövdeden çıkan yatay kulplar ağız kısmı hizasındadır. **İç bezeme:** Tondonun merkezinde 2 sıra yumurta dizisi motifi, 2 adet dil motifi ve dış sırada ise birbirine bağlı pametler oldukça özenli bir şekilde işlenmiştir. **Karşılaştırma:** Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.22/483-487; Çokay- Kepçe, 2006: 118-120, SFr 43-SFr47; Zoroğlu, 2009:15, fig.22 (2047), Pl.IX/ 4-6. **Tarih:** M.Ö. 420-400.

Katalog No: 5 (Fig.5) **Müze Envanter No:** 2.109.90 **Form:** Stemless **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 5 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 16,1 cm; **G.G (Kulplu):** 21,9 cm; **K.Ç:** 8,1 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/6(red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika ve kireç katkılıdır. Yüzeyde yer yer kireç tabakası görülmektedir. Parçalar halinde olup yapıştırılmıştır. Bazı bölümler eksiktir. Yoğun miktarda yapıştırıcı kalıntıları mevcuttur. **Tanım:** Kenar ucu yuvarlatılmış, sığ gövdeli, kenardan gövdeye geçişte çentikli, çift profilli halka kaidelidir. Kaide basamaklandırılmıştır. Gövdeden çıkan yatay kulplar ağız kısmı hizasındadır. **İç bezeme:** Tondonun merkezinde düzensiz ve özensiz kesik çizgiler yerleştirilmiştir. **Karşılaştırma:** Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.22/483-487; Çokay- Kepçe, 2006: 118-120, SFr 43-SFr47; Zoroğlu, 2009:15, fig.22 (2047), Pl.IX/4-6. **Tarihleme:** M.Ö. 420- 400.

Katalog No: 6 (Fig. 6) **Müze Envanter No:** 2.228.90 **Form:** Skyphos **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 10,1 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 11,2 cm; **A.Ç. (İçten):** 9,6 cm; **G.G (Kulplu):** 16,8 cm; **K.Ç:** 5,5 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/6 (red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika

katkılıdır. Yüzeyde yer yer kireç tabakası görülmektedir. **Tanım:** Dışa açılan ağız, torus halka kaidelidir. Ağız kenarının hemen altından çıkan yatay kulpludur. **Karşılaştırma:** Chase ve Pease, 1942: Pl. XXIII/4; Robinson, 1950: Pl.200/582; Bruckner, 1962: Pl. 30/14; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.16/350; Çokay- Kepçe, 2006: 106- 107, SFr 13- 14. **Tarih:** M.Ö. 375- 350.

Katalog No: 7 (Fig.7) Müze Envanter No: 2.44.90 Form: Skyphos Buluntu Yeri: Kelenderis Ölçüler: Y: 11 cm; A.Ç. (Dıştan): 13,9 cm; A.Ç. (İçten): 12,9 cm; G.G (Kulplu): 20,3 cm; K.Ç: 8,2 cm; C.K: 0,5 cm Kil: 2,5 YR 5/8 (red) Firnis: 2,5 YR 2.5/1(reddish black)- 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika katkıdır. Yüzeyde yer kireç tabakası görülmektedir. Ağız kenarında küçük bir bölüm eksiktir. **Tanım: Hafif içe dönük kenarlı, küresel gövdeli, torus halka kaidelidir. Biri dikey diğeri yatay olarak yerleştirilmiş kulplara sahiptir. **Karşılaştırma:** Robinson, 1950: Pl.197- 198/569; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.17/361, Fig.4/361; Knigge, 1976: Taf. 31/6-122.2; Zoroğlu, 1994: 61- 62, Res.65; Götte, Tancke ve Vierneisel, 1999: Taf. 28 /142. 4; Braunova, Cadik ve Dufkova, 2000: 24/2. **Tarih:** M.Ö. 480- 450.**

Katalog No: 8 (Fig.8) Müze Envanter No: 2.107.90 Form: Cup-Skyphos Buluntu Yeri: Kelenderis Ölçüler: Y: 4 cm; A.Ç. (Dıştan): 11,1 cm; A.Ç. (İçten): 9,2 cm; K.Ç: 6,3 cm; C.K: 0,5 cm Kil: 10 YR 6/1(gray) Firnis: 2,5 YR 2.5/1(reddish black)- 10 YR 2/1(black) Kil, siyah kum ve kireç katkıdır. Yüzeyde yer yer kireç tabakası görülmektedir. **Tanım: Dışa dönük kalınlaştırılmış kenar, derin gövdeli, çift profilli alçak halka kaidelidir. **İç bezeme:** Merkezde kazıma konsantrik bir daire ve damga ile yapılmış bağlı dört palmet yer almaktadır. **Karşılaştırma:** Lamb, 1930: Pl. XLI/31; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.27/621; Kolbe, 1977: Taf.42/3; Çokay- Kepçe, 2006: 108- 109/SFr 19- 20; Zoroğlu, 2009: Pl. X/5- 7. **Tarihleme:** M.Ö. 400- 375.**

Katalog No: 9 (Fig.9) Müze Envanter No: 3.1.91 Form: Bolsal Buluntu Yeri: Kelenderis Ölçüler: Y: 4,8 cm; A.Ç. (Dıştan): 10,7 cm; A.Ç. (İçten): 9,9 cm; G.G (Kulplu): 16 cm; K.Ç: 7,2 cm; C.K: 0,4 cm Kil: 2,5 YR 5/6 (red) Firnis: 2,5 YR 2.5/3 (dark reddish brown)- 2,5 YR 3/6 (dark red)- 10 YR 2/1 (black) Kil, gümüş mika ve kireç katkıdır. Kulpun birisi eksiktir. Yüzeyde yoğun miktarda kireç tabakası görülmektedir. **Tanım: Kenar ucu sivri, sıg ve yarım küre gövdeli, torus halka kaidelidir. Ağız kenarının hemen altından çıkan**

yatay kulpludur. **Karşılaştırma:** Beazley, 1927: Pl. XLVIII/3, 6, 44; Lamb, 1930: Pl. XLI/24; Chase ve Pease, 1942: Pl. XXIII/11a; Robinson, 1950: Pl.212- 213/663-665; Sparkes ve Talcott, 1970: 107- 108, Fig. 6/ 541, Pl. 24/541; Çokay- Kepçe, 2006: 50-52, 114-117, SFr 35-41; Zoroğlu, 2009: 15-18, Pl. X/1- 4. **Tarih:** M.Ö. 430-400.

Katalog No: 10 (Fig.10) **Müze Envanter No:** 2.20.90 **Form:** Bolsal **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 5,9 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 10,7 cm; **A.Ç. (İçten):** 10,2 cm; **G.G (Kulplu):** 17 cm; **K.Ç:** 6,2 cm; **C.K:** 0,3 cm **Kil:** 7,5 YR 6/4 (light brown) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika katkıdır. Kulpun ucu kırıktır. **Tanım:** Kenar ucu sivri, sığ ve yarım küre gövdeli, torus halka kaidelidir. Ağız kenarının hemen altından çıkan yatay kulpludur. **Karşılaştırma:** Beazley, 1927: Pl. XLVIII/3, 6, 44; Lamb, 1930: Pl. XLI/24; Chase ve Pease, 1942: Pl. XXIII/11a; Robinson, 1950: Pl.212- 213/663-665; Sparkes ve Talcott, 1970: 107- 108, Fig. 6/ 541, Pl. 24/541; Çokay- Kepçe, 2006: 50-52, 114-117, SFr 35-41; Zoroğlu, 2009: 15-18, Pl. X/1- 4. **Tarih:** M.Ö. 430- 400.

Katalog No: 11 (Fig.11) **Müze Envanter No:** 2.18.90 **Form:** Bolsal **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 5,9 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 11,7 cm; **A.Ç. (İçten):** 11,2 cm; **G.G (Kulplu):** 19,3 cm; **K.Ç:** 7,8 cm; **C.K:** 0,3 cm **Kil:** 7,5 YR 6/4 (light brown) **Firnis:** 2,5 YR 2.5/1 (reddish black)-10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika katkıdır. Yüzeyde yer yer kireç tabakası görülmektedir. **Tanım:** Kenar ucu sivri, sığ ve yarım küre gövdeli, torus halka kaidelidir. Ağız kenarının hemen altından çıkan yatay kulpludur. **İç bezeme:** Tondoda bir daire etrafına damgayla yapılmış dört palmetten oluşan bezeme sistemi görülmektedir. **Karşılaştırma:** Beazley, 1927: Pl. XLVIII/3, 6, 44; Lamb, 1930: Pl. XLI/24; Chase ve Pease, 1942: Pl. XXIII/11a; Robinson, 1950: Pl.212- 213/663-665; Sparkes ve Talcott, 1970: 107- 108, Fig. 6/ 541, Pl. 24/541; Çokay- Kepçe, 2006: 50-52, 114-117, SFr 35-41; Zoroğlu, 2009: 15-18, Pl. X/1- 4. **Tarih:** M.Ö. 430- 400.

Katalog No: 12 (Fig.12) **Müze Envanter No:** 2.45.90 **Form:** Bolsal **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 4,8 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 10,7 cm; **A.Ç. (İçten):** 10 cm; **G.G (Kulplu):** 17,6 cm; **K.Ç:** 7 cm; **C.K:** 0,3 cm **Kil:** 7,5 YR 6/4 (light brown) **Firnis:** 2,5 YR 2.5/1(reddish black)-10 YR 2/1 (black) Kil, gümüş mika katkıdır. Yüzeyde yer yer kireç tabakası görülmektedir. **Tanım:** Kenar ucu sivri, sığ ve yarım küre

gövdeli, torus halka kaidelidir. Ağız kenarının hemen altından çıkan yatay kulpludur. **İç bezeme:** Tondoda bir daire etrafına damgayla yapılmış dört palmetten oluşan bezeme sistemi görülmektedir. **Karşılaştırma:** Beazley, 1927: Pl. XLVIII/3, 6, 44; Lamb, 1930: Pl. XLI/24; Chase ve Pease, 1942: Pl. XXIII/11a; Robinson, 1950: Pl.212-213/663-665; Sparkes ve Talcott, 1970: 107- 108, Fig. 6/ 541, Pl. 24/541; Çokay- Kepçe, 2006: 50-52, 114-117, SFr 35-41; Zoroğlu, 2009: 15-18, Pl. X/1- 4. **Tarih:** M.Ö. 430- 400.

Katalog No: 13 (Fig.13) **Müze Envanter No:** 2.22.90 **Form:** Kase **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** Y: 4 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 11,1 cm; **A.Ç. (İçten):** 9,2 cm; **K.Ç:** 6,3 cm; **C.K:** 0,4 cm **Kil:** 10 YR 6/1(gray) **Firnis:** 2,5 YR 2.5/1 (reddish black)- 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika ve kireç katkılıdır. Yüzeyde yer yer kireç tabakası görülmektedir. **Tanım:** Dışa çekik ağız kenarlı, yarım küre gövdeli, alçak halka kaidelidir. **İç bezeme:** Tondoda bir sıra dil motifinin etrafında dört adet, içinde dört adet palmetten oluşan bezeme sistemi görülmektedir. **Karşılaştırma:** Sparkes ve Talcott, 1970: Fig.9/880. **Tarih:** M.Ö. 400-375.

Katalog No: 14 (Fig.14) **Müze Envanter No:** 2.290.90 **Form:** Tuzluk **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** Y: 2,9 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 9 cm; **A.Ç. (İçten):** 7,5 cm; **K.Ç:** 6,4 cm; **C.K:** 0,4 cm **Kil:** 2,5 YR 5/6 (red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika ve kireç katkılıdır. Yüzeyde kireç tabakası görülmektedir. Astar yer yer dökülmüştür. **Tanım:** İçe dönük kenarlı, yarım küre gövdeli, alçak halka kaidelidir. **Karşılaştırma:** Beazley, 1927: Pl. XLVIII/32; Dimitriu ve Alexandrescu, 1965: Pl.43/11- 12; Sparkes ve Talcott, 1970: Fig.9. 949, Pl. 34. 949; Schaeffer, Ramage ve Greenewalt, 1997: Pl. 56. 580; Yıldız, 2013b: 745, 750, Fig.8a-c. **Tarih:** M.Ö. 350- 325.

Katalog No: 15 (Fig.15) **Müze Envanter No:** 2.254.90 **Form:** Bodur Lekythos **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** Y: 9,4 cm; **G.G:** 7,3 cm; **K.Ç:** 6 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/6 (red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) - 2,5 YR 2.5/1(reddish black) Kil, gümüş mika ve kireç katkılıdır. Yüzeyde yoğun miktarda kireç tabakası görülmektedir. Astarıda yer yer dökülmeler mevcuttur. Ağız, boyun ve kulp eksiktir. **Tanım:** Boyun omuz bağlantısında çıkıntılı silme, basık karınlı, torus halka kaidelidir. **Yalın Alan:** Omuz altında birbirinden yatay iki çizgiyle bölünmüş yalın alan mevcuttur. **Karşılaştırma:** Robinson, 1933: Pl.145/465; Bruckner, 1962: Pl. 23/13; Dimitriu ve Alexandrescu,

1965: Pl. 35/13; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.38/1125, 1128 ; Götte, Tancke ve Vierneisel, 1999: Taf. 68 /400/7- 8; Çokay- Kepçe, 2006: 103, SFr 2. **Tarih:** M.Ö. 425- 400.

Katalog No: 16 (Fig.16) **Müze Envanter No:** 2.223.90 **Form:** Bodur Lekythos **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 13,7 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 3,7 cm; **A.Ç. (İçten):** 2,3 cm; **G.G:** 7,3 cm; **K.Ç:** 6 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/8 (red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika ve kireç katkılıdır. Yüzeyde yer yer kireç tabakası görülmektedir. Gövde üzerinde dökülme ve atmalar mevcuttur. **Tanım:** Huni (konik) ağızlı, kısa silindirik boyunlu, boyun omuz bağlantısında çıkıntılı silme, basık karınlı, torus halka kaidelidir. Boyundan omuz üzerine tutturulmuş şerit kulpludur. **Yalın Alan:** Omuz altında birbirinden yatay iki çizgiyle bölünmüş yalın alan mevcuttur. **Karşılaştırma:** Bruckner, 1962: Pl. 23/13; Dimitriu ve Alexandrescu, 1965: Pl. 35/13; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.38/1125, 1128; ; Götte, Tancke ve Vierneisel, 1999: Taf. 68 /400. 7- 8; Çokay- Kepçe, 2006: 103, SFr 2. **Tarih:** M.Ö. 425- 400.

Katalog No: 17 (Fig.17) **Müze Envanter No:** 2.75.90 **Form:** Bodur Lekythos **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 13,5 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 4 cm; **A.Ç. (İçten):** 2,5 cm; **G.G:** 7,2 cm; **K.Ç:** 5,6 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/8 (red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black)- 2,5 YR 2.5/1(reddish brown) Kil, gümüş mika, siyah kum ve kireç katkılıdır. Gövdede, ağız kenarında kırıklar ve eksikler var. Astarta yer yer dökülmeler görülmektedir. **Tanım:** Huni (konik) ağızlı, kısa silindirik boyunlu, boyun omuz bağlantısında çıkıntılı silme, basık karınlı, torus halka kaidelidir. Boyundan omuz üzerine tutturulmuş şerit kulpludur. **Yalın Alan:** Omuz altında birbirinden yatay iki çizgiyle bölünmüş yalın alan mevcuttur. **Karşılaştırma:** Bruckner, 1962: Pl. 23/13; Dimitriu ve Alexandrescu, 1965: Pl. 35/13; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.38/1125, 1128; ; Götte, Tancke ve Vierneisel, 1999: Taf. 68 /400. 7- 8; Çokay-Kepçe, 2006: 103, SFr 2. **Tarih:** M.Ö. 425- 400.

Katalog No: 18 (Fig.18) **Müze Envanter No:** 2.77.90 **Form:** Bodur Lekythos **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 10 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 3,3 cm; **A.Ç. (İçten):** 2,1 cm; **G.G:** 6,4 cm; **K.Ç:** 5,4 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/6 (red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black)- 2,5 YR 2.5/1(reddish black) Kil, siyah kum, gümüş mika ve kireç katkılıdır. Yüzeyde yoğun miktarda kireç tabakası görülmektedir. Astarta yer yer dökülmeler

görülmektedir. **Tanım:** Huni (konik) ağızlı, kısa silindirik boyunlu, boyun omuz bağlantısında çıkıntılı silme, basık karınlı, torus halka kaidelidir. Boyundan omuz üzerine tutturulmuş şerit kulpludur. **Yalın Alan:** Omuz altında birbirinden yatay iki çizgiyle bölünmüş yalın alan mevcuttur. Ayrıca bu alanda "S" ve noktalama süsü görülmektedir. **Karşılaştırma:** Blinkenberg ve Johansen, 1926: Pl.168/9- 10; Robinson, 1933: Pl.145/465; Bruckner, 1962: Pl. 23/11; Marstrander ve Seeberg, 1964: Pl. 43/1; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.38/1124; Götte, Tancke ve Vierneisel, 1999: Taf. 68 /400. 13. **Tarih:** M.Ö. 425- 400.

Katalog No: 19 (Fig.19) **Müze Envanter No:** 2.203.90 **Form:** Bodur Lekythos **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 9,2 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 3 cm; **A.Ç. (İçten):** 1,9 cm; **G.G:** 5,9 cm; **K.Ç:** 4,5 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/6 (red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) - 2,5 YR 2.5/1(reddish black) Kil, gümüş mika, siyah kum ve kireç katkılıdır. Boyun, kulp ve gövde yapıştırılmıştır. Yüzeyde yoğun miktarda kireç tabakası görülmektedir. **Tanım:** Boyun omuz bağlantısında çıkıntılı silme, basık karınlı, torus halka kaidelidir. **Yalın Alan:** Omuz altında birbirinden yatay iki çizgiyle bölünmüş yalın alan mevcuttur. **Karşılaştırma:** Robinson, 1933: Pl.145/465; Bruckner, 1962: Pl. 23/13; Dimitriu ve Alexandrescu, 1965: Pl. 35/13; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.38/1125, 1128 ; Götte, Tancke ve Vierneisel, 1999: Taf. 68 /400/7- 8; Çokay- Kepçe, 2006: 103, SFr 2. **Tarih:** M.Ö. 425-400.

Katalog No: 20 (Fig.20) **Müze Envanter No:** 2.137.90 **Form:** Amphoriskos **Buluntu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 13,5 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 2,9 cm; **A.Ç. (İçten):** 1,7 cm; **G.G:** 6 cm; **K.Ç:** 1,1 cm; **C.K:** 0,3 cm **Kil:** 7,5 YR 6/4 (light brown) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika katkılıdır. Kırıklar halinde olup yapıştırılmıştır. Gövdenin bir bölümü eksiktir. Yüzeyde yer yer kireç tabakası görülmektedir. **Tanım:** Huni (konik) ağızlı, ağız kenarı dışa uzantılı, silindirik kısa boyunlu, aşağı doğru daralan yumurta formulu gövdeli, dışbükey iki profilli kaidelidir. Boyundan çıkan kulplar omuz üzerine tutturulmuştur. Boyun ile omuzun birleşme noktasında bilezik vardır. Gövde üzerinde palmet bezeme ve yivler arasında meander yer alır. **Karşılaştırma:** Blinkenberg ve Johansen, 1926: Pl.179/8-12; Beazley, 1927: Pl. XL/10; Lamb, 1930: Pl. XLI/39; Hafner, 1951: Taf.34/10; Bruckner, 1962: Pl. 27/10; Sparkes ve Talcott, 1970:

Pl.39/1150, 1159; Kolbe, 1977: Taf.41/4; Braunova, Cadik ve Dufkova, 2000: Pl.30/4. **Tarih:** M.Ö. 430- 400.

Katalog No: 21 (Fig.21) **Müze Envanter No:** 2.727.90 **Form:** Amphoriskos **Bulutnu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 10,5 cm; **G.G:** 6,1 cm; **K.Ç:** 1,4 cm; **C.K:** 0,3 cm **Kil:** 2,5 YR 5/8(red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika katkılıdır. Kulp, boyun ve ağız eksiktir. **Tanım:** Silindirik kısa boyunlu, aşağı doğru daralan yumurta formu gövdeli, dışbükey iki profilli kaidelidir. Boyundan çıkan kulplar omuz üzerine tutturulmuştur. Boyun ile omuzun birleşme noktasında bilezik vardır. Omuzdan gövdenin alt bölümüne kadar dört sıra palmet bezeme ve yine yivler arasında bir sıra meander yer almaktadır. **Karşılaştırma:** Blinkenberg ve Johansen, 1926: Pl.179/8- 12; Beazley, 1927: Pl. XL/10; Lamb, 1930: Pl. XLI/39; Hafner, 1951: Taf.34/10; Bruckner, 1962: Pl. 27/10; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.39/1150, 1159; Kolbe, 1977: Taf.41/4; Braunova, Cadik ve Dufkova, 2000: Pl.30/4. **Tarih:** M.Ö. 430- 400.

Katalog No: 22 (Fig.22) **Müze Envanter No:** 2.31.90 **Form:** Askos **Bulutnu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 6,3 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 2,9 cm; **K.Ç:** 8,3 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 5 YR 6/6(reddish yellow) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika, siyah kum ve kireç katkılıdır. **Tanım:** Dışa çekik ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, gövde üzeri neredeyse düzleşmiş, sepet kulp, oval kesitiyle ağız kenarından gövdenin diğer ucuna bağlanmaktadır **Karşılaştırma:** Beazley, 1927: Pl. XLVIII/31; Dimitriu ve Alexandrescu, 1965: Pl. 41/6; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.39/1174- 1176; İslar, 1973: Taf. 28/16; Çokay- Kepçe, 2006: 103/SFr 3. **Tarih:** M.Ö. 430- 400.

Katalog No: 23 (Fig.23) **Müze Envanter No:** 2.397.90 **Form:** Parfüm Kabı **Bulutnu Yeri:** Kelenderis **Ölçüler:** **Y:** 10 cm; **A.Ç. (Dıştan):** 7,2 cm; **A.Ç. (İçten):** 2 cm; **G.G:** 7,2 cm; **K.Ç:** 5,2 cm; **C.K:** 0,5 cm **Kil:** 2,5 YR 5/6(red) **Firnis:** 10 YR 2/1(black) Kil, gümüş mika katkılıdır. Kulp ve ağız kenarının bir bölümü eksiktir. **Tanım:** Geniş ve huni formu ağızlı, dar ve kısa boyunlu, armut gövdeli ve ağız kenarından omuz üzerine tutturulmuş dikey kulpludur. **Karşılaştırma:** Lamb, 1930: Pl. XLI/1; Sparkes ve Talcott, 1970: Pl.39/1201. **Tarih:** M.Ö. 425-400.

KAYNAKLAR

- ALKAÇ, E.,(2006a), Nagidos Antik Kentinin Klasik Dönem Seramiği, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin.
- ALKAÇ, E.,(2006b), "Tarsus Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Lekythos" Olba XIV, 53-70.
- BEAZLEY, J. D. (1927), CVA Great Britain Oxford, Ashmolean Museum, Great Britain, Fascicule 3, Oxford, Fascicule 1, Oxford.
- BİNG, J.D.,(1971) "Tarsus: A Forgotten Colony of Lindos", JNS 30, 99-109.
- BLİNKENBERG, C. ve JOHANSEN, K.F., (1926) CVA Copenhagen: Musee National, Paris .
- BRAUNOVA, D. , CADİK, J. ve DUFKOVA, M. (2000), Republique Tcheque Pilsen, Musee De la Boheme De L'ouest Fascicule 1, Republique Tcheque Fascicule 4, Pilsen Musee De La Boheme De L'ouest Fascicule 1, Pilsen-Prague .
- BRUCKNER, A. (1962), CVA Suisse Geneve, Musee d'art et d'histoire, Berne, Geneve-Fascicule 1.
- CHASE, G.H. VE PEASE, M. Z. (1942), CVA United States of America Fogg Museum and Gallatin Collections, U.S.A. Fascicule 8, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts.
- COŞKUN, G. (1999), Daskyleion Siyah Firnisli Attika Seramikleri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- COŞKUN, G. (2004), "Daskyleion'da M.Ö. 5. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri" Olba X. Mersin Üniversitesi Kaam Yayınları. Ege Yayınları-İstanbul, 89-134.
- COŞKUN, G. (2006), "Daskyleion'da M.Ö. 4. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri" Olba XIII. Mersin Üniversitesi Kaam Yayınları. Ege Yayınları-İstanbul, 83-114.
- ÇOKAY-KEPÇE, S. (2006), Antalya Karaçalı Nekropolü, İstanbul.
- DURUKAN, M. ve ALKAÇ, E. (2007), "Nagidos Klasik Dönem Seramikleri", Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısı'nın Sonuçları Nagidos, (ed.Serra Durugönül), İstanbul, 112-154.
- DİMİTRİU, S. VE ALEXANDRESCU, P. (1965), CVA Bucarest 1, Roumenie 1.
- GÖTTE, E.K., TANCKE, K. ve VIERNEISEL, K. (1999), Die Nekropole von Der Mitte Des 6. Bis Zum Ende Des 5. Jahrhunderts, Kerameikos Band VII, München.
- HAFNER, G. (1951), CVA Deutschland Karlsruhe, Badisches

- Landesmuseum, Band 1, Deutsschland, Band 7, Karlsruhe, Band 1, München.
- HANFMANN, G.M.A.(1963), Excavations at Gözlükule, Tarsus, Vol.III, The Iron Age, (ed. H. Goldman), Princeton, New Jersey.
- İSLER, H. P. (1973), CVA Zürich, Öffentliche Sammlungen, Schweiz Faszikel 2, Zürich Faszikel 1, Bern.
- KNİGGE, U. (1976), Kerameikos Ergebnisse der Ausgrabungen, Band IX, Der Südhügel, Berlin.
- KOLBE, A.B. (1977), CVA Deutschland Mainz, Römisch-Germanisches Zentralmuseum Band 1, Deutsschland, Band 42, Mainz, Zentralmuseum, Band 1, München.
- LAMB,W. (1930), CVA Great Britain Cambridge, Fitzwilliam Museum,Great Britain, Fascicule 6, Cambridge, Fascicule 1, Oxford.
- MARSTRANDER, S. ve SEEBERG, A. (1964), CVA Norway Public and Private Collections Fascicule 1, Oslo.
- MUNSELL (2013), Munsell Soil Color Charts.
- RICHTER, G.M.A. ve MILNE, M.J. (1935), Shapes and Names of Athenian Vases, Newyork.
- ROBINSON, D. M. (1933), "Excavations At Olynthus", Part V, Mosaics, Vases and Lamps of Olynthus Found 1928 and 1931, Oxford University Press, London.
- ROBINSON, D. M. (1950), Excavations at Olynthus Part XIII Vases Found in 1934 and 1938, Oxford University Press, London.
- SCHAEFFER, J.S., RAMAGE, N.H. ve GREENEWALT, JR. C. H. (1997), "The Corinthian, Attic and Lakonian Pottery from Sardis, Archaeological Exploration of Sardis, Monograph 10, Harvard University Cambridge, Massachusetts London, England.
- SPARKES, B. ve TALCOTT, L.(1970) ,Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C., The Athenian Agora XII, Part I- II, Princeton.
- YILDIZ, V. (2013a), Akhamenid Dönemde Kilikya Bölgesi ve Yakın Çevresinde Attika Seramiği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- YILDIZ, V. (2013b), "Mersin Müzesinde Bulunan Bir Grup Attik Vazo". K. Levent Zoroğlu'na Armağan/Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu. (ed. Mehmet Tekocak). İstanbul: Ege Yayınları, 743-755.
- ZOROĞLU, L. (1994), Kelenderis I, Kaynaklar, Kalıntılar, Buluntular, Ankara.
- ZOROĞLU, K. L. (2009), CVA Türkiye Cumhuriyeti (Turkish Republic) Silifke Museum, Turkish Republic 1, Fascicule 1, İstanbul.

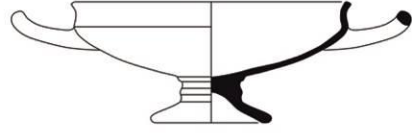

Fig. 1

0 5 cm.

Fig.2

0 5 cm.

Fig. 3

0 5 cm.

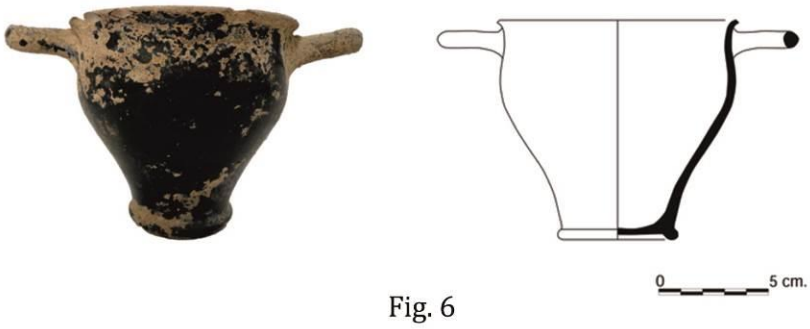
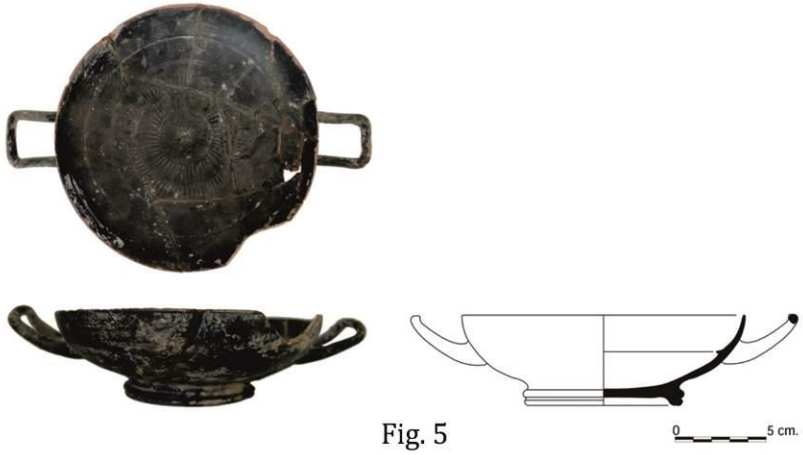

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

0 5 cm.

Fig. 14

0 5 cm.

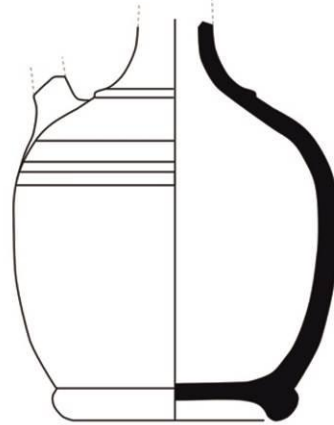

Fig. 15

0 5 cm.

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ ÖZELLİKLERİ BULUNAN BİR
GAZAVATNAME
"GAZÂVÂT-I HÂLİD BİN VELİD"**

**Asu Ersoy¹
Nurullah ARVAS²**

ÖZ

Bu çalışmada, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1930 numarasında kayıtlı bulunan, H.1051 (1641 senesinin Aralık ayının ortaları) Hacı Mehmed Efendi tarafından yazılmış olan "Gazâvât-ı Hâlid Bin Velid" adlı eser konu ve dil açısından incelenmiştir. Arapçadaki "gazâ/gazve" kelimesi ile Farsçadaki "nâme" kelimesinden meydana gelen gazâvâtnâme kelimesi düşmanla yapılan savaşları konusunun işlendiği eserlerin genel adıdır. Gazavât, gazâ kelimesinin çoğuludur. Gazânâmelerde tek bir savaş, gazâvâtnâmelerde ise savaşlar ve akınlar silsilesi anlatılır. Bu tür eserler belli bir döneme ait olayları ayrıntılı bir şekilde anlattıklarından dolayı tarih araştırmacıları için de önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Gazâvâtnâme geleneği Türk edebiyatında XV. yüzyılda başlar ve XVI. yüzyılda büyük gelişme gösterir. Gazâvât-ı Hâlid Bin Velid, Hazreti Ömer'in hilafeti zamanında Hazreti Halid Bin Velid'in yaptığı cenkleri ve diğer sahabelerin komutasında, İslam ordularının Acem diyarını feth etmelerini konu almaktadır. Eser XVII. yüzyıl dil özelliklerini taşımakla birlikte, Eski Anadolu Türkçesi ve Eski Türkçeden arkaik unsurlar da taşımaktadır Hacı Mehmed Efendi adlı zâtın te'lif eseri olduğu, ilk varağının başında, sonradan yazıldığı anlaşılan farklı bir hatt ile yazılmış. Baştan bir varağı eksik ve toplam 79 varak olan bu eserin müstensihi yazılmamıştır. Eserin her bir sayfası 17 satırdır. Eser nazım-nesir karışık olarak oluşturulmuştur. Eserde bazı kelimeler harekelidir. Bu makalede, Eski Anadolu Türkçesinin özellikleri bulunan Gazâvât-ı Hâlid Bin Velid adlı eserin tanıtımı ve dil özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Eski Anadolu Türkçesi, Halid Bin Velid, Gazavatname, Hacı Mehmed Efendi, Acem diyarı*

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: asuersoy@hotmail.com @windowslive.com

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yeni Türk Dili Yüksek Lisans Programı mezunu, El-mek: nurullaharvas@windowslive.com

**A GAZAWATNAMA FEATURING THE OLD TURKISH
CHARACTERISTICS- “GAZAAWAT AL KHALID IBN WALID”
ABSTRACT**

In this study, “Gazaawat al Khalid ibn al-Walid, registered at number 06 Mil Yz A 1930 in Ankara National Library Manuscripts Collection, written by Haji Mehmed Effendi in Hijri 1051 during the middle of Ramadan was examined for subject and language.

Gazaawatname is the word produced combining the Arabic gazwa with the Persian naama, a general term for works where wars fought against enemies are narrated. Gazaawat is the plural form of gaza. Gazaanamas tell a single war, while in gazaawatnaama, wars and series of attacks are mentioned. These works are considered an important resource for history researchers as they tell events belonging to a particular period of time in detail. The tradition of gazaawatnaama begins in the Turkish literature in the 15th century and develops dramatically in the 16th century. Gazaawat al Khalid ibn al-Walid covers the subjects regarding the holy wars of Hadrat Khalid ibn al-Walid during Hadrat Omar and the conquest of the Persian region of the Muslim armies under the command of other Ashab al-Kiram. While the work bears the linguistic features of the 17th century, it also contains archaic elements from Old Anatolian Turkish. This work is the copyright of the Haji Mehmed Effendi written on its first foil, which is understood to have been written with a different script later. This work is made up of 79 pieces of foil and one foil is missing, and its copyist is not written. Each page is 17 lines. It was written in the form of verse-prose.

Some words contain vowel points. In this article, the introduction of Gazaawat al- Khaled ibn Walid, possessing characteristics of the Old Anatolian Turkish will be made and some data will be provided about its linguistic features.

Key Words: *The Old Anatolian Turkish, Khalid ibn Walid, Gazaawatnama, Haji Mehmed Effendi, the Persian land.*

Giriş

Arapçadaki “gazâ/gazve” kelimesi ile Farsçadaki “nâme” kelimesinden meydana gelen gazâvâtnâme kelimesi gazalar kitabı anlamında olup düşmanla yapılan savaşları konu alan eserlerin genel adıdır.

Gazânâmelerde tek bir savaş, gazâvâtnâmelerde ise savaşlar ve akınlar silsilesi anlatılır. Bu tür eserler belli bir

döneme ait olayları ayrıntılı bir şekilde anlattıklarından dolayı tarih araştırmacıları için de önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Gazâvât-nâme geleneği Türk edebiyatında XV. yüzyılda başlar ve XVI. yüzyılda büyük gelişme gösterir. Özellikle Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman'ın seferleri üzerine pek çok gazâvât-nâme yazılmıştır. Osmanlı devletinin gerilemeye başlayıp akınların durmasıyla gazâvât-nâmeler azalmış, gazâ geleneğinin ortadan kalkmasıyla bu türün devamlılığı sona ermiştir. Türk edebiyatında kırkı manzum olmak üzere iki yüz elli civarı gazâvât-nâme tespit edilmiştir. (Levend 2000: 1)

İlk gazâvât-nâme örneklerine Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde Hazreti Hamza, Hazreti Ali, Battal Gazi, Danişmend Gazi gibi daha çok dinî kimlikleriyle öne çıkan kahramanların etrafında anlatılan destanlarda rastlanmaktadır. Ancak bu metinler gazâvât-nâmeden çok menâkıbnâme özelliğinde eserler olarak görülmektedir. Bu metinler önce sözlü geleneğe ortaya çıkmış, yayılma sürecinde olağanüstü anlatımlarla gerçeklikten uzaklaşmaya başlamışlardır. (Ünlü 2015: 10)

Gazâlarda fetih veya zafer bahis konusu değildir; gazâ sadece savaştır. Bir şehrin yahut bir kalenin alınmasını anlatan eserler "fetih-nâme" adını alır. Fetihleri ve düşmanın yenilmesi ile biten savaşları hikâye eden gazâ-nâmelere "zafer-nâme" de denilir. Bunlar, sonradan birbiriyle karıştırılmış, fetih-nâme ve zafer-nâmelerin hepsine gazâvât-nâme, son devirlere ait savaşları hikâye eden eserlere de zafer-nâme denilmiştir. (Levend 2000: 1)

İslam kumandanlarından biri olan ve Seyfullah (Allah'ın kılıcı) ünvanı ile tanınan Halid Bin Velid 592 yılında doğmuştur. Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden biridir. Bedir Savaşı'na katılmayan Halid Bin Velid Uhud Savaş'ında Müslümanlara karşı savaşmıştır. Kardeşinin gönderdiği mektup üzerine Müslüman olmuş ve sahabeler arasında savaşçı özelliğiyle öne çıkmıştır. Müslüman olduktan sonra Mûte gazasında kumandanlık yapıp üstün başarılar göstermiştir. Mekke'nin fethinde de bulunan Halid Bin Velid daha sonra İslam ordularının süvari kumandanı olarak tayin edilmiştir. Acemlere

ve Rumlara karşı başarılı gazalar yapan Halid Bin Velid miladi 642 yılında vefat etmiştir.

İnceleme konumuzu oluşturan Gazâvât-ı Hâlid Bin Velid metninin elimizdeki tek nüshası 17. yüzyıl Osmanlı Döneminde yazılmıştır.

1. Eserin Yazarı

Millî Kütüphane'de 06 Mil Yz A 1930 da kayıtlı olan nüshası üzerinde çalışma yaptığımız bu eserin müstensihi hakkında kesin bir bilgiye maalesef ulaşamamıştır. Hacı Mehmed Efendi adlı zâtın te'lîf eseri olduğu, ilk varağının başında, sonradan yazıldığı anlaşılan farklı bir hatt ile yazılmıştır. Ferâğ kaydına göre Hicrî 1051 [1641] senesinde 79 varak olarak istinsâh edilen bu nüshanın müstensihi yazılmamıştır. Eserin müstensihi hakkında herhangi bir kayıt göremediğimizden onun XVII. yüzyılda yaşamış olduğu bilgisiyle yetinmekteyiz.

2. Eserin Konusu

Yer yer manzûm parçaların yani mesnevî şeklindeki şiirlerin de olduğu bu menâkıbnâme, meşhûr târihçi Muhammed İbn-i İshâk-ı Vâkıdî'den yararlanılarak kaleme alınmıştır. Eser Hazret-i Ömer "radiyallâhü anh" zamânında ve kendisinin emriyle bugünkü İrân, Irâk, Sûriye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi coğrafyasındaki İrânlılar, Rûmlar, Ermenîler, Süryânîler ile yapılan cihâdları konu edinmiştir.

Ayrıca İslâm fetihlerini ve bunlar içinde Hazret-i Hâlid Bin Velîd'in ve oğlu Diyarbakır fâtihi Hazret-i Süleymân Bin Hâlid başta olmak üzere Mu'âz İbn-i Cebel, bunun oğlu Hazret-i Abdurrahmân, Abdurrahmân İbn-i Ganem, kardeşi İyâz İbn-i Ganem, Şurahbîl İbn-i Hasene, Sa'd Bin Zeyd, Kays Bin Hübeyre, Abdurrahmân İbn-i Ebî Bekr-i Sıddîk, Revâha Bin Abdullâh, Sellâme Bin Addî, Yahyâ Bin Huveylid, Amr Bin Huzeyfe, Sa'd İbn-i Ebî Vakkâs, Ebu'l-Mihcen-i Sekaffî, Esved İbn-i Kays-i Hilâlî, Sa'dü'l-Aşîre Bin Addî bin Âsım, Darrâr İbn-i Ezver, Râfi' İbn-i Umeyre, Ka'ka' Bin Amr-i Temîmî, Amr-i Ma'dî-Kerb, Zühre Bin Havriyâ, Talha Bin Hanzala, Cerîr bin Abdullâh, Mugîre Bin Şu'be, Âsım Bin Amr, Şurahbe Bin Şemmât, Münzir Bin Hasâde, Ferân Bin Hibbân, İbrâhîm Bin Şeybân, Münzir İbn-

i Hassân, Hâşim İbn-i Utbe, Hakem İbn-i Dûcâ, Ebû Mûse'l-Eş'arî, Sayleb İbn-i Akra', Nu'mân İbn-i Makrûn, Bıkr Bin Sürh, Talha Bin Cebel, Huzeyfe-i Yemenî, Amr İbn-i Zeyd, Ammâr İbn-i Yâser, Urve Bin Zeyd, Abdullâh İbn-i Delîl, Amr İbn-i Âs'ın da "radiyallâhü anhüm" bulunduğu gazaları bildirmektedir.

3. Eserin Nüşası

Gazâvât-ı Hâlid b. Velid Ankara'da, Millî Kütüphane'de 06 Mil Yz A 1930 numarasıyla kayıtlıdır. Eserin her bir sayfası 17 satırdır. Eser nazım-nesir karışık olarak oluşturulmuştur. Eserin müellifi Hacı Mehmet Efendi'dir. Bu kişi hakkında, dönemle ilgili hâl tercümelerinden yaptığımız araştırmalar sonucunda bir bilgiye ulaşamadık. Ayrıca bu eserin müstensihî yazılmamıştır. Eserde bazı kelimeler harekelidir.

Nüşa ince bir nesih hattı ile yazılmıştır. Baştan bir varağın eksik olduğu metnin başından anlaşılmaktadır. Eserin başka bir nüshasını tespit edemedik. Eser sırtı bordo meşin, ebru kâğıt kaplı, mukavva bir ciltten meydana gelmiştir. Baştan eksik, yaprakları rutubet lekeli. Eserin ölçüleri 200 x 145 – 152 x 92 mm şeklindedir. 79 yapraktan oluşan bu eserin kâğıt türü suyolu filigranlıdır.

3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri

3.1. Ünlüler

Bugün /e/ ile kullanılan bazı kelimeler metnimizde /i/ olarak yazılıp ünlü daralmasına girmiştir:

virdi (4b/8) irişdiler (13a/17) girü (18a/16) didi (20a/12) yire (29a/9) idündüm (47b/12).

Türkçede bir kelimenin ilk hecesindeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayına ünlü düzleşmesi denir. Metinde geçen -u->-ı-, -ü->-i-, -ı->-u-, -ö->-e- şeklindeki ünlü düzleşmelerine şu kelimeleri örnek göstermemiz mümkündür.

bunı (18a/7) yolına (40b/11) tırdı kim (44a/17) oğıdı (52a/7) öñinde (40b/10) yüziñüze (43b/13) görişüp (50b/8) kılduğı (12b/5) kayırır (18a/2) vardur (24a/14) eyle gerekdür kim (23b/1).

Türkçede bir kelimedede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik etkenlerle yuvarlak sıraya geçmeleri olayına ünlü yuvarlaklaşması denir. Ünlü yuvarlaklaşması

kılduñuz (23b/6) kapısı (15b/7) gidelüm (51a/15) kelimelerinde görülür.

Çeşitli sebeplerle kelimenin iç veya son ünlüsünün düşmesi olayına ünlü düşmesi denir. Metinde ünlü düşmesi, genel olarak Türkçe kökenli kelimelerin orta hecelerindeki dar ünlünün düşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

göñli (10b/7) beñzinde (76b/13) gögsüne (49b/13)

Türkçede ünlü ile biten ve ünlü ile başlayan ve genelde ikisi birlikte kullanılan keilmelerde peş peşe gelen sesli harflerin kaynaşması olayına ünlü birleşmesi denir. Metinde ünlü birleşmeleri *ancağ (ança+ok) (36a/a) n'idügi (ne+ etmek) (15a/16) niçün (ne+içün) (51b/4) şimdi (şu+imdi) (56/7) şol (şu+ol) (78b/10)* kelimelerinde görülür.

Türkçenin her devresinde olduğu gibi, metinde de ünlülerin birkaç istisna dışında kalınlık-incelik uyumu bakımından güçlü olduğu söylememiz mümkündür. Örneğin; *kanğı (6a/17) bulamadılar (2a/10)*.

Düzlük-Yuvarlaklık uyumu bakımından Eski Türkçeden bu yana sağlam kuralları olmadığı bilinmektedir. Türkçenin tarihi devrelerinin içerisinde farklı farklı sebeplerle yuvarlaklaşmanın yoğun olduğu Eski Anadolu Türkçesinde bu uyumsuzluk, kendini daha çok gösterir. Metinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayan *gelüp (4b/2) yağmur (36a/17) virdüm (59a/11)* kelimeleri bu duruma örnektir.

3.2. Ünsüzler

Bilindiği gibi Türkçede iki ünlü arasında kalmış olan (p, ç, t, k) ünsüzlerinin ötümlü hale gelmesine *ötümlüleşme* denir. Metinde geçen -k->-g-, -ç->-c-, -p->-b- şeklindeki ötümlüleşme *toprağa (2b/8) ayağ (17b/5) ırmağınuñ (6a/4) dürlü (24a/14) tağıdup (58b/16) ucına sürdi (23a/6) barmağı (40a/14)* kelimelerinde görülür.

Metinde ünsüz düşmesine *ķamu (<ķamuğ) (29a/5) ķapu (<ķapuğ) (59b/10) ulu (<uluğ) (76a/13) bile (<birle) (10b/7) getürse (<keltürse) (36b/9) oturmuş (<olturmuş) (22b/17)* kelimeleri örnektir.

Ünsüz türemesine *çerisiyle* (15a/17) *kal'asıyla* (22a/4) kelimeleri örnek gösterildi.

4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri

4.1. İsim Çekim Ekleri

İsim çekim ekleri, bir cümlede isimler ile fiiler arasında anlam bağları oluşturmak için isimlerin durumlarını belirten eklerdir. (Korkmaz, 2009: 23)

Metinde geçen *anuñ* 12b/11, *senüñ* 11a/1, *kendülerüñ* 41a/9 kelimelerinde ilgi hali ekinin +Un/+nUn kullanımına örnek gösterildi. Bununla birlikte yükleme hali eki +I/+(y)/+nI/+Ø, yönelme hali eki (+y)A, bulunma hali eki +da, ayrılma hali eki +dAn, eşitlik hali eki +cA, vasıta hali eki +n/yIIA, yön gösterme eki +ArU/+rA, soru eki +mI, çokluk eki +lAr, aitlik eki +ki metinde örneğinde de olduğu gibi +ki şeklinde kullanılmıştır. Eski Türkçede görülen *-kı* eki kullanımı örneklerinde görülür. [*ağacı* (41b/12), *şığı* (57a/17), *sözi* (18b/12), *bunı* (50b/15), *bunları* (35a/10), *atına* (13a/15), *balçığa* (12b/4), *begine* (11b/4), *cenge* (31b/12), *alayda* (27a/16) *şığında* (22b/17), *şandıkda* (38b/12), *şahrâda* (21b/17), *sipâhîlerinden* (36b/2), *sünnetden* (3a/3), *sünülerinden* (67a/12), *şâgirdlerinden* (27a/15), *ardlarınca* (54b/14), *bunca* (24a/13), *miqdârınca* (78b/6), *başile* (66a/2), *beglerle* (73a/13), *âsânlığıla* (22a/5), *sözün* (36a/8), *taşra* (78a/4), *soñra* (80a/2), *ilerü* (2b/16), *içre* (66a/13), *üzre* (26b/13), *kırmaduñ mı* (45a/11), *var mıdur* (19b/15), *râzî mısın* (79a/16), *dilküler* (23b/12), *begbegleri* (14a/16), *yigitler* (28a/15), *bitiler* (8a/10), *elindeki* (58b/6) *begleri kanķı yañadurlar* (2a/2), *kanķı vilâyetleri* (6a/17), *kanķısını dilerseñ* (38b/17), *kanķı âlâba urdı* (49b/8)].

İyelik ekleri için +Um, +Un, +I/+sI, +UmUz, +UnUz, +lArı ekleri kullanılmıştır. [*düşmenlerümle* (46b/12), *düşümde* (69a/9), *atuñ* (36a/6), *boynuñ* (13a/13), *bunlaruñ* (17b/11), *çoğı* (57b/13), *dedesi* (78a/15), *dükelişi* (71a/15), *güci* (72a/15), *tavarlarımızı* (46a/14), *andumuzdan* (41a/5), *başumuz* (22a/9), *şanuñuz* (40a/7), *cânuñuz* (74a/15), *şandūkaları* (39a/10), *alayları* (58a/5), *otaķları* (25a/5)].

4.1. Fiil Çekim Ekleri

Fiil çekim ekleri, fiillerin kök ve gövdesindeki hareketleri, isimlerle fiiller arasında geçici anlam ilişkileri kurmak için kullanılan eklerdir. (Korkmaz, 2009: 25)

Metinde geçen zamir menşeli şahıs eklerine aşağıdaki kelimeler örnektir.

olurum (3b/2), idem (24b/2), şıyasın (24b/13), alasin (32b/16), kayırmazuz (50a/5), kıraruz (75a/12), dersiz (1b/4), göresiz (30a/1), çıkaramazlar (37b/15)

İyelik menşeli şahıs eklerinin örnekleri ise şu şekildedir.

düşdüm (39a/3), eyledüm (40b/2), geçdüm (79b/1), söyledün (9a/17), virmedün (61a/16), berkitdün (11b/16), kaldırdı (67a/16), toñdurdı (12a/11), , iderdük 23b/5, irişdük 22a/4, işitdük 17b/13, kaçduñuz 24a/2, kuvvetlendiler 57a/13, üşürdiler 59b/8 kelimelerini örnek verebiliriz.

Metinde geçen şekil ve zaman ekleri şunlardır:

dönderdüm (38a/15,) düşdüm (39a/3), eyitdüm (38a/15), virmedün (61a/16), berkitdün (11b/16), çekdün (61a/17), sancıladı (16a/6), sürmeledi (2b/12), tağıtdı (54b/12), kağıdı (23a/7), kavuşdı (13a/15), üleşdürdi (46a/10), ürkdı (58a/17), şaldık (42b/14), şıduz (33b/5), bildük (28b/5), diledünüz (65a/1), eyidünüz (3b/3), geldünüz (23b/16), göçdiler (19a/1), kilidlediler (18a/17), öğütlediler (18b/7), üşürdiler (59b/8), yügürdiler (69b/4), sevinışdiler (8b/12), uğramışsın (16a/1), yazılmışdur (19a/11), añupdur (7b/9), olupdur (7b/17), yapı olupdur (5b/14), iderüm (53b/8), işidüpdürürüm (3a/5), ne'yilersin (52a/14), söylersin (23a/17), şınur (69a/7), bulımaz (31a/8), çıkmaz (36a/6), inanuruz (19b/16), kıraruz (75a/12), dirsiñüz (20b/7), üşürürler (1b/15), yürürler (62a/4), olısar (19a/15).

Metinde geçen tasarlama kipleri için *göreyüm (24a/3), kavuşdurğil (21a/17), olğil (11a/16), oturğil (11b/12), tursun (60a/12), uzatmasun (62a/13), tağıdalum (30a/10), kılalum (1b/6),*

konalum (16b/3), aluñ (24b/5), kırkmañ (30b/3), üşenmeñ (30b/3), şorsam (22b/4), olursam (66a/15), dirseñ (18a/4), ürkse (66b/17), degilmişse (1b/13), itdürseñüz (79a/1), virürseñüz (59a/10), dönderiseler (33a/8), eyleseler (72b/14), eyleyem (63a/7), söyleyem (4a/15), şıyasın (24b/13), alasin (32b/16), olasin (63b/2), ışmarlaya (11a/6), olmaya (52b/7), geçelüm (36a/1), gidelüm (51a/15), şınasuz (66a/4), süresüz (24a/2), cäsüslayalar (64b/4), ökıyalar (3a/2), yürideler (67a/5), yüriyeler (62b/11) örnekleri karşımıza çıkar.

Ek fiilin çekimlerine ise şu örnekler gösterilir:

furşatıdur (14a/9), lâyıkdur (44a/12), kimesnelerdür (43b/4), yañadurlar (2a/2), var idi (5b/3), yoğidi (2a/6), tolu idi (23b/9), neslinden idi (24b/10), hâzır idiler (9a/6), selâmet idiler (2a/9), yoğımış (18a/1), tonları imiş (38b/3), varsa (78a/1), yoğsa (51a/10), ferişteh iseñ (52a/9), cinnilerden iseñ (52a/9).

Metinde isim-fiil ekleri *anı sevmek Tiryāk-i Fārūķ'dur (4a/2), her yerden Medāyine çeri gelmege başladı (25a/1)* cümlelerinde, sıfat-fiil ekleri *hazret-i Kur'anı ökıyanı dinlemeye bilenler (52b/11), itdiklerin bir bir Hazret-i 'Ömere taqrir itdi (71a/1)* cümlelerinde, zarf-fiil ekleri *vaqt-i zevāl olunca ceng itdiler (27b/2), cihān durduķça dīni dā'im olmaķ (19b/11), bunu işidicek cümlesi bir uğurdan süvār oldılar (37a/3)* örneklerinde karşımıza çıkar.

4.3. İsim Soylu Kelime Sınıfları

Metinde bulunan niteleme sıfatlarına *çok leşker (25a/8), dürlü cevāhir (38b/2), pek mü'min (15a/6) örnekleri*, belirtme sıfatlarına *bir bölük kāfir leşkeri (41b/12), elli behādır (17a/17), on biñ aķça (21a/4), otuz cengi pīl (66b/8), üçer kanadlu elmās (34a/2)*, ol cümle il (70b/5), bu gice (3b/7), niçe yüz pāre künyetlü kal' alaruñ (7b/13), birkaç kişiler (61b/15), kamu varlığın (29a/5) örnekleri gösterilebilir.

Metinde bulunan şahıs zamirlerine *sen (19b/16), seni (63a/6), aña (40b/7), bize (26b/13), ben (36b/7), anlaruñ (46a/7),*

anuñ (37b/16), sizüñ (18a/2), sizi (22a/8), sizleri (46b/10), baña (39b/5), saña (11b/14), anda (69b/8), bizde (17b/17), andan (43b/2), anuñile (19b/9), anuñla (36b/14), bizümle (47b/4) örneklerini vermemiz mümkündür. İşaret zamirlerine *bunlaruñ (17b/11), bunuñ (61b/13), bunları (20b/13), bunu (10b/9), bunda (23b/2), şunda (77b/13), bunlara (17b/8), buña (21a/5), budur (52b/5), oldur (33b/3), benümdür (26a/10), dönüşlülük zamirlerine kend'özini (16b/16), kendinüñ (75a/16), kendüyi (36a/12), kendüleriyle (46b/1), belirsizlik zamirlerine her birisine (25b/5), her kime (31a/3), her ne kim (18a/4), soru zamirlerine kim ol yaña geçeydi (35b/15), kaçkıısını dilerseñ al (38b/17), bağlama zamirlerine beşâret olsun müsülmânlarla kim ulu fetğler oldu (43a/7) örnekleri verilebilir.*

Metinde yer alan zaman zarflarına *evveli (24a/16), ol demde (31a/15), soñra (80a/2), yön zarflarına içerüden ceng ola (14a/6), taşra çıkarurlar (55b/9), berü vilâyete geldi (6b/12), tarz zarflarına sizüñle bile turup sizlere bir iş ideyüm (24a/3), böyle epsem turmağnuñ ne mā'nası vardır didi (49b/2), hışmile süñüyi eyle urdı kim (42a/1), şöyle kim keferedüzgünini bozdılar (20a/2), soru zarflarına niçe olur göstereyüm didi (67b/10), niçün müsülmânlarla haber itmedüñüz (2b/17), Mesîğ dînine 'aşı olanlar neden kaçarsuz (16a/13), müsülmânlık çerisinüñ nereye varduğını (6a/17) miktar zarflarına bir dilkü gelüp az ziyân ider (23b/11), bunu işitdi biraz melül olup (73b/5), Ol kadar başlar döküldi yire kim (34a/7) örnekleri gösterilebilir.*

Metinde ünlem, bağlama, çekim ve gösterme edatları kullanılmıştır. [*bir uğurdan aħ idüp at sürdiler (26a/14), ey Şâh-ı Yezd Cürd Hân bilgil ve āgâh ol (22a/14), Sözüñüze tā ħalâvetler virüñ (79b/16), yâ Muhammed Ümmeti Dicle ırmağnuñ bu aralıkda (36a/5), Çün kâğıd aldı ele tutdı kalem (42b/4), çünkü mâli bir yire cem' eylediler (42a/14), eger-çi bizüm cengimüzi mu 'ahğar itdiler (17b/10), eger yalvarıvarmasağ dînlerine girsevüz (7b/3), Furât şuyını berü geçdiler (19a/1), ol çoca kişi ol bile*

gelenler ile parmak getürdiler (4b/12), yol-dâşları birle yayağ oldılar (8b/2), it gibi şehrümden ilümden küyumdan süresüz (24a/2), altı aya degin şulha yazıldılar (7b/14), soñ deminde bir päre bez ile gïtdiler (43b/16), dünyâda ne kadar kuşlar var ise (42a/11), andan soñra Hâlid İbn-i Velid (16a/3), 'Arab leşkercigi daği uş geldi (30a/5), uşda cümle varlığıum alup hıdmetüñe irişdüm (51b/7), uş bu vilâyete daği geliserlerdür (46a/15), işbu sâ'at senüñ boynüñ ururdum didi (13a/13)].

5. Eserin Söz Varlığı Hakkında

Metin imlâ, ses ve şekil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıttığı görülür. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan zamir kökenli şahıs eklerinden 1. Çokluk şahıs eki '-vUz', gelecek zaman eki '-IsAr', emir eki '-gll', zarf-fiil eklerinden '-UbAn' ve ek fiilin geniş zaman çekimi 'durur' kullanımlarına yer verilmiştir. Aşağıda bu kullanım örneklerinden birkaç tanesi gösterilmiştir:

şalavuz (1b/14), atlanavuz (3b/7), çıkavuz (13b/10), olavuz (18a/1), olursavuz (20a/13), oliser (19a/15), olisarduğ (7b/3), idiserlerdür (1b/8), kıliserlerdür (46b/15), oturğil (11b/12), varğil (11a/17), algıl (5b/7), kavuşdurğil (21a/17), olğil (11a/16), olıben (12b/4), kıludurur (19a/14), uzundurur (40b/12), nürdurur (40b/13).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, bazen, geçmiş zamanda yapılan bir işi kesin yargıyla anlatan fiil şekilleri de kullanılmıştır. Bunlar -up, -üp zarf fiil eki üzerine bildirme ve kuvvetlendirme eki -dur, -dür/ -durur, -dürür eklerinin getirilmesiyle kurulan -updur, -üpdür/ -updurur, -üpdürür şekilleridir. Bugünkü -mıştır ekinin üstlendiği göreve karşılıktır. (Özkan, 2000: 136) Metnimizden bu şekilde kullanımlara birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

añupdur (7b/9), olupdur (7b/17), yapılpdur (5b/14)

İncelemesini yaptığımız metinde bir kısım Türkçe kelime ve eklerde imlânın değişken olup, farklı hallerde kullanıldığı görülür. Bunun sebeplerinde biri, bazı ünlülerin kullanılmasında kararlılığın bulunmaması ve eklerin yazılışında

kalıplaşmanın olmamasıdır. Bu nedenle metinde bir kelime ek veya sesin birkaç farklı kullanımına yer verilmiştir.

Metnimizde daha ziyade teklik ve çokluk üçüncü şahıs birleşik zamanlı fiiller kullanılmıştır. [*gelmeyeydi* (78a/12), *iderlerdi* (17a/15), *girürse* (56a/2)].

Metinde geçen bazı kelimeler ilgi çekicidir. Bunlara örnek yansıma kelimelerdir. Geneli savaş esnasında savaş aletlerinden çıkan seslerdir: *oğlar fişıldısı* (31a/11), *kılıçlar çakıldısı* (31a/11), *gürz-i girān köpüldüsü* (31a/11), *cebbe vü cevşen hacşaması* (31a/12), *leşker gürivi* (31a/13), *kılıçlarıñ şapulduşı* (49a/4).

Metinde geçen arkaik kelimeler, ekler, söyleyişler, deyimler Türkçenin tarihi dönemleri ile ilgili yapılan çalışmalara katkıda bulunacağı umulmaktadır. Bunlarla ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Arkaik kelimeler

ağulu (35b/7), *ahtardı* (16a/7), *ancılayın* (29a/10), *azığını* (47a/3), *berkitdiler* (37a/7), *birle* (1b/6), *biti* (6b/16), *çapındı* (16b/17), *çoğalları* (38b/13), *çökerdiler* (43a/13), *dalgıç* (78a/13), *değşüren* (12b/12), *derilmege* (10a/5), *dirneşdiler* (15b/1), *dükeli* (19b/17), *egininde* (28a/4), *epsem* (47b/16), *eydür* (2a/14), *eyitdiler* (1b/12), *göçürdi* (64a/2), *güveygü* (44b/4), *ıssı* (19a/17), *irtesi* (2b/1), *kağıdı* (45b/11), *kande* (19a/15), *kançısını* (24a/14), *karaveller* (27b/10), *karaguluk* (67b/6), *keleci* (11b/13), *kimesneler* (38b/5), *muştucu* (43a/5), *nökerlerini* (13b/16), *öndin* (10a/7), *şıldılar* (51a/2), *şındılar* (32b/3), *şoğaldı* (6a/10), *taşşıldılar* (8b/7), *ulaldığı* (5b/9), *yalabıdağ* (58b/9).

Savaş aletleri

zırh (14a/15), *yalman* (16a/7), *tüfeng* (54b/15), *tığ* (29a/15), *tabl* (25b/4), *şemşir* (30a/13), *süñü* (14b/12), *sinān* (16a/7), *silāh* (3a/11), *seyf* (27b/6), *şamşām* (66b/4), *püş* (29a/10), *peykān* (34a/2), *oğ* (27a/16), *nekkāre* (48b/12), *kılıç* (1b/14), *kalkān* (16a/5), *gürz* (68b/13), *ğılāf* (26a/1), *cevşen* (18a/6).

Deyimler

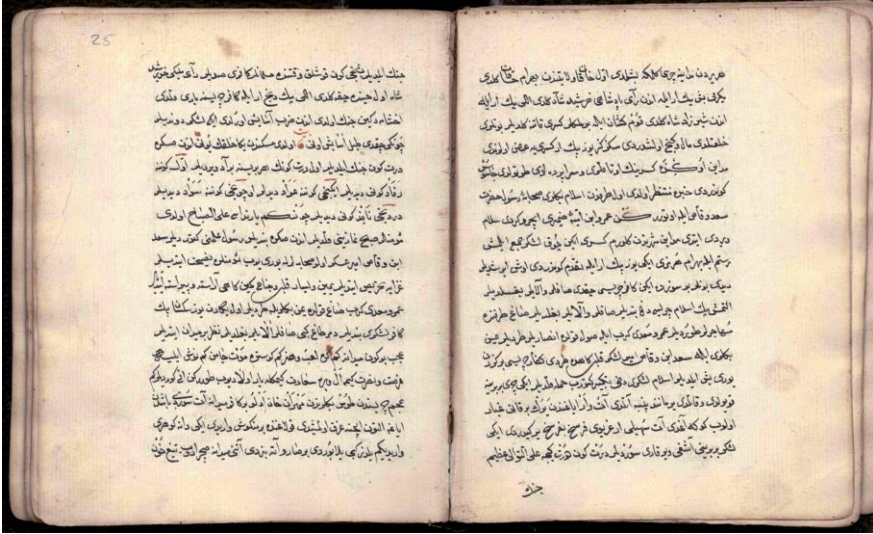
hamle getir- (1b/3), esen kal- (1b/9), yer öp- (13b/12).

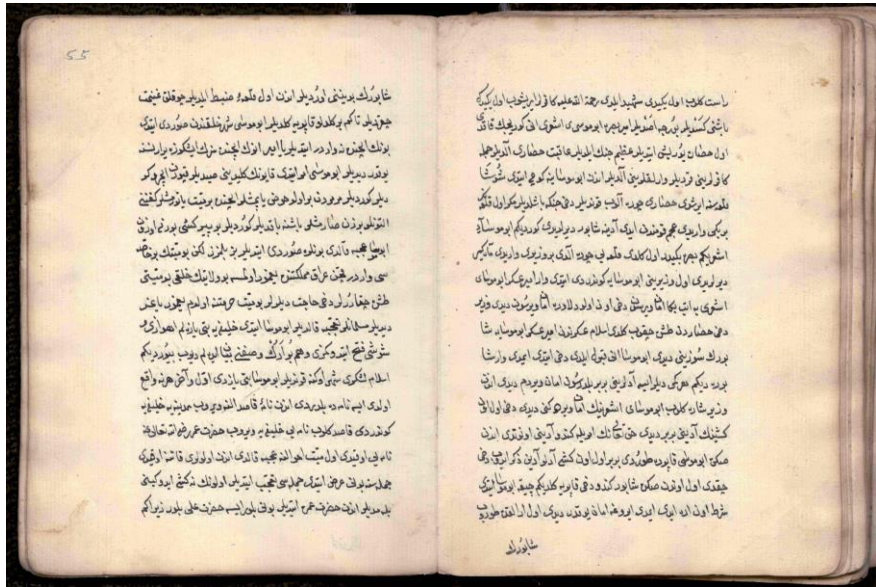
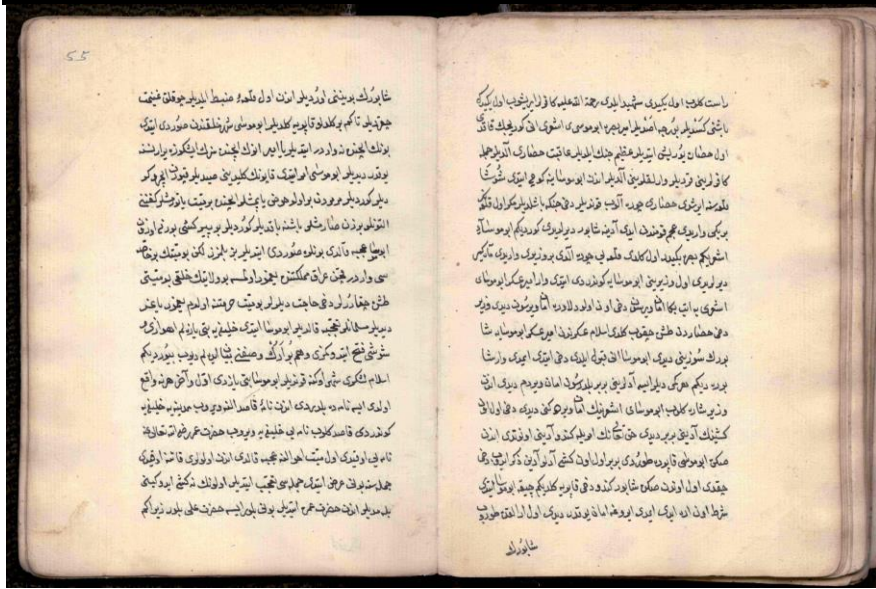
6. Sonuç

İncelemesini yaptığımız Gazâvât-ı Halid b. Velid metni XVII. yüzyıla ait olup, bazı Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmasının dışında sade bir dille yazıldığını söylememiz mümkündür. Eserde az da olsa Eski Türkçeden de kelimeler bulunmaktadır. Ayrıca arkaik unsurlar metinde bolca geçmektedir. XVII. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesinin özellikleri görülmektedir. Bu yönüyle Gazâvât-ı Halid Bin Velid eseri bize yazıldığı dönem ve birkaç yüzyıl öncesinin imlâ, ses ve şekil bilgisinin bir kısım özellikleri hakkında ilk elden bilgiler verir.

Metnin Arap ve Fars çoğunlukta olmakla beraber diğer milletlerin de yaşam biçimi, gelenek ve göreneklere, kültürel eğilimleri ile ilgili bilgiler vermesi ona sosyal açıdan da değer katmaktadır.

5. Metinden Örnek Varaklar

KAYNAKÇA

AYVERDİ, İlhan (2006), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

- BANGUOĞLU, Tahsin (1998), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Bursalı Mehmet Tahir (1342), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, C.1,2,3.
- CANPOLAT, Mustafa (1992) "Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, C.X, 1.sayı, S.9-11, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük* (5 Cilt), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- DENY, Jean (2004), *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* (Türkiye Türkçesi), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2010), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DUMAN, Musa (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), "Batı Türkçesinin Doğuşu" *Makaleler (Dil-Destan-Tarih- Edebiyat)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer, BOZ, Erdoğan (2010), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2013), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KANAR, Mehmet (2008), *Farsça Sözlük*, 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- KANAR, Mehmet (2009), *Arapça Sözlük*, 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.

- KANAR, Mehmet (2011), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü (Vokal) Uzunlukları”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2005), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, II, III*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2005), “Eski Anadolu Türkçesinde İmla-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, s.491-508, C.1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- LEVEND, Agâh Sırrı (2000), *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavât-nâmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1984), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2004), “Türkçede Kullanılan Arapça Kelimelerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bazı Tespitler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 634, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 550-562, Ankara.
- ÖZKAN, Mustafa (2013), *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZKAN, Mustafa (1992), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (2008), *Sicill-i Osmanî Zeyli*, (XIX Cilt - Takım Halinde), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- PALA, İskender (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- REDHOUSE, Sir James W. (1992), *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- REDHOUSE, Sir James W. (2009), *Müntahabat-ı Lugat-i Osmaniye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Şemseddin Sami (2002), *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yay., İstanbul.
Türkçe Sözlük (1998), Türk Dil Kurumu, Ankara.
TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2012), *Eski Türkiye Türkçesi*, Kapı Yayınları, İstanbul.
TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2009), *Osmanlı Türkçesi Grameri 3*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
ÜNLÜ, Osman (2015), *Kanije Müdafaası ve Cihâd-nâme-i Hasan Paşa*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

**Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Makale Yazım Kuralları**

**Birinci Yazar¹
İkinci Yazar²**

Öz

Öz; çalışmanın amacını, kapsamını, özgün yönünü, incelediği alana getirdiği katkıyı, yöntemi, başlıca vurguları, değerlendirmeleri ve önerileri kapsamalıdır.(italik)

Anahtar Kelimeler: en az 3, en fazla 5 adet anahtar sözcük verilmelidir.

**Manisa Celal Bayar University
Journal Of Social Sciences
Instructions for Authors**

Abstract

At the beginning of the manuscript there must be an English and Turkish abstract with 150-200 words and 3-5 keywords. The abstract should cover the purpose, scope, originality and contribution of the study as well as the methodology, main points, evaluations and recommendations.

Keywords: abstract with 3-5 keywords.(italic)

Giriş

Çalışma A4 boyutundaki kâğıda Cambria tipiyle yazılmalıdır. Kâğıt boyutu “**Özel Boyut**” ta genişlik **17 cm.** ve yükseklik **25 cm.** olacak şekilde düzenlenmelidir. Diğer sayfa düzenlerine ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda belirtildiği şekilde olmalıdır:

Metin boyutu	11 punto	Dipnot boyutu	9 punto
Paragraf aralığı (Önce-Sonra)	0 nk	Paragraf girinti	1.25 cm
Üst kenar boşluğu	2 cm	Alt kenar boşluğu	2 cm
Sağ kenar boşluğu	2,5 cm	Sol kenar boşluğu	3 cm
Satır aralığı	Tek		

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğü. mail: xxxxxxxx@cbu.edu.tr

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. XXXXXXXX, mail: xxxxxxxx@gmail.com

Metin içinde verilen referanslar **MLA (Modern Language Association)** yani dipnot sistemi veya **APA (American Psychological Association)** yani parantez içi sistemlerden **sadece bir tanesi** tercih edilerek metin oluşturulmalıdır. Aşağıda referans ve kaynakça yazımına ilişkin örnekler verilmiştir:

SAYFA ALTI DİPNOT SİSTEMİ

Kitap

Tek Yazarlı

M. Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları 2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 43.

Çift Yazarlı

Rene Wellek ve Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, (çev.) Ö. Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 193.

Yazarların eserleri tekrar referans olarak kullanılmışsa

Gökmen, s. 41.

Wellek ve Warren, s. 65.

Yazarın ikinci bir eseri kullanılmışsa

Gökmen, *Tanzimattan II. Meşrutiyete...*, s. 55.

Editörlü Kitap

Osman Gündüz, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı", (ed.) Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s. 477.

Dergi

Ertan Gökmen, "Narh Kayıtlarına Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Manisa'da Tüketilen Gıda Maddeleri", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa Özel Sayısı, C. 11, S. 3, 2013, s. 65.

Yazarın aynı makalesi tekrar kullanılmışsa

Gökmen, "Narh Kayıtlarına Göre...", s. 75.

Çift İsimli

Nurettin Gülmez ve Meltem Önder, "Alaşehir Kongresinde Bir Belediye Başkanı: Galip Bey", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa Özel Sayısı, C. 11, S. 3, 2013, s. 118.

Yazarların aynı makalesi tekrar kullanılmışsa

Gülmez ve Önder, s. 125.

Yazar/Yazarların başka bir makalesi kullanılmışsa

Gökmen, "Manisa Mevlevi ...", s. 89.

Arsiv Malzemesi

BOA.ML.VRD.TMT. d. 1800, s. 6.

Katip Çelebi, *Tuhfetül-Kibâr fî Esfâril-Bihâr*, Millet Kütüphanesi, No: 681/2, s. 40.

Gazete

Taha Akyol, "Sosyal Bilim Ödülleri", *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

Ansiklopedi Maddesi

Meydan Larousse, *Bilgi Dünyasına Yolculuk*, C. 15, 3B Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 37.

Tez

Ferdi Çiftçioğlu, *II. Abdülhamid Döneminde İzmir'de Salgın Hastalıklar*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2014.

e-Kaynak

Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)", (<http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe/article/view/319>), (09.04.2015)

METİN İÇİ DİPNOT SİSTEMİ

Kitap

Tek İsimli

(Türk, 1999: 122-125)

Çift İsimli

(Wellek ve Warren, 2011: 165)

Dergi

Tek İsimli

(Ercilasun, 2001: 40-45)

Çift İsimli

(Gülmez ve Önder, 2013: 125)

Arşiv Malzemesi

(Parantez içerisinde verilen arşiv veya kurum yayınları künyesi bir satıra yakın uzunlukta ise bu referans bilgisi dipnot olarak verilmelidir.)

(BOA.ML.VRD.TMT. d. 1800: 6)

(BCA, Mühimme 15: 25)

(Türk Standartları Enstitüsü [TSE], 1999)

Gazete

Gazetelere yapılan referanslarda yazarın soyadı ve gazetenin basım tarihi verilip kaynakçada gazetenin tam künyesi verilmelidir.

(Akyol, 01.04.2015)

Ansiklopedi Maddesi

(Meydan Larousse, 1998: 37)

Tez

(Çiftçioğlu, 2014: 57)

e-Kaynak

(Elektronik kaynaklara yapılan referanslarda yazarın soyadı, referansın basım tarihi ve sayfa numarası verilip kaynakçada referansın tam künyesi erişim tarihiyle beraber verilmelidir.)

(Alkan, 2015: 99)

KAYNAKLAR

Çalışma hazırlanırken kullanılan kaynaklar dipnotlardan ayrı olarak makale sonuna da kaynakça olarak eklenmelidir. Kaynak listesi, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Kaynak bildiriminde sıra; **“yazarın soyadı, sonra adı (eserin yayın tarihi), eserin adı, (varsa) baskı sayısı, basımevi, basım yeri”** olarak düzenlenmelidir. Dergi alıntılarında, cilt, sayı ve sayfa aralığı bu sıralamaya göre verilmelidir. Metin içinde verilmemiş kaynaklar bu listede gösterilmemelidir. Kaynakça oluşturulmasında aşağıda verilen örnekler dikkate alınmalıdır:

AKYOL, Taha, “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

ALKAN, Mustafa, “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)”, (<http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe/article/view/319>), (09.04.2015)

EKİNCİ, Ramazan (2014), *Uşşakîzâde Hasîb'in Zeyl-i Şakâ'ik'ı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Manisa.

ERCİLASUN, Bilge (2001), “Modern Türk Edebiyatında Ahiret Kavramı”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, S: 2, ss. 40-45.

GÜNDÜZ, Osman (2011), “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, (ed.) Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, Grafiker Yayınları, Ankara.

TÜRK, İsmail (1999), *Maliye Politikası*, 13. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.

WELLEK, Rene ve Austin WARREN (2011), *Edebiyat Teorisi*, (çev.) Ö. Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Yayın İlkelerimiz

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin;

Mart ve Eylül sayıları **Beşeri Bilimler ve Eğitim Bilimlerine**, Haziran ve Aralık sayıları **İktisadi ve İdari Bilimlere** ayrılmıştır.

Dergide, sosyal bilimlerle alakalı konularda bilimsel, özgün ve nitelikli makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalar yayımlanabilir.

Dergiye gönderilen çalışmalar aşağıda belirtilen yayın ilkeleri ve yazım kuralları doğrultusunda hazırlanmalı ve cbusbe.dergi@gmail.com adresine gönderilmelidir. Derginin yazım ilkeleri aşağıda belirtilmiştir:

→ Çalışma en fazla 30 sayfa olup sayfa sınırının aşılması durumunda makale değerlendirmeye alınmayacaktır.

→ Dergiye gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış, yayın hakları verilmemiş ve başka bir dergide değerlendirme aşamasına geçmemiş olmalıdır. Kitap halinde yayımlanmamış sempozyum bildirileri, bu durum dipnotta belirtilerek yayımlanabilir. Bildiri kitabında yer almış bildiriler ise belirgin bir biçimde geliştirilerek ve bu durum dipnotta belirtilerek yayımlanabilir.

→ Dergi yayın ilkelerine, yazım kurallarına ve bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olmayan çalışmalar yayın kurulunca dikkate alınmaz. Yayın Kurulu gönderilen çalışmayı yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Çalışması yayımlanan her yazara derginin ilgili sayısından bir adet gönderilir. Yazarlara telif ücreti ödenmez. Yayımlanmayan çalışmalar iade edilmez.

→ Dergiye gönderilen çalışmalar alanıyla ilgili en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerden biri olumsuz görüş belirttiğinde çalışma üçüncü hakeme gönderilir.

→ Yayımlanan çalışmaların bilimsel ve yasal sorumluluğu yazara aittir. Derginin her bir sayısında yazarların yalnızca bir çalışması yayımlanır.

→ Dergide yayımlanacak çalışmalar Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinden herhangi biriyle yazılabilir. Ancak Türkçe hazırlanan çalışmalarda Türk Dil Kurumunun yazım ve imla kuralları dikkate alınmalıdır

Not: Okumuş olduğunuz bu dosyayı kopyalayıp çalışmanızı bu formata uygun hazırlayabilirsiniz. Sayfa yapıları ve yazı karakterleri buna göre ayarlanmıştır. Tablolarda kayma vs. olumsuzluklar yaşandığından bu hususa dikkat edilmesi önemle rica olunur.